tarih

DONALD EDGAR PITCHER

Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası

Çeviren: Bahar Tırnakcı

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

5 ■ baskı

D.E. PITCHER • OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TARİHSEL COĞRAFYASI YKY

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TARİHSEL COĞRAFYASI

Başlangıcından 16. Yüzyılın Sonuna Kadar
Genişleme Sürecini Gösteren Ayrıntılı Haritalarla Birlikte

DONALD EDGAR PITCHER

Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası

Başlangıcından 16. Yüzyılın Sonuna Kadar
Genişleme Sürecini Gösteren
Ayrıntılı Haritalarla Birlikte

Çeviren
Bahar Tırnakcı

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınlan - 1293
Tarih - 9

Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası / Donald Edgar Pitcher
Özgün adı: An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century
Çeviren: Bahar Tırnakcı

Editör: Nuri Akbayar
Düzelti: İncilay Yılmazyurt

Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel
Sayfa tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Elma Basım Yayın İletişim Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Tevfikbey Mah. Halkalı Cad. No: 162/7
Küçükçekmece / İstanbul
Tel: 0212 697 30 30
Sertifika No: 12058

1. baskı: İstanbul, Aralık 1999
5. baskı: İstanbul, Şubat 2019
ISBN 978-975-08-0157-1

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2018
Sertifika No: 12334
© E. J. Brill, 1972

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 9
Teşekkür • 11

Giriş: Kaynaklar • 13
A. Tarih ve Başvuru Kitapları • 13
B. Haritalar ve Atlaslar • 36

Birinci Bölüm: Tarihsel Temel • 43
I. Dünya Tarihinde Türkler • 45
II. Anadolu Selçuklu İmparatorluğu • 48
III. Sonraki Devletler • 53

İkinci Bölüm: Osmanlı Egemenliğinin Kurulması • 61
I. Ertuğrul'un Beyliği ve İlk Genişleme Dönemi • 62
II. Osman Bey'in Sonraki Fetihleri (1300-1326) • 63
III. Orhan Bey Dönemi (1326-1362) • 65
IV. 1362 Yılında Balkanlar ve Ege Denizi • 68

Üçüncü Bölüm: I. Murad ve I. Bayezid'in Fetihleri (1362-1402) • 69
I. I. Murad'ın Avrupa Seferleri • 70
II. I. Bayezid'in Avrupa Seferleri • 76

III. Anadolu'nun Fethi: a) I. Murad'ın Komutasında • 82
IV. Anadolu'nun Fethi: b) I. Bayezid'in Komutasında • 84
V. Uluslararası İlişkiler • 89

Dördüncü Bölüm: Ankara Yenilgisinin Ardından Toparlanma Süreci (1402-1451) • 91
I. Anadolu'da Timur'un Varlığı (1402-03) • 91
II. İç Savaş (1402-1413) • 93
III. Anadolu'da Düzenin Yeniden Kurulması (1403-1451) • 94
IV. Avrupa'da Durumun Düzeltilmesi • 99

Beşinci Bölüm: İkinci Genişleme Dönemi (1451-1503) • 115
I. II. Mehmed ve II. Bayezid Dönemleri • 115
II. Asya Cephesi • 118
III. Avrupa Cephesi • 126
IV. Karadeniz Ülkelerinin Kontrol Altına Alınması • 138
V. Türkiye'nin 15. Yüzyıldaki Uluslararası İlişkileri • 144

Altıncı Bölüm: Sultanlıktan İmparatorluğa (1503-1520) • 147
I. I. Selim ve Yeni İmparatorluk Düzeni • 147
II. Safevî Şahı İsmail ile Olan Çekişme • 148
III. Suriye ve Mısır'ın Fethi • 152
IV. Arabistan'da Osmanlı Egemenliğinin Başlangıcı • 154
V. Kuzeybatı Afrika'da Kazanılan İlk Topraklar • 156
VI. Avrupa Cephesi • 158

Yedinci Bölüm: İmparatorluğun Başarısının Doruk Noktasına Ulaşması ve Kesilmesi (1520-1606) • 161
I. Kanunî Sultan Süleyman ve Ardılları • 161
II. 'Gazi' Misyonunun Osmanlıları Yeniden Harekete Geçirmesi ve Tükenmesi • 166
III. Osmanlı Deniz Gücünün Doruk Noktasına Çıkması ve Zayıflaması • 169
IV. Doğu'da Sabit Bir Sınırın Çizilmesi • 172
V. Çöl Boyunda İlerleme ve Geri Çekilme • 174
VI. Kuzey Steplerindeki Başarısızlık • 175

Sekizinci Bölüm: İmparatorluk Yönetiminin Siyasî Coğrafyası • 179
I. Doğrudan Yönetim • 179
II. Vasal Devletler • 187
III. İmparatorluğun Kapsadığı Alan • 192

Dokuzuncu Bölüm: 16. Yüzyılda Osmanlı Eyaletleri • 195
Osmanlı İmparatorluğu'nda 1609 Yılındaki Siyasî Bölgeler • 195
Anadolu • 196
Rumeli • 197
Dalmaçya ve Bosna • 198
Tuna Toprakları • 198
Karadeniz ve Kuzey Stepleri • 199
Kafkasya • 200
Suriye, Mezopotamya ve Kürt Beylikleri • 201
Lübnan • 202
Mısır ve Arabistan / Nil Deltası • 203
Berberistan Sahili • 204

Dizin • 205

HARİTALAR • 233

Harita: 1-4. Dünya Tarihinde Türkler
Harita: 5. Tarihte ve Günümüzde Türkler
Harita: 6. Anadolu Selçukluları
Harita: 7. Türk Beylikleri, yak., 1300-1320
Harita: 8. Anadolu ve Ege Denizi, yak., 1360
Harita: 9. Osman ve Orhan'ın Beyliği, 1300-1362
Harita: 10-11. I. Murad ve I. Bayezid'in Fetihleri, 1362-1402
Harita: 12. İç Savaş, 1402-1413
Harita: 13. İmparatorluğun Yeniden Toparlanması, 1413-1451
Harita: 14. Yunanistan ve Ege Denizi
Harita: 15. Arnavutluk
Harita: 16. II. Mehmed ve II. Bayezid'in Fetihleri, 1451-1503
Harita: 17. Bizans İmparatorluğu ile II. Mehmed'in İmparatorluğu'nun Bir Karşılaştırması
Harita: 18. Kuzeybatı Sınırına Yapılan Akınlar, 1451-1503

Harita: 19. Osmanlı Türkleri ve Uluslararası İlişkiler, 1402-1503
Harita: 20. I. Selim'in Fetihleri, 1512-1520
Harita: 21-22. I. Süleyman Döneminde İmparatorluk, 1520-1566
Harita: 23. 1566-1612 Yılları Arasında İmparatorluk
Harita: 24. 1609 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Siyasî Bölgeler
Harita: 25. Anadolu
Harita: 26-27. Rumeli
Harita: 28. Dalmaçya ve Bosna
Harita: 29. Tuna Topraklan
Harita: 30. Karadeniz ve Kuzey Stepleri
Harita: 31. Kafkasya
Harita: 32. Suriye, Mezopotamya ve Kürt Sancakları
Harita: 33. Lübnan
Harita: 34-35. Mısır ve Arabistan
Harita: 36. Berberistan Sahili

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın metin kısmını, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişinin, tarihsel coğrafya açısından bir dökümü oluşturmaktadır. Belki çok az yeni düşünce ya da kuram bu kısımda yer almaktadır. Ancak buradaki asıl amaç, pek çok kaynaktan taranmak suretiyle toplanan ve Osmanlı'nın genişleme sürecini olabildiğince tutarlı anlatmak üzere düzenlenen olayların ele alınmasıyla sınırlıdır. Çalışmanın bütününde, siyasî coğrafya üzerinde durulmaktadır. Etnografya, din, ticaret ve iktisadî coğrafya da aynı ağırlıkta ele alınmış olsaydı kitabın boyutları ya üç katına çıkardı ya da bu çalışma, özet anlatımlar silsilesi halinde sonuçlanırdı.

Kitapta yer alan haritalar, metnin tersine özgündürler. İkisi dışında bütün haritalar, eldeki bilgiler doğrultusunda yeni çizilmiş olup hazır bir kaynaktan alınmamışlardır. Söz konusu olan iki haritayla ilgili bilgiler ise açıklamalar (bk. Haritalar ve Atlaslar) kısmında verilmektedir. Osmanlı tarihçileri bugüne kadar haritaların sağladıkları kolaylıkları pek dikkate almadılar. Elinizdeki çalışma, ağırlıklı biçimde bu boşluğu doldurmaya ve tarihsel atlaslarda sıkça karşılaşılan yanlışları gidermeye yönelik olarak tasarlanmıştır.

Metinde dipnotlara gönderme yapılmadı. Her bölüm için başvurduğum bütün çalışmaları, ayrıntılı kaynakça notları olarak belirtmek yerine, gerektiğinde eleştirilerimle birlikte uzun bir giriş bölümünde verdim. Çalışmanın genelinde ise ancak çelişkili kuramlar ve belirsiz sonuçlar söz konusu olduğunda yararlandığım kitaplara açık bir göndermede bulundum.

İsimlerin yazımında karşımıza yine olağan bir sorun çıktı. Burada benimsenen genel kural, imparatorluğun en geniş olduğu dönemde sınırları içinde bulunan yerlerin, Türkçe ve Türkçe olmayan her iki ismini de hiç olmazsa bir defa bir arada vermek oldu.

Son olarak Harold Bowen'a, yalnızca değerli eleştirileri ve önerileri için değil Türkçe kaynaklardaki önemli bölümleri tükenmez bir sabırla çevirdiği için de çok teşekkür borçlu olduğumu belirtmek istiyorum. Aksi takdirde bu kaynaklardan yararlanamazdım.

Donald Edgar Pitcher
1950

TEŞEKKÜR

Bana, eşimin tezinin yayınlanmasını gerçekleştiren insanlara teşekkür etme fırsatı verildiği için mutluluk duyuyorum.

Kitabın birinci sınıf baskısı için Brill yayınevinden Bay Wieder'e; baskı aşamasında çalışmayı gözden geçirdiği için Bay (Dr) van Donzel'a; bu çalışmayı basit bir iş anlaşması olarak görmeyip gösterdikleri yakın ilgi için Bay Jordan ve Bay Simmons'a; tezin yazılma sürecinde zaman konusundaki tükenmez cömertliği ve sağladığı burs için Bay Bowen'a ve son olarak da, hiçbir zaman desteğini ve yardımını esirgemediği için Profesör Lewis'e;

Bütün bu insanlara teşekkür ediyorum.

Erica Pitcher
1967

GİRİŞ

KAYNAKLAR

A. Tarih ve Başvuru Kitapları

Başvuru kaynakları, metnin düzenine uygun bölümler halinde sınıflandırıldılar. Her bölümde, en çok yararlanılan kitaplar genellikle ilk sırada ve gerektiğinde yorumlarıyla birlikte verildi.

Kullanılan kısaltmalar:

Byz : Bizans.
CSHB : Corpus scriptorum historiae byzantinae.
JA : Journal Asiatique.
JRAS : Journal of the Royal Asiatic Society.
ZDMG : Zeitschrift der deutschen morgenlandischen Gesellschaft.

I. OSMANLI TARİHİ ÜZERİNE GENEL ÇALIŞMALAR

1. Hammer-Purgstall, J. von, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, (X c., Pest, 1827-35; Fransızca çev., J. J. Hellert. XVIII c., Paris, 1835-43).

Bu klasik kitap, Türkiye'yle ilgili çağdaş tarih çalışmalarının temelini oluşturur. Kronoloji dışındaki bütün bölümleri üstünkörü hazırlanmıştır. İlk bölümlerde verilen bilgilerin yerini bugün artık daha güvenilir olanları almıştır. Tarihler dikkatlice incelenmelidir. Kitabın, ormanın kendisinden çok ağaçlara karşı ansiklopedik bir tutkusu olan yazarı, çok seyrek olarak çizdiği resmi incelemek üzere geri çekilir. Yine de onun bu zayıflığı, elinizdeki çalışma için son derece yararlı olmuştur. Çünkü von Hammer, bilgi toplamak üzere kaynaklarını iyice taramış ve bulabildiği bütün ayrıntıların bir dökümünü yapmıştır. Oylumlu

bilgiler ve ekler özellikle yararlıdır; ancak kitabın ilk baskısında yer alan haritalar vasat ve yanlıştırlar. (Fransızca çevirisindeki atlas için bk. no. 310).

2. Zinkeisen, J. W., *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, (VII c., Gotha, 1840-54).

Araştırmacılar, Zinkeisen'in bu çalışmasını, Osmanlıların Avrupa'yla olan ilişkileri konusunda genelde von Hammer'inkinden daha yararlı bulurlar. Diplomasi tarihinin bu kitapta özenle ele alındığına kuşku yoktur; ancak Zinkeisen, Doğu kaynaklarına çok az başvurur. Çoğunlukla da Sa'deddin'den (*Cronica dell' origine e progressi di casa ottomana*, çev., Brattuti, 1649-52) ve diğer çevirilerden yararlanır. Siyasî coğrafyaya ilişkin ayrıntılarla ilgilenmediği gibi şehirlerin listesini verirken de bunu tamamlamak yerine 'v.s.' diye bitirerek, insanı şaşırtır.

3. Iorga, N., *Geschichte des Osmanischen Reiches*, (V c., Gotha, 1908-13).

İlk üç sırada yer alan bu önemli tarih çalışmaları arasında Iorga'nınki en başarılı hazırlanmış olanıdır. Yazarın diğer pek çok eseri gibi bu da özellikle 15. yüzyıl konusunda çok değerlidir. Iorga'nın doğal olarak vatanı Romanya'yı tutması, tarihsel coğrafyayı ele alırken çok yararlı olmaktadır. Çünkü Tuna ve Karadeniz bölgelerine ilişkin başka kaynaklarda bulunamayacak kadar çok ayrıntı verir.

4. Vaughan, Dorothy, *Europe and the Turk. 1350-1700*, (Liverpool, 1954).

Osmanlıların, bu dönemde Batı'yla olan ilişkileri üzerine bir ciltlik tek tarih kitabıdır. Çok sık başvurulan bu kusursuz inceleme, von Hammer'in bütün eksiklerini giderir.

5. Danişmend, İ. H., *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I-III, (İstanbul, 1947-50), [c. IV, 1955].

Çok daha yararlı bir çalışma olabilirdi. Yazar, bir yığın olay aktarmakla birlikte çok seyrek olarak yararlandığı kaynakları belirtir ve çok önemli birçok olayı da atlar. Bununla birlikte özellikle insan ve coğrafya isimlerinden oluşan mükemmel dizinleriyle çok yararlıdır. Yazar, başlangıç dönemindeki olaylar için çeşitli özgün kaynaklarda verilen farklı tarihlerin bir dökümünü yaparsa da sonunda karar kıldığı tek bir tarih için hiçbir açıklamada bulunmaz.

6. Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, c. I-III, (Ankara, 1947), [c. IV, 2. ks, 1959].

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki ilk yirmi yıl içersinde Türk yazarlar tarafından yazılmış olan tarih kitaplarının, Türkleri eksen almak gibi doğal bir kusurları vardı. Bu açıdan çok daha dikkatlice yapılmış olan bu çalışmada, başlangıç dönemine ilişkin pek çok yararlı ayrıntının yanı sıra kullanışlı bazı taslak-haritalar da bulunur.

7. Leunclavius, J., "Annales sultanorum othmanidorm" ve "Pandectes historiae turcicae", (Frankfurt, 1596; Migne'nin *Patrologia Graeca* adlı eserinin 159. cildinde yeniden basılmıştır. Paris, 1866).

"Annales", Âli Çelebi'nin *Künhü'l-Ahbâr* adlı kitabının bir çevirisi ve uzantısıdır. "Pandectes" ise aynı kitap üzerine yazılmış olan çok sayıdaki notlardan oluşur.

8. Knolles, R., *The General History of the Turkes*, (Londra, 1603. 1638 yılına kadar olan dönemi de kapsayan 5. baskısı, Londra, 1638).

9. Cantemir, Demetrius, *History of the Ottoman Empire*, (II c., İngilizce çev. N. Tindal, Londra, 1734-35).

10. de Testa, I., *Recueil des traités de la porte Ottomane*, c. I, (Paris, 1864).

11. Djuvara, T. J., *Cent projets de partage de la Turquie*, 1281-1913, (Paris, 1913).

12. Marriott, J., *The Eastern Question*, (Oxford, 1917).

13. Hasluck, F. W., *Christianity and Islam under the Sultans*, (Oxford, 1929).

14. Alderson, A. O., *The Structure of the Ottoman Dynasty*, (Oxford, 1956).

II. GENEL TARİH VE BAŞVURU KİTAPLARI

15. *Encyclopaedia of Islam*, 1. bs., IV c., ve ek, (Leyden, 1913-38).

15a. *Encyclopaedia of Islam*, sürmekte olan 2. bs., (1950). [1954-],

15b. *İslam Ansiklopedisi*, sürmekte olan Türkçe baskısı, (İstanbul, 1940). [c. I-XIII, 1940-1988].

Bu önemli eserin, elinizdeki çalışmaya çok katkısı oldu. Yararlandığım makaleleri ve yazarları tek tek sıralamak çok yer alacaktır. Yine de en çok başvurduğum yazarlardan bahsetmem gerekiyor: J. H. Kramers (genelde Osmanlı tarihi); J. H. Mordtmann ve F. Taeschner (Anadolu); F. Babinger (Balkanlar); W. Barthold ve V. Minorsky (Doğu sınırı); G. Wiet (Mısır); A. Brunschvig (Kuzeybatı Afrika). Çoğu makale, siyasî coğrafya açısından çok önemli bilgiler içermesine karşın beklentileri karşılamakta yetersizdir. Örneğin Anadolu Beylikleri üzerine olan makalelerde çok az ayrıntı vardır. Bu açıdan bakıldığında kitabın ikinci baskısı çok daha kapsamlıdır. Türkçe baskısında, Osmanlı toprakları üzerine pek çok ek bilgi bulunmakla birlikte bu baskının henüz 'M' maddesi yazılmaktadır (1958).

16. *Cambridge Mediaeval History*, c. IV, 'The Eastern Roman Empire', (Cambridge, 1923).

14. ve 15. yüzyıllarla ilgili bölümleri yararlı olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi üzerine olan bölüm bazı tuhaf hatalar içerir. Örneğin yazar Sir Edwin Pears, Osman Bey'i Rodos kuşatmasının kahramanı yaparak eski bir söylenceyi sürdürmüş olur. Oysa bu yanlışlığa, aynı dönemde aynı isim altında bir Türkmen beyinin yaşamış olması neden olmuştur.

17. *Cambridge Modern History*, c. I-III, (Cambridge, 1900-05). (I. cildin yeni baskısı, başvuruda bulunamayacağım kadar geç bir tarihte yayınlandı.)

18. Grousset, R., *L'Empire du Levant*, (Paris, 1946).

Bu yazarın çoğu zaman genel kitapları, ayrıntılı çalışmalarından daha yararlıdır. Siyasî coğrafya konusuna olan özel ilgisi ise elinizdeki çalışma için çok yararlı olmuştur. Bu kitap, (*L'Empire du Levant*), Doğu ile Batı arasındaki Helenistik çağdan 16. yüzyıl sonuna kadar olan çelişkinin iyi belgelenmiş bir araştırmasıdır. Selçukluların, Anadolu Beyliklerinin ve Osmanlıların, Doğu'nun Frank devletleriyle olan ilişkileri üzerine olan bölümlerde önemli coğrafî bilgiler bulunur. Kitapta ayrıca yararlı olabilecek taslak-haritalar da vardır.

19. Brockelmann, C., *A History of the Islamic Peoples* (İngilizce çev., Londra, 1949).

20. Toynbee, A. J., *A Study of History,* X c., (Oxford, 1934-54).

Yazar, ana tezini geliştirirken Osmanlı Türklerine ilişkin pek çok şey söyler. Yorumları çoğunlukla aydınlatıcı ve kışkırtıcıdır. Bunun yanı sıra, konu dışına saptığında ya da ekler bölümünde Osmanlı tarihinin bazı özel yönleriyle ilgili olarak siyasî coğrafya açısından son derece önemli ve ayrıntılı çözümlemeler yapar.

21. Freeman, E. A., *Historical Geography of Europe* (Londra, 1881).

22. Heyd, W., *Geschichte des Levanthandels im Mittelalter* (Stuttgart, 1879; Fransızca çev., Leipzig, 1885-86).

23. Pirenne, J., *Les grands courants de l'Histoire Universelle*, II c., (Neuchâtel, 1947).

24. Stadtmüller, G., *Geschichte Sudosteuropas*, (Münih, 1950).

25. *Encyclopaedia Britannica*, (11. bs., Cambridge, 1910).

26. *Chambers's Encyclopaedia*, (Londra, 1950).

III. DÜNYA TARİHİNDE TÜRKLER
(Birinci Bölüm, I. Kısım)

27. Grousset, R., *L'Empire des Steppes*, (Paris, 1939).

Bu yazarın yine genel bir çalışması, geniş bir konu üzerine yapılmış olan en iyi araştırmalardan birisidir. Dipnotlarda verilen iyi bir kaynakçanın yanı sıra pek çok coğrafî bilgi ve kullanışlı harita da içermektedir.

28. Barthold, W., *Histoire des Turcs d'Asie centrale*, (Fransızca çev., Paris, 1945).

Bu konu üzerine yapılmış en iyi kısa çalışma olmakla birlikte çok az ayrıntı içerir.

29. Deguignes, H., *Histoire générale des Huns, des Turcs, et des Mongols*, (V c., Paris, 1758).

30. Howorth, H. H., *History of the Mongols*, (IV c., 1876-1927).

31. Vambéry, H., *Das Türkenvolk*, (Leipzig, 1885).

32. Chavannes, E., *Documents sur les Tou-Kieu occidentaux*, (St. Petersburg, 1903).

33. *Manual on Turanians and Pan-Turanianism*, (Admiralty Handbook, Londra, ty., 1917'de basılmış olabilir).

34. Czaplicka, A., *The Turks in Central Asia in History and at the Present Day*, (Oxford, 1918).

35. Parker, E. A., *A Thousand Years of the Tatars*, (2. bs., Londra, 1924).
36. Barthold, W., *Turkestan down to the Mongol Invasion* (İngilizce çev., Londra, 1928).
37. Lot, F., *Les Invasions barbares*, II c., (Paris, 1937).
38. McGovern, W. M., *The Early Empires of Central Asia*, (North Carolina, 1939).

IV. ANADOLU SELÇUKLULARI
(Birinci Bölüm, II. Kısım)

Anadolu Selçuklularının genel tarihiyle ilgili bilgilerin çoğu şimdiye kadar adı geçmiş olan çalışmalardan, özellikle de 15. 18. ve 27. numaralı kitaplardan sağlanmıştır. Ek bilgilerin kaynakları ise aşağıda sıralanmaktadır:

39. Cahen, C., "La première pénétration turque en Asie Mineure" (*Byz.*, 18, 1948).
40. Wittek, P., "Les traits essentiels de la période seldjoucide en Asie Mineure" ("Deux chapitres de l'histoire de Roum", No. 1, *Byz.*, II, 1936).

No. 39 ve no. 40, Selçuklu döneminin genel özellikleri üzerine olan en değerli iki çalışmadır.

41. Chalandon, F., *Les Comnènes*, (II c., Paris, 1900-13).
42. Gardner, A., *The Lascarids of Nicaea*, (Cambridge, 1912).
43. Laurent, J., *Byzance et les Turcs seldjoucides des origines à 1081*, (Paris-Nancy, 1914).
44. Grousset, R., *Histoire des Croisades*, (III c., Paris, 1934).
45. Runciman, S., *History of the Crusades*, (III c., Cambridge, 1951-53).
46. Baldwin, Marshall (ed), *The Crusades*, c. I, (Philadelphia, 1955).

Anadolu'nun bu dönemdeki tarihsel coğrafyası üzerine olan çalışmalar daha az sayıda olmakla birlikte son derece önemlidirler:

47. Ramsay, W. M., *The Historical Geography of Asia Minor*, (Londra, 1890).

İçeriğindeki pek çok nokta bugün düzeltilmekte olmakla birlikte bu kitap bir bilgi madenidir.

48. Le Strange, G., *Lands of the Eastern Caliphate*, (Cambridge, 1905).

Yazar, el-Umarî'nin coğrafyasını tümüyle gözardı eder. Aksi takdirde mükemmel olabilecek olan bu kitap, Anadolu konusundaki beklentileri karşılayamaz (bk. no. 61).

49. Honigmann, E., *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*, (Brüksel, 1935).

Ortaçağdaki isimleriyle Doğu Anadolu'daki pek çok yerleşim merkezinin yerini saptar.

50. Wittek, P., "Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie", (*Byz.*, 10, 1935).

Selçuklu İmparatorluğu'nun yaklaşık 1200'lerdeki siyasî sınırları üzerine yapılmış olan tek incelemedir. Pek çok ayrıntıda Ramsay'i düzeltir ve kullanışlı bir harita içerir.

51. Cahen, C., *La Syrie du nord à l'époque des croisades*, (Paris, 1940).

V. SONRAKİ DEVLETLER
(Birinci Bölüm, III. Kısım)

52. Lane-Poole, S., "The Successors of the Saljuks in Asia Minor", (*JRAS.*, 1882).

53. Gibbons, H. A., *The Foundation of the Ottoman Empire*, (Oxford, 1916).

Lane-Poole'un kısa monografik çalışması, Anadolu Beylikleri'nin tarihini, günümüze kadar ulaşmış olan sikkelerin yardımıyla araştırmaya yönelik ilk girişimdi. Gibbons ise, çalışmasının 'ek' bölümünde, bu konuyu genişletir ve tezlerine bir kanıt olarak beyliklerin açıklamalı bir listesini verir. Gibbons, beyliklerin sayısının hep söylenildiği gibi on tane değil daha fazla olduğunu ve Osmanlıların I. Murad dönemine kadar önemli bir varlık göstermediklerini iddia eder. Ne yazık ki listede çok hata vardır. Örneğin Nazilli'yi Denizli'nin doğusuna, Tavas'ı da sahile yerleştirir. Sasan'ı çok geç tarihlendirir. Menteşe Beyliği'nin kuruluşu için de geç bir tarih verir. İbn Battûta ve el-Umarî'nin, komşu bir beyin oğlu ya da kardeşi tarafından yönetildiğini belirttiği herhangi bir şehre ise bağımsızlık atfeder. Oysa bu, söz konusu olan beyin akrabası adına yönetimi üstlendiği anlamına gelmektedir. Yine de Gibbons'un bu çalışması, bir karmaşaya düzen getirmeye yönelik ilk ciddi girişim olması açısından önemlidir.

54. Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri*, (Ankara, 1937).

Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Dulkadir Türkmenlerini de içeren ve Osmanlı (kökenli) olmayan beyliklerin tarihini kapsamaya yönelik tek kitaptır. Bununla birlikte coğrafya konusundaki beklentileri karşılamakta yetersiz kalır.

55. Wittek, P., *Das Fürstentum Mentesche*, (İstanbul, 1934).

Menteşe Beyliği hakkında çok kapsamlı bir monografidir. Komşu beyliklerle de ilgili kapsamlı bilgi veren bu kitap, söz konusu dönem üzerine yapılmış olan en değerli çalışmadır.

56. Mordtmann, J. H., *Ueber das türkische Fürstengeschlecht der Karasi in Mysien*, (Berlin, 1911).

57. Zambaur, E. de, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*, (II c., Hanover, 1927).

Çeşitli hanedanların yönetiminden izlerin kaldığı belli başlı şehirlerle ilgili bilgiler vermesi açısından önemlidir. 14. yüzyıl Anadolu'sunun doğru olmayan bir haritasını içerir.

58. Lane-Poole, S., *The Mohammedan Dynasties*, (Londra, 1894).

Zambaur'un çalışmasının bir öncülü olan bu kitaptaki pek çok nokta daha sonra Zambaur tarafından kendi kitabında düzeltilir.

59. Mustawfî, *Nuzhat al-Qulûb*, (der. ve çev., le Strange, Londra, 1919).

Doğu Anadolu üzerine yararlı ayrıntılar içeren bir 14. yüzyıl coğrafyasıdır.

60. İbn Battûta, *Tuhfat al-Nuzzâr*, (Fransızca çev., Défreméry ve Sanguietti, IV c., Paris, 1853-9; H. A. R. Gibbons tarafından seçilmiş İngilizce çevirisi, Broadway Travellers, Londra, 1919).

Anadolu'yu 1333 yılında boydan boya gezmiş olan ünlü gezgin, yarımadayı önyargısız ve hayranlık duyulacak kadar güzel anlatır.

61. Shihâb-ad-Dîn al-Umarî, *Masâlik al-Absâr fi Mamâlik al-Amsâr*, (Anadolu üzerine olan bölüm Fransızcaya E. M. Quatremère tarafından çevrilmiştir. *Notices et extraits des MSS*, XIII c., Paris, 1838).

Bir Anadolu şeyhinin ve Cenovalı eski bir tutsağın verdiği bilgiler doğrultusunda 1348 yılından önce yazılmıştır. No. 60'taki eserle birlikte yarımadanın, yüzyılın ilk yarısındaki siyasî coğrafyasını anlamamıza yardımcı olur.

62. Moravscik, *Byzantinoturcica I: Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, (Budapeşte, 1942).

Yunan kaynakları üzerine, aşağıdakileri de kapsayan kullanışlı bir el kitabıdır.

63. Pachymeres, "Historia. 1255-1308", (*CSHB*, 1835).

64. Gregoras, Nicephorus, "Historia Romana. 1203-1359", (*CSHB*, 1829-55).

65. Dukas, "Historia Byzantina. 1341-1462", (*CSHB*, 1834).

66. Chalcocondyles, Laonicus, "Historia. 1298-1463", (*CSHB*, 1843).

67. Phrantzes, Georgius, "Chronicon. 1258-1476", (*CSHB*, 1838).

68. Muntaner, Ramon, *Cronica*, (İngilizce çev., Hakluyt Society, 1920-21).

Katalan seferi üyelerinden birisine ait anlatımdır.

VI. 14. YÜZYILDA OSMANLILAR
(İkinci ve Üçüncü Bölümler)

Bu dönemi ele alan tek çalışma, no. 53'te de bahsedilmiş olan Gibbons'un "*Foundation*" kitabıdır. Gibbons'un, ilk Osmanlı sultanlarının Bizans İmparatorluğu'nun rolünü yenilenmiş bir güçle sürdürmek üzere Rum ve Türk öğelerini harmanladıklarına ilişkin ana tezi, sonraki tarihçiler tarafından çürütülmüştür.

Bununla birlikte Gibbons, ayrıntılı bilgileri ustalıkla elden geçirir ve Türk ilerleyişini tutarlı olarak anlatır; ancak tıpkı von Hammer ve Zinkeisen gibi sonraki Türk kaynaklarında geçen tarihlere çok fazla ağırlık verir (Âşıkpaşazâde ve Oruç Bey'den habersizdir).

a) *Osmanlı İktidarının Dayanak Noktaları*

69. Blake, R. P., - W. L. Langer, "The Rise of the Ottoman Turks and its Historical Background", (*American Historical Review*, 37, 1932).

70. Köprülü, M. F., *Les origines de l'empire ottomane* (Paris, 1935).

14. yüzyılda Anadolu'daki 'ahi' kuruluşlarının oynadığı rolü vurgulayan önemli bir çalışmadır.

71. Wittek, P., *The Rise of the Ottoman Empire*, (Londra, 1938).

70 ve 71 no'lu çalışmalar, Gibbons'un teorilerine karşı çıkarlar. Wittek, Osmanlı'nın doğuşu için ileri sürülen bu teorilerin yerine 'gazi' açıklamasını getirir.

72. Taeschner, F., "Anatolische Forschungen", (*ZDMG.*, 82, 1928).

Osman Bey dönemindeki beyliğin coğrafyasına ilişkin değerli bilgiler ve ilgili bölgenin kullanışlı bir haritasını içerir.

73. Wittek, P., *Zur Geschichte Angoras in Mittelalter*, (Festschrift Jacob, Leipzig, 1932).

b) *Avrupa'da Osmanlı Fetihlerinin Başlaması*

74. Iorga, N., "Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe", (*Byzantinische Zeitschrift*, XV, 1906).

75. Babinger, F., "Byzantinischer-Osmanen Grenzstudien", (*Byzantinische Zeitschrift*, XXX, 1929).

76. Babinger, F., "Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien, 14-15 Jahrhundert", (*Südosteuropaïsche Arbeiten*, XXXIV, 1944).

Trakya'nın Türkler tarafından fethedilmesi üzerine, bütün kaynakları tarayarak hazırlanmış çok ayrıntılı ve önemli bir çalışmadır.

77. Charanis, P., "An Important Short Chronicle of the 14th century" (*Byz.*, 13, 1938).

78. Charanis, P., "The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks", (*Byz.*,16, 1942-43).

c) *Osmanlıların Balkan Devletleriyle Olan İlişkileri*

79. Manfroni, G., *Le relazüni fra Genova, l'Impero bizantino e i Turchi*, (Cenova, 1898)

80. Hopf, K., *Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters*, (Leipzig, 1867-68).

81. Delaville le Roulx, *La France en Orient au XIVe siècle*, (II cilt, Paris, 1886).

82. Miller, W., *Latins in the Levant,* (Londra, 1908).

83. Miller, W., *Essays on the Latin Orient*, (Cambridge, 1921).

Bu son iki çalışma, Franklar dönemi Yunanistan'ının ve Venedik kolonilerinin I. Süleyman dönemine kadar olan tarihine ilişkin başka bir yerde kolaylıkla ulaşılamayacak kadar değerli bilgiler içerirler. Elinizdeki çalışmada da her ikisinden geniş çapta yararlanılmıştır. No.82'de birkaç önemli harita vardır.

84. Tafrali, *Thessalonique au XIVe siècle*, (Paris, 1913).

85. Silberschmitt, *Das oriental Problem zur Zeit der Enstehung des türkischen Reiches nach venezianischen Quellen*, (Leipzig, 1923).

86. Zakythinos, *Le despotat grec de Morée*, (Paris, 1932).

Tarihlendirmeye ilişkin bazı noktalarda Miller'ı düzeltir.

87. Borchgrave, E. de, *Croquis d'orient*, (Brüksel, 1908).

88. Radojacic, "La chronologie de la bataille de Rovine", (*Revue historique du sud-est européen*, V, 1928).

89. Loenertz, "Pour l'histoire du Péloponnèse au XIVe siècle", (*Études byzantines*, I, 1943).

90. Atiya, A. S., *The Crusade of Nicopolis*, (Londra, 1934).

91. Atiya, A. S., *The Crusade in the later Middle Ages*, (Londra, 1939).

d) *14. Yüzyıl Üzerine Genel Çalışmalar*

92. Finlay, G., *History of the Byzantine and Greek Empires,* c. II, (Londra, 1854).

93. Vassiliev, A., *History of the Byzantine Empire*, (University of Wisconsin, 1928).

94. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, (İngilizce çev., Oxford, 1956).

95. Jirecek, C. J., *Geschichte der Bulgaren*, (Prag, 1876).

96. Jirecek, C. J., *Geschichte der Serben*, (II c., Gotha, 1911-18).

97. Guérin Songeon, R. P., *Histoire de la Bulgarie*, (Paris, 1913).

98. Temperly, H. W. V., *History of Serbia*, (Londra, 1917).

e) *Özgün Kaynaklar*

99. Cantacuzenos, John, "Historia. 1314-54", (*CSHB*, 1828-32).

100. Neşrî, *Cihannüma*, (Th. Nöldeke tarafından bir kısmı çevrilmiştir. *ZDMG*., 13, 1859; 15, 1861. İlk sayı Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Osman'ın ölümüne kadar olan dönemi, ikinci sayı ise I. Bayezid dönemini kapsar).

101. Schiltberger, H., *The Bondage and Travels*, (Hakluyt Society, 1874).

102. Boucicaut, "Livre des faits du bon messire", (Froissart's Chronicles, c. XVI, ed., de Lettenhove, Brüksel, 1870-77).

VII. 15. YÜZYIL
(Dördüncü ve Beşinci Bölümler)

İç Savaşın tarihi üzerine çok fazla çalışma yapılmamıştır. 1402-21 dönemine ilişkin bilgilerin büyük bir kısmı, buraya kadar sıralanmış olan genel çalışmalardan edinildi. Bunlara ek olarak aşağıdakileri verebiliriz:

103. Iorga, N., "Byzance et l'anarchie turque", (*Histoire de la vie byzantine*, III, 1934).

104. Wittek, P., "De la défaite d'Ankara a la prise de Constantinople", (*Revue des études islamiques*, 1938).

105. Babinger, F., *Mehmed der Eroberer*, (Fransızca çev., Paris, 1954).

II. Mehmed hakkında ayrıntılı bir çalışma olan bu kitabın uzun başlangıç bölümü II. Murad dönemi üzerinedir. Ne yazık ki bu kitap da von Hammer'inki gibi kötü düzenlenmiştir. Yazar, fazla tekrara kapılır. Kitapta yer alan birkaç taslak-haritanın hepsi de başka çalışmalardan alınmıştır. Bol bilgi ve kaynakçanın yanı sıra değerli coğrafî bilgiler de içermesi beklenen ikinci cildinin çıkacağı söylendiyse de bu cilt henüz yayınlanmamıştır.

106. Iorga, N., "Notes et Extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XVe siècle", (birinci bölüm *Revue de l'orient latin*'in IV-VIII. ciltlerindedir; sonrakiler, 1896-1915).

Bu çalışma, Osmanlıların Avrupa devletleriyle olan ilişkilerini aydınlatan belgeler ve alıntılar içerir. Özellikle Adriyatik cephesinin coğrafyası için çok yararlıdır.

107. Fisher, S. N., *Foreign Relations of Turkey. 1481-1512*, (Illinois, 1948).

II. Bayezid dönemini kapsamlı olarak ele alan tek kitaptır.

Şimdiye kadar sıraladığımız çağdaş yazarlara aşağıdakileri de eklemeliyiz:

108. Panaretos, Mikhail, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, (haz., ve çev., J. P. Fallmerayer, Münih, 1844).

109. Tafur, Pedro, *Travels*, (İngilizce baskısı, *Broadway Travellers*, Londra, 1926).

110. Brocquière, Bertrand de, *Voyage d'Outremer*, (çev.,T. Johnes, Londra, 1807).

111. Wavrin, Jean de, *La campagne des croisés sur le Danube*, (ed., Iorga, Paris, 1927).

112. Kritobulos, *Life of Mehmed II*, (yeni baskısı, Princeton, 1954).

113. Barbaro, Contarini, Angiolello, vd., *Travels in Persia*, (Hakluyt Society, 1873).

Belli konularda başvurulan diğer çalışmalar:

114. Halecki, O., *Le croisade de Varna*, (New York, 1943).

115. Rossetti, "Stephen the Great and the Turkish Invasion", (*Slavonic Review*, Haziran, 1927).

116. Henry, P., *Le Règne d'Etienne le Grand*, (Melanges Diehl, c. II).

117. Gegaj, *L'Albanie et l'invasion turque du XVe siècle*, (Louvain, 1937).

Arnavutluk'taki ayaklanmayı ayrıntılı olarak ele alan çok az sayıdaki kitaptan birisidir. Ancak yazar, isyanın liderlerinin tarafını tutar. Bunun yanı sıra II. Mehmed dönemi için yetersizdir. Kitapta pek çok coğrafî isim geçmekle birlikte bu isimlerin bugünkü karşılıklarını sağlamak için hiçbir girişimde bulunulmamıştır. Taslak-harita ise yararsızdır.

118. *Enciclopedia Italiana*, (Milano, 1929-38).

Arnavutluk, Dalmaçya ve Venedik üzerine olan makaleler çok yararlıdır. Eski haritaların başarılı birer tıpkıbasımlarını da içerir.

119. Hecquard, H., *Histoire et description de la haute Albanie*, (Paris, 1859).

120. Iorga, N., *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais*, (Bükreş, 1919).

121. Cogo, G., "La Guerra di Venezia cqntra i Turchi, 1499-1501", (*Nuovo Archiv. Veneto*, XVIII, 1899).

122. Kláic, V., *Geschichte Bosniens*, (Leipzig, 1885).

123. Coquelle, P., *Histoire du Montenegro et de la Bosnie*, (Paris, 1895).

124. Gopcevic, S., *Geschichte von Montenegro und Albanien*, (Gotha, 1914).

125. Villari, L., *The Republic of Ragusa*, (Londra, 1904).

126. Horvâth, M., *Geschichte der Ungarn*, c. I, (Pest, 1851).

127. Szalay, L., *Geschichte Ungarns*, c. I, (Pest, 1866).

128. Miller, W., *Trebizond, the last Greek Empire*, (Londra, 1926).

129. Thuasne, *Djem-sultan*, (Paris, 1892).

Aşağıdaki dört kitap, Akkoyunlularla savaşların yapıldığı dönemdeki doğu cephesi hakkında yararlı bilgiler verirler (ayrıca bk. no. 220).

130. Bouvat, L., *L'Empire Mongol, IIme phase*, (Paris, 1927).

131. Browne, E. G., *A History of Persian Literature under the Tatar Dominion*, (Cambridge, 1920).

132. Gabriel, A., *Monuments turcs d'Anatolie*, (Paris, 1934).

133. Gabriel, A., *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale*, (Paris, 1940).

VIII. 16. YÜZYIL
(Altıncı ve Yedinci Bölümler)

Bundan sonraki bölümlerde yer alan ayrıntılı çalışmaların çoğu eyaletlerle ilgilidir. Aşağıdaki kitaplar, ya bir bütün olarak imparatorluğu ya da altıncı ve yedinci bölümlerdeki belli konuları ele alırlar.

a) *Özgün Kaynaklar*

134. İbn İyâs, "An account of the Ottoman Conquest of Egypt", (*Badâ'i al-Zuhûr fî Tarîh al-Duhûr*, adlı eserin III. cildi O. Salmon tarafından çevrilmiştir. Londra, 1921).

135. Rüstem-Paşa, *Ottoman Chronicle*, (Almanca çev., L. Forrer, Leipzig, 1923).

136. Busbecq, O. de, *Life and Letters*, (çev., Forster ve Daniell, II c., Londra, 1881).

137. Dernschwam, H., *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Asien. 1553-55*, (ed., Babinger, Münih-Leipzig, 1923).

138. Naima, *Annals of the Turkish Empire. 1591-1659*, (Bir bölümü Fraser tarafından çevrilmiştir. Londra, 1832).

139. Glover, Sir T., "Journey of Edward Barton in 1596", (*Purchas his Pilgrimes*, c. VIII).

140. Rigault, A., "Le Voyage d'un ambassadeur de France en Turquie au XVième siècle", (*Revue d'histoire diplomatique*, XV, 1901).

b) *İkincil Kaynaklar*

141. Lybyer, A. H., "The Ottoman Turks and the Routes of Oriental Trade", (*English Historical Review*, 1915).

142. Merriman, R. B., *Süleyman the Magnificient*, (Harvard, 1944).

143. Jansky, "Die Eroberung Syriens", (*Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, II, 1926).

144. Arnold, Sir T., *The Caliphate*, (Oxford, 1924).

145. Tyler, Royall, *The Emperor Charles the Fifth*, (Londra, 1956).

IX. OSMANLI YÖNETİMİ VE SİYASÎ COĞRAFYASI
(Sekizinci Bölüm)

Osmanlı İmparatorluk Arşivlerinde yapılan araştırmalar hâlâ başlangıç aşamasındadır. Şimdiye kadar pek çok çalışma yapılmış olmasına ve son yayınların 16. yüzyıldaki eyaletler konusunda aydınlatıcı olmalarına karşın, bildiğim kadarıyla imparatorluk üzerine eksiksiz bir araştırma gerçekleştirilmemiştir. Bu gerçekten de henüz mümkün olmayabilir. Aşağıdaki kitaplar konu için iyi bir başlangıçtır:

146. Lewis, Bernard, "Studies in the Ottoman Archives-I", (*Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XVI, 1954).

147. Kâtib Çelebi, *Cihannüma*, (1648'de yazmaya başladığı bu kitap, 1657 yılında öldüğünde yarım kalmıştı).

İmparatorluk üzerine sistemli ve ayrıntılı bir çalışma yayınlanıncaya kadar başlıca kaynağımız, Avrupa'da Hacı Kalfa olarak tanınan 17. yüzyıl coğrafyacısı Kâtib Çelebi'nin büyük eseridir.

Kitabın gözden geçirilmiş olan özgün metni iki şekilde düzenlenmiştir: a) MSS dizilerinde tamamlanmamış olan bölümler; b) İstanbul'da, 1732 yılında yapılmış olan baskısı. Balkanlar ile ilgili bölümün yer almadığı bu baskı, Ebubekir ed-Dimaşkî'nin (ö. 1691) Anadolu üzerine yazdıklarından yararlanılarak tamamlanmıştır. Kitabın şimdiye kadar yapılmış olan çevirileri şunlardır:

i) Norberg tarafından yapılmış Latince çevirisi (Lund, 1818). Kusursuz değildir. Avrupa bölümünü kapsamaz.

ii) Armain tarafından Anadolu bölümü Fransızcaya çevrilmiş, V. de St. Martin tarafından yayınlanmıştır (*Histoire des découvertes géographiques* adlı kitabın III. cildi, bk. no. 167).

iii) Kürt toprakları bölümü Charmoy tarafından *Fastes de la Nation Kurde* için çevrilmiştir (bk. no. 221).

iv) *Rumeli und Bosna*, von Hammer tarafından yapılmış olan Almanca çevirisi (1812).

İmparatorluğun durumu üzerine yapılmış özetler aşağıdaki çalışmalarda yer almaktadır:

148. *Turcici Imperii Status*, (Leyden, 1630).

Eyaletlerin iki listesini içerir. İkinci liste Leunclavius'un "*Pandects*" adlı kitabından alınmış olup daha doğrudur (bk. no. 7).

149. Hammer-Purgstall, J. von, *Des osmanischen Reiches Staatsverfassung*, (Viyana, 1815).

150. d'Ohsson, M., *Tableau général de l'empire ottoman*, (VII c., Paris, 1788-1824).

151. Bélin, M., "Du régime des fiefs militaires dans l'Islamisme", (*Journal Asiatique*, 1870).

152. Tischendorf, Paul von, *Das Lehenswesen in den Moslemischen Staaten*, (Leipzig, 1872).

No. 151 ve no. 152, I. Ahmed'in başveziri olan Kuyucu Murad Paşa'nın, 1609 yılında Sultan için imparatorluğun durumu üzerine yaptığı bir analizin eleştirel yorumunu içermektedir.

Diğer yararlı ayrıntılar ise aşağıdaki kitaplardan edinildi:

153. Mostras, K. G., *Dictionnaire géographique de l'empire ottoman*, (St. Petersburg, 1873).

154. Lybyer, A. H., *The Government of the Ottoman Empire in the time of Süleyman the Magnificient*, (Cambridge, 1913).

155. Barkan, Ö. L., "XV ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları. I. Kanunlar", (İstanbul, 1943).

156. Akbal, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus", (*Belleten*, XV, 1951).

Eyaletlerin, II. Mahmud reformlarından önceki sınırlarının bir taslak-haritasını içerir.

157. Gibbons, H. A. R., ve H. Bowen, *Islamic Society and the West*, (Oxford, 1939, 1957).

X. 16. YÜZYILDA EYALETLER
(Dokuzuncu Bölüm)

a) *Anadolu*

16. yüzyıl Anadolu'sunu özel olarak ele alan herhangi bir çalışma şimdiye kadar yayınlanmamıştır. Dolayısıyla bu konuya ilişkin bilgi, buraya kadar sıralanmış olan genel tarih kitaplarından ve aşağıda verilen Anadolu coğrafyası üzerine yazılmış eserlerden sağlanabilir.

158. Taeschner, F., *Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen*, (II c., Leipzig, 1924).

Bu değerli kitap, 19. yüzyıl öncesinde Anadolu'dan geçen yollarla ilgili mevcut kaynaklar üzerine yapılmış kapsamlı bir çalışmadır. İki tane kusursuz ve büyük ölçekli harita içerir.

159. Taeschner, F., "Die geographische Literatur der Osmanen' (*ZDMG*, 77, 1923).

160. Hammer-Purgstall, J. von, "Ueber die Geographie der asiatischen Türkei", (*Jahrbücher der Literatur*, XIII-XIV, Viyana, 1821).

Cihannüma'dan eleştirel bir yaklaşımla yararlanan önemli ancak erken tarihli bir çalışmadır.

161. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (yalnızca ilk bölümü von Hammer tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Londra, 1834).

Bu kapsamlı eserin tam ve doğru bir çevirisine ne yazık ki hâlâ gerek duyulmaktadır. Evliya, çoğunlukla tuhaf yorumlarda bulunsa da bu kitabı, bütün bir imparatorluğu ayrıntılı olarak ele alır. Öyle ki seyahatlerini aktarırken, Türkiye'nin 17. yüzyıl ortasındaki coğrafyasına ilişkin kapsamlı bilgiler vermektedir.

162. Makarius, *Travels*, (çev., F. C. Belfour. Londra, 1829).

163. Kinneir, J. M., *Journey through Asia Minor, Armenia and Kurdistan in 1813 and 1814*, (Londra, 1818).

164. Mordtmann, A. D., *Anatolien: Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien. 1850-59*, (Hanover, 1925).

165. Sarre, F., *Reise in Kleinasien*, (Berlin, 1896).

166. Tomaschek, W., *Zur historische Topografie von Kleinasien*, (Viyana, 1891).

167. Saint Martin, Vivien de, *Histoire des découvertes géographiques*, c. III, (Paris, 1846).

Bu ciltte, en erken tarihlerden 19. yüzyıla kadar Anadolu'dan geçmiş olan kâşifler ve gezginler ele alınır (bk. no. 147).

168. Texier, C., *Asie Mineure*, (III c., Paris, 1839-49).

169. Cuinet, V., *La Turquie d'Asie*, (V c., Paris, 1890).

Osmanlı Asya'sının Arabistan dışında tam bir coğrafyasını verir; ancak yazarın tarihsel bilgileri şaşırtıcı bir şekilde yanlıştır.

170. Barthold, W., *La découverte d'Asie*, (Fransızca çev., Paris, 1947).

171. Alastos, Doros, *Cyprus in History*, (Londra, 1955).

b) *Rumeli*

Bu önemli eyalet üzerine olan çalışmalar, üç başlık altında toplanabilir:

i) *Tarih*

172. Iorga, N., *Histoire des états balkaniques jusqu'en 1924*, (1925).

173. Miller, W., *The Balkans*, (Londra, 1896).

174. Delaville le Roulx, *Les Hospitaliers à Rhodes*, (Paris, 1912).

175. Vojnovic, *Histoire de Dalmatie*, (1934).

ii) *Coğrafya ve Seyahat*

176. Cvijic, *La Péninsule Balkanique*, (Paris, 1918).

177. Ancel, J., *Manuel géographique de politique européenne*, (Paris, 1935).

178. Wanklyn, H. G., *The Eastern Marchlands of Europe*, (Londra, 1941).

179. Boué, A., *La Turquie d'Europe*, (IV c., Paris, 1840).

180. Boué, A., *Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'europe*, (II c., Viyana, 1854).

No. 179 ve no. 180, 19. yüzyılın başında Osmanlı Avrupası'ndaki yol düzeni ve şehirlerin durumuna ilişkin tam ve ayrıntılı bir tablo çizer.

181. Behrnauer, W. F., *Suleiman's Tagebuch auf Wien*, (Viyana, 1858).

182. Jirecek, C. J., *Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel*, (Prag, 1877).

183. Pertusier, C., *La Bosnie considérée dans ses rapports avec l'empire ottoman*, (Paris, 1822).

184. Jackson, Sir T. G., *Dalmatia, Quarnero and Istria*, (III c., Oxford, 1887).

185. Brown, H. F., *Dalmatia*, (Londra, 1924).

iii) *Siyasî Coğrafya*

Bu başlık altında, Rumeli'nin idarî bölgelerine ilişkin önemli ayrıntılar içeren çalışmalar sıralanmaktadır:

186. Gökbilgin, M. T., "Kanunî Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livalar, Şehir ve Kasabaları", (Fransızca özetiyle birlikte, *Belleten*, XX, 1956).

187. Kabrda, J., "Les anciens régistres turcs des cadis de Sofia et de Vidin", (*Archiv Orientalni*, XIX, 1951).

188. İnalcık, Halil, "The Economic Situation of Turkey during the Foundation and Rise of the Ottoman Empire", (İngilizce çevirisiyle birlikte, *Belleten*, XV, 1951).

189. İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, (Ankara, 1954).

II. Mehmed dönemini farklı açılardan ele alan bu çalışmanın son bölümü, 15. yüzyılın sancak listeleriyle ilgili önemli ayrıntılar vermektedir.

190. İnalcık, Halil, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, (Ankara, 1954).

Arvanid sancağının 1431 yılındaki durumunun ayrıntılı olarak ele alındığı bu çalışma, tarihsel coğrafya açısından aynı yazarın "Timariotes chrétiennes en Albanie au XVe siècle" adlı çalışmasından çok daha yararlıdır. (*Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, IV, 1951). Büyük ölçekli ve kullanışlı bir harita da içerir.

c) *Macaristan*

191. Salamon, F., *Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschaft*, (Leipzig, 1887).

192. Lefaivre, A., *Les Magyars pendant la domination ottomane*, (II c., 1902).

193. Yolland, A., *Hungary*, (Londra, 1917).

194. Teleki, *The Evolution of Hungary*, (New York, 1923).

195. Gyalokay, J., "La catastrophe de Mohacs", (*Revue des études hongroises*, V, 1927).

196. Seton-Watson, R., *The Southern Slav Question*, (Londra, 1911).

d) *Romen Prenslikleri*

198. Xenopol, A. D., *Histoire des Roumains*, (II c., Paris, 1896).

199. Iorga, N., *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, (II c., Bükreş, 1916).

200. Iorga, N., *History of Roumania*, (Londra, 1925).

201. Iorga, N., *Histoire des Roumains*, (IV c., Bükreş, 1937).

202. Seton-Watson, R., *A History of the Roumanians*, (Cambridge, 1934).

203. Benda, C., "Les relations politiques entre la principauté transylvaine, la Moldavie et la Valachie", (*Revue d'histoire comparée*, Yeni seri. I, 1933).

204. Smith, John, "Travels and Adventures", yak. 1596, (*Purchas his Pilgrimes*, VIII).

205. Ancel, J., *Les frontières roumaines*, (Paris).

206. Babel, A., *La Bessarabie*, (Paris, 1926).

e) *Karadeniz ve Step Sınırı*

Kırım Hanlığı'yla ilgili en kapsamlı çalışma, Howorth'un *History of the Mongols* adlı eserinin ikinci cildinde yer alır ve kitabın en iyi bölümlerinden birisidir (bk. no. 30). Hanlar, Sultanlar ve Çarlar arasındaki ilişkiler üzerine bol ayrıntılı bilgilerin verildiği bu bölüm, von Hammer'in aynı konu üzerine yapmış olduğu daha hafif çalışmasının da yerini alır. Aşağıda sıralanan kitaplar, çoğu zaman Howorth'ın yanlışlarını da düzelten ek ayrıntılar içermektedirler.

207. Spuler, B., *Die goldene Horde*, (Leipzig, 1943).

208. Spuler, B., "Die Grenze des Grossfürstentums Litauen im Südosten gegen Türken und Tataren", (*Jahrbücher für Gesch. Osteuropas*, VI, 1941).

209. İnalcık, Halil, "The Origin of the Ottoman-Russian Rivalry and the Don-Volga Canal", (*Annales de l'Université d'Ankara*, I, 1946-47).

210. Vernadsky, G., *A History of Russia*, c. III. "The Mongols and Russia", (Yale, 1953).

Bu konu üzerindeki en ayrıntılı ve güncel olan bu çalışma ne yazık ki 1451 tarihine kadar gelir. Bir sonraki cilt henüz yayınlanmamıştır.

211. *The Cambridge History of Poland*, c. I, (Cambridge, 1950).

212. Bain, R. Nisbet, *Slavonic Europe. 1447-1796*, (Cambridge, 1908).

213. Nolde, B., *La Formation de l'empire russe*, c. II (Paris, 1953).

214. Seeley, "Russia and the Slave Trade", (*Slavonic Review*, Ocak, 1945).

f) *Kafkasya*

215. Brosset, M., *Histoire de la Géorgie*, c. II, (St. Petersburg, 1856).

Bütün Gürcü vekayinamelerini, Türklerin Kafkas sınırında yaptıkları savaşlarla ilgili ayrıntılı bilgilerle birlikte içerir.

216. Brosset, M., "Description de l'ancienne Géorgie turque", (*Journal Asiatique*, 1834).

217. Allen, W. E. D., *History of the Georgian People*, (Londra, 1932).

Kusursuz haritalar ve yararlı coğrafî bilgiler içerir.

218. Manvelichvili, A., *Histoire de Géorgie*, (Paris, 1951).

g) *Mezopotamya ve Kürt Beylikleri*

i) *Tarih*

219. Longrigg, S., *Four Centuries of Modern Iraq*, (Oxford, 1925).

Osmanlı Mezopotamyası'nın 16. yüzyıldan günümüze kadar olan tarihini ele alan tek çalışmadır. Son derece önemli.

220. Minorsky, V., "The Middle East in Western Politics in the 13th, 15th, and 17th Centuries", (*Journal of the Royal Central Asiatic Society*, XXVII, 1940).

Tarihin üç farklı dönemindeki siyasî durumların yararlı bir karşılaştırması.

221. Bitlisli Şerefüddin, "Şeref-name", (Charmoy tarafından yapılan Fransızca çevirisi *Fastes de la Nation Kurde*'da yer almaktadır. IV c., St. Petersburg, 1868).

Kürt topluluklarını ve tarihlerini anlatan ve bu topluluklardan birinin lideri tarafından 1597-98 yıllarında yazılmış olan çok önemli bir çalışmadır. Kürtlerin coğrafyasına ve kabilelerin Osmanlı sultanlarıyla olan ilişkilerine ilişkin çok geniş ayrıntılar verir.

222. Huart, C., *Histoire de Baghdad*, (Paris, 1901).

223. Sykes, Sir P., *A History of Persia*, (II c., Londra, 1915).

224. Lockhart, L., *Nadir Shah*, (Londra, 1938).

225. Sykes, Sir M., *The Caliph's Last Heritage*, (Londra, 1928).

Ana hatlarıyla Türk tarihini anlatan ilk bölümler, elinizdeki çalışma için yararlı olmayacak kadar özet bilgiler içeriyor; ancak Kürtler üzerine olan bölüm çok daha ayrıntılıdır.

ii) *Coğrafya ve Tanıtım*

226. Rousseau, M., *Description du Pachalik de Bagdad*, (Paris, 1809).

227. Hartmann, R., "Zu Evlija Tshelebis Reisen im oberen Euphrat -und Tigrisgebiet", (*Der Islam*, IX, 1919).

228. *Admiralty Handbook of Mesopotamia,* c. I, (Londra, 1918).

229. Sherley, Sir Anthony, "Travels into Persia", (*Purchas his Pilgrimes*, VIII).

230. Cartwright, John, "Voyage from Aleppo to Ispahan", (*Purchas his Pilgrimes*, VIII).

231. Hanway, Thomas, *Travels*, (Londra, 1753).

232. Kinneir, J. M., *A Geographical Memoir of the Persian Empire*, (Londra, 1813).

h) *Suriye ve Lübnan*

i) *Tarih*

233. Lammens, A., *La Syrie: Précis Historique*, c. II, (Beyrut, 1921).

Bu konu üzerine tek ciltlik en kapsamlı ve ayrıntılı çalışmadır.

234. Hitti, P., *A History of Syria*, (Londra, 1951).

Lübnan üzerine önemli bir bölüm içerir.

235. Charon, C., "La Syrie. 1516-1835", (*Echos d'Orient*, VII, 1904).

236. "Histoire des émirs Maan", (*Journal Asiatique*, 1864).

237. Carali, P. P., *Fakhr ad-Din IIe la corte di Toscana*, (Roma, 1936-38).

238. İsmail, Adel, *Histoire du Liban*, c. I. "Le Liban au temps de Fakhr-ed-din II. 1590-1633", (Paris, 1955).

239. Biddulph, Wm., "A letter from Aleppo", yak. 1604 (*Purchas his Pilgrimes*, VIII).

240. Sandys, George, "A Relation of a Journey", yak. 1610 (*Purchas his Pilgrimes*, VIII).

ii) *Siyasî Coğrafya*

241. Lewis, B., "The Ottoman Archive as a Source for the History of the Arab Lands", (*JRAS*, 1951-52).

242. Hartmann, R., "Politische Geographie des Mamlukenreichs", (el-Umarî'den bir bölümün çevirisi için bk. no. 61. *ZDMG*, LXX'de, 1916).

243. Edhem, Halil, *Tagebuch des Sultan Selim I*, (Weimar, 1916).

244. Le Strange, G., *Palestine under the Moslems*, (Londra, 1890).

245. Gaudefroy-Demombynes, *La Syrie à l'epoque des Mamelouks*, (Paris, 1923).

246. Dussaud, *Topographie historique de la Syrie*, (Paris, 1927).

i) *Arabistan*

16. yüzyıl Arabistan'ı tarihçiler tarafından ihmal edilmiştir. Dönemin tarihi, çoğunlukla o yüzyıldaki ya da daha sonraki gezginlerin kayıtlarından sağlanan bilgilerle toparlanmıştır.

i) *Tarih*

247. Philby, St. John, *Arabia*, (Londra, 1950).

Genel olarak modern çağı anlatan, özellikle de son iki yüzyıl açısından mükemmel olan bir çalışma; ancak daha önceki dönem için verilen bilgiler yetersiz.

248. Stripling, G., *Ottoman Turks and the Arabs*, (Illinois, 1942).

Büyük beklentiler uyandıran ama son derece hayal kırıklığına uğratan basmakalıp bir çalışma. Haritaları ise çok yanlış.

249. Gaury, G. de, *Rulers of Mecca*, (Londra, 1951).

250. Tritton, A. S., *The Rise of the Imams of Sanaa*, (Oxford, 1925).

Osmanlı eyaleti Yemen üzerine ayrıntılı bilgi veren iki kitaptan birisidir. Özellikle 1579-1636 yılları arasını kapsayan sonraki dönem açısından çok değerlidir. Rüstem Paşa (bk. no. 135) ise, 1545-48 fethini ayrıntılı olarak ele alır.

251. Bury, G. Wyman, *Arabia Infelix*, (Londra, 1915).

ii) *Coğrafya ve Seyahat Kitapları*

252. Varthema, *Travels*, (Hakluyt Society, 1863).

253. Newberie, John, "Travels", (*Purchas his Pilgrimes*, VIII).

254. Teixeria, Pedro, *Travels*, (Hakluyt Society, 1902).

256 [255]. Edib, Mehmed, *Manâsik al-Hajj*, (1779, Fransızca çev., M. Bianchi, "Itinéraire de Constantinople a la Mecque", *Recueil des Voyages et des Memoires*, II, Paris, 1825).

257. Beckenham, "Dutch Travellers in Arabia in the 17th century", (*JRAS*, 1951).

258. Musil, A., *Arabia Deserta*, (New York, 1927).

259. Musil, A., *Northern Negd*, (New York, 1928).

260. Oppenheim, Max von, *Vom Mittelmeer zum persischen Golf*, (Berlin, 1900).

261. Oppenheim, Max von, *Die Beduinen*, (Leipzig, 1930).

262. *Admiralty Handbook of Arabia*, (Londra, 1916).

Arabistan'ın bütün bölümleri üzerine coğrafî bilgi veren çok değerli bir özet kitap.

263. Serjeant, R. B., "Two Tribal Law Cases of the Wâhidi Sultanate, S. W. Arabia", (*JRAS*, 1951-52).

j) *Kızıl Deniz ve Hint Okyanusu*

Osmanlıların doğu sularındaki atılımlarını ele alan tek bir kitap bile yoktur.

264. Kammerer, A., *La mer rouge, l'Abyssinie et l'Arabie depuis l'Antiquité*, c. II, (Kahire, 1935).

Yaklaşık 1500'lerdeki Kızıl Deniz'i ele alan en iyi kitaptır.

265. Cooke, B. Kennedy, "The Red Sea Coast in 1540", (*Sudan Notes and Records*, XVI, 2. bölüm, 1933).

Türk deniz yerleşimlerine karşı yapılan ilk Portekiz akınını anlatır.

266. Bloss, J. F. E., "The Story of Suakin", (*Sudan Notes and Records*, XIX, 2. bölüm, 1936).

267. Charles-Roux, F., "L'isthme de Suez et les rivalités européennes au XVIème siècle", (*Revue de l'histoire des colonies françaises*, XVII, 1924).

268. Longrigg, S., *A Short History of Eritrea*, (Oxford, 1945).

269. Trimingham, J. S., *Islam in Ethiopia*, (Oxford, 1952).

270. Rossini, C. Conti, "La guerra turco-abissina", (*Oriente Moderno*, I, 634-36, 684-91; II, 48-59).

Eritre'de 1578 yılında yapılan savaşın bir anlatısı.

271. Paul, A., *A History of the Beja Tribes of the Sudan*, (Cambridge, 1954).

272. Sidi Ali Reis (Sidi Ali), *Travels, 1553-56*, (ed.,Vambéry, Londra, 1899).

273. Dames, M. Longworth, "The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the 16th Century", (*JRAS*, 1921).

274. Ross, E. Denison, "The Portuguese in India and Arabia, 1507-38", (*JRAS*, 1921-1922).

No. 273 ile ilgili olarak bazı düzeltmeler ve yorumlar içerir.

275. Wilson, A., *The Persian Gulf*, (Londra, 1928).

k) *Mısır*

Türk yönetimindeki Mısır'ın tarihi, hâlâ kapsamlı olarak araştırılmayı bekliyor. Bu dönemi anlatan resmi Mısır tarihi bile (bk. no. 278) ağırlıklı olarak 18. yüzyılın son yıllarını ele alır.

276. Lane-Poole, S., *A History of Egypt in the Middle Ages*, (Londra, 1901).

277. *Précis de l'histoire d'Egypte*, c. III, (Kahire, 1933).

278. Wiet, G., *Histoire de la Nation égyptienne*, c. V, (Paris, 1937).

279. Trimingham, J. S., *Islam in the Sudan*, (Oxford, 1949).

280. *Description de l'Egypte*, özellikle XI. ve XV. ciltler. (XXIII c., Paris, 1809-28).

281. Quatremère, E. M., *Mémoires géographiques et historiques sur l'Egypte*, (II c., Paris, 1811).

282. Carre, *Voyageurs et écrivains français en Egypte*, (Kahire, 1932).

l) *Berberistan Devletleri*

Berberistan korsanları ve devletleri üzerine bir çalışma için en çok bilgi şu üç önemli kitaptan toplanabilir:

283. Braudel, F., *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, (Paris, 1949).

Bu çalışma, II. Philippe dönemi için olduğu kadar 16. yüzyıl için de son derece önemlidir. Konuyu, coğrafî, tarihî ve ticarî açılardan bütün olarak ele alır.

284. Mercier, E., *Histoire de l'Afrique septentrionale*, c. III, (Paris, 1891).

Kuzey Afrika devletlerine ilişkin kapsamlı bir çalışmadır. Farklı dönemlerdeki Arap ve Berberî kabileleri üzerine yararlı olabilecek coğrafî araştırmalar da içerir.

285. Piquet, V., *Les civilisations de l'Afrique du Nord*, (Paris, 1915).

Bu çalışma ağırlıklı olarak Mercier'in bir özetidir. Bununla birlikte özgün kaynaklardan alınmış bazı bölümlerin çevirilerini ve bazı yararlı taslak-haritaları içerir.

Akdeniz'i ele alan diğer kitaplar ise şunlardır:

286. Kâtib Çelebi (Hacı Kalfa), *History of the Maritime Wars of the Turks*, (İngilizce çev., Mitchell. Londra, 1831).

1656 tarihli *Esfarü'l-bihar*'ın tam olmayan bir çevirisidir.

287. Brantôme, P. de, *Vie des grands capitaines étrangers*, c. II, (Paris, 1866).

288. Dan, le Père, *Histoire de Barbarie et de ses corsaires*, (1637-39).

289. Lane-Poole, S., *The Barbary Corsairs*, (Londra, 1890).

290. Gravière, J. de la, *Les Corsaires barbaresques et la Marine de Soliman le Grand*, (Paris, 1887).

291. Hubac, P., *Les Barbaresques*, (Paris, 1949).

292. Manfroni, *Storia della marina italiana dalla caduta di Constantinopoli alla battaglia di Lepanto*, (1897).

Kuzey Afrika devletleriyle ilgili ayrıntılar aşağıdaki kitaplarda bulunabilir:

294. Leo Africanus, *History and Description of Africa*, c. III, (Hakluyt Society, 1896).

295. İbn Abi Dînâr al-Kayravânî, *Kitâb al-Munis*, (1681'de yazılmıştır. "Histo-

ire de l'Afrique" başlığıyla *Explorations scientifiques de l'Algérie*, c. VII'de yayınlanan Fransızca çevirisi Pellissier tarafından yapılmıştır. Paris, 1845).

296. Walsin-Esterhazy, *De la domination turque dans l'ancienne régence d'Alger*, (Paris, 1840).

297. Grammont, H. D. de, *Histoire d'Alger sous la domination turque*, (Paris, 1887).

298. Pellegrin, A., *Histoire de la Tunisie*, (Tunus, 1948).

299. Slousch, N., "La Tripolitaine sous la domination des Karamanli", (*Revue du monde musulman*, VI, Eylül-Kasım 1908).

300. Rinn, L., *Histoire de l'insurrection de 1871 en Algérie*, (Cezayir, 1891).
Kabiliyye'nin erken tarihine ilişkin yararlı bilgiler içerir.

301. Federman - Aucapitaine, "Organisation du beylik de Titeri", (*Revue africaine,* 52, 1878)

302. Robin, "Organisation des Turcs dans la grande Kabylie", (*Revue africaine*, 52, 1878).

303. Masson, P., *Histoire des établissements et du commerce français dans l'Afrique barbaresque de 1560 à 1793*, (Paris, 1903).

B. Haritalar ve Atlaslar

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN İLK HARİTALARI

Geç Roma Çağı'ndan sonra bozulmuş olan haritacılık sanatı, 15. yüzyılın ortalarından itibaren yeniden canlandı ve giderek daha kusursuz haritalar yapıldı. Gerçi, 16. yüzyıl haritacılığında kıyı şeritlerinin üzerinde daha çok durulmaktaydı; çünkü o dönemde karadan çok deniz ticareti yapılıyordu. Dolayısıyla ayrıntılı deniz haritalarına gereksinim duyuluyordu. Gerçi iç bölgelerin de haritaları yapılmıyor değildi, ama bunlar doğru düzgün çizilmediklerinden hiçbir işe yaramıyorlardı. Örnek vermek gerekirse:

Lewelel'in *Géographie du Moyen Age, avec Atlas*, (Brüksel, 1850) (304); *Enciclopedia Italiana*'da, "Arnavutluk" maddesi altında, bu ülkenin 15. yüzyılda çizilmiş olan bir haritasının yeniden basımı (bk. no. 118); Babinger'in, II. Mehmed'e ait olduğu düşünülen "Balkanlar'ın İtalyan Çizimi Bir Haritası" ile ilgili olarak yaptığı eleştiri (*Imago Mundi*, VIII, 1951) (305).

Demek ki, kıyı şeritleri, özellikle büyük keşifler döneminde harita çiziminde vurgulanmaya devam etti. Osmanlı amirali Pîrî Reis, Ege ve Akdeniz'in pek çok haritasıyla birlikte iki de el kitabı çıkarmıştı. Kolomb'un çalışmasından yararlanarak çizdiği o ünlü dünya haritasının batı bölümü, birkaç defa yeniden basılmış olup halen Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir.

16. yüzyılın ikinci yarısında, ilk büyük dünya haritaları koleksiyonları çıkmaya başladı: Örneğin, 1570 yılında Ortelius'un "Theatrum orbis terrarum" adlı haritası (306) ve 1595'te Mercator'un "Atlas"ı (307). Mercator'un bu çalışması daha sonra, Yakındoğu haritalarının çiziminde çeşitli gezginlerin anlatılarından da yararlanan J. Hondius tarafından düzeltilerek genişletildi. Bu haritanın düzeltilmiş ikinci baskısı, Henry Hexham'ın çevirisini yaptığı ek bir metin ile birlikte İngilizce olarak Henry Hondius tarafından 1638'de yayınlandı. Gerçekten de söz konusu bu harita, elinizdeki çalışmada yararlanılan ilk yapıttır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kıtasındaki toprakları ile doğusundakilerin haritada birbirinden farklı bir yaklaşımla ele alındığını görmek ilginçtir. Macaristan'ın ve Balkanların haritalarında, bugün de kolaylıkla tanınan ve hemen hemen doğru yerlerde gösterilen pek çok isim geçmektedir. Anadolu haritasında ise, Sarcum (Saruhan), Aldinelli (Aydıneli), Menteşeli, Germian (Germiyan), Caramania (Karaman), Amasia (Amasya), Suvas (Sivas), Chiutale (Kütahya), Chiancare (Çankırı), Baiburt (Bayburd) ve Bozoch (Bozok) gibi tanıdık isimler verilmekle birlikte, doğu sınırı orantısız olarak İran'ın ortasına kadar çekilmiş, Hazar Denizi de hemen bu sınırın yanına yerleştirilmiştir. Hondius'un atlasında, yalnızca imparatorluğun genel olarak bir haritası değil Anadolu, Filistin, Kuzey Afrika ve Mısır'ın da ayrı haritaları yer almaktadır (elinizdeki kitapta bu haritanın bir tıpkıbasımı bulunmaktadır).

1638 tarihli bu baskı, daha sonraki kartograflar tarafından uzun yıllar hemen hemen hiç düzeltilmemişti. Bir sonraki önemli adım ise Osmanlılar tarafından atıldı. Kâtib Çelebi'nin coğrafyası her ne kadar Mercator-Hondius'u kaynak olarak almış olsa da imparatorluğun çeşitli bölgelerinin haritalarını da içermekteydi (M. T. Gökbilgin'in "18. yüzyılda Rumeli" adlı makalesinde verdiği Mercator-Hondius'un tıpkıbasımları için bk. no. 186); *Cihannüma*'nın 1732 tarihli baskısında yer alan haritalardan çok yararlanmış olan Fransız kartograf J. B. d'Anville'in (1697-1782) çalışması ise, yer isimlerinin önceki haritalara göre çok daha doğru olarak yerleştirilmiş olmalarıyla önem kazanmıştı. Haritaları arasında "Carte de l'Asie, 1751-53" ve "Asiae quae vulgo Minor dicitur et Syriae tabula geographica" da (1764 ve 1769'da düzeltilerek ikinci defa basıldı) yer alıyordu (309).

Napolyon Savaşları zamanında çok yol katedilmişti. Dolayısıyla her iki cephede de pek çok ayrıntılı plan ve harita çizildi. (Örneğin Fransızların Mısır seferi

Description de l'Egypte çalışması ile sonuçlandı [bk. no. 280]. Bu kitap, MacDonald Kinneir'in gezilerini, haritalarını ve dikkatli çizimlerini de içermekteydi. bk. no. 163 ve no. 232). Bunun yanı sıra von Hammer'in Fransızcaya çevrilmesi işi, J. J. Hellert'ı, kitabın Almanca baskısında yer alan yararsız ve kötü haritaların hepsini eleyerek yeni bilgiler doğrultusunda ilk *Nouvel atlas physique, politique, et historique de l'empire Ottoman et des états limitrophes en Europe, en Asie, et en Afrique* (Paris, 1844) isimli atlası hazırlamaya yöneltti. Hammer'in Fransızca çevirisinde yer alan bu mükemmel "ek" bölümü (310), imparatorluğun II. Mahmud dönemi sonundaki bütün bölgelerinin açık, ayrıntılı ve kusursuz olarak basılmış büyük ölçekli haritalarını içermektedir. Ancak Arabistan, bu yarımadanın coğrafyasına ilişkin bugüne dek süregelen bilgi yetersizliğinden dolayı üstünkörü ele alınmıştır.

II. 19. YÜZYILIN TARİHSEL ATLASLARINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

İncil'in tarihini ya da klasik antikiteyi canlandıran harita yapımcılığına ilişkin çalışmaların izi Ortelius'un zamanına kadar sürülmekle birlikte tarihsel atlasın gelişimi yavaş olmuştu. Almanlar, 19. yüzyılın ortalarında birdenbire tarihlerini haritalarla anlatmanın önemini kavradılar. Karl von Spruner, 1846 yılında *Historisch-geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europas von Anfang des Mittelalters auf die neueste Zeit* adlı atlasın ilk baskısını yaptı. Ortadoğu'yu özel olarak ele almayan bu çalışmanın ortaya çıkmasından daha yirmi yıl kadar önce, bütün bir Asya'nın tarihini, bir haritalar dizisi olarak özetlemeye yönelik tek bir girişim olmuştu:

311. Klaproth, H. J., *Tableaux historiques de l'Asie*, (Paris, 1826).

> Bir bilim adamı olarak ününden, sonraki zamanlarda, kendi çağında olduğundan daha da çok kuşku duyulmuş olan bu oryantalistin, haritacılık alanında göstermiş olduğu beklenmedik yeteneğini göz önünde bulundurarak hakkını biraz olsun vermemiz gerekiyor. Yaklaşık yüzer yıllık zaman dilimlerinde yer alan tarihsel değişimlerin gösterildiği 1:30 milyon ölçeğindeki iki düzine kadar Asya haritasının yer aldığı bu çalışmada, kapsamlı açıklamalar da bulunmaktadır. Haritalardaki sınırların çoğu dikkatsizce çizilmiştir. Ayrıca yapılan araştırmalar Klaproth'un vardığı sonuçların çoğunu sorgulayıcı niteliktedir. Yine de, Doğu'nun bir süreç olarak siyasî coğrafyasının haritasının çizilmesi, yalnızca öncü bir çaba olmakla kalmayıp bu alandaki tek örnektir.

Sonraki elli yıl boyunca dikkate değer ve önemli bir çalışmayla karşılaşmıyoruz. Bununla birlikte 19. yüzyılın son çeyreğinde, Doğu'nun (Asya ülkelerinin) siyasî coğrafyasının haritasını çıkarmaya yönelik ilk ciddi girişime de tanık olmaktayız.

312. Spruner-Menke, *Hand-Atlas für die Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit*, (3. bs., Gotha, 1880).

Theodor Menke, Karl von Spruner'in atlasının 1854 tarihli ikinci baskısını on beş yıl süren bir çalışma sonucunda düzeltti ve ortaya bütün tarihsel atlasların en iyisi çıktı. Osmanlı İmparatorluğu, 1350, 1492, 1648, 1740, 1810 ve 1815 tarihlerindeki Avrupa haritalarında yer almasının yanı sıra Doğu bölümünde de özenle ele alınmıştır.

No. 84: Balkanlar'ın ve Anadolu'nun 1:5 milyon ölçekli haritalar dizisinin ilki olup Bizans İmparatorluğu'nun I. Haçlı Seferi öncesindeki durumunu göstermektedir. Bu haritada Ankara-Kastamonu bölgesi Selçuklu İmparatorluğu'nun bir parçası olarak gösterilirse de o tarihte bu olanaksızdır. Bunun dışında ise harita, dikkate değer bir şekilde doğrudur. Yalnız Docea, daha sonraki Tosya'nın yerinde gösterilmiştir. Oysa Wittek, Docea'nın Tokat olduğunu ortaya koymuştur (bk. no. 50, s. 53 vd., Selçuklu coğrafyası maddesi altında). Bu yanlış, daha sonraki bütün haritalarda yinelenmiştir.

No. 86: Aynı bölgenin 1210 yılındaki halini göstermekte olup düzeltilmesi gereken pek çok hata içerir. Örneğin, Rum-İznik sınırı, sahilde Khonai'nin doğusundan Menderes'in iyice güneyine kadar uzanmamaktadır. Oysa Selçukluların egemenliği, batıda Dalaman Çayı'ndan öteye gitmiyordu. Bu sınırın Amorium ve Kotaion'un güneyine, neredeyse Ankara'ya kadar uzandığı görülmektedir. Oysa buna ilişkin bir kanıt olmadığı gibi II. Kılıçarslan'ın çizdiği kuzeybatı sınırının Laskarisler tarafından geri itildiği de olası değildir. Menke, haritayla ilgili notlarında, çizdiği sınırın tahminî ve Gregoras'ın iddialarının savunulamaz olduğunu kabul etmektedir. Ama ne yazık ki bu sınır, Putzger'inkinin (bk. no. 317) dışında neredeyse sonraki bütün haritalarda tekrar edilmiştir. Putzger'in 1215 yılındaki İznik Krallığı haritasında gösterilen sınır hemen hemen doğrudur.

No. 88: 1311 yılındaki sınırları vermektedir. Bu tarihten önce yıkılmış olan Sasan ve olduğundan büyük gösterilmiş olan Karaman beylikleri dışında çoğu beyliğin yerleri aşağı yukarı doğru olarak gösterilmiştir. Yine de her devletin sınırları, büyük bir dikkatle düzensiz çizgiler halinde çizilmiştir; öyle ki insan bu sınırların, son derece değişken olduğunu bildiğimiz bir ortamdan çok, sanki bir barış konferansının sonunda belirlendiğini varsayabilir (gerçi bu, Menke'nin baştan sona varolan en büyük hatalarından birisidir).

No. 89: 1391-1452 yılları arasındaki dönemi gösterir. Bu haritada Boğazların Avrupa tarafı kusursuz olmakla birlikte Asya tarafındaki, I. Bayezid'in Karaman Beyliği ile yaptığı ilk savaştan sonra devraldığı toprakları gösteren sınır adamakıllı hayalidir.

No. 90: 17. yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluğu'nun Arabistan ve Kuzey Afrika da dahil olmak üzere tümünü göstermektedir (1:9 milyon). Eyaletlerin sınırları çok yanlış verilmiş olmakla birlikte harita, bir bütün olarak yararlıdır.

313. Droysen, G., *Allgemeiner historischer Hand-Atlas*, (Bielefeld, 1886).

Türkiye haritaları küçük ölçekli olup genelde Spruner-Menke'nin çizimlerinden daha kötüdür.

314. Freeman, E. A., *Historical Geography of Europe, with Atlas*, (Londra, 1881).

Haritalar, yalnızca ilginç taslaklar olup metni açıklayıcı olmak dışında bir yararları yoktur (bk. no. 21).

315. Schrader, F., *Atlas de géographie historique*, (Paris, 1896).

Schrader'in Osmanlı İmparatorluğu haritaları, eyaletleri çok az ele alır.

316. Lane-Poole, R., *Historical Atlas of Modern Europe,* (Oxford,1922).

İngilizlerin, büyük ölçekli tarihsel atlas çıkarmaya yönelik ilk girişimleridir. Bunun bilimsel bir çalışma olması için yayıncı, uzmanlardan oluşan bir grubun yardımına başvurmuştur. Lane-Poole'un Avrupa haritaları, 1210 yılındaki güneydoğu Avrupa haritasında olduğu gibi Menke'ninkileri örnek almıştır. Ancak aynı zamanda bir oryantalist olan Stanley Lane-Poole, 1070, 1190, 1330 ve 1590 yıllarının yeni Yakındoğu haritalarını da çıkarmıştır. William Miller, Avrupa'daki Osmanlı İmparatorluğu'nun 1356-1897 yılları arasındaki haritasını, Nisbet Bain ise Türk Macaristanı'nı çizmiştir. Lane-Poole'un haritaları pek bir işe yaramayacak kadar küçük ölçekli olmalarına karşın Miller'ın Balkanlar haritası çok başarılıdır. Nisbet Bain ise, 1664 yılında yapılan ve benim bununla ilgili kaynakları izleyemediğim Vasvár Antlaşması'nın sınırlarını hiç alışılmadık bir şekilde verir.

III. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN GÜNÜMÜZDEKİ TARİHSEL HARİTALARI

20. yüzyılda hazırlanmış olan atlaslar, bir iki istisna dışında, ya Spruner-Menke'yi ya da Lane-Poole'u esas almakta, dolayısıyla her ikisinde varolan hatalar bu haritalarda da sürdürülmektedir. Örneğin, Transilvanya, Eflâk, Moldavya ve Kırım'ı, hepsini örten tek bir renk tabakasıyla göstermek yerine farklı renk şeritleriyle birbirlerinden ayrı vasal devletler olarak ortaya koymak değişmez bir kural olagelmiştir. Buna karşılık, yönetimin babadan oğula geçtiği Kürt beyliklerini, çoğu zaman Rumen ülkelerinden daha özerk olmalarına karşın merkezden yönetilen birimler olarak göstermenin dışında bir yaklaşım olmamıştır. Bu arada Arabistan kıyı şeridi ise, Berberistan devletlerinde de olduğu gibi hemen hemen hep Türk yerleşimi olarak gösterilmiştir.

317. Putzger, F.W., *Historischer Schul-Atlas*, (pek çok baskısı yapıldı; 53. bs., Bielefeld ve Leipzig, 1936. Son baskısı ise yeni yayınlandı).

No. 312'de sözü edilen İznik sınırını göstermesi açısından önemlidir.

318. Muir, Ramsay (ed.), *Philip's Historical Atlas*, Ortaçağ ve günümüz (tümüyle gözden geçirilmiş 6. bs., Londra, 1927).

İngilizlerin, Osmanlı dönemini kapsayan en güncel tarihsel atlası olma özelliğini hâlâ korumaktadır. Örnek aldığı Lane-Poole atlasına bir yenilik getirmediği gibi aynı tuhaf hata burada da yinelenmiştir. (Örneğin Lane-Poole'da Ertena Beyliği 'Mohammed Artin' olarak işaretlenmiş ancak Artin'de yer alan 'r' harfi nasılsa bir nehrin üzerine gelmiştir. Sonuç olarak Ertena, Muir'in hem haritasında hem de dizin bölümünde 'Mohammed Abtin' olarak görünmektedir.

319. Zeissig, H., (ed.), *Neuer Geschichts-und Kultur-Atlas*, (Atlantik-Verlag, 1950).

320. Leonhardt, K., *Atlas zur Weltgeschichte*, (3. bs., Stuttgart, 1952).

Son yıllarda, Türk tarihini incelerken yararlı olabilecek dört atlas yayınlanmıştır:

321. Hermann, A., *An Historical and Commercial Atlas of China*, (Harvard, 1935).

Orta Asya tarihini gözler önüne seren birkaç iyi harita içerir.

322. Vasilevich, K. V., *Atlas Istorii SSSR*, (III c., Moskova, 1950).

Kafkasya'nın tarihi konusunda yararlı olabilecek bazı haritaları kapsar.

323. Westermann, G. (yayıncı), *Atlas zur Weltgeschichte*, (Braunschweig, 1956).

Bir başka ortak çalışma olan bu atlastaki haritaların çoğu küçük ölçekli olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerinde alışılagelenden daha çok durulmuştur. Özel olarak çizilmiş olan bir Türk Macaristanı haritası ise çok yararlıdır (üzerinde ne yazık ki az sayıda isim bulunur).

324. Hazard, H., *Atlas of Islamic History*, (Princeton, 1951).

Bu yakın tarihli çalışma, Klaproth'unkine benzer bir temele dayanmaktadır; çoğunlukla aynı bölgeye ait olan haritalar bir yüzyıllık zaman dilimindeki değişimleri gösterirler. Ancak bu çalışmanın iki önemli kusuru kitabın değerini düşürecek niteliktedir:

a) Renk, yalnızca siyasî egemenliğin İslâmiyetten Hıristiyanlığa geçişini gösterirken ya da tersi bir durumda kullanılmıştır. Oysa kültürel ve dinî değişimleri ya da bir dinin başka bir inanca sahip insanlar üzerindeki etkisini gösterirken de kullanılmış olsaydı bu atlas daha çok önem kazanabilirdi.

b) Sınırlar ve tarihler konusunda son derece yanlıştır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'na ayrılmış olan sayfada iyice saçmalık düzeyine ulaşır. Arabistan'da ve Kafkasya'daki sınırlar yanlış gösterilmiştir. Bunun hemen karşı sayfasında, çeşitli eyaletlerdeki Osmanlı egemenliğini göstermek üzere verilen tarihlerde ise otuz iki önemli hata yapılmıştır.

Yukarda "A" bölümünde sıralanan çalışmaların çok azı açıklayıcı güzel haritalar içermektedir. Bir iki istisna ise yorumlarda dikkate alınmıştır. Bunlara ek olarak, içerdikleri mükemmel haritalar nedeniyle iki kitabın daha isimlerini belirtmemiz gerekiyor.

325. *Revai Nagy Lexikona*, c. XIII, (Pest, 1915).

Bu Macar ansiklopedisinde, "Magyarország" maddesi altında, 1490-1629 yılları arasındaki Macaristan'ın kullanışlı olabilecek haritaları verilmektedir.

326. Nasorov, A. N. vd., *Ocherki Istorii SSSR*, c. III, (Moskova, 1955).

Özenle derlenmiş olan bu eser, Step ülkesinin ve Kafkaslar'ın büyük ölçekli ve ayrıntılı haritalarını içerir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL TEMEL

Osmanlı İmparatorluğu bağımsız bir bütün (siyasal birim) olarak yaklaşık 625 yıl boyunca egemenliğini sürdürdü (1300-1922). İmparatorluğun tarihini, aşağı yukarı yüzer yıllık altı zaman diliminde incelemek uygun olur.

1. 1300-1402. Konya'yı merkez alan Selçuklu İmparatorluğu'nun yıkılması ve Osman Bey'in adı altında toplananların küçük bir beylik oluşturmasıyla başlayan bu dönem, Bayezid'in Ankara Savaşı'ndaki yenilgisiyle kapanır. Batı Anadolu'da giderek daha çok toprağın kazanıldığı bu yüzyılın birinci yarısında, Avrupa kıtasındaki ilk sıçrama noktası elde edilir (1354). İkinci yarısında ise Trakya, Bulgaristan ve Makedonya'nın doğusu fethedilir.

2. 1402-1503. Osmanlı sultanları, yüzyılın ortalarına kadar Timur'un istilası sırasında kaybedilmiş olan toprakları yeniden kazanmaya çalışırlar. Sonraki elli yıl içersinde, batıda Balkan yarımadası, doğuda Anadolu'nun Toros Dağları'na kadar olan kısmı fethedilir. Bu dönem, 1503 yılındaki Buda Barışı'yla noktalanır.

3. 1503-1606. Beylik, Asya'da kazanılan geniş topraklar, Macaristan'ın fethi ve Kuzey Afrika'daki devletlerin bağlanmasıyla birlikte bir imparatorluğa dönüşmüştür. Avrupa'da, Zitvatorok Antlaşması ile noktalanan bu dönemi Asya'da, İranlılarla barışın yapıldığı 1612 tarihiyle kapatmak daha doğru olur.

4. 1606-1699. İmparatorluk, 1683 yılındaki II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasına ve ardından onur kırıcı Karlofça Antlaşması'yla Macaristan'ın elden çıkarılmasına kadar topraklarını korur.

5. 1699-1812. Genel bir gerilemenin egemen olduğu ve Rusya ile yapılan savaşların başarısızlıkla sonuçlandığı bu dönem, Küçük Kaynarca (1774), Yaş (1792) ve Bükreş (1812) antlaşmaları ile sona erer.

6. 1812-1922. Avrupa'daki sınırlar giderek geri çekilir, ancak içerde yapılan bir dizi reform sayesinde Türkler, I. Dünya Savaşı sonundaki yıkıma kadar Asya'da büyük miktarda toprağı yeniden ele geçirirler.

Bu çalışmada, Anadolu'nun kuzeybatı köşesinde yer alan küçük bir beyliğin üç kıtaya yayılan bir imparatorluğa dönüşme sürecini kapsayan ilk üç dönem ele alınmaktadır. Dilerseniz önce, katedeceğimiz mesafeyi göstermek için araştırma konumuzun iki uç noktasında yer alan, bağımsız ve önyargısız iki kişinin tanıklığına başvuralım.

İbn Battuta, otuz yıl süren ve bütün İslâm dünyasını kapsayan gezileri sırasında, 1333 yılında Anadolu'ya da uğramış ve şu kısa ancak çok değerli açıklamaları yapmıştır:

Bursa Sultanı, Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'dir. Kendisi Türkmen beylerinin en büyüğü olup askerî gücün, toprakların ve zenginliğin de en fazlasına sahiptir. Sıkı bir şekilde denetlediği ve sağlamlaştırdığı yüz kadar kalesi vardır. Kâfirlerle savaşıp onları kuşatır. Bursa'yı Bizans'tan alan babasıdır. Söylendiğine göre İznik'i neredeyse yirmi yıl boyunca kuşatmış ancak şehri ele geçiremeden ölmüştür. Oğlu Orhan'ın bu şehri alması için ise on iki yıl geçmiştir. Ben de kendisini zaten burada gördüm. (bk. no. 60. ed., Gibb., s. 136).

1610 yılında, Osmanlı egemenliğindeki toprakları gezen George Sandys adındaki bir İngilizin kaleminden ise, sultan tarafından yönetilen toprakların ayrıntılı bir dökümünü okuyoruz:

Türk İmparatorluğu, bugünkü, (ya da) belki de şimdiye kadarki en büyük imparatorluk. Bir kez, Avrupa kıtasındaki toprakları, batıda Avusturya arşidüklüklerine kadar yayılırken güneyde Akdeniz'e dayanmış olan Ragusa'nın da Adriyatik'teki sınırlarına kadar uzanıyor. Doğuda Ege, Marmara ve Karadeniz'e ve hatta bir İskit Kersonesos şehri olan Theodosia'ya (Kefe); kuzeyde Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Rascia ve Eflâk ile Boğdan gibi vergiye bağlanmış prenslikleri de içine alacak şekilde neredeyse Rusya ve Polonya'ya kadar; Macaristan'ın büyük bir bölümü, Bosna, Arnavutluk, Makedonya, Epir, Yunanistan'ın hepsi ve Mora Yarımadası; Ege Denizi'nin bütün verimli toprakları: Ragusa bağımsızlığının bedelini ödüyor; Kandiye, Zanta ya da Kefalonya'ya ise, hediyelerle hükmediliyor. Ama bütün bunlar Asya kıtasındaki toprakları ile karşılaştırıldığında ne ki? Bütün bir Anadolu buna dahil; Ege, Karadeniz ve Kilikya denizleri üç taraftan sarıyor; Pontus eyaleti, Galatya, Bitinya, Frigya, Likya, Pamfilya, Kilikya, Kapadokya ve Küçük Ermenistan da bunun içinde; daha da ötesi, kuzeyde Kataie'ye kadar uzanan Kolkhis, doğuda ise Gürcülerin ülkesiyle sınırlanmış; Türklerin burada da sahip oldukları hiç de az değil. Büyük bir bölümü aynı zamanda Büyük Ermenistan'ı da kapsıyor: Bütün Suriye (Coelosyrie, Fenike ve Filistin de içinde olmak üzere), Babil ve Mezopotamya: İran ve Arap körfezlerinin arasına girecek şekilde Güney Denizi'ne kadar uzanan *Arabia felix* de bu gücün karşısında boyun eğiyor: Petra ve Çöl'ün halkları da aynı şekilde; buraları bilen birisi olarak

söylüyorum. Afrika'da, bütün Akdeniz sahilleri boyunca yayılıyor; hatta Kızıl Deniz'den bir Moritanya şehri olan Acrath'a kadar (İspanyolların sahip olduğu birkaç yer dışında) içinde Münzeviler Ülkesi, mucizevî bir verimliliği olan Mısır Krallığı, Berberistan'daki Tripoli (Trablusgarb), Tunus Krallığı ve Argers şehriyle birlikte toprakları ve vergiye bağlanmış Fesse ve Fas krallıklarının da olduğu. Bütün bunlara Kıbrıs, Rodos ve Kandiye'nin doğusundaki iç bölge denizinin verimli topraklarını da ekleyin. Kısacası Osmanlı İmparatorluğu bugünkü haliyle en büyük. (bk. no. 140, s.121-2).

I. Dünya Tarihinde Türkler

[Harita: 1-5]

Türkler bu isim altında (Çincesi: T'u-kiu) tarihte ilk kez M.S. 6. yüzyılın ortalarında görüldüler. Yerleşim yerleri Altay Dağları'nın eteklerinde, Moğolistan steplerinin batı tarafındaydı. Atalarına ilişkin bilgi karanlıktı. Bazı oryantalistler, bugün bile hâlâ, Türklerin yakın ataları olan Hiung-nu'ların Türk mü, Moğol mu ya da proto-Türk mü yoksa Türklerin ve Moğolların ortak ataları mı olduğunu tartışmaktadırlar.

Türklerin dünya sahnesine çıkışlarından itibaren gelişen karmaşık öykülerini böyle özet bir kitapta anlatmanın en iyi yolu bir dizi harita aracılığıyla olacaktır. Bu bölümde gönderme yapılan ilk dört harita Türk tarihinin iki belirgin özelliğini ortaya çıkarmaktadır.

a) Türkler aslında hep göçebe bir toplum olarak kalmaya eğilim göstermişlerdir. Zaman içersinde Altay çayırlarından, isimlerini verdikleri Türkistan'ın batısındaki otlakları ve güney Rusya'nın Deşt-i Kıpçak ya da Hazar stepini (her iki isim de yine Türk halklarından gelir) aşarak Hazar'ın çevresinden Azerbaycan steplerine ve Anadolu'ya yayılmışlardı. Altay yurdunun doğusundaki Moğolları zapt edememişler, buna karşılık Moğollar belki de Türk kökenli olan Nayman, Merkit ve Kereit gibi bir zamanların önemli insan topluluklarını Moğollaştırmışlardı. Oğuz Türkmenleri Anadolu'ya birkaç dalga halinde geldiler; ilk gelenlerden olan Selçukluları daha sonra aralarından Osmanlı Türklerinin de çıkacağı diğer göçebe toplulukları izledi. Toynbee'ye göre Osmanlılar göçebe alışkanlıklarına, imparatorluğun örgütlenmesinde etkin bir işlev kazandırmışlardı.

b) Türkler her zaman için bir imparatorluk halkı olmuş, imparatorluk kurmak onlarda bir alışkanlık haline gelmişti. Hiçbir zaman Moğol başarısının görkemli boyutlarına ulaşamamış olsalar da kurdukları devletlerin birçoğu daha

uzun ömürlü olmuştur. Haritalar, Türk topluluklarının kurduğu en az bir düzine kadar birinci sınıf devletin varlığına işaret ediyor. Yine bir o kadarı da bazen Türk önderler tarafından bazen de onların soyundan gelen askerî bir zümrenin desteğiyle kurulmuştur.

Özünde Türk halklarına dayanan ilk grup arasında aşağıdakileri sıralayabiliriz:

1. *T'u-kiu'lar*: Moğolistan'dan Hazar'a kadar uzanan geniş bir imparatorluk kurdular. İlki 552-82, ikincisi 699-714 yılları arasında olmak üzere iki defa birleştiler. Ancak çok geçmeden topraklarının doğusu, 682-744 yılları arasındaki yeniden canlanma dönemine kadar Çin'in denetimine girdi.

2. *Hazarlar*: Yaklaşık üçyüz yıl boyunca Karadeniz'e ve Hazar steplerine egemen oldular (yak. 600-900).

3. *Uygurlar*: Doğu T'u-kiu'yu yıktılar ve 744-840 yılları arasında Moğolistan'ı yönettiler.

4. *Kırgızlar*: K'itan'ın üst Yenisey'deki eski topraklarına geri sürdüğü Kırgızlar, 840-yak.920 tarihleri arasında Uygurların yerine geçtiler.

5. *Karahanlılar*: 950-1000 yılları arasında Kaşgar'dan (Çin Türkistanı) Amu Derya (Ceyhun) ve Sir-Derya (Seyhun) nehirleri arasındaki topraklara yayıldılar. Bir imparatorluk halkı olarak Batı Türkistan'da 1074'e, Kaşgar'da ise 1130 yılına kadar yaşadılar.

6. *Selçuklular*: Oğuz Türkmenlerinin bir kolu olan Selçuklular, Türk egemenliğini ilk defa Amu Derya Nehri üzerinden İran'a ve Mezopotamya'ya kadar uzanan bir alana yaydılar. 1055'te Bağdad'ı ele geçirdiler. İmparatorluk, 1092 yılına kadar bütünlüğünü korudu. Ancak 1157'ye kadar Horasan, 1187'ye kadar Kirman, 1194'e kadar Irak, 1117'ye kadar Suriye ve yaklaşık 1300'lere kadar Anadolu gibi büyük toprak parçalarını yönetmeyi sürdürdüler.

7. *Harezmşahlar*: Selçuklu yönetim kadrolarından gelen Harezmler, yaklaşık 1150'de Aral Gölü çevresindeki küçük sultanlıklarından çıktılar ve 1218'deki Moğol istilasına kadar İran'da geniş topraklar kazandılar.

8. *Timurlular*: Barlas Türklerinden olan Timur'un 1369-1405 yılları arasında kurduğu birlik, 1405 yılından 1447'de dağılıncaya kadar Timur'un oğlu Şahruh tarafından yönetildi.

9. *Karakoyunlu* ve *Akkoyunlu Türkmenleri*: 15. yüzyıl boyunca Irak, Azerbaycan ve Batı İran'ın büyük bir bölümünü yönettiler.

10. *Osmanlılar* ya da *Osmanlı Türkleri*: Osmanlılar, Türk imparatorlukları arasında en kalıcı olanını kurdular. İmparatorluk konumuna 1389 yılında ulaştıkları ve bunu 1918 yılına kadar korudukları söylenebilir.

Haritalarda, Türkçe konuşan halklara dayanmayan ancak bir Türk önder tarafından kurulan ya da yönetilen ikinci tipteki imparatorlukların da çoğu görülmektedir. Bunlar arasında en ünlüleri Gazneliler, Hindistan ve Afganistan'daki Kölemenler, Hindistan'daki Moğollar ve Mısır'daki "Bahrî Memlûk" sultanlığıdır. Müslüman Hindistan'daki pek çok hanedanın Türk kökenli olduğu ya da "Cha-t'o" Türklerinin kuzey Çin'e 18 yıllığına bile olsa bir hükümdar ailesi kazandırdığı gerçeği çoğu zaman göz ardı edilir.

Başka pek çok büyük hükümdarlığın da Türk temelleri üzerinde kurulduğunu ve her ne kadar Türkçeyi ve Türk geleneklerini benimsemiş olsalar da Moğol kökenli oldukları varsayılan önderler tarafından yönetildiğini belirtmekte yarar var. Bir zamanlar Moğol İmparatorluğu'na ait olan step ülkesinin genelinde, ülkenin batısındaki Moğol nüfusunun oranının gerçekten de çok düşük olmasına karşın, Cengiz Han'ın kanının kutsal sayılmış olduğu bir gerçektir. Çağatay ve Altınorda hanlıkları, isimleri ve yöneticileri dışında her şeyleriyle ilk Türklerdendir. Tıpkı Kırım, Kazan, Kasım, Astrahan, Şeybânîler gibi sonraki devletlerin ve ardından Hive, Buhara ve Hokand hanlıklarının olduğu gibi.

3. harita, 16. yüzyılın başındaki durumu göstermesinin yanı sıra ilginç bir noktayı da öne çıkarmaktadır: Bu dönemde batı stepleri tümüyle Türk yerleşimi olup nüfuz sahibi Türk yöneticiler tarafından denetim altında tutulmaktaydı. Balkanlar ve Malva'yı ayrı tutarsak step bölgesinin dışında neredeyse tek bir Türk yönetiminin olmayışı basit bir tesadüfün ötesindedir. Türk gücü, bir daha hiçbir zaman bu kadar belirli bir alanda yoğunlaşmayacaktı. I. Selim, 1514'teki Çaldıran zaferinden sonra Moskova'dan gelen tehdide karşı oluşturulan göçebe cephesine destek çıkmak ve Şiî mezhebine karşı Özbek Türkmenleriyle el ele vermek için İran'ı geçebilirdi. Zaten bir daha hiçbir zaman, pan-turancılık için böyle bir fırsat olmayacaktı. Ancak yeniçeriler onu izlemeyi reddettiler. I. Selim de Memlûklerin aleyhine döndü. Babür, Hindistan'ı almaya kalkıştı ve Müslüman step ülkesi, Rusya'yla uzun ve yenilgiyle sonuçlanacak olan savaşına başladı.

4. taslak-harita, 1683 yılına kadar olan gerilemenin boyutlarını göstermektedir. Osmanlı fetihleri bu tarihe kadar sürmüş, ancak Türk topraklarında daha fazla bir genişleme olmamıştı. Türkçe konuşan bölgelerin günümüzdeki dağılımını gösteren 5. haritada, bağımsız bir devlet olarak yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

II. Anadolu Selçukluları

[Harita: 6]

1071 yılında Selçuklu sultanı Alparslan, Bizans İmparatorluğu ordusunu Van Gölü'nün kuzeyinde, Malazgirt'te bozguna uğrattı. Bizans açısından savaş belirleyici olmuştu. Çünkü imparatorluk hiçbir zaman tam anlamıyla bu darbenin üstesinden gelemedi. Yine de Anadolu, Malazgirt zaferinin hemen ardından istila edilmedi; çünkü Bizans askerleri tarafından hâlâ sıkı bir şekilde savunuluyordu. Selçuklu zaferi, büyük ölçüde Bizans İmparatorluğu'ndaki iç savaşın sonucunda kazanılmıştı. Bu dönemde Nikephoros Botaniates, taht kavgasında yalnızca garnizon askerlerinden sonuna kadar yararlanmakla kalmamış, Türk kuvvetlerini de yardıma çağırmıştı (1078). Anadolu'ya yeni ayak basmış olan ve egemenliklerini İznik yöresine yayan Süleyman ve Mansur ibn Kutalmış gibi Selçuklu beyleri de yardıma çağırılanlar arasındaydılar. Kısa bir süre sonra Mansur öldürüldü, ancak Süleyman Bizanslılar tarafından sultan olarak tanındı (yak. 1080). Türklerin önce Anadolu'ya, yüzyıllar sonra da Avrupa'ya attıkları ilk adımlarındaki benzerliği belirtmek ilginç olabilir. Her iki dönemde de Türkler, Konstantinopolis tahtı için çekişen taraflardan birisine destek çıkmak üzere davet edilmişlerdi.

Selçuklular, Anadolu'ya kalmak üzere gelmişlerdi. Tıpkı daha sonra Osmanlıların Trakya'ya geçişlerinde olduğu gibi. İmparatorlukları yaklaşık iki yüz yıl boyunca yarımadanın kalbine egemen oldu. Süleyman'ın iktidara geçmesinden, Selçuklu ordusunun Moğollar tarafından 1243 yılında bozguna uğratılmasına kadar olan gelişim süreci dört dönemde ele alınabilir.

1. *İznik'in İşgalinden I. Haçlı Seferi'nin Sonuna Kadar Olan Dönem: (yak. 1080-1100)*

Bu dönemin siyasî coğrafyası bir harita üzerinde gösterilemeyecek kadar karışıktır. Süleyman, Anadolu'da ortaya çıkan ilk Türk önder (komutan) değildi. Rakip Bizanslılar, başka göçebe topluluklarını da yardıma çağırmışlardı, ama Selçuklular siyasî boşluktan yararlanmak üzere geldiler. Süleyman, geniş bir alanda egemenliğini kurmaya girişti ve 1084'te Antakya'yı ele geçirdi. Ancak 1086'da Halep yakınlarında öldürülmesinden sonra büyük bir karışıklık dönemi başladı. Bazı beyler, aralarında İzmir, Urla, Foça, Ulubat, Erdek ve İznik'in de bulunduğu batı kıyı bölgelerine sahip oldular. Bu arada Anadolu Selçuklularının İran'daki soydaşlarıyla olan bağlantısı, Danişmendlilerin Sivas'a, Mengüceklerin Divriği'ye

ve Saltukluların Bayburd ve Erzurum'a gelmeleriyle birlikte kesildiyse de ülkede büyük toprak parçaları hâlâ Bizans egemenliğindeydi: Kuzeydoğu, Trabzon dükleri; Kapadokya ve Kilikya bazı Ermeni prensleri tarafından yönetiliyordu..

İran'ın Selçuklu sultanı, 1092 yılında Süleyman'ın oğlu I. Kılıçarslan'ın Anadolu'ya dönüp mirasının peşine düşmesine izin vermişti. I. Kılıçarslan İznik'i yeniden ele geçirdi. Ancak Aleksios Komnenos'un gücü ve I. Haçlı Ordusu'nun gelişi, Bitinya'dan Likya'ya kadar olan batı bölgesinin Bizanslılar tarafından geri alınmasına yol açtı. 1110 yılına gelindiğinde Kılıçarslan, ülkesini çok daha dar bir alan üzerinde yeniden kurmak zorunda kalmıştı. İçerlek bir konumu olan Konya'yı merkez edindi.

Haritada, bu dönemdeki topraklarının yaklaşık olarak büyüklüğü gösterilmektedir. Sonuna kadar Selçuk iktidarının merkezi olan bu küçük eyaletin neredeyse tümü kurak bozkırın ortasında yer alıyordu ve toprakları verimli olmaktan uzaktı.

2. *Hayatta Kalma Savaşımı (1100-62)*

Selçuklular, 60 yıl boyunca aralıksız olarak, iki güçlü rakibe karşı olduğu kadar zaman zaman ülke topraklarından geçen haçlı topluluklarına karşı da savaştılar.

1) Kapadokya'nın Danişmendli Beyleri Kızılırmak'ın doğusunda yer alan geniş bir toprak kuşağını yönettiler. İktidar alanlarını buradan batıda Kastamonu ve Ankara'ya, güneydoğuda Malatya'ya kadar yaydılar. Böylelikle Ankara'dan başlayıp Kayseri üzerinden Sivas'a ve oradan da Fırat'a kadar uzanan önemli yolları denetleyebileceklerdi. 1124-41 yılları arasında güçlerinin doruk noktasına çıkarak Anadolu'nun büyük bir kısmını işgal etmeye hazır bir tehdit hâline geldiler. 1141'den sonra çıkan iç savaş yüzünden etkileri azalmakla birlikte 1160'ta Elbistan'ı II. Kılıçarslan'ın elinden zorla alacak kadar da güçlüydüler.

2) I. Aleksios, İoannes ve Manuel (1081-1180) gibi Komnenos hanedanına mensup imparatorlar, stratejilerini iki amaç doğrultusunda geliştirdiler. Bunlardan birincisi, Selçukluların Trabzon ve Kilikya arasında herhangi bir noktadan sahile ulaşmalarına engel olmaktı. İkincisi ise Eskişehir ve Antalya arasında uzanan kaleler sayesinde batıdaki varlıklarını sağlama almaktı. Bunda başarılı olduklarında Selçukluları olabildiğince doğuya, Akçay-Bolvadin-Akşehir hattıyla gözetim altında tuttukları yüksek dağ sıralarına kadar sürdüler. Türkler

güçlendikçe sınır iyice batıya, platonun kenarına kadar çekilerek Afyonkarahisar, Dinar ve Denizli boyunca uzandı. Bizanslılar bu dönemde genelde doğudaki savunma hattını koruyabildilerse de iki taraf arasındaki topraklar Bergama'ya ve 1113'te olduğu gibi Abydos'a kadar uzanan Türk akınlarına pek sık maruz kaldı. Bu arada Dinar'dan geçen ticaret yolu, giderek o kadar güvensiz bir hâle gelmişti ki 1120'den sonra kullanılmaz oldu.

I. Mesud (1116-56) hırslı gözlerini güneydoğuya, eski Urfa Haçlı Kontluğu ile yaptığı yağmadan payına düşen Maraş, Keysun, Besni, Antep ve Dülük'e çevirdi (1149-51). Ancak ölümünü izleyen yıllarda çıkan iç savaş sırasında bu kazançlarının çoğu Suriyeli Nureddin Zengi'nin eline geçti. Selçuklu İmparatorluğu, 1162 yılında, II. Kılıçarslan'ı İmparator Manuel'den yardım istemek zorunda bırakacak kadar kötü bir duruma düşmüştü. Yardım anlaşmasının koşulları ise akla bir vasallık bağını getiriyordu.

3. *Orta Anadolu'nun Fethi (1162-82)*

1162-82 arasındaki yirmi yıl boyunca Selçuklu yazgısında çarpıcı dönüşümler oldu. Kılıçarslan, Danişmend Beyliği'ne karşı başarılı bir saldırıda bulundu. 1174-1180 yılları arasında, o zamana kadar sorunsuz bir bölge olan Kızılırmak'ın doğusunu işgal etti. Bu bölge, Sivas ile Kayseri'yi olduğu kadar Malatya ve Fırat'a kadar uzanan bütün güney topraklarını da kapsıyordu. Bu işgali, Kılıçarslan'ın 1176'da, Çardak'ta (*Myriokephalon*), Manuel'in saldırısını büyük bir zaferle bozguna uğratması izledi. 1182 yılına gelindiğinde ise Kütahya (*Kotaion*) ve Denizli'ye (*Laodikea*) kadar uzanan bütün kaleleri ele geçirerek Antalya (*Adalia*) ile Menderes (*Meander*) Ovası arasındaki Bizans savunma hattını kırmış oldu.

Kılıçarslan'ın bu başarısı harita üzerinde de açık bir şekilde görülebilmektedir. Geniş orta Anadolu platosu artık kesin bir şekilde Selçukluların eline geçmişti ve sınır yaklaşık 900 m kadar bir eş-yükselti çizgisine karşılık geliyordu. Türklerin eline henüz hiçbir liman kenti geçmemiş olmakla birlikte Türkmen akıncıları sahilde, Antalya ve Kharadros arasındaki bazı noktalara ulaşmış olmalıydılar.

Aşağıdaki tablo, sözü edilen belli başlı şehirlerin değişken yazgılarını özetlemeye çalışmaktadır:

(S=Selçuk, B=Bizans, D=Danişmendliler)

a) Batı Sınırı

Dorylaeum (Eskişehir)	S. yak. 1081; B. 1176'ya kadar sınır şehri daha sonra S.
Amorium (Akçay)	S. yak. 1081; B. 1097; muhtemelen (S) sınır şehri 1116-75; B. 1175; S. 1176 ya da daha sonra.
Polybotos (Bolvadin)	S. yak. 1081; B. 1098; ?S. 1116; B. 1175; S. 1176 ya da daha sonra.
Philomelion (Akşehir)	S. yak. 1081; B. 1098; ?S. 1116; B. 1175; S. 1176 ya da daha sonra.
Akroinon (Afyonkarahisar)	S. yak. 1081; B. 1116'dan önce; S. 1176 ya da 1182'ye kadar.
Sozopolis (Uluborlu)	S. yak. 1081; B.1119; S. 1176 ya da 1182'ye kadar.
Sublaion (Keçiborlu)	S. yak. 1081; B. 1119; S. daha sonra; B. 1156'ya kadar; S. 1176 ya da daha sonra.
Kotaion (Kütahya)	1182 ya da daha sonrasına kadar genelde B.
Panasion (Banaz)	1176 ya da daha sonrasına kadar B.
Apamea (Dinar)	S. 1076-1119; B. 1119 ama kısa bir süre sonra terk edilir.
Laodikea (Denizli)	S. 1081; B. 1098; S. 1118'e kadar; B. 1119; S. 1182 ya da daha sonra.
Khonai (Honaz)	S. 1081; B. 1098; S. 1118'e kadar; B. 1119; S. 1182 ya da daha sonra
Adalia (Antalya)	S. 1081; B. 1098; 1118'den önce ulaşım kesilir; 1119'da açılır; 1180'de kesilir.

b) Kuzey Sınırı

Ankyra (Ankara)	S. 1116'dan önce; D. yak. 1124; B. 1139; S. yak. 1143/5.
Gangra (Çankırı)	D. 1124'e kadar; B. 1135; S. 1143/5.
Kastamone (Kastamonu)	D. yak. 1090; B. 1130; D. 1131; B. 1132; D. 1134; B. 1135; D. daha sonra; S. 1174'te ya da daha önce.
(Osmancık)	D. yak. 1090; S. 1174'e kadar.
Nikonia (Çorum)	D. 1100/20; ?S. 1143/5 ya da 1174'ten sonra.

c) Doğu Sınırı

Tyana (Niğde)	D. yak. 1100/20; S. yak. 1143/5.
Ablistene (Elbistan)	S. 1111; D. 1160; S. 1174
Melitene (Malatya)	D. 1103; S. 1106; D. 1124; S. 1177/80.
Germanikea (Maraş)	S. 1149; Suriye 1159/60.
Behesni, Keysun, Raban	S. 1150; Suriye 1159/61.
Ayntab (Antep) ve Dülük	S. 1151; Suriye 1159/61.

4. *İmparatorluk Ölçeğinde Genişleme Dönemi (1182-1243)*

II. Kılıçarslan'ın zaferleriyle imparatorluk sürekli olarak yeni topraklar kazanmıştı. Saltanatın, 1188-92 yılları arasında bir düzine kadar oğlu arasında dağılması bile kesintisiz bir genişleme için engel oluşturmadı (eyalet başkentleri haritada daire içine alınmıştır). Eyaletlerin 1204 yılında yeniden birleşmesinden sonra arka arkaya gelen yetenekli sultanlar Selçuklu iktidarını doruk noktasına çıkardılar.

Batıda Türkmen akınları, sınırı Dalaman Çayı'na kadar genişletmişti. Antalya, önce 1207'de ve son olarak 1214'te ele geçirildi. Kuzeybatıda yer alan Devrek'e (Dadybra ?) 1197'de ulaşıldı ve yalnızca dar bir sahil şeridi Bizanslılara bırakıldı. Yine bu dönemde Canik (Samsun yöresi) ve Samsun (*Amisos*) fethedildi. Sinop'un 1214'te düşmesiyle birlikte Bizans İmparatorluğu'nun Trabzon Rumlarıyla olan bağlantısı kesildi. Trabzon Rumları bundan sonraki elli yıl boyunca Konya Selçuklularına vergi vermekle yükümlü tutuldular. Ancak İznikli Laskarislerin (1204-59) gücü, Selçuk iktidarını dengeledi ve bu denge sayesinde iki devlet arasında oldukça sabit bir sınır çizgisi ortaya çıktı. Sınır, Akdeniz'de Dalaman'ın ağzından başlayıp Menderes'in doğusundaki bir noktadan geçerek kuzey-kuzeydoğu doğrultusunda ilerliyor, Kütahya'nın batısından ve Mudurnu'nun doğusundan geçip Ereğli ile Devrek arasından ve Sinop'un batısındaki bir noktadan Karadeniz'e ulaşıyordu (bu sınırın detayları için bk. Wittek, no. 50).

Güneyde, İsauriya ve Kilikya'nın bazı bölgeleri yaklaşık, 1221-22 yıllarında Ermeni Krallığı'ndan alınmış ve Alâiye [Alanya] limanı Selçuklular tarafından kurulmuştu. Doğuya doğru, hâlâ orada varlıklarını sürdüren küçük beyliklerin zararına büyük bir genişleme oldu: Erzurum (Selçuklu soyundan gelenlerin yönetimindeydi), Şebinkarahisar, Divriği, Kemah ve Erzincan (Mengüceklerin yönetimindeydi), Bayburd (Saltuklu yönetimindeydi), Çemişgezek, Harput ve Kâhta (Artukluların yönetimindeydi) ve Ahlat (Eyyubîlerin yönetimindeydi) önce vergiye bağlandılar sonra hepsi birden Selçuklu topraklarına katıldılar. Tel Beşir, Urfa, Harran ve Rakka da birkaç yıl için imparatorluğa dahil edildiler.

1243 yılındaki Moğol istilası ve Erzincan yakınında yapılan Kösedağ Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması, Selçukluların ani bir yıkıma uğramasına neden oldu. Kısa bir süre içinde de devlet Moğolların (İlhanlılar) vasalı durumuna düştü. Daha sonraki Selçuklu sultanlarının yeteneklerine ilişkin bilebildiklerimizden Moğol istilasının zaten kaçınılmaz olan düşüşü hızlandırdığı sonucunu çıkarabiliriz. İran İlhanlıları, Kızılırmak'ın doğusunda yer alan toprakların tümünü denetim altına aldılar. Bu arada Anadolu'nun batısında kalmış olan Bizans toprakları da giderek büyüyen Türkmen, yörük ve gazi birliklerinin akınına uğradı. Türkmenler,

Bizans topraklarına yaptıkları akınlarla kalmayıp Selçuklu yurdunda da kargaşa çıkmasına neden oldular. Son Selçuklu sultanları, rekabet içinde olan Moğol yöneticilerinin, yerel Türk beylerinin ve onların pervanelerinin (vezirlerinin) hırslarıyla başedemeyecek kadar güçsüz düşmüşlerdi.

III. Sonraki Devletler

[Harita 7-8]

Anadolu'nun, Moğol istilalarını izleyen yüz yıllık tarihi iki harita ile gösterilmiştir. 7. harita, 14. yüzyıl başında hem Selçuklu hem de Bizans dünyalarının çöküşünden doğan kargaşa ortamını yansıtmaktadır. 8. harita ise Orhan Bey'in hükümdarlığı sonunda (1362) Türk beyliklerinin ulaştığı dengenin düzeyini karşılaştırmalı olarak daha büyük bir ölçekte göstermektedir.

1. *İlk Genişleme Dönemi (1261-1304)*

Konstantinopolis, 1261 yılında Bizanslılar tarafından yeniden ele geçirildikten sonra Bizanslıların Avrupa'daki toprakları (varlıkları) Asya'dakilerden çok daha önem kazandı. Türkler, daha Mikhael Palaeologos döneminde, hızlı bir gelişme göstererek eski Dalaman sınırından Menderes havzasına geçmişlerdi. Daha sonraki Bizans hükümdarlarının yönetimi sırasında ise sınırda, göçebe birliklerinin kesintisiz akınlarına karşı koymak güçleşmişti. Bu birliklerin başında, artık bağımsız hanedanlıklar kurabilecek kadar kuvvetli olan komutanlar vardı. Bu komutanların isimleri, erken döneme ilişkin tek orijinal kaynağımız olan Bizans tarihlerinde bile geçmektedir. 1269 yılına gelindiğinde Karya tümüyle Türkleşmişti. 1278'de kuşatılan Tralles (Aydın), 1282'de Nyssa (Sultanhisar) ile birlikte ele geçirildi.

Sözü edilen bu erken dönem beylerinden en güçlüleri Menteşe (Mantakhias) ve Germiyan (Karmanos Alisurios) beylerdi. Menteşe Bey, sahil boyunca Efes'ten Finike'ye kadar egemendi. Germiyan Bey ise iç kısımlarda, hâlâ bir Bizans kenti olan Alaşehir (Philadelphia) yöresinden doğuya, Ankara ve Kırşehir'e kadar uzanan bir üstünlük kurmuştu (her iki kentte de Germiyan Beyi adına bu ailenin üyeleri yönetimi üstlenmişlerdi. Germiyanoğullarının başkenti ise Kütahya'ydı)

Yüzyıl bitiminde başka beyler de ortaya çıktılar. Köken olarak bir Menteşe komutanı olan Sasan Bey, 1304'te Efes (Ephesus), Tire (Thyraea), Birgi (Pyrgion), Manisa (Magnesia) ve Priene'yi alarak bağımsızlığını ilan etti. Aydın Bey, Menderes'in kuzey kıyılarını fethettikten sonra tıpkı Sasan Bey gibi başlangıçtaki beyliğinden ayrıldı. İzmir (Smyrna) yakınlarında Saruhan Bey, Misya'ya

doğru Karesi Bey ortaya çıktılar. Osman Bey ise Bitinya'da iktidarının temelini oluşturuyordu. Sakarya Nehri'nin doğusunda Amurios oğlu Umur Han bulunuyordu. Umur Han'ın neslinden gelenler, ilerde Göynük'ten doğuya doğru yayılacaklardı. Kastamonu, Çandar ailesi tarafından işgal edilmişti. Sinop ise Gazi Çelebi'nin temsil ettiği Selçuklu hanedanının son sığınağıydı.

Palaeologos hanedanının, Bizans toprakları genelindeki bu ilerlemeyi durdurma çabası boşunaydı. Ancak 1304-05 yıllarında, Bizans imparatorunun ünlü Katalan ordusunu yardıma çağırmasıyla olayların akışı kısa bir süre için tersine döndü. Roger de Flor, Alaşehir'i kurtardı. Türkleri Efes, Tire ve Birgi'den çıkarttı. Doğruluğu kuşkulu olan bir kaynak, Katalan ordusunun Osman Bey'i yeni ele geçirdiği Lefke'den (Osmaneli) kovaladığını iddia etmektedir (*Cambridge Medieval History*, IV, s. 657). Ancak Muntaner'in, Türklerin doğuya, Kilikya kapılarına kadar sürüldüklerine ilişkin tezi kuşkusuz aşırı bir abartıdır (buna, yazarın Kilikya ve Likya sözcüklerini karıştırmış olması neden olabilir). 7. haritadaki yeşil hat, Doğu İmparatorluğu'nun, Katalanların Trakya'da, Tesalya'da ve Atina'da (1305) yağmayı sürdürmek üzere Asya'dan ayrılmalarından sonraki ortalama sınırını göstermektedir.

2. *İkinci Genişleme Dönemi (1306-60)*

Türkler, kısa bir süre için geri çekilmişlerdi. Bizanslılar, on beş yıl içinde Marmara Denizi sınırlarına doğru geri sürüldüler. Ellerinde yalnızca, 7. haritada mat bir renkle gösterilen, Hıristiyan yardımıyla bağlantısı artık tümüyle kesilmiş olan Alaşehir ve Ege'deki Foça, Karadeniz'deki Ereğli ile Amasra gibi kuşatılmış sahil kentlerini de kapsayan bir alan kalmıştı. Bu süreğen kargaşa döneminde, yarımadadaki Müslüman güçler arasında yaygın olan üç siyasî örgütlenme biçimiyle karşılaşıyoruz:

a) İran Moğollarının (İlhanlılar) egemenliği etkin oldukları bölgeye göre değişkenlik gösteriyordu. Yine de Kızılırmak'ın batısında pek bir varlık gösterdiği söylenemez. İlhanlıların yönetim merkezi genelde Kayseri'deydi. Bu kent, bazı cezalandırma amaçlı seferlerin de çıkış noktası olabiliyordu. Örneğin 1324 yılında İlhanlıların Anadolu valisi Timurtaş, Dündar Bey'i öldürmek üzere Eğridir'e buradan hareket etmişti. İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in 1335'teki ölümüyle, Anadolu valisi Eretna Bey bağımsızlığını ilan etmişti.

b) Türk beylerinin kurduğu, sayıları ve önemleri göreli olarak sürekli değişen bağımsız beylikler: Genellikle bu değişim, büyük ölçüde iktidardaki beyin gücüne olduğu kadar sürekli genişleyen sınırlara akın yapan Türkmen beylerinden yararlanma olasılığına da bağlı olarak gerçekleşiyordu. Örneğin Aydın Beyliği, yüzyılın ilk yarısında, topraklarının büyüklüğünü aşan bir oranda önem kazan-

mıştı. Bunda yalnızca önderlerinin başarılı oluşunun değil gazilerini birer deniz korsanına dönüştürmekteki becerisinin de rolü vardı. Büyük birer devlet adamı olan Osman Bey ve Orhan Bey de yeni gelen Türkmen beylerinden kâfir Bizanslıların kalelerini önce kuşatmak sonra da yerle bir etmek üzere yararlandılar. Diğer taraftan Menteşeoğulları, Aydınoğullarının bütün Menderes havzasına ve Oniki Adalar'daki St. Jean Şövalyeleri'ne hâkim olması sonucunda geriliediler. Bu arada Karamanoğulları, Selçuklu sonrası kurulan beylikler arasında ilk sırada yer alıyordu. Ancak güçlü Moğol yöneticilerinin, beyliğe yakın olan Kayseri'de bulunmaları yüzünden sivrilmeleri için bir yüz yıl geçmesi gerekti.

c) Ahiler: Bunlar, loncalar halinde örgütlenmiş olan genç erkek birliklerinin önderleriydi. Askerî kökenli olmamalarına karşın yaygın siyasî kargaşa dönemlerinde bulundukları bölgede sivil halkın güvenliğini ve dengeyi sağlamak için çaba gösteriyorlardı. Beylerin zayıf ve yetersiz olmaları ya da aşırı zorbalık yapmaları durumunda bu ahiler özellikle güçlü oldukları Ankara'da olduğu gibi kentin yönetimini ele geçirip bölgenin güvenliğini sağlamayı üstlenebiliyorlardı. İbn Battûta, yarımadadaki seyahatleri sırasında onlardan çok yardım görmüştü.

3. *Önemli Beylikler*

Aşağıdaki bilgiler beyliklerle ilgili iki harita için açıklayıcı olacaktır. Liste, kuşkusuz ayrıntılı olmaktan uzaktır. Gerçekten de kargaşa dolu bu çağda, son derece güçlü olan bu beylerin savunulabilen bölgelerde birer bağımsızlık dönemi yaşamış olmaları olasıdır. Aşağıda sıralanan iki düzine kadar beylik en önemlilerinden olup haklarında bilgi mevcuttur. İlerde görüleceği gibi 15. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüş olanların çoğunun topraklarının isimleri o kadar uzun ömürlü olmuştur ki kurucularının kendi isimleri (ya da aynı soydan gelenlerin isimleri) eyaletlerin isimleri olarak da kullanılmıştır. Aydın(eli), Saruhan, Karesi, Menteşe, Hamid, Teke ve Karaman örneklerinde olduğu gibi. Bu kadar sivrilmemiş olan beylikler ise, tek istisna olan Sasan dışında, başkentlerinin isimleri altında sıralanmıştır.

1) *Afyonkarahisar*: Son Selçuklular, Karahisar'ı Sahip Ata Fahreddin ailesine bıraktılar. 14. yüzyılın başında Karahisar, Sandıklı ve Bolvadin'de egemen olan bu aile, yaklaşık 1349'da topraklarını ilhak eden Germiyanoğullarının etkisi altına girdi. Beyliğin kuruluşundan sonra başkent Karahisar-ı Sahip olarak tanındı.

2) *Alâiye*: Bu önemli Selçuklu yerleşimi, Karaman Beyliği ile Teke Beyliği arasında sürekli bir çekişmeye neden oluyordu. İbn Battûta'nın 1333 yılındaki ziyareti sırasında kent, Karaman Beyliği'nin yönetimi altındaydı. Anlaşıldığı kadarıyla 1360'ta bağımsızlığını kazanmış olabilir; ancak 1363'ten sonra kısa

bir süre için Kıbrıs'taki Hıristiyan krallığa vergi vermekle yükümlü kılındı. 15. yüzyılda Selçuk sultanları soyundan geldiğini iddia eden bir ailenin yönetiminde özerk oldu.

3) *Ankara*: Çoğunlukla bağımsız bir ahi cumhuriyeti olmakla birlikte Germiyan ailesinin bir üyesi tarafından yönetildiği bir dönem de oldu (1299 tarihli kitabeye göre). Germiyanoğullarının düşüşü üzerine Karamanoğullarının tehdidi altında kalmış olmalı ki Orhan Bey 1354'te burayı işgal etmeyi gerekli görmüştü (Evliya Çelebi onun burayı bir Germiyan beyinden aldığını söyler. Bk. no. 161, II, s. 224). Ankara, 1359-60 yılında yine tehlikeye girince yeni tahta geçmiş olan I. Murad'ın özel olarak düzenlediği bir seferle kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı.

4) *Aydın*: Başlangıçta Germiyan Beyliği'nin vasalı iken 1307-08'de Sasanoğullarından Birgi ve Efes'i alıp bütün bir Menderes Ovası'nı hızla işgal ederek bağımsızlığını ilan etti. Umur Bey, sayısız korsan seferi düzenleyerek, Ege ve Trakya'da haraç toplayarak ve bazen de rakip Bizans imparatorlarına ücretli asker sağlayarak kısa zamanda denizlerde bir üstünlük kurdu. İzmir, 1344'te, Ayasluğ (Selçuk) ise 1365'te bir süreliğine Hıristiyanların eline geçti. Sart (Sardis) ve Nif (Nymphaion) Saruhanlılar ile, güney Menderes havzası ve Balat (Miletos) Menteşeoğulları ile çekişmelere neden oldu. 14. yüzyılın ortasından itibaren hızla geriledi. 1390 yılında I. Bayezid tarafından kolaylıkla alındı. 1402'de tekrar Timur'un eline geçti. Sonunda, 1426'da Osmanlı topraklarına katıldı.

5) *Beyşehir*: Kurucuları 1300'den hemen sonra ölmüş olan Eşrefoğullarının kısa ömürlü iktidarının merkeziydi. Oğlu, Akşehir ve Bolvadin'i topraklarına kattı. 1324-25'deki büyük Moğol akını beyliğin sonunu getirdi. Beyşehir, Seydişehir ve Akşehir'i de kapsayan topraklarının büyük bir kısmı 1328'de Hamid tarafından işgal edildi.

6) *Bolu*: Sakarya Nehri'nin doğusunda küçük bir beylik olan Bolu, başlangıçta Umur Han'ın yönetimi altındayken 1333'te bağımsızlığını kazandı. Yaklaşık 1354'te Osmanlılar tarafından alındı.

7) *Canik*: Zaman zaman Kastamonu Beyliği tarafından yönetilen bu topraklar zaman zaman da bağımsız beyler için bir sığınak oldu (el-Umarî, no. 61, s. 363 burayı 'Kaviye' olarak adlandırır, ancak bu isim altında bir yer saptanmamıştır). I. Bayezid tarafından fethedildiği sırada, burada aşağıdaki beylikler bulunuyordu:

Samsun: Kubadoğulları

Ordu (Katyora) ve *Giresun (Kerasus)*: Emiroğulları

Merzifon (Phazemon) ve *Havza*: Taşanoğulları

Terme (Themiskyra) ve *Çarşamba*: Taceddinoğulları. Bu aile, Panaretos'un 1379-86 yılları arasındaki Trabzon'un tarihinde söz ettiği Limnia beyleri olsa gerek.

8) *Denizli*: Germiyanoğulları tarafından 1365'te alınıncaya kadar genelde bağımsız olarak varlığını sürdürdü. İbn Battûta, bölgenin daha 1333 yılında bile Germiyan haydutlarıyla dolup taştığına tanık olmuştu. El-Umarî'ye göre (bk. *a.g.e.*, s. 358) bu beylik, Menderes havzasının büyük bir kısmını denetimi altında tutan güçlü bir devlet idi.

9) *Gerede*: Bolu'yla aşağı yukarı benzer bir tarihe sahip olan küçük bir beylikti.

10) *Germiyan*: En güçlü ilk beyliklerden olan Germiyanoğulları, Alaşehir (Philadelphia) yöresinden Ankara ve Akşehir'e kadar uzanan geniş bir alana egemen oldu. 1306-07'de Simav'ı ele geçirdi. Daha sonra gerilemeye başlayan beylik kargaşa dolu bir dönem yaşadı. Yine de Aydın Bey başarılı bir şekilde bağımsızlığını ilan etti. İbn Battûta, 1333'te, buradaki Germiyan eşkıyalarının varlığından bahsetmekle yetinmiş, ancak başkent Kütahya'ya uğramamıştı. Oysa sultanları yeterince güçlü olsaydı mutlaka bu kente de uğrardı. Yüzyıl ortasına doğru beylik canlandı; 1349-50'de Afyonkarahisar ve yaklaşık 1365'te Denizli istila edildi. Hemen ardından yeni bir gerileme dönemine girdi. Osmanlılar, 1380-81'de, Bey güneybatıda Kula yöresine çekildiği bir sırada, büyük bir zorlukla karşılaşmadan beyliğin büyük bir kısmını ele geçirdiler. 1402'de tekrar Timur'un eline geçen beylik, sonunda 1428'de Osmanlı topraklarına katıldı.

11) *Göynük*: Yüzyıl dönümünde Taraklı ve Mudurnu'yu da istila etmiş olan Umur Han ailesi tarafından yönetildi. 1331'de Orhan Bey tarafından fethedildi.

12) *Hamid*: Bu beyliğin ilk başkenti, 1300'de yerini Eğridir alıncaya kadar Uluborlu idi (el-Umarî, *a.g.e*, s. 360, başkentin Nazilli olduğunu yazar. Ancak büyük bir olasılıkla Ayd-eli olarak da adlandırdığı Amid-eli ile Aydın'ı karıştırmaktadır). Dündar Bey, yeni başkentine Felekâbâd ismini vermişti. Antalya'yı (Adalia) da topraklarına katarak Akdeniz'e kadar egemen oldu. 1324'te Moğollar tarafından öldürüldü, ancak oğlu göller bölgesini yeniden ele geçirdi ve 1328'de Beyşehirli Eşrefoğullarının topraklarını da buraya dahil etti. Dündar Bey'in kardeşi Yunus Bey, Antalya'yı Moğol istilasından kurtarmayı başardı ve burada bağımsız bir kol oluşturdu (oğlu, İbn Battûta'nın 1333'teki ziyareti sırasında Teke'de iktidardaydı, ancak görünen o ki gezgin, ailenin Hamidoğullarıyla olan bağlantısına ilişkin herhangi bir şey bilmiyordu). Dündar Bey'in diğer bir kardeşi ise, 1333'te Gölhisar'ın ikinci yöneticisi idi. Ancak burası, haritada bu isim altında gösterilen kent olmayıp, Isparta'dan Denizli'ye uzanan daha dolaysız bir yol üzerinde bulunan ve bugün bilinmeyen başka bir yer olmalı. I. Murad, 1381-86 yıl-

ları arasında beyliğin doğusundaki toprakların üçte ikisini ele geçirdi. Geri kalanı ise 1390'da I. Bayezid tarafından fethedildi.

13) *Karaman*: Karaman Beyliği, daha 1256 yılındayken bile Ermenek ve Larende'de bağımsızdı. Ancak Moğollara yakın konumları nedeniyle yavaş bir gelişim gösterdi. Konya'yı, 1277 ve 1312 yıllarında iki defa ele geçirdi. Moğollar da ilki 1299'da, ikincisi 1319'da olmak üzere iki defa bu yükselen iktidarı ezdiler. Karaman Beyliği, çoğunlukla Antalya'da egemen oldu. 1350-60 yılları arasında çok güç kazanarak Osmanlılarla Ankara için mücadele edip bir süre için bütün Eretna topraklarını istila etti (paraları, doğuda Erzincan'a kadar uzanan bir bölgede basılıyordu). Bu beyliğin sonraki tarihinden ve Osmanlılarla olan mücadelesinden 3. ve 5. bölümlerde ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

14) *Karesi*: Danişmend kökenlidir. 1300'den çok daha önce ortaya çıktılar ve Katalanlar tarafından yenilgiye uğratıldılar. Bu yenilginin sonrasında Bergama (Pergamum) (1302) ve Balıkesir'de bulunan merkezleriyle çok güç kazandılar. Edremit ve Çanakkale gibi sahil bölgelerini ise 1306'da topraklarına kattılar. Karesi toprakları, Ege korsanlarının kalelerinden olmakla birlikte bu beyliğin Marmara sahillerine egemen olduğu söylenemez. İbn Battûta 'önemsiz bir insan' dediği sultanı pek de ciddiye almamış olsa gerek. Beyliğin büyük bir kısmı, 1336-1350 arasında Osmanlı topraklarına katıldıysa da Edremit ve Çanakkale bir süre daha bağımsızlıklarını korudular.

15) *Kastamonu*: İlk beyliklerden birisidir. Yaklaşık 1290'da sonradan Kızılahmedliler ya da İsfendiyaroğulları olarak da adlandırılacak olan Candaroğulları Beyliği'nin temellerini atan bir İlhanlı beyi tarafından kuruldu. 1322'de Sinop, 1330'da Canik fethedildi. Çankırı da beyliğe dahil olmalıydı. Anlaşıldığı kadarıyla 1393'te ya da daha sonra bağımsızlığını kazandı.

16) *Manavgat*: 1360'ta yarı bağımsızdı. 1361'de Kıbrıs'ın eline geçti. Genellikle Karamanoğullarının ya da Teke'nin yönetimindeydi.

17) *Menteşe*: Bu beyliğin başlangıçtaki gücünün sınırlı oluşuna ilişkin nedenlerden daha önce de bahsettik. Sasanların iktidardan çekilmesi ve Aydınoğullarının yükselişi, Menteşeoğullarının genişleme hayallerine büyük bir darbe vurdu. St. Jean Şövalyeleri'nin yakın adaları ele geçirmiş olmaları da Menteşelerin kayıplarını korsanlık yaparak telafi etmelerini önledi. Menderes Ovası ve 1340'tan önce Balat'ı (Miletos) almış olan ve genelde üstünlüğü elinde bulunduran Aydınoğulları ile aralarında bir çekişmeye neden oldu. Bu arada Teke Beyliği topraklarını batıda Finike'ye hatta Dalaman'a kadar genişletmişti. Tavas ise, 1333'ten sonra Menteşeoğulları tarafından alındı. 17. yüzyıl coğrafyacısı Kâtib Çelebi, iyice kuzeydoğuda yer alan Feslikan'ın beyliğin topraklarına dahil olduğunu yazıyorsa da

burası ancak geçici olarak bu beyliğin bir parçası olmalıdır. Menteşeoğulları Beyliği, 1390'da I. Bayezid tarafından fethedildi. Timur'un burayı tekrar ele geçirmesinden sonra, 1427 yılında ya da daha önce Osmanlı topraklarına katıldı.

18) *Saruhan*: Küçük bir Ege beyliği olan Saruhan da tıpkı Aydın ve Karesi Beylikleri gibi korsanlıkla güç kazandı. Bizans tarihçileri bu beyliğin akınlarından sık sık söz etmişlerdir. 1300 yılından hemen sonra muhtemelen Germiyanoğullarının egemenliğinde ortaya çıktılar. Kısa sürede Katalan yenilgisinin üstesinden gelerek yaklaşık 1313'te Aydın Beyliği'yle aralarında uzun zamandır çekişme konusu olan Manisa ve Nif'i aldılar. Zaten Nif ve Sart, Aydın ile aralarında hep sorun yaratmıştı. Foça'daki (Phocaea) Ceneviz kolonisi Saruhan beyine vergi vermekle yükümlüydü. Beylik, 1390'da I. Bayezid ve 1405'te I. Mehmed tarafından fethedildi.

19) *Sasan*: Yükseliş öyküsü daha önce anlatıldı. Çöküşü de bir o kadar ani oldu. Sasan Bey, 1307-08 yıllarında Birgi ve Ayasluğ'u Aydın Bey'e kaptırdı ve anlaşılan 1310 yılında Rodos'ta öldürüldüğünde arkasında yerine geçecek birisini bırakmamıştı.

20) *Sinop*: Gazi Çelebi adında bir Selçuklu tarafından yaklaşık 1300'lerde yönetildi. 1322'de Kastamonu Beyi'nin eline geçti. El-Umarî, beyin burayı tımar olarak elinde tutmasına izin verildiğini ancak İbn Battûta'nın 1333'te Sinop'u ziyaretinden önce öldüğünü yazmaktadır (bk. *age*, s. 340).

21) *Sivas*: Anadolu'daki son İlhanlı beyi olan ve 1327'de başa geçen Eretna Bey, 1335'te bağımsızlığını ilan etti. Kayseri, Niğde, Şebin-Karahisar, Erzincan ve Erzurum'u da kapsayan geniş bir alanı Sivas'tan yönetti. Topraklarının bir kısmı 1360'a doğru, Karamanoğullarının, 1365-81 arasında ise I. Bayezid ile anlaşmazlığa düşen Kadı Burhaneddin'in eline geçti.

22) *Tavas*: 1333'te Menteşeoğullarına geçinceye kadar bağımsızlığını korudu.

23) *Teke*: Aynı isim altında bir Türkmen boyu, sonradan iktidar merkezi olan Antalya'yı ele geçirdiğinde kurulmuş olmalı. 1324'teki Moğol istilasına kadar Hamid tarafından bağımsız olarak bu tarihten itibaren de Hamid ailesinin bir kolu tarafından yönetildi. Topraklarının genişliği sürekli olarak değişmiş, bazen Finike'den ya da daha batıda bir noktadan doğuda Alanya'ya (Alâiye) kadar uzanmış bazen de Antalya ve iç bölgesiyle sınırlı kalmıştı. 1361-73 yılları arasında Antalya kenti Kıbrıs Hıristiyan Krallığı'nca yönetildi. 1386'da I. Murad, Antalya ve İstanoz (Korkuteli) dışında bütün beyliği topraklarına kattı ve burası 1391'de I. Bayezid'in eline geçti. Osmanlılar tarafından son olarak 1427'de fethedildi.

El-Umarî'nin (el-Ömerî) 'Anadolu'su üzerine bir açıklama:

İbn Battûta bize, yarımadanın 1333 yılındaki resmini kendi gördüklerine dayanarak çizer. Buna karşılık el-Umarî'nin anlatısı, Sivrihisarlı Şeyh Haydar'ın ve Cenovalı Dominic Doria'nın kendisine verdiği bilgilere dayanmaktadır. Yazarın söylediğine göre Haydar, 1333 yılında Anadolu'dan ayrılmıştır. Kitabın içeriğini oluşturan bilgilerden anlatının yaklaşık 1330 yılı için doğru olduğu yargısına varabiliriz. Örneğin, 1327'de yönetime geçen Eretna Bey'den bahsetmektedir. Ancak bir yerde Göynük'ün bağımsız olduğunu belirtir. Oysa İbn Battûta, Göynük'ün 1333 yılında, Orhan Bey'in elinde olduğunu yazmaktadır (Gibb., *a.g.e.*, s. 138). Doria'nın raporlarında pek çok isim daha geçer. Zaten el-Umarî, bu ikisi arasında Doria'nın daha güvenilir olduğunu düşünmektedir. Yine de uzun bir zaman dilimine yayılmış olan anılardan da esinlendiği söylenebilir. Örneğin, İbrahim'in Kastamonu beyi Süleyman'ın ardından iktidara geldiğini bilir, ki bu olay 1333 yılından sonra olmuştur. Buna karşılık ne Hamidoğullarından Dündar Bey'in 1324'te öldüğünü duymuştur (s. 360'ta yazılanlara bakılırsa Dündar Bey o tarihte hâlâ iktidardadır) ne de Karesi Beyliği'nin Osmanlılar tarafından fethedildiğini (s. 365-66'da Karesi'nin hâlâ iki kardeş arasında bölünmüş olduğu bahsi geçer). El-Umarî, asıl hatalarını yön konusunda yapar (ya el-Umarî yanlış aktarmaktadır ya da Quatremere yanlış çevirmiştir). Bursa'yı, Canik'in doğusuna (s. 364), Menteşe'yi, Tavas'ın kuzeyine yerleştirirken en büyük şaşkınlığa da Karahisar'ın konumunu belirtirken düşer. Kitabın 349. sayfasında yanlışlıkla, Gümüşhane'deki gümüş madenlerinin doğusunda gösterdiği Şebinkarahisar'ı, daha sonra Beyşehir'deki Eşrefoğlu Beyliği'nin batısına yerleştirir. Yine de genel olarak verdiği ayrıntılar İbn Battûta'nın çizdiği büyük resme şık bir şekilde oturur ve bizim için bir bilmece olan 14. yüzyıl Anadolu haritasında yer alan boşlukları doldurmamıza yardımcı olur.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI EGEMENLİĞİNİN KURULMASI

[Harita: 8-9]

Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıç tarihi o denli söylenceyle sarmalanmış ve çelişkili bilgilerle doludur ki, Kosova Savaşı'ndan (15.6.1389) önceki bir olayın kesin olarak tarihlendirilmesi çok zordur. Türk resmî tarihinde, II. Mehmed (Fatih) dönemine kadar verilen kronolojiye güvenilemez. Aynı şekilde Bizanslı tarihçilerin yazdıkları da daha doğru değildir. Ancak Venedik ve Sırp kayıtlarından yararlandığımızda tarihlere oldukça güvenebiliriz.

Yine de geleneksel anlatımların içeriğindeki pek çok bilgiden doğru bir tarihsel anlam çıkarılabilir. Elekten geçirdiğimiz çeşitli görüşlerden geriye kalan tutarlı bir bilgi ise, beyliğin başlangıçtaki gelişmesini gösteren bir haritanın çizilmesini olanaklı kılar.

Başlangıç için iki sabit nokta alabiliriz: a) Osman Bey'in, 14. yüzyılın ilk çeyreğinde Bitinya'daki egemenliğiyle ilgili olarak Bizans tarihçilerinin verdikleri bilgiler. b) Orhan Bey'in 1333 yılında Bursa (Osman Bey tarafından alındı), İznik (Nikaea) (Orhan Bey tarafından alındı), Geyve ve Göynük'te egemen olduğuna ilişkin İbn Battûta'dan edindiğimiz bilgiler. Osmanlı iktidarının yavaş oluştuğuna ilişkin genel kanıyı göz önünde bulundurarak İbn Battûta'nın şu kesin görüşünü yinelemekte yarar var: Orhan Bey, "Türkmen beylerinin en büyüğü olup zenginliğin, toprakların ve askerî gücün de en fazlasına sahiptir. Neredeyse yüz kadar kalesi vardır". İbn Battûta doğru biliyor olsa gerek. Germiyan dışındaki bütün beylikleri gezmişti ve başka türlü yazmasını gerektirecek bir nedeni de yoktu.

8. Haritada, a) Selçuklu sultanının Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi'ye yaptığı söylenilen toprak bağışı; b) Osman Bey'in 1300 yılından önce gerçek-

leştirdiği söylenilen fetihler (bu fetihlerin tarihleri doğru bir kronolojik çerçevede yer almazlar); c) Osman Bey'in daha sonraki fetihleri; d) Orhan Bey'in kazandığı topraklar görülmektedir. 9. Harita, Osman Bey'in beyliğini, iyice büyütülmüş bir ölçekte gösterir.

I. Ertuğrul'un Beyliği ve İlk Genişleme Dönemi

Geleneksel anlatıma göre Osmanlı egemenliğinin temeli, 13. yüzyılın ortasında Oğuzların sağ kolu Kayı boyundan gelen Türkmen yörüklerinin Eskişehir (Dorylaeion) ve İznik (Nikaea) arasındaki Selçuklu-Bizans sınırına yerleşmeleriyle atıldı. Tarihsel gerçek tümüyle söylencenin gölgesi altında kalmıştır. Yine de bazı tahminlerde bulunarak olanaklı ile olasılı olanı birbirinden ayırmaya çalışabiliriz.

a) Gelecekteki beyliğin doğum yerinin, Domaniç Dağı'nın kuzeydoğu eteklerinden doğu-kuzeydoğu doğrultusunda Sakarya (Sangarios) Nehri'nin çizdiği kavise kadar uzanan çayırlar olduğu görüşü olasılıdır. Bu geleneksel anlatım, doğru bir toplumsal belleğe dayanıyor olabilir. Hem ayrıca coğrafî ve tarihsel açıdan bu görüşe karşıt olabilecek hiçbir veri yoktur. Sözü edilen çayırlar, Eskişehir'deki Selçuklu kalesi ile Bilecik'teki Bizans kalesi arasındaki sınır üzerinde yer alıyordu.

b) Bu toprakların, Selçuklu sultanının kendisi tarafından doğrudan Osmanlılara bağışlanması mümkün olmakla birlikte bu iddia Osmanlıların, Selçukluların gerçek vârisleri olduklarını ileri sürmek için daha sonradan uydurulmuş bir gerekçe de olabilir.

c) Bu topraklara, 15. yüzyılın sonlarından itibaren, resmî Osmanlı tarihlerinde de belirtildiği gibi, tek bir Türkmen topluluğunun yerleşmiş olması olanaklıdır. Yine de bu görüş son yıllarda, önce Gibbons'ın *Foundation*'ında olduğu gibi sık sık sorgulandı (bk. no. 53, özellikle s. 263-67). Gibbons, Osman Bey dönemine kadar herhangi bir 'aşiret' olmadığı ve herhangi bir iktidar ailesinden gelmeyen Osman Bey'in kendi kendisini yaratmış biri olarak beyliği, önder kişiliği etrafında oluşturduğu sonucuna varır. Wittek de onun bu tezi doğrultusunda ilk Osmanlı tarihçilerinden biri olan Ahmedî'nin 1402 yılından hemen sonra yazmış olduğu *İskendernâme* adlı kitabına işaret eder ve Ahmedî'nin bu kitabında, Osmanlıların ortak bir soy kökenleri olmadığını, soyağaçlarının Kayı-Han'dan öteye gitmediğini ve Osmanlılardan yalnızca 'gazi' olarak bahsettiğini belirtir (bk. no. 71). Wittek, Gibbons'ın ikinci tezine karşı çıkar; Gibbons'a göre Osmanlılar, kurucuları tarafından Türk ve Rum öğelerin harmanlanması sonucunda ortaya çıkmışlardı. Wittek onun bu görüşü yerine Osmanlı devletinin, dağılmakta olan Hıristiyan

sınırında 'cihad' ya da 'kutsal savaş' yürütme amacını güden bir gazi etrafında toplanan 'gazi' savaşçılar topluluğu tarafından kurulduğu tezini ileri sürer. Beyliğin, daha fazla genişleme şansı bulunmayan diğer beyliklerde yaşamakta olan ve güçlü hırslarına herhangi bir çıkış noktası bulamayan aynı düşünce yapısındaki insanları kendine çekerek büyüdüğünü belirtir.

d) Bu küçük yerleşim yerinin güneyinde bulunan herhangi bir kalenin hâlâ Rumların elinde kalmış olması mümkün değildir. Eskişehir ile yakınındaki Karacahisar (Melangeia) Kalesi, yukarıda da gösterildiği gibi Bizanslılardan çok Selçukluların elindeydi. Orta Anadolu'dan Bitinya düzlüklerine uzanan geçide hâkim konumlarıyla önemli birer üs olan her iki yer de, Selçukluların dağılmasından sonra Osman Bey tarafından işgal edilmiş olabilirler.

Geleneksel anlatıma göre, Selçuklular 1284 yılında Osman Bey'i, babasının topraklarını yönetmekle görevlendirmişlerdi. Bu toprak bağışı 1289 yılında, Eskişehir ve İnönü'yü de içine alacak şekilde büyütülmüştü. Daha sonra kazanılmış olduğu söylenilen topraklar ise, yeni gelen Türkmen yörüklerinin giderek şişirdiği göçebe nüfusun yerleşeceği otlakları genişletmek için duyulan doğal bir isteğin göstergesidir. Bu doğal istek, toprakların güvenliği için önemli noktaların ele geçirilmesinde ve gerçek bir gazi savaşçısının Rum sınırını geri iterek görevini yerine getirmesinde de rol oynamıştır.

Sonuç olarak, başlangıçta Domaniç Dağı'ndan Söğüt'e kadar uzanan dar bir toprak parçasına, Sakarya'nın batısında yer alan İnegöl (Angelokoma) düzlükleri ve daha da doğuda bulunan Bilecik, Yarhisar ve son olarak da Yenişehir kaleleri eklendi. Yenişehir Kalesi, Bursa'dan İznik ve Lefke'ye kadar uzanan yola hâkim olan konumuyla son derece önemliydi.

II. Osman Bey'in Sonraki Fetihleri (1300-1326)

Yaklaşık 1300'lerde, son güçsüz Selçuklu sultanlarının da ortadan çekilmeleriyle birlikte Osman Bey, kendisini 'de facto' olduğu kadar 'de jure' olarak da bağımsız bir önder gibi görebildi. İlhanlılara göre Osman Bey, kuşkusuz Kayseri'deki valilerine bağımlıydı. Ancak Osman Bey'in kendisi, böyle bir iddiayı kabul etmiş olamayacağı gibi onlara vergi ödediğine ilişkin de hiçbir kayıt yoktur. Bizans tarihçileri, bugün Osmanlı tarihçileri tarafından yazılanların satır aralarını okuma çabamızda bize yardımcı olmaktadırlar. Tarihler güvenilmez ve karışık olmakla birlikte Osman Bey'in yönetiminde ilerki yıllarında iki ana dönemin belirginleştiğini görmekteyiz.

a) İktidarının ilk on beş yılında, yeni üssü Yenişehir'den, güneybatıda, Uludağ'ın (Keşişdağı) yanındaki Lüblüce'ye; kuzeydoğuda, Kocahisar (Trikokkia), Lefke (Osmaneli), Akhisar (Pamukova), Geyve ve Tekfurpınarı'nı da alarak yukarda Sakarya'ya doğru olmak üzere birbirine zıt iki doğrultuda ilerledi. Osmanlı tarihinde efsanevi bir yıl olan 1308, aşağı yukarı doğru bir tarih olabilir. Çünkü Katalanların 1305 yılında Osman Bey'i Lefke'den çıkardıkları varsayılmaktadır. Katalanların buradaki varlığı, 1306 yılı öncesinde Osmanlılar için kuşkusuz bir engel oluşturuyordu. Osman Bey'in batıda Ulubad'a (Lopadion) ve doğuda Mudurnu'ya (Modrene) kadar uzandığı söylenen akınları ona sürekli olarak bir toprak kazandırmadı. Tıpkı 1301 yılında(?) Koyunhisar'da (Bapheus) Bizans ordusunun bir kolu üzerinde ona ilk zaferini kazandıran akında olduğu gibi.

b) Sonraki on yıl içinde (1317?) Osman Bey, ileride Kocaeli olarak adlandırılacak olan ve buraya yapılan seferin başındaki Osmanlı komutanı Akça-Koca'nın adını alan bölgeyi ele geçirerek kuzey sınırını genişletti. Ancak fethettiği iddia edilen yerlerin listesine bakılırsa Türkler henüz Karadeniz'e ulaşmamışlardı. Osman Bey, bu dönemde Atranos'u da (Edrenos, ya da daha sonraki adıyla Orhaneli) ele geçirerek Bursa kuşatmasına hazırlandı. Bu arada Karatekin'in de düşmesi, İznik için doğrudan bir tehdit oluşturmuştu.

Kayıtlara göre, Osman Bey'in iktidarının son yılları Bursa'nın uzun süren kuşatmasıyla geçti. Bu kent sonunda, Orhan Bey tarafından 1326 yılında, babası ölmeden önce alındı. Bu fetihin önemini kavramak için haritaya şöyle bir göz atmak yeterli olacaktır. Bursa, sırtını yüksek Olympos dağıyla (Uludağ) korumaya almıştı. Batıda Kyzikos (Erdek) ve Lampsakos'a (Lapseki), doğuda Gemlik (Kios) ve İznik'e kadar uzanan ovaları kontrol altında tutan hâkim bir konuma sahipti. Dolayısıyla Marmara Denizi'nin (Propontis) bütün güney sahilleri Osmanlı saldırısına açılmış oluyordu. Kentin düşmesi, tıpkı daha sonra İznik'te ve İzmit'te (Nikomedia) olduğu gibi, Türklerin kuşatma sanatında kazanmış oldukları bir ustalıktan kaynaklanmıyordu. Kentin çevresindeki toprakların önceki yıllarda Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş olması burayı çevresinden tümüyle yalıtmıştı. Kentin, Konstantinopolis'ten hiçbir yardım alamayan kahraman savunucuları sonunda ekonomik gereksinim ve moral bozukluğu gibi nedenlerle boyun eğmek zorunda kaldılar (bk. Gibbons, *a.g.e.*, s. 56-57. Kentin ele geçirilmesinin nedenleri Neşrî tarafından sıralanmaktadır. bk. no. 100, c.13, s. 214-18).

Bu dönemde güney sınırı sabit kalmış görünmektedir. Gücünün doruk noktasında olan Germiyan Beyliği'nin başkenti Kütahya, Osmanlı sınırına çok yakındı. Dolayısıyla Osmanlı topraklarının bu doğrultuda genişlemesi çok zor olacaktı. Kayıtlarda, tek tehlikenin saldırgan Tatar topluluklarının istilasından

kaynaklandığı belirtilmektedir. Bahsedilen Tatar saldırısı ile, diğer kaynaklardan 1317 yılında ya da daha önce yer aldığını öğrendiğimiz Moğol akını ya da Moğolların kışkırtması kastediliyor olabilir. İlhanlıların, bu akınla Kızılırmak'ın batısında egemenlik kurma girişimleri sonuçsuz kalmıştı.

Çok sık yinelenmekle birlikte kesin olmayan bir iddia ise Osman Bey'in 1308 yılında Marmara Denizi'ndeki İmralı (Kalolimne) Adası'nı almış olduğudur. Osmanlılar, o tarihte hiçbir sahil kentine sahip olmadıkları gibi bunun için gerekli olan bir donanmadan da yoksundular. Dolayısıyla bu iddia neredeyse olanaksız görünmektedir. Aydın ya da Saruhan Beylikleri böyle bir başarı göstermiş olabilirler. Yine de bunun bu kadar erken bir tarihte gerçekleşmiş olması çok zordur. Bu geleneksel anlatım, 15. yüzyılda İdris-i Bitlisî'nin *Heşt-Bihişt* adlı kitabında geçmeye başlar ve von Hammer (bk. no.1, I, s. 91) ile Gibbons (*a.g.e.*, s. 46) tarafından da hiçbir yorum yapılmadan yinelenir.

III. Orhan Bey Dönemi (1326-1362)

Orhan Bey iktidarı, birbirinden kesin çizgilerle ayrılan üç dönemde ele alınabilir.

1. *Kuzeybatı Sahillerinin Ele Geçirilmesi (1326-1340)*

Bu döneme ilişkin kronoloji ne yazık ki adamakıllı karışıktır. Örneğin en önemli üç olay için çok farklı tarihler verilmektedir.

İznik'in düşüşü: 1330 ve 1334

İzmit'in düşüşü: 1327 ve 1338

Karesi'nin fethi: 1336 ve 1340 ya da daha ilerki bir tarih.

Olasılık çerçevesinde ele alırsak, İznik'in ele geçirilmesini (denizden Bizans yardımı kolaylıkla kesilmişti), 1333'te Gemlik'in (Kios) ya da İzmit'in düşmesinden daha erken bir yıla tarihlendirmemiz akla yatkın görünmektedir. Diğer taraftan, Osmanlıların 1327-28 yıllarında Üsküdar'a doğru hızlı bir şekilde yayılmaları, yalnızca basit bir akın değildi: Bunun sonucunda Kandıra, Samandıra ve Aydos kentleri ele geçirilmişti. Ardından, 1329 yılında Maltepe'de (Pelekanon), 1330 yılında Tavşancıl'da (Philokrene) Bizans'a karşı kazanılan zaferler geldi. Dolayısıyla İzmit etkili bir biçimde yalnız bırakılmıştı. O zamanki olayların akışını bugün doğru bir şekilde çözümlemek olanaksız olmakla birlikte strateji yolları açık olarak görülebiliyor. Yarımadanın kuzeyindeki iç bölgelerin fethine koşut olarak İzmit körfezinin Karamürsel'e ve Yalova'ya kadar uzanan güney kıyılarının fethi de gerçekleşmişti. Bunu, körfezin kuzey kıyısında, Gebze

(Dakibyza), Eskihisar (Niketiatos) ve Darıca (Ritzion) kentlerini de içine alan ikinci bir yayılma dalgası izledi.

Çevresinden artık iyice yalıtılmış olan İznik (Nikaea), 2 Mart 1331'de düştü (bk. Charanis, no. 77, s. 342). Bunu, uzun kuşatmaların ardından Gemlik'in ve İzmit'in ele geçirilmeleri izledi. Armutlu, 1337 yılına kadar dayanmış olsa gerek. 1338 yılına gelindiğinde Bizans'ın elinde Asya'da yalnızca, Karadeniz'de Şile'den Boğaz'da Üsküdar'a kadar uzanan bir sahil şeridi ile Paflagonya'da Karadeniz Ereğlisi (Herakleia Pontica) ve Amasra (Amastris) gibi kuşatılmış kentlerle birlikte Aydın ile Germiyan arasındaki Alaşehir (Philadelphia) kenti kalmıştı. Sakarya'nın doğusunda Taraklı, Göynük ve Mudurnu gibi daha içerlek kentler uzun süre Umur Han'ın elinde kalmıştı. Ancak Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa'nın bu kentleri 1331 yılında ele geçirdiği söylenmektedir (sözü edilen yerler İbn Battûta'nın iki yıl sonraki ziyareti sırasında artık Osmanlılaşmışlardı). Bu tarihte Sakarya Nehri'nin ağzı etrafındaki kıyı şeridi Osmanlıların eline geçmiş olsa gerek.

Bu arada Orhan Bey'in dikkati güneybatı sınırı üzerine çekilmişti. 1337-38 yıllarında yaptığı bir sefer sırasında Ulubad (Lopadion), Mihaliç ve Kirmasti'yi Bizanslı yöneticilerin elinden aldı. 1363 yılına kadar Türkler tarafından fethedilememiş olan Biga, bu tarihe kadar Katalanlardan geriye kalanların yönetiminde olmalı.

Orhan Bey'in 1336-40 yılları arasında Karesi'deki bir iç kargaşadan yararlanarak bu beyliğin büyük bir kısmını ele geçirmesi ona çok güç kazandırdı. Bir anda toprakları iki kat büyüdü. Miras aldığı cesur bir korsan donanmasının yanı sıra Ege Denizi'ne açılan ilk cepheyi de kazanmış oldu. Çanakkale ve Edremit bölgeleri ise,1350 yılına, belki de biraz daha geç bir tarihe kadar bağımsızlıklarını bir şekilde sürdürmüş olmalılar.

2. *Birliğin Kurulması ve Diplomasi (1340-1352)*

Orhan Bey görünüşe bakılırsa bu ikinci dönemde ülkesine yeni topraklar katmadı. Ele geçirmiş olduğu yeni yerlerin sindirilmesi biraz zaman almış olsa gerek. Ayrıca beyliğin, Sultanöyüğü (Sultanönü), Kocaeli ve Hüdavendigar gibi üç sancakbeyliğine ayrılması da bu dönemde gerçekleşmiş olabilir. Bununla birlikte Orhan Bey, dış ilişkilerde etkin bir rol oynamayı sürdürdü ve 1345 yılından itibaren Kantakuzenoslar ve rakipleriyle çeşitli anlaşmalara girerek ilerde gerçekleştireceği fetihler için yolunu açtı. Bu süreçte ordu komutanları da, Avrupa topraklarını yakından tanıma fırsatını buldular. Osmanlılar, 1347 yılında Karesi Beyliği'nden sağlamış olabilecekleri gemilerle İmroz (Imbros) Adası'nı ele geçirmeye kalkıştılarsa da denizde Rodos Şövalyeleri tarafından yenilgiye uğratıldılar.

3. Trakya'ya Geçiş Yolunun Açılması (1353-1362)

Osmanlıların Avrupa kıtasında kesin olarak kazandıkları ilk üs Çanakkale'de, Gelibolu yakınlarındaki Çimpi (Tzympe) oldu. Orhan'ın yetenekli oğlu Süleyman Paşa, Bizans imparatorunun paralı Türk askerlerine bağışladığı askerî kamp alanını daimi bir üsse dönüştürerek Çimpi'yi ele geçirmişti. Türk kaynaklarında 1356 olarak verilen bu tarih, birçok batılı tarih kitabında da aynı şekilde geçmektedir. Ancak Bizans kaynakları, toprakların bağışlandığı yılı 1352, Türklerin buraya yerleştiği yılı ise 1353 olarak verirler (Kantakuzenos IV, 38 ve Gregoras XXVIII, 40-42 ve XXXIII, 67). Gelibolu'nun Osmanlıların eline, kayıtlarda 2.3.1354 gibi kesin bir tarihte olduğu söylenilen büyük depremin ardından 1355 yılında geçtiği göz önünde tutulursa Bizans kaynakları daha doğru görünmektedir.

1354 yılından Orhan Bey'in ölümüne kadar olan sürede neler olduğu açık değildir. Yine de Süleyman Paşa, Türklerin iddia ettiği gibi Edirne'ye kadar ulaşmış olamaz. Ancak kenti yağmalamak üzere bir akın düzenlemiş olabilir. 8. Haritada gösterilen sınır, Süleyman Paşa'nın fethettiği yerler için düşünülebilecek en geniş sınırdır. Bolayır, Ekzamil (Hexamilion), Gaziköy (Ganos), Panidos, Misinli, Çorlu (Tzouroulos), Lüleburgaz (Arkadiopolis), Malkara, İpsala ve Tekirdağ'a (Rodosto) bu dönemde ulaşılmış olsa gerek. Bununla birlikte bu yerlerin bir kısmı I. Murad döneminde bile hâlâ Bizanslıların elinde olduğuna göre bu kentlere herhalde yalnızca saldırıda bulunulmuş ve yağmalanmışlardı.

Ankara ve çevresinin Osmanlı topraklarına ne zaman katıldığı da ilginç bir sorundur. Kantakuzenos, bunun 1354 yılında gerçekleştiğini belirtir (bk. *a.g.e.*, IV, s. 37). Pek çok tarihçi, I. Murad'ın 1362 yılında yaptığı seferin yanlışlıkla daha erken tarihlendirildiğini varsayarak bunu gözardı etmişlerdir. Oysa Kantakuzenos, tam da bu dönemde yaşamıştı ve yalnızca kendi eylemlerini ve nedenlerini ilgilendiren konularda güvenilmez birisiydi. Wittek de, ortaçağ Ankara'sı üzerine olan makalesinde onun iddiasını destekler (bk. *a.g.m.*, no.73, s. 347-51). Bu dönemde, uzun süredir uyku halinde olan Karaman iktidarının, Anadolu'nun yüreğinde üstünlüğünü kurma yollarını aradığını biliyoruz. Ankara'nın, hem Orhan Bey'in topluluğunda önemli bir öğe olan ahi birliklerinin merkezi olması hem de Hıristiyan cephesine yönelen Türkmen gazilerinin ana yollarından birisinin üzerinde yer alıyor olması gibi nedenlerle tehlikeli bir rakibin eline geçmemesi gerekiyordu. Mudurnu'nun fethinden bu yana Ankara yolunun yarısını zaten katetmiş olan Orhan Bey'in, böyle bir felaketi önleyecek bir adım atması beklenebilirdi. Yine aynı dönemde Bolu ve Gerede gibi küçük beylikleri de almış olabilir.

Orhan Bey'in ölüm tarihi çok tartışmalıdır. Pek çok Osmanlı kaynağı, bunu 1359 ya da 1360 yılı olarak verir. Bu tarih, batılı uzmanların çoğu tarafından da

onaylanmıştır. Ancak Jirecek, daha 1876 gibi erken bir tarihte, yaptığı dikkatli bir araştırmanın sonucunda Orhan Bey'in 1362 yılının mart ayında ölmüş olabileceğine karar vermişti. Onun bu görüşü o zamandan bu yana Wittek (bk. no. 73, s. 347-51) ve Charanis (bk. no. 77, s. 351) tarafından da desteklenmektedir.

8. Harita, Orhan Bey'in egemenliği sırasında beyliğin ne kadar genişlediğini göstermektedir. Topraklarının büyüklüğü dört katına çıkmış, Avrupa topraklarında bir üs kazanılmıştı. Ayrıca Osmanlıların denizlerdeki denetiminin hâlâ ne kadar sınırlı olduğu göz önünde tutulursa Marmara sahillerinin ve Çanakkale'nin kontrol altına alınmış olması da çok çarpıcıydı. Yine de beyliğin konumu sallantıdaydı. O dönemde, herhangi bir deniz gücünün eyleme geçecek olması ya da iki veya daha fazla sayıda küçük devletin karşılıklı güvene dayanan bir anlaşma yapacak olmaları, Osmanlı başarısına engel olabilirdi. Ancak her iki olasılık da gerçekleşmediği gibi daha bir sonraki sultanın iktidarı sona ermediğinden bunun için artık çok geç kalınmıştı.

IV. 1362 Yılında Balkanlar ve Ege Denizi

8. Harita, Orhan Bey'in öldüğü tarihte komşu Hıristiyan devletlerinin konumunu göstermektedir. Bulgar ve Bizans imparatorlukları hızla çökmekteydi. Yakın bir zamanda Stefan Duşan'ın (ö. 1355) genişlettiği Sırp toprakları bir sonraki kralın güçsüz elinde şimdiden dağılmakta idi. Attika ve Peloponnesos gibi Latin devletleri iç kargaşa nedeniyle zayıf düşmüşlerdi. Tek zengin bölge, bir Bizans eyaleti olan ve Akhaia Prensliği pahasına genişleyen Mistra idi. Ege adaları ise Bizans, Venedikliler, Cenovalılar, Rodos Şövalyeleri ve Naksoslu Sanudi dükleri arasında paylaşılmıştı.

Haritada, Türk korsanlarının tarihe geçmiş bazı akınları da gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak hiç kaydedilmemiş olan akınlar kuşkusuz sayıca daha fazla idi. Bütün sahiller ve adalar, Aydın ve Saruhan beyliklerinin her yıl düzenledikleri akınlara maruz kalıyorlardı. Bu konuda üzerinde durulması gereken tek nokta, Meriç'in batısına düzenlenmiş olan hiçbir akının Osman Bey'e ya da Orhan Bey'e kesin olarak yüklenemeyeceğidir. Bizans tarihçilerinin, tüm bu korsanları hiçbir ayrım yapmaksızın 'Turkoi' olarak adlandırmış olmaları daha sonraki tarihçilerin, bunlardan Osmanlıların kastedildiği yanılgısına düşmelerine neden olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. MURAD VE I. BAYEZİD'İN FETİHLERİ (1362-1402)

[Harita: 10 - 11]

Osmanlı tarihinde, 14. yüzyılın son kırk yılı en karışık dönemdir. Eğer bir önceki dönem kanıt yetersizliğiyle gölgelendiyse I. Murad'ın ve I. Bayezid'in iktidarda oldukları dönemler de çelişen bilgiler yüzünden karanlıkta kalırlar.

En önemli olayların çoğu için, aralarında büyük zaman farkı olan iki olası tarih verilmektedir; bazıları için ise üç ya da daha fazla sayıda farklı tarih öngörülür; bir kısmı için ileri sürülen tarihlerin ise doğru olmaları olanaksızdır: Niş'in düşmesinin Sofya'nın alınışından önceki bir zamana tarihlendirilmesinde olduğu gibi; bazen de, tıpkı Meriç'te 1366 ve 1371 yıllarında iki Çirmen Savaşı'ndan bahsedilmesinde olduğu gibi aynı olay iki defa gerçekleşmiş gibi görünebilir. Yalnızca Kosova (15.6.1389), Niğbolu (Nikopolis) (28.9.1396) ve Ankara (20.7.1402) savaşları için verilen tarihler tartışmasız olarak kabul edilebilirler. Türk kaynakları genelde, Balkanlar'daki bazı yerlerin fethini daha erken bir yıla tarihlendirmeye yatkındırlar. Türklerin tarihleriyle, Rum, Venedik, Sırp ve Bulgar tarihçilerinin verdikleri tarihleri karşılaştırma şansı olduğunda çoğunlukla ikinci gruptakiler daha akla yatkın görünürler.

Her iki sultanın da iktidarda oldukları dönemlerde Osmanlı toprakları çarpıcı bir şekilde genişlemişti. Her ikisi de aynı zamanda sıradışı askerler olan bu yöneticilere yine aynı derecede başarılı komutanlar hizmet etmekteydiler. Bu iki sultanın arasındaki en büyük fark, I. Murad'ın daha sakıngan olup kazançlarını sağlama alacak kadar bir zamana sahip olmasıyken I. Bayezid'in, aşırı bir acelecilikle büyük toprak parçalarını bir çırpıda yutmuş olmasaydı. Zaten I. Bayezid'in Timur

tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra ardından gelenlerin yitirilen toprakları yeniden kazanmaları 45 yıl sürdü. Aşağıdaki tabloda (yalnızca doğrudan yönetilen toprakları kapsamakta olup vasal devletler buna dahil değildir) görüldüğü gibi 1402 yılında Osmanlı ülkesi, Osman Bey'in 1326 yılında bıraktığı küçük beyliğin neredeyse kırk katı büyüklüğe ulaşmıştı.

		Avrupa	Asya	Toplam
		(bin kilometrekare olarak)		
Osman:	1326	_	18.130	18.130
Orhan:	1362	3.885	71.225	75.110
I. Murad:	1389	132.090	129.500	261.590
I. Bayezid:	1402	227.740	470.085	692.825

10. Harita, sultanlığın, Timur'un Karabağ'dan batıya, Ankara'ya doğru harekete geçmesinden önce, 1402 yılına kadar ulaştığı maksimum büyüklüğü göstermektedir. Harita, bu dönemde düzenlenmiş olan çoğunlukla iç içe geçmiş, karışık seferlerin coğrafyasına ilişkin ayrıntıların açık olarak görülebilmesini sağlayacak kadar büyük ölçeklidir. 14. yüzyılın sonlarındaki Haçlı Seferlerinin ana geçiş yolları da harita üzerinde görülebilmektedir.

I. I. Murad'ın Avrupa Seferleri

Bu seferler, birbirinden, örgütlenmenin gerçekleştirildiği ve birliğin kurulduğu ara dönemlerle ayrılan ve başlangıç ile bitiş tarihleri kesin olan üç ayrı dönemde ele alınabilir.

1. 1362-68: Balkanlar'a kadar olan Doğu Rumeli'nin ve Kuzey Trakya'nın fethi.
2. 1371-75: Batı Trakya'nın ve Makedonya ovasının fethi.
3. 1385-89: Makedonya ovasının bağımlı kılınması ve Sırbistan ile Bulgaristan'a ilk saldırıların yapılması.

1. *1362-1368. Orta ve Kuzey Trakya ile Meriç Vadisi*

I. Murad, Asya topraklarındaki merkezinden Avrupa'ya gelir gelmez güçlü komutanlarıyla birlikte Trakya'daki üssünü genişletmeye koyuldu (Süleyman Paşa'nın ölümünden beri buradaki sınır biraz geri çekilmişti). Bizans İmpa-

ratorluğu, Türk saldırısına karşı koyacak bir durumda değildi. Üstelik 1363 yılında Osmanlılara bir dereceye kadar bağımlı olmayı kabul etmiş olması bile onu şiddetli bir saldırıdan koruyamadı. Çorlu, Misinli ve Lüleburgaz ele geçirildi. Babaeski ve Pınarhisar arasında bir yerde Rumlara ve Bulgarlara karşı bir zafer kazanan Osmanlılar, daha sonra ilerde Edirne olarak adlandıracakları ve sultanlığın yeni başkenti olacak olan Adrianopolis'i aldılar (1365 ya da 1366). Türkler burayı merkez alarak dört doğrultuda yayıldılar.

i) Evrenos Bey, İpsala'yı yeniden ele geçirmek ve Dimetoka'yı (Didymoteikhon) almak üzere Meriç'e (Maritsa) kadar uzandı. Buradan, Rodop Dağları'nın sırtlarında güneybatıya doğru ilerleyerek Ege sahilinin yakınındaki Gümülcine'ye (Komotene) ve Karasu Yenicesi'ne ulaştı. Bu son kent, pek çok kaynakta (bk. Hammer, I, s. 222) Vardar Yenicesi yani Makedonya'daki Pella kenti olarak geçmektedir; oysa haritaya şöyle bir göz gezdirmek bile bunun olanaksız olduğunu gösterecektir. Bu kent, Evrenos Bey'in 1373-74 yılları arasında yaptığı bir sonraki sefer sırasında alınmış olabilir. Yine de 1387 yılından önce alınmış olması ihtimali daha azdır.

ii) Lala Şahin Bey, Meriç Vadisi'nde Bulgarlara karşı ilerlemeyi sürdürdü ve 1363-4 yıllarında ellerinden eski bir kentleri olan Zagora'yı (Eski Zağra) ve daha yeni ele geçirmiş oldukları Filibe'yi (Phillippopolis) zorla aldı. Bu seferden ötürü Ege kıyısındaki Rumlar ile Bulgarlar arasına kesin bir ayrılık girmiş oldu. Karşılıklı güvensizlikle ve uzun bir geçmişi olan nefretle dolu olan bu iki halkın artık Osmanlılar için bir tehlike oluşturacak şekilde birleşmeleri söz konusu olamazdı.

iii) Timurtaş, 1365-66 yılları arasında, Meriç ve Tunca nehirlerinin birleştikleri yerin yakınındaki Çirmen'in düşmesinden sonra, Balkan sıradağlarının doğu ucuna ulaşacak şekilde kuzeye doğru ilerledi. Kızılağaç-Yenicesi (Elkhovo), Yanbolu ve İslimye (Sliven) gibi Bulgar kentlerini ele geçirdi.

iv) I. Murad'ın kendisi ise, yeni başkentiyle Karadeniz arasında kalan bölgenin güvenliğini sağladı. Onun bu seferi, diğerlerinden daha az görkemli olmakla birlikte çok daha önemli ve zorluydu. Bunun nedeni kısmen, denizlerde hâlâ Türklerden daha güçlü olan Bizans'ın kolaylıkla savunabileceği sahil bölgesine saldırmanın güç oluşundan, kısmen de Savoylu Amadeus'un komutasındaki maceracı küçük haçlı ordusunun tam bu sırada gelmiş olmasından kaynaklanıyordu.

Fethin bu kanadına ilişkin kronoloji özellikle karışıktır. Yine de biz, Babinger'in bu karmaşayı ele alan araştırmalarının yardımıyla bu kronolojiyi çözmeye çalışalım (bk. no. 76).

1355 yılında Stefan Duşan'ın ölümüyle Sırp egemenliğinden kurtulan Bulgar çarı İvan Aleksandr, Bulgar ülkesine eski görkemini yeniden kazandırmak üzere

son bir girişimde bulundu. Burgaz (Burgas) ve Süzebolu (Sozopolis) gibi liman kentlerini zaten ele geçirmişti. 1362-65 yılları arasında Kırkkilise (Kırklareli), Pınarhisar, Vize (Bizya) ve Midye'yi (Kıyıköy) Bizans'tan aldıysa da bu zaferi kalıcı olmadı. İvan Aleksandr'ın 1365 yılında ölümü üzerine krallığı, birbirleriyle savaşan küçük parçalara bölündü ve Savoylu Amadeus, 1366 yılında Burgaz'ı ve Süzebolu'yu Bizans adına yeniden ele geçirdi. Haçlı ordusu Osmanlılardan ise Trakya'daki ilk üsleri olan Gelibolu'yu aldı. Bu, Osmanlıların Avrupa üzerindeki denetimlerinin aslında hiç de sağlam olmayan bir temele dayandığını göstermektedir. Amadeus bir sonraki yıl, Osmanlılardan Marmara sahillerindeki Eueakassia'yı ve Koloveiro'yu aldı. Her ne kadar bu iki liman kenti tam olarak saptanamasa da herhalde Gelibolu ile Marmara Ereğlisi (Herakleia) arasında yer alıyorlardı.

Rakiplerinin denizlerdeki bu başarısını önemsemeyen I. Murad, Bulgarların zayıflığından yaralanarak kuzeye doğru ilerledi ve Balkan sıradağlarının doğu ucundaki geçitlere hâkim bir konumda olan Aydos'u (Aitos) ve Karınova'yı (Karinâbâd) ele geçirdi (1366-67). Kuzey sınırındaki güvenliği bu şekilde sağlamış olan I. Murad dikkatini artık iç bölgelere yöneltebilirdi. Bir sonraki yıl düzenlediği seferde, Hayrabolu (Khariopolis), Vize, Kırkkilise ve Pınarhisar'ı alarak orta Trakya'nın fethini tamamlamış oldu (1367-68).

Karadeniz kıyı şeridinin kontrol altına alınması bu seferin doğal bir sonucu olarak görünebilir. Yine de tarihsel kronoloji fazlasıyla belirsizdir. Türk tarihçelerinde, Burgaz'ın (Burgas) ve Süzebolu'nun (Sozopolis) I. Murad'ın son iki seferi sırasında ele geçirildikleri iddia edilmektedir. Oysa her iki kentin de 1372-73 yıllarında yeniden fethedilmeleri gerektiğine göre ya bu arada Bizans tarafından tekrar ele geçirilmişlerdi ya da hiç ellerinden çıkmamışlardı. Ahtopol/Ahtapolu (Agathopolis) 1367-8 yıllarında alınmış olabilir. İğneada'dan Podima'ya (Yalıköy) kadar uzanan kıyı şeridinin ise ne zaman kazanıldığına ilişkin verilmiş bir tarih yoktur. Ancak Babinger, bölgenin bu tarihte istila edilmiş olması gerektiğini, dolayısıyla Osmanlı egemenliğinin Anastasios surlarına kadar dayandığını düşünmektedir. Bizanslılara surların kuzeyinde yalnızca Misivri (Mesembria), Ahyolu (Anhialos) ve belki de Burgaz ile Süzebolu bırakılmıştı.

Sultan, fethedilen yerlere bir düzen getirmek ve örgütlenmek üzere seferlerini durdurmuş olsa gerek. Yeni Saray kenti, Vize'nin güneydoğusunda kuruldu ve Vize'den Çatalca'ya kadar askerî bir yol inşa edildi.

Osmanlılara karşı yapılan ilk Haçlı Seferi'nin tarihi üzerinde hâlâ bir tartışma sürmektedir. (Amadeus'un komutasındaki Haçlı Seferi öncelikle Bulgarlara karşı düzenlenmişti.) Türk tarih kitapları da dahil olmak üzere pek çok kaynak, Meriç Vadisi'ni istila eden bir birleşik ordunun Hacı İlbey tarafından Çirmen'de (Cher-

nomen) yenilgiye uğratılmasından bahsederken Sırplar, Boşnaklar, Ulahlar ve Macarların 1364 yılında yapmış oldukları bir anlaşmaya da göndermede bulunurlar. Bu karışıklık bir Haçlı ordusunun aynı yerde, 1371 yılında bozguna uğratılmış olmasından kaynaklanıyor olabilir. Sözü edilen her iki savaş da aynı ise doğru olan kuşkusuz sonraki tarihtir.

Dönemin bunun dışındaki diğer önemli olayı ise, 1365 yılında Ragusa (Dubrovnik) ile yapılan antlaşmadır. Bu antlaşma, Ragusa topraklarına karşılık bir vergi yükümlülüğü getirmekten çok Ragusa ticaretine Türk sularında bir güvence sağlamaya yönelikti.

2. *1371-5. Batı Trakya ve Makedonya Düzlükleri*

1369 ve 1370 yılları için herhangi bir olay kaydedilmemiş olmakla birlikte 1371'de Osmanlılar yeniden harekete geçmişlerdi. Bu tarihte Rumeli'ye ilk Beylerbeyi olarak atanmış olan Lala Şahin Bey, (Türkiye'nin Avrupa toprakları artık Rumeli olarak adlandırılıyordu) Sırpları Bulgarlardan ayırmak üzere Meriç Vadisi boyunca ilerledi. İlkbaharda, Samakov yakınındaki Çamurlu'da bir Sırp-Bulgar birleşik ordusunu yenerek İhtiman ve Samakov'u aldı. Son Sırp İmparatorluğu'nun topraklarından bir bölümünü yöneten küçük beylerden birisi olan Köstendilli (Velbuzd) Konstantin, vergi vermekte hiçbir güçlük çıkarmadı. Ancak komşuları olan Prizren prensliğinin despotu Vukaşin ve kardeşi Serezli (Serrai) Ugljesa, ilerlemekte olan Türk dalgasını durdurmak üzere yerel prenslerin bir araya gelmelerine önayak oldular. 1371 yılında Meriç'te gerçekleşen Çirmen Savaşı'nda her ikisi de öldü.

Vukaşin'in oğlu Marko'nun, Prilep (Pirlepe) ve Üsküp (Skoplje) civarındaki küçük bir prensliği Osmanlılara bağımlı olarak yönetmesine izin verilmişti. Ancak Makedonya artık baştan aşağı istila edilmişti. 1372-75 yılları arasında Evrenos Bey ve beraberindekiler İskeçe, Kavala, Avrathisar, Drama, Zihne (Sikhne) ve Serez'i (Serrai) ele geçirdiler. Bu sefer sırasında Evrenos Bey, Maronea'yı istila ederek batı Trakya'nın fethini tamamladı (1374). Türk toplulukları bu sırada Bosna ve Arnavutluk'a kadar ulaşmış olmalıydılar ama henüz hiçbir yer ele geçirilmemişti. Bulgaristan ve Sırbistan ciddi bir tehlike altındaydılar. Bununla birlikte Sırp kralı Lazar ve orta Bulgaristan'a egemen olan Şişman, vergi ödeyerek dokunulmazlıklarını korumaya çalışmış olmalılar (1376).

Aynı yıllarda I. Murad, Süzebolu ve Burgaz'ı ele geçirmek, daha doğrusu yeniden fethetmek için uğraşmıştı. Kayıtlarda Çatalca, İnceğiz ve Ferecik'in ise 1372-73 yıllarında Türklerin elinde olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla kuşatma altındaki Konstantinopolis'in çevresindeki çember iyice daralmıştı. 1373

yılında Osmanlı egemenliğini tanıyan Bizans İmparatoru, 1377 yılında Gelibolu'yu I. Murad'a geri verdi.

Bütün Makedonya ve Trakya düzlüklerini artık elinde tutan Sultan, son olarak kazandığı toprakları da birliğe dahil etmek üzere ikinci defa olarak seferlerine ara verdi. Bu, Türklerin kuzeyde ve batıdaki dağlık bölgenin daha tehlikeli olan fethine girişmelerinden önceki son derece önemli bir basamaktı. Zaten sonraki on yıl içinde hiçbir harekete geçmedikleri görülüyor. Sultan, bu süre boyunca Asya'daki topraklarıyla ilgilenmişti (bk. III. Bölüm). Ancak Türk ihtiyat birliklerinin, 1382-84 yılları arasında Epir'de çeşitli Arnavut önderlere destek çıktıklarına ilişkin yazılanlardan, Sultan'ın komutanlarını, gelecekteki seferlerde nasıl bir araziyle ve savaş yöntemiyle karşılaşacakları konusunda önemli bilgiler edinmeleri için teşvik ettiği sonucunu çıkartabiliriz. Bu arada İmparator Manuel'in, Serez'i yeniden ele geçirmeye kalkışması Türklerin ilk defa olarak Selanik'e saldırmalarına yol açtı ve bu önemli kent üç yıl süren bir kuşatmanın ardından 1387 yılında Hayreddin Paşa tarafından ele geçirildi.

Kayıtlarda, Türklerin bu başarı sicilini bozabilecek ters yönde bir bilgi geçmemektedir. Bununla birlikte Meriç Irmağı'nın ağzındaki Enez (Ainos) liman kentinin, 1384 yılından itibaren Midillili bir Ceneviz ailesi olan Gattilusiolaların elinde olduğunu görüyoruz. Burası bu tarihe kadar Osmanlıların elinde hiç görünmediğine göre askerî bir harekat sonucu ele geçirilmemiş olsa gerek. Eğer Khalkokondyles'in söylediği gibi Enezlilerin kendileri, yönetimi üstlenmeleri için Cenevizlileri çağırdılarsa, bunu kentin Türklerin eline geçmesini önlemek için yapmış olmalıydılar. Dolayısıyla Evrenos'un gerçekleştirdiği seferler sırasında böyle bir şey gerçekleşmiş olabilir (1362 ya da 1374. Bk. Miller, no. 83, s. 318).

3. *1385-1389. Makedonya Dağlık Bölgesi, Sırbistan ve Bulgaristan*

Makedonya dağlık bölgesine yönelik sefer, başarılı bir şekilde ve büyük bir güçle 1385 yılında başladı. Rumeli'nin yeni beylerbeyi Timurtaş Paşa, Samakov'dan Vardar Ovası'na yürüdü ve İştip, Manastır (Monastir) ve Pirlepe (Prilep) gibi üç büyük kaleyi ele geçirdi. Aynı sırada Türk kuvvetlerinin sağ kanadı da son derece önemli bir nokta olan Sofya'yı ele geçirerek Bulgaristan'ı hem doğudan hem batıdan kıskaç altına alacak şekilde yolu açmış oldu. İyice batıda yer alan Ohri'yi (Okhrida) ele geçiren Hayreddin Paşa, pek çok yerel prensin kendi aralarında savaşmakla meşgul olduğu Arnavutluk'a doğru yöneldi. Devoll kıyılarındaki savaşta Dıraçlı Thopia'ya yardım ederek kuzey Arnavutluk'un önderi Curuc Balşa'yı öldürdü (1385). Timurtaş aynı yıl içinde Epir'e, güneyde Arta'ya kadar uzanan bir akın düzenlediyse de Arnavutluk ve Yunanistan'da hiçbir yeri ele

geçiremedi. Yalnızca Kastoria'yı daimi olarak işgal etti (Hayreddin Paşa, Kroya, Berat ve Dulcigno'yu ele geçirdiyse de kısa bir süre sonra bu kentlerden çekildi).

Artık Sırbistan'a doğrudan bir saldırı için yol açılmıştı. 1386 yılında bir kilit noktası olan Niş kenti ele geçirildi. Türk kaynaklarında 1375 olarak gösterilen bu tarih doğru olamayacak kadar erkendir, çünkü Osmanlılar Sofya'yı ve kuzeybatıda Makedonya'yı sağlama almadan Niş'in ele geçirilmiş olması olanaksızdır (kronolojinin tam bir incelemesi için bk. Gibbons, no. 53, s. 161). Sırp kralı Lazar, yıllık vergi ödeyeceğine söz vererek krallığından geriye kalan toprakları bir süre daha güvenceye alabildi.

1387 yılında Selanik'in düşmesini Vardar Yenicesi'nin (Pella) ele geçirilmesi izledi. 1387-88 yıllarında Epir'in Yanyalı yeni despotu, başkentini kuşatmış olan Arnavutlara karşı Murad'dan yardım istedi. Bunun üzerine gönderilen bir Türk kuvveti, kuşatmayı kaldırdı. Yine bu yıllarda Türk akıncılarının güneyde Mora'ya kadar uzandıkları görüldü.

Bu arada Karadeniz cephesinde Dobruca'nın (Dobruja) yöneticisi olan Dobrotiç'in oğlu İvanko, Sultan'ın vasalı oldu. Böylece Türk egemenliği ilk defa olarak Tuna'ya kadar uzanmış oldu. Bununla birlikte Osmanlıların ilk ciddi yenilgisi de yine 1387 yılında oldu. Birleşik Sırp-Boşnak ordusu Osmanlılarla, Toplica Nehri üzerindeki Prokoplje'nin batısında yer alan Plosnik'te yaptıkları savaşı kazandılar. Bosna'yı istila etmiş olan Türk akıncılarını Rudnik'te geri püskürttüler.

Bu sırada Bulgaristan'daki son güç odaklarına karşı başarılı bir saldırıda bulunarak boyun eğdirmiş olan Murad, kuzeybatıdaki durumu düzeltmeye yönelik hiçbir şey yapmadı. 1388 yılında ordusu, Aydos'un kuzeyindeki Nadir Derbend'i (geçit) geçerek Balkan sıradağlarını aştı. Bir kol Pravadi'yi (Provadia) alırken asıl ordu da Şumnu (Şumen) ve Tırnova'yı (Tarnovo) ele geçirdi. Çar Şişman, Silistre'yi (Silistria) tahkim etti. Türkler, Varna saldırısında başarısız olmalarına karşın Niğbolu'yu (Nikopolis) aldılar. Türk kaynaklarına göre Bulgaristan'ın tümü Türklerin eline bu sefer sırasında geçmişti (Zinkeisen, bu noktada Sa'deddin'i izliyor. Bk. no. 2, I, s. 252-5). Oysa bu topraklar o sırada istila edilmiş olsalar bile I. Bayezid'in tahta geçmesine kadar tamamıyla Osmanlı topraklarına katılmadılar. Bu seferin sonunda, haritada da gösterildiği gibi, Şişman, Niğbolu'da (Nikopolis), Stratsimir Vidin'de Osmanlı vasalları olarak kalırken Türk garnizonu Niğbolu (Nikopolis) ve Şumnu'dan, Tuna sınırındaki önemli konumları nedeniyle ayrılmadı (Babinger, Bulgar seferinin I. Murad döneminde gerçekleşmemiş olabileceğini düşünse de erken tarihli kaynaklarımızın çoğundaki veriler, kuzey Balkan dağlarının ilk defa olarak 1388 yılında fethedildiği doğrultusundadır).

I. Murad 1389 yılının ilkbaharında, Sırplarla karşılaşmaya hazırdı. Sırplar

ilk zaferlerinin ardından Şehirköy (Pirot) sınır kalesini ele geçirmişlerse de burası kısa zamanda Türkler tarafından geri alınmıştı. I. Murad, Köstendil ve Üsküp'teki (Skoplje) Sırp vasallarının da kendisine katılmasıyla birlikte İhtiman ve Köstendil'den yola çıkarak Kratavo üzerinden Lazar'ın toprağı olan Kosova düzlüklerine (Kosovopolje) yürüdü. Ortaçağ tarihi boyunca pek çok savaşın gerçekleştiği bu alanda, 15 Haziran'da, Lazar ve bağlaşıklarını tam anlamıyla bir yenilgiye uğrattıysa da kendisi de zafer anında yaşamını yitirdi.

II. I. Bayezid'in Avrupa Seferleri

I. Murad'ın düzenlediği seferler, bazı kronolojik karışıklıklara karşın tarihsel ve coğrafî bir anlam içerecek kadar mantıklıdır. Buna karşılık I. Bayezid dönemi için 'akılcı bir kronoloji' elde etmek neredeyse olanaksızdır. Bunda yalnızca tarihsel kayıtlardaki çelişen iddialarla değil aynı zamanda Sultan'ın tutarsız ve anlaşılmaz eylemleriyle de boğuşmak zorunda kalışımızın rolü vardır. I. Bayezid de tıpkı büyük düşmanı Timur gibi fetihlerini düzenlemekte tam bir yeteneksizliğe sahipti. Her ikisi de sürekli genişleyen imparatorluk topraklarının bir ucundan diğerine ilerleyerek yıldırım hızındaki seferleriyle düşmanlarını yıldırmakta ancak fethettikleri yerden ayrılır ayrılmaz burada bir isyan çıkmasını önleyememekteydiler. Bu durumda ise bir tarihçinin, Sultan'ın Bizans topraklarındaki seferlerine ilişkin çelişen tarihlerin içinden çıkabilmesi ya da ne zaman ve kaç defa Eflâk'a ve Karaman'a girdiğine karar verebilmesi olanaksızdır. Türklerin Orhan, Osman ve Murad'ın ardılı olarak zaferden zafere koşan bir hükümdar olarak gördüğü I. Bayezid'in, çağdaşları için de böyle bir ünü olmasına karşın hiç de öyle olmadığı açıktır. Ölümcül Ankara Savaşı'ndan çok daha önce bile Eflâklı Mircea ve Sivaslı Kadı Burhaneddin gibi en azından iki rakibi savaş alanında ona karşı üstünlüklerini kanıtlamışlardı.

Bu dönemi, kronolojiyle ilgili güçlükleri göz önünde bulundurarak olaylar silsilesi halinde anlatmaya girişmeyeceğiz. Bunun yerine çeşitli eyaletler ve dönemin vasal devletleri ile ilgili bazı yorumlarda bulunacağız.

1. *Bizans İmparatorluğu*

1389 yılına gelindiğinde iktidardaki Palaeologların toprakları, Konstantinopolis'ten Anastasios surlarına ve Marmara'daki Silivri (Selymbria), Ereğli (Herakleia), Tekirdağ (Rodosto), Danias ve Panidos kentlerine kadar uzanan çok dar bir alanla sınırlı kalmıştı. Kuzey Ege adaları, Taşoz, Limni, Semendirek ve İmroz (Imbros)

adaları hâlâ Ege Denizi'ndeki donanma tarafından korunuyorlardı. Asya'da, Karadeniz sahillerindeki Şile ile Avrupa'daki Misivri ve Ahyolu henüz Bizanslıların elinden çıkmamıştı. Anadolu'da, Alaşehir (Philadelphia) kentinin çevresindeki Türk beyleri buraya herhangi bir yardım yapılmasına engel oluyorlardı. Tek büyük eyalet olan Peloponnesos'un (Mora) doğusundaki Mistra Despotluğu, 1384 yılından bu yana imparatorluk ailesine ayrılmıştı.

I. Bayezid döneminde, Konstantinopolis'i alarak Bizans egemenliğine son vermeye kararlı olan sultanın politikası doğrultusunda Bizanslıların bu küçük egemenlik alanları giderek daha da küçüldü. 1390 yılında, I. Bayezid Alaşehir'i (Philadelphia) ele geçirmek üzere mutsuz vasalını birlikte hareket etmeye zorladı. Niğbolu (Nikopolis) Haçlı Seferi'nin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından I. Bayezid, kente son bir saldırıda bulunarak bu sefere destek çıkmış olan Bizans imparatorundan öcünü aldı. 1396 yılında Şile ele geçirildi. Bizanslılar böylece Asya'daki son üslerini de yitirmiş oldular. 1398 yılında ise başkentleri, Türklerin Boğazın Asya kıyısındaki Güzelhisar ve Göksu ile Marmara Denizi'nin Avrupa sahillerindeki Küçük ve Büyük Çekmece kaleleriyle tehdit edildi. Bu son iki kalenin varlığı Silivri, Ereğli, Tekirdağ (Rodosto), Danias ve Panidos'un düşmesi anlamına geliyordu. Bu durumda ise Bizans İmparatorluğu'nun artık başkenti çevreleyen surların ötesinde bir varlığı kalmayacaktı. 1399 yılında Fransız komutan Boucicault'nun gelmesiyle Bizanslılar bir süre için rahatladılar. Asya sahillerindeki Riva'yı kısa bir süreliğine ele geçirdilerse de bu arkası gelmeyen bir başarı olarak kaldı. I. Bayezid'in başkenti almak üzere vargücüyle saldırması zaferin 1453'ten çok daha önce kazanılmasını sağlayabilirdi; ancak Timur'un gelişi yarım yüzyıllık bir gecikmeye neden oldu.

Selânik'in yazgısı şaşırtıcıdır. Bu kent I. Murad döneminde Türkleşmiş görünmekle birlikte kayıtlarda ilki 1391, ikincisi 1394 yıllarında olmak üzere iki defa I. Bayezid tarafından yeniden ele geçirildiği belirtilmektedir (bk. Dukas, 13, s. 50 ve Khalkokondyles, II, s. 59). 1403-04 yıllarında yeniden Bizans'a geçen kent, Osmanlılar tarafından sonunda 1430 yılında kazanıldı. Gibbons (bk. *a.g.e.*, s. 231) ilk üç fethin, son derece güçlü savunulan bu kentin bu kadar sık ve kolaylıkla el değiştirmiş olamayacağı için gerçekçi olmadığını varsayar. Ancak Türklerin imparatorluklarını, Tesalya ve Yunanistan'a kadar genişletmeden önce böyle önemli bir kenti almak üzere ciddi bir saldırıda bulunmuş olmaları da son derece olasıdır. Üstelik kentin daha önceki tarihlerde ele geçirilmesinin o kadar da güç olmadığı görülmüştü. Tafrali bu konuda övgüye değer bir çözümleme yapmaktadır (bk. no. 84): I. Murad'ın 1387 yılındaki zaferinden sonra kalede asker bırakmakla yetindiğini ve kent halkına özerklik tanıdığını, oysa I. Bayezid'in 1391

yılında burayı tümüyle imparatorluk topraklarına kattığını söyler. Dukas'ın da bundan dolayı kentin ikinci defa olarak alınmasından bahsettiğini varsayar. Bu çözüm ise bizi, I. Bayezid'in Selânik'i Bizans'a hediye olarak geri verdiği gibi inanılmaz bir açıklamadan kurtarır.

Elimizdeki verilere dayanarak açık bir yanıt veremediğimiz bir diğer sorun ise, çevredeki kırsal bölgenin, özellikle de üç kollu Halkidikya Yarımadası'nın ve doğu kolundaki kutsal Athos (Aynaroz) Dağı'nın yazgısına ilişkindir. Burasının ancak Selânik ile birlikte elden çıktığını ve aynı dönemde Türkleştiğini varsayabiliriz. Ancak Kutsal Dağ, kadınlara ve kâfirlere karşı dokunulmazlığını korumuş olsa gerek.

I. Bayezid, Tesalya'yı istila ettiğinde donanması bir süreliğine Kuzey Ege adalarını ele geçirdiyse de Taşoz, Limni, Semendirek ve İmroz gibi dört büyük ada 15. yüzyılın ortalarına kadar Bizanslıların elinde kaldı.

2. *Bulgaristan*

I. Murad, Bulgaristan'a saldırdıktan sonra ardında Balkan sıradağlarının kuzeyinde egemenliğini sürdüren üç küçük vasal bırakmıştı: Tırnova ve Niğbolu'yu Şişman, kuzeybatıda Vidin'i Stratsimir ve Tuna'nın kavisiyle Karadeniz'in arasında yer alan Dobruca'yı ise İvanko yönetiyordu. I. Bayezid bu duruma bir son verip Bulgaristan'ı tümüyle bir Türk eyaletine dönüştürmeyi tasarladı. Böylece 1393 yılında Tırnova düştü ve Şişman tahttan indirildi. Bu tehdit karşısında Stratsimir, Macar kralı Zsigmond'dan yardım isteyerek onun vasalı oldu. (Zsigmond'dan önceki kral Büyük Lajos'a haraç ödemişti). Osmanlıların Tuna'ya yönelmelerinin neden olacağı ciddi tehlikenin farkına varan Macar kralı, bu durumu uluslararası bir sorun haline getirdi. Ancak 1396 yılında Büyük Niğbolu (Nikopolis) Savaşı'nda Fransız-Macar Haçlı ordusunun tamamen yenilgiye uğratılması sonucunda Vidin, Osmanlı topraklarına katıldı (en geç 1398 yılında). Dobruca'nın yazgısı ise daha karanlıkta kalmıştır. İvanko'nun adı son olarak 1393 yılında Varna'da geçerse de toprakları bir süre daha Eflâklı Mircea tarafından istila edilmiş olmalı. I. Bayezid döneminde, Tuna nehrinin ağzına kadar olan bölgenin Osmanlılar tarafından fethedildiğini söylemek olanaksızdır (İvanko'nun yazgısı için bk. Iorga, no. 200, s. 76).

3. *Makedonya*

Kosova zaferi, I. Bayezid'e Makedonya dağlık bölgesinin fethini tamamlama fırsatını vermişti. Kratova ve Üsküp (Skoplje) kentleri Osmanlı topraklarına katıldı ve büyük bir Türk nüfusu Vardar Ovası'na yerleştirildi. Evrenos Bey ise kısa bir

süre sonra Edessa'yı (Vodina) ve Çitroz'u (Pydna, 1390-91) aldı. Marko ve Konstantin'in yönettiği küçük vasal devletler ise kısa sürede ortadan kalktılar (her iki prensin de Eflâk seferi sırasında sultan adına savaşırken öldükleri söylenmektedir).

4. *Sırbistan*

Sırp Krallığı, Kosova zaferinin ardından Stefan Duşan döneminden önceki sınırlarına çekilmişti. Stefan Lazareviç, Sultan'ın vasalı oldu ve tahtını Sultan'a mutlak bağımlılık koşuluyla koruyabildi. Kız kardeşi, I. Bayezid ile evlendi. Sırp askerlerinden oluşan bir bölük Niğbolu zaferine büyük ölçüde katkıda bulunmuş ve Ankara Savaşı'nda da Osmanlı ordusunda en güvenilir ve etkin grup olduklarını kanıtlamışlardı. Bununla birlikte I. Bayezid, olası bir isyan tehlikesini en aza indirmek üzere rakibi Sırp lordu Vuk Brankoviç'i Priştine hükümdarı olarak tanıdı. Tahta onun ardından geçen oğlu Curac Brankoviç (1398-1457) ise 'Sırp Prensi' unvanını aldı.

5. *Kuzeybatı Sınırı (Macaristan, Bosna ve Arnavutluk)*

I. Bayezid dönemi, Türk gazilerinin, Balkanlar'da hâlâ ayakta kalmış olan son Hıristiyan devletlerin sınırlarının ötesine birbiri peşi sıra akınlar yapmaya başladıkları bir dönemdir. Bu akınların, söz konusu olan bölgelerde sürekli olarak bir yıkıma ve korku dalgasına neden olmalarının yanı sıra bir sonraki basamak olan fetih için yolu hazırlamak gibi bir işlevleri de oluyordu. Bu bölgeleri savunma işi Macarların omuzlarına yüklenmişti çünkü yeni kurulmuş olan Bosna Krallığı'nın gücü ilk kralları Tvrtko'nun iktidarda bulunduğu dönemle sınırlı kalmıştı (1353-91).

Tvrtko'nun ölümünden hemen sonra Osmanlılar, Naglazinze'ye kadar olan bütün Bosna topraklarını ve Francovilla'ya kadar olan Syrmium'u işgal ettiler (Karlofça ve Slankamen'in yakınındaki Nagy-Olosz). Ancak Osmanlıların her iki doğrultudaki saldırıları Macarlar tarafından geri püskürtüldü. O zamanlar Macaristan'a dahil olan Belgrad, ilk defa olarak 1391 ya da 1392 yılında kuşatıldı. Bir sonraki yıl ise Mahov yöresi istila edildi ve Golubac bir süreliğine ele geçirildi. Macarlar, Bulgaristan'a bir akın düzenleyerek ve Küçük Niğbolu'yu alarak buna karşılık verdilerse de 1396 yılında büyük Haçlı Seferi'nin yenilgiye uğratılması yeni Türk saldırıları için yolu açtı. Syrmium yakıp yıkıldı ve Sava üzerindeki Mitrovica alındı; ancak akıncılar Pojega'da yenilgiye uğratıldılar (1396). Niğbolu'da tutsak alınan Schiltberger anılarında (bk. no. 101, s. 6), Osmanlıların Styria'ya kadar ulaştıklarını ve Pettau'yu yaktıklarını iddia etse de başka hiçbir kaynakta böyle aşırı bir istismardan söz edilmemektedir (yalnız Khalkokondyles, akıncıların Buda'ya kadar uzandıklarını yazar, II, 76-80). Sözü edilen kent büyük olasılıkla Peterva-

radin olmalıdır. Osmanlılar, 1398 yılında güçlü bir orduyla Bosna'ya yeniden saldırdılar. Vergi parasıyla satın alınan akıncılar İzvornik'e (Zvornik) kadar ulaştılar. Yine de bu akınla birlikte Bosna'nın vasal devlet olduğunu söylemek abartılı olacaktır. Bosna bu konuma bir sonraki yüzyılın ortalarından önce gelmedi.

Daha güneyde, Arnavutluk'ta, pek çok küçük yerel önder arasında süregiden çekişmeler Osmanlılara, bölgenin zorlu coğrafî yapısına karşın kolay bir yağma için fırsat verdi. 1392 yılında Curuc Balşa'dan Türklerin Akçahisar olarak adlandırdıkları Kroya ve Şkodra (Scutari, ya da Türkler için İşkodra) gibi önemli üsleri alındı. 1394 yılına gelindiğinde Osmanlılar, Drina Vadisi'nde gerçekten de neredeyse tek egemen güçtüler ve Boyana Nehri'nin ağzında, Adriyatik sahillerinde görülmeye başlamışlardı. Ancak bir sonraki yıl Balşa, kalelerini tekrar ele geçirdi ve Arnavutluk, I. Bayezid dönemi sonuna kadar tam bir kargaşaya gömüldü.

6. *Eflâk*

Türklerin Eflâk'a yaptıkları ilk saldırıyla ilgili olarak yalnızca kronolojik değil olaylar bağlamında da tam bir karışıklıkla karşılaşıyoruz. 'Ne?', 'Ne zaman?', 'Nerede?' gibi soruların hepsi yanıtsız kalıyor.

'*Başlangıç noktası*', güçlü voyvoda Büyük Mircea'nın iktidara gelmesidir (1386-1418). Tartışma konusu olan noktalar: a) Mircea'nın Kuzey Dobruca'yı ve Tuna'nın güney kıyısındaki güçlü Silistre Kalesi'ni ele geçirmesi; b) I. Bayezid'in düşmanlarıyla birlik olup çevirdiği diplomatik entrikalar, özellikle de Kastamonulu ve Sinoplu İsfendiyaroğullarıyla anlaşmasıdır. Sinop ile Tuna'nın ağzı arasındaki deniz bağlantısının kolay olması, her iki güçten birisinin, diğerinin saldırıya uğraması durumunda ikinci bir cephe oluşturabilmesi anlamına geliyordu. '*Bitiş noktası*' ise Eflâk'ın 1396 yılından önceki bir tarihte kısa bir süre için vergi ödemekle yükümlü tutulmasıdır. Başlangıç ve bitiş olarak verilen bu noktalar arasında ise:

i) *Hıristiyan kaynaklarına göre*: Eflâk'ın Kosova zaferinden hemen sonra Türkler tarafından istila edilmesi, Mircea'nın ele geçirilmesi ve bağlılık yemini etmek ve vergi vermek koşuluyla serbest bırakılması ve ardından 1394 yılında Bayezid'in bir istilası ve 10 Ekim'de Rovine'deki savaşta Türk vasalları Marko Kralyeviç ve Köstendilli Konstantin'in öldürülmeleri. İkinci bir kaynak Konstantin'in ölüm tarihini, hiçbir savaşa gönderme yapmadan 17 Mayıs 1395 olarak vermektedir.

ii) *Türk kaynaklarına göre*: Tarihçi Oruç b. Âdil (yak. 1460), Vidinli Firuz Bey'in 1389 yılında Eflâk'a bir akın düzenlediğini ve bunu, 1390'da Bayezid'in bir akınının izlediğini yazmaktadır. Bayezid, bu akınla önce Niğbolu'yu ve Silistre'yi almış, daha sonra ise Ogras'ta Mircea ile savaşmıştır. Bu, Türkler

için genel olarak bir yenilgi olmakla birlikte Bayezid'in geri çekilmesinden sonra Mircea haraç yollamıştır. Hoca Sa'deddin, istilayı 1391 olarak tarihlendirir ve zaferi yakıştırdığı Bayezid'in Mircea'yı çok zor bir duruma sokarak kendisine tam anlamıyla bağımlı kıldığını belirtir. Neşrî, iki seferden bahseder. İkinci seferin gerekçesi olarak ise Mircea'nın, Sultan Kastamonu'yu fethetme işiyle meşgul iken Bulgaristan'daki Karınova'ya saldırmış olmasını gösterir.

Babinger'in yorumu şu iki varsayıma dayanmaktadır: (bütün kaynaklardaki ayrıntılar için bk. no. 76). a) Oruç ve Neşrî, Eflâk seferini Kastamonu'ya yapılan saldırının hemen sonrasına yerleştirirken haklıdırlar. b) Bu, 1393 yılının ilkbaharında yapılan son saldırıdır. Böylelikle Babinger, Ogras Savaşı'nı 1393 yılının sonbaharı olarak tarihlendirirken bu savaşı Curtea de Argeş ile de bir tutar. Babinger'in bu çözümlemesi övgüye değerdir. Buna göre 1391 yılında Eflâk'a bir seferin yapılmış olması söz konusu olamaz. Bu seferin tarihi için 1394 yılının sonbaharının uygun görülmesi ise, seferin Kastamonu ile ilişkilendirilmesi olasılığını gözardı eder. Kasıp kavuran bir Türk zaferinden söz edilemez (Oruç, bu konuda ilk ve belki de en güvenilir rehberdir). Ayrıca Mircea'nın ele geçirilmesinin öyküsü ciddi bir kanıtla desteklenmemekte ve Rovine adında bir yerin varlığına Romanya'nın hiçbir yerinde rastlanmamaktadır. Ünlü Romen tarihçisi Iorga'nın hâlâ bu savaşa gönderme yapıyor olması tuhaftır. Ancak Oruç'un el yazması, Iorga'nın Osmanlıların büyük tarihini yazmakta olduğu günlerde henüz bulunmamıştı (bk. no. 3). Daha yakın tarihli bazı kaynakların (bk. no. 88 ve 89), savaşın 17.5.1395 tarihinde olduğu görüşünü desteklemeleri bir kez daha bunun Kastamonu ile bağlantısından vazgeçilmesi anlamına gelir. Bu konuyu burada, ilerde derin araştırmaların yapılacağı umuduyla terk edelim.

7. Yunanistan

Makedonya ve Selânik'in fethiyle birlikte Tesalya Ovası'na uzanan ve 1392 ya da 1393 yılında Evrenos Bey'in üzerinden geçeceği kolay bir yol açılmış oldu. Başkent Larissa, Türkleşerek Yenişehir adını almış, bütün bir eyalet de Sultan tarafından Evrenos Bey'e tımar olarak verilmişti. I. Bayezid bu sıralarda, yeni donanmasını Ege Denizi'ne gönderdi. Bu yıkıcı akın sırasında Sakız (Khios), Eğriboz (Negroponte) ve Atina sahilleri yerle bir edildi.

Türk tehdidinin ağırlığını hissetme sırası artık güneydeki Latin devletlerine gelmişti. Bu dönemde sayıları beş olan bu devletler şöyle sıralanabilir: a) Atina Dukalığı: 1388 yılından beri Floransalı Nerio Acciajuoli tarafından yönetiliyordu. b) Akhaia Prensliği: Navaresse Birliği'nin yönetimindeydi. c) Salona Kontluğu (Amphissa). d) Boudonitsa Markizliği: Tarihi Thermopylae geçidini

kontrol altında tutuyordu. e) Tesalya'daki Pteleon'da bulunan Venedik kolonileri ve Mora'daki Modon ve Koron.

San Superan, çığı harekete geçirmiş olmalı. Osmanlıları, giderek büyüyen Bizans Mistra despotluğuna karşı bitmek bilmez savaşında yardıma çağırdı. Sultan, bütün vasallarını Serez'de bir araya topladı (Mayıs 1394). Toplantıya çağrılanlar arasında despot Theodoros da vardı. Ondan Argos ve Monemvasia'yı vereceğine dair söz aldıysa da bu iki yer hiçbir zaman kendisine verilmedi. Mora'ya gönderdiği Evrenos, 1395 yılında Veligosti'yi (Leondari) ve Akova'yı yağmaladı. Bu arada Sultan'ın kendisi de güneye doğru ilerleyerek Tırhala (Trikkala), Dömeke (Domokos), Çatalca (Pharsala), İzdin (Zeitouni), Badracık (Neopatras) ve Salona'yı aldı. Boudonitsa ise vergi verme koşuluyla kendisini kurtardı. 1397 yılında Evrenos ve Yakub Bey tarafından düzenlenen son büyük akında, o sırada Venedik'e ait olan Arhos (Argos) yıkıldı, Bizanslılar Leondari'de yenilgiye uğratıldılar, Modon ve Koron'a kadar olan bütün güneybatı Mora yakılıp yıkıldı. Atina üzerinden dönen ordu, Venedik garnizonunun direnmeyi sürdürdüğü kale dışında bu kenti bir süre için işgal etmiş olsa gerek.

Karşımıza yine kronolojiye ilişkin bazı sorunlar çıkmaktadır. Atina Dükü, 1394 Şubatı'nda yazmış olduğu bir mektupta Salona'nın düşmüş olduğundan bahseder. Miller bu bilgiden yola çıkarak I. Bayezid'in Serez'de düzenlediği toplantıyı ve Yunanistan'ın işgalini 1393 olarak tarihlendirir (bk. no. 82, s. 347). Zakythinos, her yerde karşımıza çıkan Köstendilli Konstantin'in yazdığı bir başka belgeden yararlanarak Serez toplantısının tarihini 1394 yılının Mayıs ayı olarak saptar (bk. no. 86, s. 113-14). Evrenos'un Mora akınları için verilen 1395 ve 1397 tarihleri ise tartışmasız doğrudur. Ancak I. Bayezid'in kendisinin güneye yaptığı sefer için verilen 1394, 1395 ya da Niğbolu Savaşı'ndan sonraki bir yıl olan 1396 gibi tarihlere ilişkin bir kesinlik yoktur. Kesin olan bir şey varsa o da Evrenos'un akınlarıyla, başka bir cepheden gelen haber üzerine yer değiştiren Sultan'ın ilerleyişini sürdürmüş olduğudur.

III. Anadolu'nun Fethi: a) I. Murad'ın Komutasında

Yüzyılın son kırk yılında, sultanlığın Avrupa kıtasındaki topraklarının büyümesi, Toros, Fırat ve Erzincan'a kadar uzanan Anadolu'nun da tümüyle Osmanlı topraklarına katılmasıyla birlikte iyice dengelenmişti. Bunun nedenleri, I. Murad'ın ve I. Bayezid'in kişisel hırslarından bağımsız olarak şöyle sıralanabilir:

a) Hıristiyanlığa karşı oluşturulan cephenin iyice genişlemesi. Bu, giderek daha fazla sayıda savaşçıyı hazır bulundurmayı gerektiriyordu. Bu orduyu oluştu-

ran kaynaklar merkezden ne kadar uzak olurlarsa olsunlar sultanın denetimi altında tutulmalıydılar; çünkü başka bir güç tarafından düşmanca ya da başka bir nedenden ötürü akıllarının çelinmemesi gerekiyordu.

b) Yarımadanın merkezinde yer alan Karaman iktidarının güçlenmeye başlaması. Bu beylik, Konya'yı elinde tuttuğu sürece Selçukluların vârisliği konusunda hak iddia edebilirdi. Oysa Osmanlılar, giderek kendilerinde buna hak görüyorlardı; çünkü beylikleri tek gerçek gazi birliğiydi (Artık güçten düşmüş olan Trabzon ve Gürcistan gibi Hıristiyan topraklarına komşu olan İslâm ülkeleri 'cihad' gibi bir itici güçle harekete geçmiyorlardı). I. Murad, iktidarının ilk yıllarında Karaman Beyliği'nin ani bir tehditiyle sarsılan düzeni toparlamak için Anadolu'ya bir sefer düzenlemek zorunda kalmıştı. Ankara ve Gerede bölgesi, imparatorluğun bir parçası olarak sağlama alındı ve I. Murad topraklarını doğuda Tokat'a kadar genişletti (bk. Wittek, no. 73, s. 354. Bu sefer için 1361'den çok 1362 tarihini uygun görür). Ancak Tokat daha sonraki bir tarihte Kadı Burhaneddin'in elinde olduğuna göre Osmanlı sınırları içersinde kısa bir süre kalmış olmalı. Aynı sıralarda Bizanslıların Karadeniz'de ellerinde kalan son iki liman kentinden birisi olan Karadeniz Ereğlisi (Herakleia Pontica) de ele geçirilmişti. 1363 ya da 1364 yılında ise Karesi Beyliği'nin kuzeyinde önemli bir kent olan Biga, muhtemelen Katalan işgalcilerin elinden alındı. Böylelikle Marmara Denizi'nin bütün güney sahilleri artık kesin olarak Osmanlıların elindeydi.

I. Murad, yaklaşık yirmi yıl boyunca Avrupa'ya eğilmişti. 1380 yılında ya da hemen sonra, şaşırtıcı bir diplomatik girişimde bulunarak oğlu Bayezid'i Germiyan Beyi'nin kızıyla evlendirdi. Kız tarafından çeyiz olarak Kütahya, Simav, Eğrigöz (Emet) ve Tavşanlı'yı kapsayan bölgeyi aldı. Haritaya bakılırsa başkenti de içeren bu hediyenin, beyliğin topraklarının yarısından fazlasına karşılık geldiği görülecektir. Bununla birlikte kaynaklardan hiçbirisinde ne bu hediyeyle ilgili bir yorum bulunmakta ne de bunun neden olabileceği bir Osmanlı tehditi ima edilmektedir. Gücünü iyice yitirmiş olan Germiyan Beyi acaba Osmanlıları memnun etmek uğruna mı yoksa Karaman Beyliği'ni yıldırmak için mi kendisini bu kadar küçük düşürmüştü? Bunun nedeni daha çok ikincisi olsa gerek. Çünkü elinde kalan topraklar Konya'ya oldukça uzaktı. Yeni başkenti Kula ise iyice küçülmüş olan egemenlik alanının izini verdiği ölçüde batıda yer alıyordu.

I. Murad'ın ikinci atağı, Hamid Beyi'nin, göller bölgesi, Beyşehir, Seydişehir, Akşehir, Isparta, Yalvaç ve Karaağaç'ı (Şarkîkaraağaç) kapsayacak şekilde beyliğinin üçte ikisini bırakmasına yol açan başka bir diplomatik başarı oldu. Fethedilen yerlerin artık sancak olarak adlandırıldığı bir listeye bakacak olursak (Germiyan, Sivrihisar, Ankara, Akşehir ve Eğridir) Hamid Beyi'nin başkenti de

pazarlığın bir parçasını oluşturuyordu. Haritaya bir kez daha başvuracak olursak bu kazancın yalnızca boyutu değil, ardındaki neden de ortaya çıkacaktır. Germiyan Beyi gibi Hamid Beyi de batının en ucundaki köşesine sıkıştırılmıştı. Böylece Osmanlılar, Karaman tehlikesine karşı sağlam bir cephe oluşturabildiler. I. Murad bütün kartlarını açmaya hazırlanıyordu. Kızının Karamanoğlu Alaeddin ile evlenmesi aralarındaki düşmanlığı bir süre için yatıştırdıysa da iki rakip kısa bir zaman sonra yeniden kavgaya tutuşacaklardı.

Geleneksel anlatıma göre Karamanlılarla ilk savaş 1386 tarihinde yapılmış ve savaşa, Konya'daki sultanın gölleri bölgesini topraklarına katmak istemesi neden olmuştu. Karamanlılar bu savaşta I. Murad tarafından yenilgiye uğratıldılar ve yeniden eski sınır çizildi. Yine de Osmanlılar henüz Karaman topraklarını bütünüyle fethetmeye girişebilecek kadar güçlü olmadıklarından vergi toplamakla yetindiler. Bununla birlikte I. Murad'ın, küçük Teke Beyliği'ni, Antalya ve Istanoz (Korkuteli) dışındaki bütün topraklarını Osmanlılara vermeye zorlayarak güney sınırlarını genişlettiği yazılmaktadır. Bu bilgi, eğer doğruysa, şaşırtıcıdır. Teke'nin bu dönemde hiç de güçlü olmadığını biliyoruz. Antalya'yı daha yeni Kıbrıs'tan geri almıştı. Alanya (Alâiye) ise Karaman Beyliği'nin egemenliğindeydi. Finike, o dönemde Teke Beyliği'nin toprakları içinde yer alsa da I. Murad için fazla bir önem taşımayacaktı. Bu durumda I. Murad'ın, göller bölgesinde yeni kazanmış olduğu toprakların güneyinden geçen ve bu bölgeyi Akdeniz'e bağlayan Köprüçay ve Manavgat çayı vadilerini topraklarına kattığını varsayabiliriz. I. Murad bu sayede Karamanlılar ile mücadelesinde deniz üssü olarak kullanabileceği bir iki küçük ama işe yarar liman kentini elde etmişti.

I. Murad'ın Anadolu'daki kazançlarına ilişkin bu yorum, Karaman karşıtı bir cephe oluşturma düşüncesini fazlaca vurguluyor gibi görünebilir. Ancak I. Murad'ın aksi takdirde tuhaf olarak değerlendirilebilecek eylemleri de ancak bu şekilde yorumlandığında bir anlam kazanmaktadır.

IV. Anadolu'nun Fethi: b) I. Bayezid'in Komutasında

Yıldırım Bayezid sınırsız hırsı doğrultusunda, yalnızca babasının hedeflerini gerçekleştirmekle kalmadı, Anadolu'daki bütün rakiplerini de ezdi, ta ki Ermenistan sınırında kendinden büyük bir güce karşı meydan okuyup her şeyi yitirinceye kadar. Kaynaklarda adamakıllı bir karışıklık olmasına karşın Bayezid'in seferleri dört ana başlık altında toplanabilir. Her birine ilişkin kronolojik sorunlar yeri geldiğinde ele alınacaktır.

1. *Güneybatı'daki Beyliklerin İşgal Edilmesi*

1389 yılında Anadolu'nun güneybatısında Saruhan, Aydın ve Menteşe gibi beylikler, Germiyan, Hamid ve Teke beyliklerinden arta kalanlar, Bizans kenti Alaşehir (Philadelphia), Foça'daki (Phocaea) Ceneviz kolonisi ve Rodos Şövalyeleri'nce korunan İzmir (Smyrna) kenti hâlâ varlıklarını sürdürüyorlardı. Bunlardan Foça (Phocaea) ve İzmir (Smyrna) dışındaki yerlerin hepsi I. Bayezid'in ilk saldırısına hedef olmuşlardı. Saldırıda bulunduğu her kent boyun eğdi. Kaynaklarda, Karamanlıların önderliğinde Bayezid'e karşı bir cephe oluşturma girişiminden bahsedilir. Ancak deniz kıyısındaki beylikler neredeyse bir yüz yıldır karada güçlü değillerdi. Bir zamanlar sahip oldukları gösterişli donanmaları ise artık Osmanlı donanmasıyla boy ölçüşemiyordu.

Seferlerin sıralanması ve düzenlendikleri tarihler, aşağıda kabataslak olarak çizilen güzergâhların da gösterdiği gibi doyurucu bir şekilde çözmeye izin vermeyecek kadar karmakarışıktır.

a) *Oruç*: 1389. Bursa-Alaşehir-Beyşehir-Konya-Aydın-Menteşe-Ayasluğ-Saruhan-Teke-Beyşehir-Larende-Konya.

b) *Sa'deddin*: 1390 (ilkbahar). İlk sefer. Alaşehir-Aydın-Saruhan-Menteşe; ikinci sefer Germiyan-Teke.

c) *Dukas*: 1390 (ilkbahar). İlk sefer. Germiyan-Menteşe-Saruhan-Alaşehir; (sonbahar) ikinci sefer, Teke.

d) *Phrantzes*: 1390 (ilkbahar). Kastamonu-Saruhan-Menteşe; (sonbahar) Teke.

e) *Khalkokondyles*: Alaşehir-Kastamonu-Aydın-Saruhan-Menteşe-Teke.

Yukarıdaki listeden çıkarabileceğimiz tek sonuç, güneybatıdaki beyliklerin fethine ilişkin öykünün 1390 yılında sona ermiş olabileceğidir. Zaten bunun böyle olmamasını gerektiren hiçbir neden de yoktur. Güneybatının fethini 1391 hatta 1392'ye kadar uzatmayı yeğleyen kimi tarihçiler, Bayezid'in daha iktidarının ilk yıllarında 'Yıldırım' unvanını kazanmış olabileceğini ve çağdaşları tarafından da bu isimle tanındığını unutmaktadırlar (bk. Evliya, no. 161, II, s. 21. I. Bayezid'in bir yıl içersinde Anadolu'dan Eflâk'a 7 defa geçtiğini belirtir).

Güzergâh ise ayn bir konudur. Charanis, (No. 78, s. 304) Alaşehir'in (Philadelphia), Manuel Palaeologos'un Sultan'a eşlik etmesi durumunda 1390 yılının sonbaharında ele geçirilmiş olması gerektiğini, çünkü yaz aylarında Manuel'in başka bir yerde bulunduğunu ileri sürer. Ancak Alaşehir kuşatılmadan boyun eğdiğinden Bayezid'in Manuel'i seferin geri kalan kısmında da kendisine eşlik etmeye zorladığını varsaymak gereksiz olacaktır. Manuel'in, ilkbaharda Sultan'a katılmasıyla birlikte yaz aylarında Rodos'a ulaşmış olmaları son derece olası

görünüyor. Bu doğru olduğu takdirde Oruç ve Sa'deddin'in, Alaşehir'in seferin ilk hedefi olduğuna ilişkin varsayımlarına katılabiliriz. Oruç'un sonrası için çizdiği güzergâh ise daha akla yatkın görünmektedir (Bayezid'in ilk seferinin Karamanlılara karşı düzenlendiğine ilişkin yanlış yorumu gözardı edebiliriz). Bu durumda seferin güzergâhı aşağıdaki gibi çizilebilir:

1390 yılının ilkbaharı: İlk sefer. Alaşehir-Aydın-Ayasluğ-Menteşe-Saruhan.

1390 yılının sonbaharı: İkinci sefer. Germiyan-Hamid-Teke.

Yine de, bütün beyliklerin Bayezid'in bu hızlı ilerleyişi sırasında fethedildiği sonucu çıkartılmamalıdır. Sonraki tarihlerde de emrindekilerin mücadelesi sürmüş olmalı. Zaten bazı eyaletlerin Osmanlı topraklarına katılmaları için verilen geç tarihler de ancak bu şekilde açıklanabilir. Hatta bu toprakların sancaklar şeklinde örgütlenmesi bile, buralardaki halkın eski yöneticilerine olan bağlılıklarını silmeye yetmemişti. Örneğin, isteksizce Osmanlı ordusuna katılmak zorunda bırakılan askerler, Ankara Savaşı sırasında eski beylerini Timur'un tarafında görür görmez topluluk halinde orduyu terk etmişlerdi.

2. *Karaman Beyliği'nin Fethi*

Türk kaynakları, Bayezid'in Alaeddin'e karşı iki defa savaştığı konusunda uzlaşırlar. Oruç, Bayezid'in ilk seferi sırasında Beyşehir ve Konya'nın alındığını yazar. Sa'deddin ise Akşehir, Niğde ve Aksaray'ın teslim olduklarını ve Alaeddin'in yapılan bir barış antlaşması gereğince Çarşamba Nehri'nin kuzeyinde kalan topraklarını verdiğini belirtir. Daha sonra, Bayezid'in Eflâk seferi sırasında Alaeddin antlaşmayı bozarak Anadolu'dan sorumlu olan Timurtaş'ı yenip rehin aldı ve Bursa'ya doğru ilerledi. Hızla Avrupa'dan dönen Sultan, artık serbest olan komutanının Akçay Ovası'nda Alaeddin'i yenip idam ettirerek ondan öcünü almış olduğunu gördü. Bayezid, bu şekilde Aksaray, Konya ve Larende'yi (Karaman) alarak bütün Karaman Beyliği'ni Osmanlı topraklarına katabildi. Oruç'un yorumuna göre ise Bayezid, Teke'den dönerken Beyşehir, Larende, Konya ve Karahisar (Afyonkarahisar) üzerinden Osmancık'a ilerlemişti.

Alaeddin'in Timurtaş'a, Bayezid'in yokluğu sırasında saldırmış olabileceği çok açıktır. Dolayısıyla Oruç, ikinci seferin Teke'nin düşmesinden sonra yapıldığını söylerken yanılmaktadır. Ayrıca ilk sefer ne Alaşehir'in düşmesinden ne de Teke'nin ele geçirilmesinden hemen sonra gerçekleşmiş olabilir. Çünkü Bayezid'in, V. İoannes Paleologos'un 1391 yılının Şubat ayında ölüm haberini aldığı sırada Bursa'ya geri dönmüş olduğunu biliyoruz (bk. Charanis, *a.g.e.*). O halde ilk sefer 1391 yılının yazında, ikincisi ise (eğer Sa'deddin yanılmıyorsa) hemen Eflâk seferinden sonra, yani 1393 yılı sonuna doğru ya da 1395

yazında yapılmış olsa gerek. (Babinger'in, bu seferin 1394 yılının ilkbaharında yapılmış olabileceğine ilişkin önerisi ise bu tarihte yer alan Serez toplantısı nedeniyle saf dışı kalmaktadır.)

Bu iki savaşla bağlantılı olarak ortaya çıkan diğer bazı ilginç noktalar aşağıda belirtilmektedir:

a) Oruç'un Beyşehir'in alınışından iki defa bahsetmiş olması. Bu, Konya'daki sultanların fırsat bulur bulmaz göller bölgesini işgal ettiklerini göstermesi açısından önemlidir. Alaeddin ise kuşkusuz I. Murad'ın ölümünden sonra bölgeyi topraklarına katmıştı.

b) 1391 yılında çizilen Çarşamba sınırından özel olarak bahsedilmiş olması. Zinkeisen, bu sınırı elindeki haritalarda göremememekten yakınırsa da buranın Konya'nın kuzeyinde yer almış olması gerektiği sonucunu çıkarır (bk. no. 2, I, s. 348. Bundan dolayı da Spruner-Menke 89. Haritada antlaşmayı gösteren tamamıyla hayali bir sınır verir). Aynı şekilde Gibbons da Konya'nın bu tarihte imparatorluğa katılmamış olabileceği görüşündedir (bk. *a.g.e.*, s. 189). Ancak söz konusu olan nehir Beyşehir Gölü'nden çıkıp önce güneydoğuya doğru yönelir, sonra kuzeydoğuya dönerek hep Konya'nın güneyi boyunca uzanır. Sa'deddin'in bahsettiği nehrin bu nehir olduğu, Mercator-Hondius'un 1638 baskısında bu isim altındaki bir kentin doğru bir noktaya yerleştirilmiş olması nedeniyle öne sürülmüştür. Hem ayrıca Bayezid'in düşmanının başkentini, üstelik Selçukluların da başkenti olan böyle önemli bir kutsal kenti, topraklarına katmak için ilk fırsatta harekete geçmiş olması babasının politikası ile de bağdaşacaktı. Ayrıca Karamanoğulları, geç zamanlara kadar Konya'dan çok Ermenek beyleri olarak tanınmışlardı (Oruç'un bahsettiği Karahisar, Babinger'in sandığı gibi Afyonkarahisar değil Kayseri yakınındaki Develi-Karahisar olmalıydı. Konya'dan Osmancık'a kadar uzanan bu güzergâh ise Bayezid için daha uzun olmasa da daha cesaret isteyen bir yol olmalıydı).

c) Bütün kaynaklarımızda Alanya'dan (Alâiye) hiç bahsedilmiyor olması. Bu kent, fetihler listesinde adının geçmesini bekleyebileceğimiz kadar önemli bir liman kentiydi. Haritaya göre, bu tarihte Alanya'nın ele geçirilmediği varsayılmaktadır. Bu kent ya bağımsızlığını korumuştu ya da tekrar Timur tarafından ele geçirilinceye kadar Karaman hanedanının son sığınağı olmuştu.

3. *Karadeniz Sahillerinin Fethi*

Kastamonu Beyi Süleyman'ın, topraklarını yitirmiş olan beyleri son derece cömert bir şekilde karşılaması, Osmanlıların İsfendiyaroğullarına karşı bir sefer düzenlemeleri için yeterli bir savaş nedeniydi (*casus belli*). 1391 yılının yaz ve sonbahar aylarında girişilen uzun bir kara saldırısını, 1392 yılında Sinop'a deniz-

den yapılan bir saldırı izlemişti (Charanis, *a.g.e.*). Ancak her ikisinin de sonuçları açık değildir. Kastamonu düştükten sonra Süleyman Bey'in idam ettirildiğini, oğlu İsfendiyar'ın ise Sinop'u vasal devlet olarak yönetmesine izin verildiğini öğreniyoruz. Daha sonra İsfendiyar yönetimden çekildi ve bütün beylik Osmanlı topraklarına katıldı. Bu sıralananlar, ilk ve ikinci seferlerin sonuçları olabilecekleri gibi ikinci ve tarihlenmemiş bir üçüncü seferin de sonuçları olabilirler.

Son seferin tarihi ne olursa olsun Candaroğulları Beyliği de Osmanlı topraklarına katılmıştı. Beyliğin sınırları dışında bulunan ancak topraklarının bir parçası olarak kabul edilen uzaktaki bağımlı birimler de bu arada beylikten kopmuşlardı. Samsun, Ordu, Merzifon ve Terme'nin küçük beyleri Canik'te bağımsızlıklarını isterlerken Osmancık, Sivas'ın şair hükümdarı Kadı Burhaneddin'in topraklarına katılmıştı. Bayezid, kendi toprağı olarak düşündüğü bir bölgede karışıklık çıkmasına kılıç gücüyle karşı çıktıysa da Burhaneddin tarafından Çorum yakınlarında yenilgiye uğratıldı (? 1393) ve toprakları batıda Ankara'ya kadar istila edildi. Bayezid, Amasya'yı alarak bir misillemede bulunduysa da Burhaneddin'in ölümüne (1398) kadar tekrar bir harekete geçmedi. Bu tarihte Timurtaş, Çankırı'yı aldı ve bütün Canik beyleri topraklarını teslim ettiler (Schiltberger anılarında, no. 101, 7. bölüm, Bayezid'in Samsun'u almasından bahsederken sanki kendisi de onunla birlikte orada bulunuyormuş gibidir. Eğer bu doğruysa Sultan, Schiltberger'in 1396 yılında Niğbolu'da yakalanmasından sonra Canik bölgesine sefere çıkmış olmalıdır).

Osmanlılar, Canik beyliklerini işgal ederek yıkılmakta olan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun tehlikeli olacak kadar yakınına gelmişlerdi. Bu küçük devlet, hayatta kalabilmek için Karadeniz'de yaptığı ticarete bağımlıydı; dolayısıyla Osmanlı donanmasının kendi varlığı için oluşturduğu tehdidin farkındaydı. Ancak 1392 yılında Komnenoslu krallar Timur'un egemenliğini kabul etmişlerdi. Bu durum ise, son derece sağlam bir kalenin fethedilmesi için güçlü bir seferin gerekliliği gerçeği bir yana belki de Trabzon'u kurtaran bir etken oldu. Bu kent, Osmanlıların eline geçmeden önce altmış yıl daha ayakta kalabildi. Anadolu'nun Karadeniz kıyısındaki diğer tek bağımsız liman kenti olan Amasra (Amastris) ise bir süre daha Cenevizlilerin elinde Osmanlılar tarafından rahatsız edilmeden varlığını sürdürdü.

4. *Anadolu'nun Fethi*

Bayezid'in bu son dikkat çekici çabası onu doğrudan yıkıma sürüklemişti. Öncelikle, Burhaneddin'in ölümü üzerine Sivas, Tokat, Kayseri, Kırşehir, Niksar ve Şebinkarahisar da dahil olmak üzere onun bütün topraklarını Osmanlı İmparatorluğu'na kattı. Daha sonra da Timurtaş'ı, önce masum bir şekilde Çankırı'nın

alınmasıyla başlayan, ardından Divriği, Darende, Malatya, Kâhta, Behesni (Besni) ve Maraş'ı da silip süpüren büyük bir akınla görevlendirdi. Bu altı kent, o dönemde Dulkadir ailesinden Nâsıreddin Mehmed Bey tarafından yönetiliyordu. Türkmen yörüklerinin beyleri olan Dulkadiroğulları, yüzyılın ortalarından önce Fırat Nehri'nin kavisinde yerleşmişlerdi. Hem Nâsıreddin'in kayınpederi olan Kadı Burhaneddin, hem de Kilikya Ermenistanı'nı alarak artık Osmanlılarla komşu olan Mısırlı Memlûk sultanları, bu beyliğin kendilerine bağlılık yemini ettiği iddiasındaydılar. Sivas Beyi'nin yerine geçen bir kişi olarak Bayezid, şimdi de Dulkadir Beyliği'nin topraklarına göz dikmişti. Burayı kendi topraklarına katmak istemesi Mısır ile aralarında bir yüzyıldan uzun sürecek bir çekişmeyi başlattı.

Bayezid, 1400 yılında Erzincan ile Kemah'ın beyi Mutahharten'den vergi vermesini isteyerek Mısır'dan daha tehlikeli olabilecek bir düşmanı kışkırtmış oldu. Mutahharten Bey, bağımlı olduğu efendisi cesur Timur'dan yardım isteyince Timur batıya yönelerek Sivas'ı yağmaladı, Malatya ve Behesni'yi aldı. Daha sonra dikkati güneydoğuya çekilerek Suriye'ye yöneldi. Ancak Bayezid bir sonraki yıl içinde konuyu kapatmak bir yana Erzincan Beyliği'ni doğrudan topraklarına kattı. Timur fırsat bulur bulmaz bu hakaretin öcünü almak üzere harekete geçti. 20 Temmuz 1402'de Ankara yakınlarındaki Çubukovası'nda Timur'un karşısında yenildikten sonra rehin alınan Bayezid, bir yıl sonra tutsak olarak öldü.

V. Uluslararası İlişkiler

11. Harita, Osmanlı Türklerinin diğer Müslüman ve Hıristiyan devletlerle olan ilişkilerini göstermek üzere tasarlanmıştır. Kendi kendisini açıklayıcıdır ve Osmanlı tarihinin ilk yüzyılında yer alan çeşitli savaşları ve Haçlı Seferlerini şematik olarak basitçe özetler. Haçlı Seferlerinin güzergâhları yaklaşık olarak gösterilmiş olup ayrıntılı değildir.

Harita üzerinde gösterilmeyen ancak ek olarak belirtilmeye değer bir nokta ise I. Bayezid'in Kahire'deki Abbasi halifelerinin perde arkasındaki temsilcisinden önemli bir talepte bulunmasıdır. (1395): Atalarının hoşnut oldukları 'Bey' unvanıyla yetinmeyip 'Sultan-ı Rum' unvanını almak için izin isteyen Bayezid, belli ki Anadolu'nun fethedilmiş ve Konya'nın ele geçirilmiş olmasından dolayı bu tarihsel payeye hak kazandığını hissetmişti.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANKARA YENİLGİSİNİN ARDINDAN TOPARLANMA SÜRECİ (1402-1451)

[Harita: 12-15]

Çubukovası Savaşı'nın en önemli sonucu, Orhan Bey'in ve I. Murad'ın yaptıklarının ne denli önemli olduğunu ortaya koymuş olmasıdır. Sultanlığın, Timur'un istilasının dumanları ve iç savaşın alevleri söndüğünde, 1389 yılındaki sınırları içersine sağlam bir şekilde yerleştiği görülecekti. Yalnızca I. Murad'ın açtığı ve Ankara'dan güneyde Akdeniz'e kadar uzanan geçidin yerini hemen hemen aynı uzunlukta olan ancak Ankara'dan kuzeydoğuya, Trabzon'un yakınından Karadeniz'e uzanan bir geçit almıştı. I. Mehmed ve II. Murad, bu sağlam temel üzerinde, I. Bayezid'in aceleyle yayılmış olan iktidarından daha güvenlikli bir imparatorluk kurabileceklerdi.

Bu dönemin siyasî coğrafyası, sultanlığın iç savaş döneminde ve sonrasındaki iki haritasıyla birlikte Yunanistan ve Arnavutluk'un daha büyük ölçekli olan haritalanyla gösterilmektedir.

I. Anadolu'da Timur'un Varlığı (1402-1403)

[12. Harita]

Timur, zaferinin ardından Anadolu'da sekiz ay kadar kaldı (Temmuz 1402 - Mart 1403). Bu süre içinde Osmanlı topraklarını yakıp yıkarak Anadolu'nun siyasî haritasını yeniden oluşurdu ve İzmir (Symrna) gibi önemli bir kaleyi Rodos Şövalyeleri'nin elinden zorla aldı.

1. Timur, Ankara'dan Kütahya'ya doğru ilerledi ve buradan pek çok yöne doğru askerî birlikler göndererek Bursa, Taraklı, Gemlik, İznik, Mihaliç (Karacabey), Akşehir, Afyonkarahisar gibi kentlerin yanı sıra son zamanlarda güneybatıda kazanılmış olan Osmanlı eyaletlerini yağmaladı.

2. Timur'a bu seferleri sırasında topraklarını yitirmiş olan beyler katılmışlardı. Şimdi bunların çoğu yeniden mülklerine kavuşmuşlardı. Saruhan, Aydın, Menteşe ve Kastamonu beyleri önceden sahip olduklan toprakların hepsini alırken Germiyan ve Teke beyliklerinin doğu topraklan Karamanlılara verilmek üzere kırpılmıştı. Kentlerin çeşitli kaynaklarda verilmiş olan listelerini bir araya getirerek Karaman Beyliği'nin, Konya, Larende, Aksaray, Kayseri, Kırşehir, Beypazarı, Sivrihisar, Akşehir, Eğridir, Isparta, Antalya ve Alanya kentlerini aldığını söyleyebiliriz. Böylece bu beylik, Hamidoğullannın bütün topraklarını alarak yarımadanın üçte birisi kadar büyük bir alan üzerinde yayılmıştı. Timur'un bu görkemli bağışının ardında yatan neden, Osmanlının vasal devletlerinden birisine büyük bir güç kazandırarak olası bir Osmanlı canlanışına karşı tetikte bulunmak olarak açıklanmazsa karanlıkta kalır.

Zaten izlenen politika da olayların gelişimiyle doğrulanmıştı; büyüyen Karaman Beyliği, kırk beş yıl boyunca Osmanlı sultanlarına karşı ısrarla düşmanlığını kanıtladı. Anadolu'nun batısında yer alan Karesi Beyliği ise eski konumuna kavuşmadı çünkü iktidarı elinde bulunduran aileden geriye kimse kalmamıştı. Küçük Türkmen beylerinin, kuzeydoğuda, Tokat, Niksar, Sivas ve Şebinkarahisar'da Timur'un vasalları olarak toplandıklan görüldü. Trabzon Rum imparatoru vergi vermeyi sürdürmekteydi. Güneydoğuda ise her ne kadar Dulkadir Beyliği boyun eğdiyse de Timur, Kilikya'ya hiç dokunmadı ve bu bölge Memlûklerin yönetiminde kaldı (Karamanlılara ait olan, Silifke'den batıya doğru uzanan sahil kesimi ve 1448 yılına kadar Kıbrıs Krallığının bir parçası olan küçük Korykos (Bg. Kızkalesi beldesinde) limanı dışında. Timur, yıkıntılar içindeki kuzeybatı bölgesini ise I. Bayezid'in oğullan arasında çekişme konusu olmak üzere bıraktı.

3. İzmir'in alınışı Hıristiyanlık için büyük bir darbe olması nedeniyle Timur'un da vicdanını rahatlatmıştı. Çünkü bir yandan İslâm dinine olan bağlılığıyla övünüyordu bir yandan da otuz beş yıl süren fetihleri sırasında bütün İslâm dünyasını yakıp yıkmıştı. O zamana kadar kutsal görevi olan 'cihad'ı gerçekleştirmeye yönelik tek girişimi, Gürcistan'ın güçsüz krallarını rahatsız etmekle sınırlı kalmıştı. Daha da kötüsü, Osmanlılara karşı kazandığı zafer ile hâlâ gerçek anlamda bir 'gazi' misyonu doğrultusunda eyleme geçen tek devleti de ezmiş oldu. İzmir'i alarak kısmen de olsa her iki günahı için af dilemiş oldu. Çünkü kentin Timur tarafından ele geçirilmesi uzun vadede Osmanlıları pek çok dertten, masraftan ve kan dökmekten kurtardı.

II. İç Savaş (1402-1413)

[12. Harita]

I. Bayezid'in dört oğlu arasında on yıl süren iktidar kavgasının ortaya çıkarmış olduğu en çarpıcı nokta, I. Murad döneminde çizilmiş olan sınırlar içindeki sultanlıkta, Osman Bey'in soyuna karşı inanılmaz bir bağlılığın var olmasıydı. Kişilik yapılarına ya da koşullara göre kardeşlerden birisi ya da diğeri destekleniyordu. Ancak Osmanlı iktidar ailesinden sapmaya yönelik neredeyse hiçbir eğilim söz konusu olmamıştı. Askerî birliklerin bütün enerjileri doğal olarak savaşta harcandı. Yine de kuzeybatıda, Möttling'e kadar uzanan Hıristiyan topraklarına akınların sürdürülmüş olması 'gazi' dürtüsünün hâlâ güçlü olduğunu göstermektedir.

Dört erkek kardeşten üçü de yetenekli önderlerdi. Süleyman Çelebi savaş alanındaki ustalığı sayesinde bir süre iktidarı eline geçirecek gibi göründüyse de kendisini tembelliğe ve sefahata kaptırarak unvanını ve yaşamını yitirdi. Musa Çelebi, tam anlamıyla Bayezid'in oğluydu. Ancak onun da enerjisi saldırganlığıyla gölgelendi. Birlikleri onu, daha çok büyükbabası gibi devlet adamı niteliklerine sahip olduğunu göstermiş olan I. Mehmed'in tarafına geçerek terk ettiler.

İmparatorluğun sınırlarının 1402-13 yılları arasında geri çekilmiş olması kolaylıkla birbiriyle bağlantısız olan iki olaya dayandırılabilir. Asya'da sınırlar gerilemişti çünkü Bayezid'in fethetmiş olduğu ancak imparatorluk içinde eritilmemiş olan topraklar Timur'un düzenlemesiyle serbest kaldılar. Bu arada Süleyman, iktidar mücadelesinde yandaş ve dost kazanmak uğruna Avrupa'daki eyaletlerden gereksiz yere elini çekti. Musa, bunların çoğunu zorlanmadan geri aldıysa da Mehmed savaşın sonunda bir kısmını yine bıraktı. Zaferi kazanmıştı ve topraklarını genişletmekten çok egemenlik alanındakileri düzenlemeyi yeğledi.

Osmanlıların ne Avrupa'daki ne de Asya'daki düşmanlarının birleşmek için ciddi bir çaba göstermemiş olmaları ilginçtir. Batıdaki dört küçük beylik, İsa Çelebi'nin önderliğinde Mehmed'e karşı bir araya geldilerse de kaybettiler. Bu arada Karaman Beyliği ise Süleyman karşısında Mehmed'i destekliyordu. Sonradan, kazanan tarafa arka çıkmış olduğuna pişman olmuş olmalı. Hıristiyan devletlerin her biri önemli bazı üstünlükler kazanmalarına karşın birlikte bir eyleme geçmek için istekli değillerdi. Dolayısıyla Timur'un zaferinin onlara sağladığı fırsatları bir kenara atmış oldular.

İç savaşa ilişkin ayrıntılar, siyasî coğrafya bakımından çok ilginç olmamakla birlikte bir bütünlük ve kaynak sağlama açısından burada özetlenmektedir.

1403: Timur'un geri çekilmesi üzerine Süleyman, Rumeli'yi denetimi altında tutar. İsa Bursa'yı, Mehmed Amasya'yı yönetirken Musa, Kütahya'daki Germi-

yan Beyliği tarafından korunmaktadır. I. Mehmed batıya doğru ilerleyerek İnegöl yakınındaki Ermenibeli'nde İsa'yı yener ve Balıkesir'i alır. Ulubad'da yapılan ikinci bir savaşı kazanır. Karesi ve Saruhan topraklarını işgal eder.

1404: İsa önce Avrupa'ya yönelir sonra Karesi'ye döner. I. Mehmed'in üçüncü zaferi. Cüneyd'in İzmir'de ve Aydın'da isyan çıkarması.

1405: İsa Aydın, Saruhan, Menteşe ve Teke birliğini kurarsa da Mehmed, Saruhan'ı tümüyle topraklarına katarak dördüncü zaferini kazanır. İsa ortalıktan çekilir.

1406: Süleyman, Bursa, Ulubad, Bergama ve İzmir üzerinden Cüneyd'in teslim olduğu Ayasluğ yakınındaki Mesavlion'a yürüyerek Asya'yı işgal eder. Menteşe Beyliği vergiye bağlanır. Süleyman, Bursa'ya, askerî birlikleri Ankara'ya yöneldiğinde Mehmed, Karamanlılarla işbirliği yapar ve Musa'yı Sinop ve Eflâk üzerinden Rumeli'ye göndererek rakibini şaşırtır. Süleyman Avrupa'ya döner ve Musa'yı Trakya'da yener.

1406-10: Süleyman, Osmanlıların Rumeli'deki topraklarını yönetir: 1406-13. Mehmed ise Anadolu'da egemendir.

1410: Musa yeniden Rumeli'yi işgal eder. Süleyman yenilir ve Edirne yakınlarında öldürülür.

1412: Mehmed Rumeli'yi işgal eder. İnceğiz'de Musa tarafından yenilgiye uğratılır. Cüneyd, Ayasluğ'u yeniden ele geçirirse de Mehmed'in üstünlüğünü tanımak zorunda kalır.

1413: Mehmed, Konstantinopolis, Sırp ve Dulkadir iktidarlarıyla işbirliği yaparak yeniden Rumeli'yi işgal eder. Vize-Edirne-Filibe-Sofya-Şehirköy ve Niş üzerinden Kosova'ya yürür ve burada Sırp ordusuna katılarak Samakov yakınındaki Çamurlu'ya geri döner. Musa, buradaki savaşta yenilerek öldürülür (10.7.1413).

III. Anadolu'da Düzenin Yeniden Kurulması (1403-1451)

[12. ve 13. Haritalar]

İmparatorluğun kurtarılması hareketinin çekirdeğini, Timur'un yıkımına uğramamış eyaletlerden birisinin oluşturması belki de beklenebilirdi. Şaşırtıcı olan, bu eyaletin I. Murad'ın iyi örgütlenmiş ve sadık Rumelisi değil de I. Mehmed'in Çubukovası Savaşı'nın hemen ardından aceleyle gittiği ve I. Bayezid'in yeni fethetmiş olduğu Amasya olmasıdır. Yine de Amasya, bazı nedenlerden dolayı I. Mehmed'in hedeflediği iş için mükemmel bir üs idi.

a) Kentin kalesi, Anadolu'daki en sağlam ve savunulabilir noktalardan birisiydi.

b) Bölge insanının köklü bir aileye bağlılık duygusu yoktu ancak Eretna Bey ve şair Kadı Burhaneddin gibi çarpıcı kişilikleri olan iki yöneticiye sahip olduktan sonra Timur'un ardından bölgeye yerleşmiş olan kaba saba Türkmen beylerine göre çok daha kültürlü olan I. Mehmed'i desteklemeye daha yatkındılar. Aynı durum Danişmendlilerden bu yana yazgıları Amasya'nınki ile iç içe geçmiş olan komşu Niksar, Tokat ve Sivas kentleri için de geçerliydi. Böylece Türkmen beyleri bir yıl içinde topraklarından oldular ve akıncıları da I. Mehmed'in ordusuna destekleyici güçlü bir birlik olarak alındı. (Sivas, Timur Semerkand'a dönerken buradan geçinceye kadar rahatsız edilmemişti. Bu, I. Mehmed için tehlikeli bir andı ancak Timur, Amasya'ya saldırmak için hiçbir girişimde bulunmadı ve sağduyulu genç şehzade, Timur'un egemenliğini sikkelerinin üzerinde bir süre daha tanıdı.)

c) Sivas bir kez sağlama alındıktan sonra I. Mehmed, artık güçlü bir beylik olan Dulkadirlerle işbirliğine giderek güney sınırının güvenliğini kusursuz bir şekilde sağladı. İktidardaki beyin birinci dereceden kuzeni olan Suli Bey'in kızı Emine Hatun ile evlenmişti. Bu anlaşmanın büyük yararları olduğu daha sonra görüldü; Nasıreddin, imparatorluğun seferlerinde I. Mehmed'e, oğlu Süleyman komutasında bir askerî destek sağlamakla kalmamış kendisi de Karaman Beyliği'nin doğu topraklarına saldırıya geçmek üzere hep hazır olmuştu.

Anadolu'daki iç savaş yalnızca üç yıl sürdü. İsa Çelebi, I. Mehmed ile baş edemeyeceğini anladı. Süleyman Çelebi ise Ankara'nın ötesine sürüldü. Ancak Musa Çelebi'yi Rumeli'ye gönderip ikinci bir cephe oluşturarak, Osmanlıların Anadolu'daki topraklarını iktidarının sonuna kadar denetimi altında tuttu. Bu süre boyunca ve oğlu II. Murad'ın iktidarı sırasında (1421-51) Anadolu'daki eylemler üç doğrultuda gelişmişti:

1. *Güneybatının Fethi*

Süleyman'ın 1406 yılında iktidardan çekilmesinden sonra güneybatının artık güçsüz düşmüş olan beylikleri I. Mehmed'in egemenliğini tanımış olmalılar. Germiyan, Aydın ve Menteşe Osmanlı vasalları olmuşlar, Saruhan Beyliği'nin toprakları ise çoktan imparatorluğa katılmıştı. Teke'nin durumu belirsizdi. Sonraki yirmi yılda asıl sorun iki yerden kaynaklandı:

İlki, Cüneyd Bey'in bitmek bilmez hırsıydı. Bu serüvenci, Süleyman kendisini Rumeli'ye gönderip uzaklaştırıncaya kadar Ayasluğ ve Aydın'ı ele geçirmişti. Rumeli'deyken de bütün gücünü Arnavutluk sınırındaki Ohri'ye egemen olmakta harcadı. 1412 yılında yeniden bağımsızlığını ilan ettiği Ayasluğ'daydı. I. Mehmed,

Cüneyd Bey'e boyun eğdirdikten sonra kentin yönetimini ona verdi. 1414'de Cüneyd'in yeniden isyan etmesi üzerine I. Mehmed onun üstüne yürüyerek Kyme (Aliağa), Nif (Kemalpaşa) ve İzmir'i aldı ve Aydın Beyi'ne eski topraklarını geri verdi. Cüneyd'in yeteneklerinin farkında olan Sultan, cömertlik göstererek ona Niğbolu sancağını vermesine karşın Cüneyd Bey, 1402 yılında 'Düzmece' Mustafa isyanına katıldı. 1422'de Mustafa'nın yenilmesinden sonra dördüncü defa Aydın topraklarını ele geçirdi. 1424 ya da 1425 yılında Saruhan Beyliği sınırları içersindeki Akhisar'da yenilgiye uğradı ve kısa bir süre sonra da İpsili'de (Seferihisar'da Doğanbey Kalesi) öldürüldü.

Cüneyd'in isyan etmesinin nedeni tümüyle siyasaldı. Şeyh Bedreddin Simavî'ninki ise dinî ve sosyal açıdan daha saldırgan olduğu için çok daha ciddi bir isyandı. Şeyh Bedreddin, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında kardeşliği teşvik ettiği bir çeşit komünizm öğretisi sunmaktaydı. Musa döneminde Rumeli'nin kadıaskeriydi ama I. Mehmed onu bu görevden aldı. Şeyh Bedreddin, müritleri olan Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in 1416 yılında, Sakız Adası'nın karşısındaki Karaburun Yarımadası'nda bir isyan çıkarmalarına kadar İznik'te sakin bir yaşantı sürdürdü. İsyan üzerine Şeyh, Kastamonu ve Eflâk üzerinden güneyde Dobruca içlerine kadar ilerledi ve Deli-Orman bölgesine taraftarlarıyla birlikte yerleşti. I. Mehmed sonunda isyanı bastırarak önderlerini idam ettirdi.

II. Murad döneminde güneybatıdaki beylikler yeniden imparatorluğa dahil edilmişlerdi. Aydın, Cüneyd'in 1425 yılındaki yenilgisinden, Menteşe ise bundan kısa bir süre sonra (1425-26) Osmanlı topraklarına katıldılar. Teke Beyliği'nin de bundan payına düşeni alması gerekiyordu çünkü Karamanlıların etkisi altına girmeye çok yatkındı. Gerçekten de Antalya, I. Mehmed döneminde Osmanlılaşmış olmalı; çünkü kentin,1423 ya da 1424 yılında bir Teke-Karaman birliği tarafından kuşatılmış olduğunu görüyoruz. Teke'nin Osmanlı topraklarına katılmasına ilişkin farklı tarihler verilse de 1426, olabilecek en geç tarih gibi görünmektedir.

Güneyde, Antalya'dan itibaren bütün batı sahilleri (vergiye bağlanmış olan Foça (Ceneviz) ile antik Halikarnassos'un yakınında bulunan Bodrum (Petronion) ve kuzeyde hâlâ Cenevizlilerin elinde olan Amasra (Amastris) dışında artık kesin bir şekilde Osmanlıların elindeydi. Bodrum'un kalesi İzmir'in yitirilmesine karşılık 1415 yılında Rodos Şövalyeleri'nin Büyük Üstadı Naillac tarafından bir telafi olarak tahkim edilmişti. Marmara Denizi'ndeki adalar Osmanlıların elindeydi. Ege Denizi'ndekiler ise ya Cenevizlilere ya da Rodoslulara aitti.

Germiyan Beyi İç Savaş boyunca I. Mehmed'in çok yakın bir dostu olmuştu. Dolayısıyla bu beylik, resmi düzeyde vergiye bağlı bir devlet olmaktan çok bir bağlaşık olarak sınıflandırıldı. Yine de Kütahya ve Afyonkarahisar gibi güneybatı ve güneydoğu yolları üzerinde yer alan bazı önemli kentlere Osmanlı birlikleri

yerleştirilmiş olabilir (özellikle de Germiyan Beyi'nin Düzmece Mustafa isyanında akılsızca rol almasından sonra). Germiyan Beyi, Kula ve bölgesinin yönetimi ile yetinir olmuştu. Öldüğünde (1427-28) bütün topraklarını II. Murad'a bıraktı.

Bütün bu beyliklerin onbeşinci yüzyılın başındaki sınırları, harita üzerinde oldukça doğru bir şekilde çizilebilir. Çünkü tıpkı Anglosakson heptarkisi (yedi Anglosakson krallığından oluşan konfederasyon) gibi bu beylikler de Osmanlı yönetim sistemine eyalet olarak dahil edilmişlerdi ve II. Mehmed döneminden 19. yüzyıla kadar olan dönemi kapsayan bütün listelerde sancak olarak geçen adlarıyla bugün bize kadar ulaşmışlardır.

2. *Kuzeydoğu Geçidinin Genişletilmesi*

I. Mehmed'in 1413 yılındaki topraklarının haritası, Ankara ile Amasya arasındaki bağlantının ne kadar dar olduğunu çok açık olarak göstermektedir. Çankırı ve Kalecik'i işgal etmiş olan İsfendiyar ve Kırşehir'i elinde tutan Karaman yüzünden Osmanlı Anadolusu'nun iki uç noktası arasında yalnızca tek bir askerî yol vardı. Bu yolun kuzeyde ve güneydeki düşmanca amaçları olmakla ünlenmiş güçler tarafından kesilmesi ise işten bile değildi. Azerbaycan'a, Erzurum'a ve Erzincan'a çoktan egemen olmuş olan Karakoyunlu Kara Yusuf, (yak. 1388-1420) Şebinkarahisar ve Koyluhisar kalelerini ele geçirip Canik'e saldırdığında başka bir tehlike daha ortaya çıkmış oldu. I. Mehmed 1416 yılında Kastamonu Beyliği'ne girerek Tosya, Çankırı, Kalecik ve Samsun'u Osmanlı topraklarına kattı. İsfendiyar Bey'e ise Küre, Kastamonu ve Sinop'u kapsayan dar bir sahil şeridinin yönetimini bırakarak vasalı yaptı. Canik'i yeniden ele geçirdiyse de hiçbir zaman ona ait olmamış olan Şebinkarahisar ve Koyluhisar'ı Kara Yusuf'un elinde bıraktı. İsfendiyar Bey, Murad döneminin ilk yıllarında isyancı Mustafa'yı destekleyecek kadar akılsızca davranmıştı. 1424 yılında Kastamonu kentinin kendisini olmasa da değerli maden ocaklarını yitirerek cezalandırılmış oldu.

3. *Karaman Beyliği ile Yapılan Savaşlar*

Osmanlılar, Karaman Beyliği ile 1414, 1415, 1423 (ya da birkaç yıl sonra), 1435-36, 1443 ve 1444 yıllarında savaştılar. Bu savaşlar genellikle Karaman topraklarına yapılan bir akınla başlayıp ceza niteliği taşıyan bir seferle sonuçlandı. Her seferle bağlantılı olarak aynı kentlerden söz edilmektedir. Bu savaşlara ilişkin ayrıntıları vermek olanaksız olmasa da usandırıcı olacaktır. Ancak savaşların sonuçları iki önemli sorunun sorulmasını gerektirirler:

a) Madem Karamanoğulları her defasında yenildiler neden beylikleri Osmanlı İmparatorluğu'na katılmadı? Taceddin İbrahim'in (1424-63) şaşırtacak kadar

yetenekli bir diplomat olduğunu ileri sürmedikçe bu soruya verilebilecek yeterli bir cevap da yoktur. Kütahya'dan Konya'ya olan uzaklık, Afyonkarahisar ve Akşehir üzerinden kolaylıkla katedilebilecek kadar kısaydı. Bu beylik, 1419'dan 1421 yılına kadar Memlûk hükümdarı el-Müeyyed tarafından hiçbir güçlükle karşılaşmadan bir Mısır eyaletine dönüştürülmüştü. Belki de I. Mehmed ve II. Murad'ın eski Selçuk başkentinin yöneticilerine karşı belli bir saygıları vardı. Nedeni ne olursa olsun Karaman Beyliği'nin Osmanlılar için bir baş belası olmasına ve ne zaman ki Murad'ın dikkati bir başka bölgede yoğunlaşsa Osmanlıların başını ağrıtmalarına izin verilmişti (1443-44 yıllarında Hunyadi ile sorunların yaşandığı bir dönemde olduğu gibi).

b) Osmanlı zaferlerinin sonunda Karaman Beyliği'nin toprakları ne dereceye kadar küçülmüştü? Haritada 1451 yılı için gösterilen sınır üç farklı kaynaktan sağlanan bilgiler doğrultusunda çizilmiştir:

i) Araştırına konusu olan döneme ilişkin yetersiz bilgi kırıntılarından.

ii) II. Mehmed Karaman Beyliği'ni 1466-71 yılları arasında fethettiğinde ele geçirdiği kentlerin tam olmayan bir listesinden.

iii) I. Süleyman döneminden 19. yüzyıla kadar çıkartılmış olan listelerde yer alan Karaman eyaletindeki sancakların tutarlılık göstermeleri, eyaletin sınırlarının yaygın anlatımlarda belirtildiği gibi olduğunun kanıtını oluşturmaktadır. Bu durumda yaygın anlatım Karaman Beyliği'nin Osmanlı İmparatorluğu'na katılmasına kadar gidiyor olmalı.

Üçüncü kaynak, her zaman için Konya, Niğde, Aksaray, Kırşehir, Akşehir, Beyşehir ve Kayseri'yi kapsamakla birlikte hiçbir zaman Hamid'i (Isparta) ya da Alanya'yı (Alâiye) içermez. Sahilde Alanya'nın doğusundan Silifke'ye kadar uzanan İçel (Kilikya) bölgesi, 1470 yılına kadar Osmanlılardan büyük ölçüde bağımsız kaldığı için Karaman eyaletine dahil olmadığından burayı da üçüncü kaynağa dayanarak çıkardığımız taslağa dahil edebiliriz. Elbette ki Konya, Niğde ve Aksaray kentleri, Ereğli ve Larende'yle birlikte Karaman egemenliğinin merkezini oluşturuyorlardı. Birinci ve ikinci kaynakta sözü edilmeyen Kırşehir, yalnızca sancak listelerindeki bilgilere dayanarak dahil edilmiştir. Kayseri'nin durumu ise daha belirsizdir. Memlûkler 1419 yılında beyliği fethettiklerinde bu kenti bağlaşıkları olan Dulkadir Beyi Nâsıreddin'e vermişlerdi. Nâsıreddin, 1435-36 yılındaki Osmanlı seferi sırasında burayı yeniden ele geçirdi; ancak ne kadar bir süre elinde tuttu bilemiyoruz. Üçüncü kaynaktan edindiğimiz bilgiler doğrultusunda bu kentin, 1466 yılından önce Karaman Beyliği'ne geri dönmüş olduğunu varsayabiliriz (sancak daha ilerde Dulkadir ailesinden genç bir veliaht olan Ali Bey'e tımar olarak verilmişti).

1423 yılında yapılan savaşın bitiminde Taceddin İbrahim, Hamid'i (Isparta) II. Murad'a devretti. Karamanlılar burayı bir daha hiçbir zaman yeniden ele geçiremediler. Antalya'nın ise bu tarihten daha önce Osmanlıların olduğunu gördük. Alanya'nın 15. yüzyılda bağımsız olduğu, II. Mehmed'in İstanbul'un düştüğü haberini Asya ve Avrupa'daki pek çok özerk prensin yanı sıra Alanyalı Lütfü Bey'le göndermesinden de anlaşılmaktadır. II. Mehmed bu kenti 1471 yılında Lütfü Bey'in ardından yönetime geçen kişiden almıştı. Pek çok defa el değiştiren Akşehir ve Beyşehir ise bir Osmanlı istilası sırasında her zaman için ilk düşen kentler oldular. Buna karşın Murad'dan sonraki sultanlardan da tıpkı onun gibi göller bölgesini Osmanlı topraklarına katma gibi akılcı bir eylemi tekrarlamaları beklense de bu kentler II. Mehmed'in 1451 yılındaki ilk seferi sırasında hâlâ Karamanlıların elindeydiler. Beypazarı'na ve Sivrihisar'a gelince; bu kentlerden, Timur tarafından 1402 yılında Karaman'a hediye edilmiş olmalarından sonra söz edilmemektedir. Ancak her iki kent de iç savaşın ilk yıllarında Osmanlılara tekrar dönmüş olmalı çünkü doğu ile batı arasındaki önemli bağlantı yolları üzerinde yer alıyorlardı.

IV. Avrupa'da Durumun Düzeltilmesi (1402-1451)

Balkan yarımadasına egemen olabilmek, nehir vadilerini, güzergâhları ve bunların belli başlı kesişme noktalarını kontrol altında tutan güçlü noktalara ve önemli dağ geçitlerine sahip olarak yarımada içindeki bütün iç ulaşım ağını denetlemeyi gerektirmektedir. Bu noktaların en önemlisi de, yarımadanın hemen merkezinde yer alan ve Nisava ile Meriç vadileri arasındaki havzaya hükmeden bir düğüm noktası olan Sofya kentidir. Diğer önemli merkezler ise, Morava-Vardar yolunu ve Arnavutluk'tan İstanbul'a uzanan batı-doğu doğrultusundaki yolu denetleyen Üsküp kenti; Belgrad'dan gelen yolun İstanbul doğrultusunda güneydoğuya, Üsküp doğrultusunda güneye ya da Sarajevo (Saraybosna) doğrultusunda batıya döndüğü çatalı denetleyen Niş kenti; doğu Balkan sıradağlarındaki geçitleri denetleyen Sliven (İslimye), Karınova (Karinâbâd) ve Aydos kentleri; Rodop ve Balkan dağları arasındaki açıklığa hâkim konumuyla İstanbul'u karadan gelebilecek tehlikelere karşı koruyan Edirne kentidir. Üçüncü bölümde izini sürdüğümüz 14. yüzyıldaki Osmanlı ilerleyişinin öyküsü, I. Murad'ın coğrafî öğelerin ne kadar önemli olduğunun bilincinde olduğunu göstermektedir. I. Murad, bu topraklarda düzenli olarak ilerleyerek ve gücünü pekiştirerek bu önemli noktaların kontrolünü eline geçirmekte çok dikkatli adım atmıştı. Bu bölgeler 1403 yılında hâlâ Osmanlıların elindeydiler. Süleyman

Çelebi, 1404 yılında Niş'i Sırbistan'a geri vermişti. I. Mehmed ise Sırpların iç savaş sırasındaki yardımlarını göz önünde tutarak kenti ellerinde tutmalarına izin verdiyse de II. Murad ilk fırsatta burayı yeniden ele geçirmişti.

Ancak tam bir kontrol ve savunma, bundan daha fazlasını gerektirmektedir: Bütün limanlar ve liman kentleri, özellikle de Konstantinopolis, Selanik ve deltasından itibaren yukarda Belgrad'ı da kapsayacak şekilde Tuna gibi önemli noktaları içine alan dış yollara kesin olarak sahip olmak gerekiyordu. İç savaş sırasında Hıristiyan devletlere geri verildikleri için bu yerlerden 1413 yılında Niğbolu ve Kavala dışında hiçbirisi Osmanlıların elinde kalmamıştı. Rumeli, her an saldırıya geçmek üzere birleşmeye hazır potansiyel düşmanlarla çevrilmişti. Bir sonraki yüzyılın konusu da bu tehditleri ortadan kaldırmak olmuştu.

Dönemin siyasî coğrafyası, toprakların sık sık el değiştirmiş olmasından dolayı çok karışıktır. Dolayısıyla I. Bayezid dönemi için Balkanlar'ın çeşitli bölgelerini sırayla ele almak çok daha uygun olacaktır.

1. *Bizans İmparatorluğu*

Timur'un güçlerinin Marmara Denizi'ne yaklaşmaları üzerine Bizans imparatoru VII. İoannes, Bayezid'e hemen vergi göndererek vasalı olmayı kabul etti. Neyse ki Timur'un bir donanması yoktu. Böylelikle Konstantinopolis kenti saldırıya uğramadı. Timur buradan çekilir çekilmez VII. İoannes iç savaşın fırsatlarından yararlandı. Çünkü Süleyman'ın imparatorluğu kendi eline geçirme arzusu, Andros lordu Pietro Zeno'nun ve Venedik'ten gelen bir elçinin yaptıkları uyarılarla gölgelenmişti: Bizans, Venedik, Ceneviz ve Rodos'tan oluşan bir birlik, Süleyman'ın peşinde koştuğu şey için ölümcül olabilirdi. Süleyman, ilgili taraflara olağanüstü ayrıcalıklar tanıyan bir antlaşmayı imzaladı (bu antlaşma tarihlenmemiş olmakla birlikte 1404 yılından önce olamaz. Büyük bir olasılıkla da o yıl imzalanmış olsa gerek. Bk. no. 82, s. 361). Bizans açısından en önemli ayrıcalıklar şunlardı:

i) Vergiden bağışıklık. Bu, imparatorluktan geriye kalanın bir kez daha bağımsız bir devlet oluşturacağı anlamına geliyordu.

ii) Türk gemilerinin, imparatorun ya da birliğin yetkisi olmadan Çanakkale Boğazı'na giriş çıkış yapamayacaklarına ilişkin bir anlaşma.

iii) Selanik ve çevresinin Bizans İmparatorluğu'una devredilmesi.

Bizans kaynaklarından, Süleyman'ın ayrıca Makedonya'nın Struma Nehri'nin batısına düşen bölümünü, Zeitouni'ye (İzdin) kadar olan Tesalya'yı ve Trakya sahilinin bir bölümünü de teslim ettiğini öğrenmekteyiz. Hemen o yıl içinde ya da bir yıl sonra, Trakya bağışı, Marmara Denizi'nde Panidos'tan Karadeniz'de Varna'ya kadar olan sahil kesimi ile birlikte İzmit Körfezi'nin kuzey kıyısındaki

bir şerit olarak belirlendi (İzmit Körfezi'nin bu kısmı Süleyman'a ait değildi ancak Bizans, bu bağıştan Hereke, Gebze, Danca, Kartal ve Pendik bölgelerini ele geçirmek üzere yararlandı). Sonunda, Osmanlılann denizlerdeki egemenliğini yitirmesiyle birlikte Kuzey Ege Adalan da yeniden Bizanslılann eline geçmiş oldu.

Palaeologoslar altı yıl boyunca bağımsızlığın tadını çıkardılar. Yine de topraklannı daha fazla genişletecek güçten yoksundular. Musa, 1411-13 yıllan arasında, donanması Marmara Adası açıklannda yok edilmiş olmasına karşın Selanik ve Zeitouni (İzdin) dışında Bizans'ın Avrupa'da kazanmış olduğu her yeri yeniden fethetti. Bununla birlikte Mehmed, yardıma gereksinim duyduğu için, İmparator Manuel'e, Süleyman'ın çekilmiş olduğu yerleri geri vereceğine dair söz verdi. Çamurlu zaferinden sonra da bu sözünü yerine getirdi. Böylece imparatorluk, 1419 yılına kadar birkaç yıl daha banş içinde kaldı. Bu tarihte Manuel, Düzmece Mustafa'yı Limni Adası'nda gözaltında tutuyor olmasına karşın iade etmeyi reddetti. Bunun üzerine I. Mehmed, İzmit Körfezi'ndeki beş kenti yeniden Osmanlı topraklanna kattı.

Manuel, I. Mehmed'in ölümü üzerine Mustafa'yı II. Murad'a karşı gelmesi için serbest bıraktı. Gelibolu'yu yeniden ele geçirmeye çalıştı. Mustafa, Edirne yakınlarındaki Sazlıdere Ovası'nda yapılan savaşı kazandıysa da daha sonra bağlaşıklanna sırt çevirerek Gelibolu'ya girmelerine izin vermedi. II. Murad, Mustafa'yı Ulubad'da yenilgiye uğrattı ve idam ettirdi. Sultan, öcünü almak üzere hemen Konstantinopolis'i kuşattı (Haziran-Eylül 1422). Kent, İznik'te çıkan bir isyan üzerine, Murad'a orada gereksinim duyulduğu için ele geçmekten kurtuldu. II. Murad sonraki yıl Tesalya ve Mora'yı yağmalamak üzere bir ordu gönderdi. Kendisi de bir başka ordunun başında Selanik'i kuşatmaya geldi. Selanikliler, kenti Kassandra Yarımadası ile birlikte Venediklilere sattılar. Bu olay II. Murad'ı çok kızdırdı. Kente yapılan saldırılardan sonra Bizanslılar bir kez daha vergiye bağlandılar ve bütün Tesalya'yı, Makedonya'nın geri kalan kısmını ve Silivri, Terkos, Misivri ve Ahyolu dışında Trakya sahilinde kazanmış oldukları son topraklan teslim ettiler (1424). Murad, 1427 yılına kadar, Selanik'teki Venedik işgalini tanımayı reddetti. Daha sonra ise bunu ancak vergi koşuluyla kabul etti. 1430 yılında kenti kuşatarak ele geçirdi. Sonraki yirmi beş yıl boyunca imparatorlar güçlü Osmanlı sultanlarının egemenliğinde barış içinde yaşadılar. Bu tarihten itibaren de Bizanslıların siyasî çıkarları daha çok Mora'da toplandı. Taşoz ve Semendirek adalarının ise 1419-34 yıllan arasında Bizans'tan Cenovalı Gattilusio ailesine geçtiğini bu arada belirtelim.

2. *Yunanistan* [14. Harita]

Ankara Savaşı öncesinde Yunanistan, aşağıdaki gibi bölünmüştü:

a) *Türk* Tesalya eyaleti, Salona'da Korint Körfezi'ne kadar uzanıyordu.

b) *Bizans* Mistra eyaleti. Bu eyaletin despotu olan Theodoros Palaeologos (1384-1407) yakın bir zamanda Korint'i ele geçirmişti (1395) ve böylelikle Isthmus'u kontrol altında tutabiliyordu.

c) *Navarrase* Akhaia prensliği. Yöneticileri San Superan, sözde Napoli Kralı'nın vasalıydı.

d) Spata'daki *Arnavut* idaresi. Aetolya ve Akarnania'yı (Karlıeli) denetim altında tutuyordu.

e) Aegina adasındaki *Katalanlar*.

f) Kefalonya, Zanta, Ithaca, Leukas ve Vonitsa (Voniça) liman kentinde *Tocchi*'ler.

g) Vergiye bağlanmış olan küçük Boudonitsa Markizliği'nde *Zorzi*'ler (Thermopylae).

h) Epir'de Floransalı Buondelmontiler, Yanya'dan yönetiyorlardı.

i) Atina'da *Floransalı Acciajuoli*'ler. Dük Antonio, I. Bayezid'e vergi veriyordu ve Thebes ile Livadia'ya sahipti. 1402 yılında Atina kalesini Venedik'ten daha yeni geri almıştı.

j) Patras'taki *İtalyan* başpiskoposluğu, yalnızca Papaya bağımlıydı.

k) *Venedik* kolonileri: i) Epir sahillerinde hepsi de Korfu'ya bağlı olan Butrinto, Parga, Saiada, Suboto, La Bastia ve Phanari (Fener); ii) Mora'nın iyice güneybatısındaki Modon ve Koron; iii) 1394 yılında ele geçirilmiş olan bağımlı Kastri ve Thermisi ile birlikte Argos ve Napoli; iv) Tesalya'da önemli bir Venedik adası olan Eğriboz'un (Negroponte) tam karşısındaki Pteleon.

Sonraki elli yıl içinde, küçük küçük parçalardan oluşan bu düzende belirgin bir sadeleşmeye tanık olundu. 1451 yılına gelindiğinde yukarda sözü edilen on bir siyasî birimden altısı haritadan silinmişti.

I. Bayezid'in yenildiği haberine ilk tepki gösteren Mistra despotu oldu. Korint Körfezi'nin doğu ucunu dolaşarak Salona'yı ele geçirdi (1402). Sonradan burayı elinde tutmasının güç olacağını anlayarak Rodos Şövalyeleri'ne, yakın zamanlarda zaten kendisinin satmış olduğu Korint kentine karşılık olarak verdi. Bu teslim, bundan kısa bir süre sonra Hıristiyan devletlerle yaptığı anlaşmanın maddelerinden birisi olarak Süleyman Çelebi tarafından da onaylandı. Şövalyeler kısa sürede Salona'da tutunamayacaklarını anladılar. Bu kent, 1410 yılından itibaren Tesalya'yla benzer bir yazgıyı paylaşmış olabilir. Bu arada Theodoros, eyaletinin Bizans İmparatorluğu'ndan geriye kalan en büyük toprak parçası olarak önemini kavrayınca Arnavut sömürge halkını, savunma ve yeniden nüfuslandırma işle-

rinde kendisine yardımcı olmak üzere yanına getirtti. 1407 yılında öldüğünde kardeşi Manuel, kendi küçük oğlunu, II. Theodoros (1407-43) olarak onun yerine geçirdi. Kendisi de 1415 yılında burayı ziyarette bulunduğu bir sırada Isthmus üzerinden geçen ünlü altı millik kale duvarını (Hexamilion) inşa ettirdi ve Mainote Yarımadası'nın vahşi halklarını denetimi altına aldı.

Hexamilion'un dayanıklılığı ilk kez 1423 yılında sınandığında pek de sağlam olmadığı görüldü. I. Murad, Manuel'in Düzmece Mustafa'yı desteklemesi üzerine Turhan Bey'i bir seferle onu cezalandırmak üzere üstüne gönderdi. Bu Türk komutanı hiçbir güçlükle karşılaşmadan Isthmus'u aştı. Arnavutları, bugünkü Tripolis yakınlarındaki Davia'da yenilgiye uğratarak Mistra, Gardiki ve Leondari'yi yakıp yıktı. Bizanslılar yüklüce bir yıllık vergiye bağlandılar. Hexamilion'un ise bir yıkıntı halinde terk edilmesi gerekti. Bu durumda Bizanslılar güvenliklerini daha iyi sağlamak için topraklarını genişletme yoluna gittiler. 1427-32 yılları arasında Theodoros ve kardeşi Konstantinos, Akhaia'daki Navarresse Prensliği'ni ele geçirmeyi başardılar. 1429'da Khalandritesa düştü. 1432'de de Mostenitsa'daki Latin devletinden geriye kalanlar işgal edildi. Bağımsız Patras kenti ise 1429'da yenildi. Bu arada Venedikliler, 1423 yılında Navarino'yu satın alarak ve Modon ile Koron arasında bir bağlantı oluşturacak olan Grisi Kalesi'ni aşağı yukarı aynı zamanlarda inşa ederek Mora'daki köşelerini sağlama aldılar. 1408-13 yılları arasında Patras'ı, başpiskoposundan kiralamışlardı. 1417-19 yılları arasında bu kenti yeniden kiraladılar ancak kent, Bizanslılar tarafından fethedildiğinde artık onların elinde değildi.

1431 yılında Turhan Bey'in komutasında gerçekleştirilen ikinci bir akın, Bizans'a Mora'nın ne kadar korunaksız olduğunu gösterdi. Bunun üzerine Konstantinos, Hexamilion'u yeniden inşa etti. Hunyadi'nin 1443 yılındaki zafer haberleri, Konstantinos'un isteklerini kamçıladı. Isthmus'u geçerek Thebes'i işgal etti ve Atina'dan haraç aldı. Almış olduğu yerleri Varna Savaşı'ndan sonra bile boşaltmadı. Bunun üzerine 1446 yılında I. Murad Isthmus'a saldırarak Korint ve Vasilikata'yı (eski Sikyon kenti) aldı ve ülkeyi Glarentsa'ya kadar yakıp yıktı. Bu sırada Turhan Bey ise Konstantinos ve kardeşi Thomas'ın peşinde iyice güneye kadar uzanmıştı. Bundan sonra Mora kesin olarak vergiye bağlandı. Konstantinos XII. Konstantinos Dragases adıyla, Bizans'ın son imparatoru olarak iktidara geçtiğinde ülke, kardeşleri Thomas ve Demetrios arasında bölünmüştü (1448).

Bu arada Atina Dukalığı çok toprak yitirmişti. Süleyman Çelebi ile 1404 yılında yapılan bir antlaşmaya göre Venedik'e, Negroponte'nin (Eğriboz) bütün güneybatı sahilleri boyunca uzanan tam karşıdaki beş mil genişliğinde bir sahil şeridi ile birlikte Atina geri verilmişti. Ancak Acciajuoli, Sultan'ın emirlerini yerine getirmeyi reddetti ve 1405 yılında sağlanan bir uzlaşmaya göre dük, Venedik'in vasalı oldu (yal-

nızca Atina kenti için) ve beş millik şerit içersindeki Oropos ve Sykaminon kalelerini de elinde tutmasına izin verildi. (1439 yılında hâlâ Venediklilerin elinde olan bu sahil şeridinden bu tarihten itibaren bahsedilmiyor. Ancak Venedik, üslerini korumak için I. Murad ile 1446 yılındaki Yunanistan seferinden önce barış yaptığına göre burasının 1451 tarihinde bile Venediklilere ait olduğu varsayılabilir. Bk. no. 82. s. 362, 459). Atina Dukalığı, (1412 ve 1416 yıllarında olduğu gibi) Osmanlılara vergi vermeyi sürdürdü ve dükler, Osmanlıların Mora'ya ve Selanik'e saldırılarında onlara katılmaya zorlandılar. Antonio, 1435 yılında öldüğünde Turhan Bey, Thebes ve Livadia'yı ele geçirdi. Her iki kent de, 1444-46 yılları arasındaki Bizans işgali dışında hep Türklerin elinde kaldı. II. Nerio, Konstantinos'a karşı Sultan'a yardım etmeyi kabul etti ve 1451 yılındaki ölümüne kadar hep Sultan'ın sadık bir vasalı oldu.

Atina'nın kuzeyindeki küçük Boudonitsa devleti, Musa'nın 1411 yılındaki seferinin kurbanı olmuştu. Musa Çelebi, Venedik'in isteği üzerine kenti aynı yıl içinde geri verdiyse de I. Mehmed, 1414 yılında burayı yeniden aldı. Venedik'in 1416 yılındaki Gelibolu zaferi, I. Mehmed'in kaleyi iade edeceğine dair söz verdiği bir antlaşma ile sonuçlandı. Ancak Niccolo Zorzi, Pteleon'un valisi olmayı yeğlemesiyle markizlik de tarihten silindi.

Yunanistan'ın karşısındaki Arnavut iktidar ailesi Lepanto'yu (İnebahtı) 1407 yılında Venedik'e kaptırmıştı. Venedikliler, Korint Körfezi'nin kuzey kıyısında yer alan bu son derece önemli liman kentini Osmanlılara düzenli olarak ödedikleri yıllık vergi sayesinde koruyabiliyorlardı. Spata, sonraki yıl Yanina'yı (Yanya) alarak durumu dengeledi ancak 1414-18 yılları arasında Epir, Aetolya ve Akarnania'daki bütün topraklan Kefalonya kontu Carlo Tocco tarafından ele geçirilmişti. Türkler, 1429 yılında Tocco'nun topraklarının vârisleri arasında bölünmesi sayesinde Pindus sıradağlarının batısında bir üs elde edebildiler. 1430 yılında Yanina boyun eğdi ve burada bir Türk yerleşimi kuruldu. II. Carlo'nun, Arta ve Akarnania ile kendi adalarını vergi vermek koşuluyla elinde tutmasına izin verildi. 1449'da arkasında çok az bir şey bırakarak öldüğünde Murad, Arta ve Akarnania'yı ele geçirdi. III. Leonardo, adaları, karadaki Vonitsa ve Angelokastron ile birlikte Venedik'in koruması altına aldı.

Demek ki 1451 yılındaki Yunanistan'ın haritası, Atina ve Mora gibi vergiye bağlanmış iki prenslikle birlikte tam bir Türk anakarası olarak görünmektedir. Kıyıda Venedik'e ait ya da Venedik korumasındaki limanlardan oluşan bir halka ile Negroponte (Eğriboz) ve Pteleon'un çevresinde Korfu'dan Butrinto'ya kadar olan adalar.

Venedikliler aynı zamanda Kreta (Girit), Cerigo, Cerigotto, Aegina (1425'ten beri kendi korumalarında olan bu yerleri 1451'de ellerine geçirmişlerdi); Tenos, Mykonos ve Delos gibi adalara da sahip oldukları gibi Ege Denizi'nin güney-

batısındaki adaların pek çoğunun üzerinde de şu veya bu şekilde egemendiler. 1416 yılında Gelibolu'da harekete geçmeye kışkırtılan Loredano, parlak bir zafer kazanıp Lapseki'yi topa tuttuğunda I. Mehmed, Venediklilerin büyük bir güce sahip olduklarını anlamıştı; 1419 yılındaki antlaşmayla birlikte Türk savaş gemileri, Tenedos'un (Bozcaada) doğusunda kalmak zorunda bırakılmışlardı. Ancak Gelibolu'yu Osmanlıların elinden almaya yönelik tüm çabalar, 1421-22, 1426 ve 1429 yıllarında olduğu gibi başarısızlıkla sonuçlandı.

Diğer Ege adaları da sık sık Türk akınlarına maruz kalıyorlardı. Bununla birlikte Cenovalılar, Osmanlı sultanlarıyla ilişkilerini iyi bir düzeyde tutarak en çok da kendilerini bu saldırılardan korudular. 1451 yılındaki dağılım aşağıdaki gibidir:

a) *Bizans*: Kuzey Ege Adaları, Limni, İmroz. Hepsi Osmanlı'ya vergi vermekteydi.

b) *Cenovalılar*: Sakız, Sisam, Taşoz, Bozcaada, Psara, Midilli ve Semendirek. Gattilusiler Enez (Ainos) ve Foça'daki (Phocaea) yerleşimlerine karşılık Osmanlılara vergi ödemekteydiler.

c) *St. Jean Şövalyeleri*: Samos'un güneydoğusundaki bütün adalarda egemendiler.

d) *Archipelago (Takımadalar) Dukalığı*: Naksos, Gyaros, Melos, Kimolos, Santorin, Therasia, Anaphe ve Nio'ya egemen olan Crispi ailesi tarafından yönetiliyorlardı. 1426 yılında olduğu gibi zaman zaman Osmanlılara bazen de Venediklilere vergiye bağlandılar.

e) Geri kalan adalar ise on aile arasında paylaşılmıştı. Amargos'ta *Quirini*; Seriphos'ta *Michieli*; Stampalia'da *Grimani*; Keos'un bir bölümünde *Premarini* ve Antiparos'ta *Loredani* aileleri egemendiler. Bu ailelerin hepsi Venedik kökenli oldukları için adaların hepsi de Venedik koruması altındaydı. Geri kalan yerler koşullar el verdiği sürece bağımsız kaldılar. Andros, Paros ve Nausa'da *Sommaripa* (Andros 1437-1440 yılları arasında Venediklilerin olmuştu), Thermia'da (Kythnos) ve Keos'un bir bölümünde *Gozzadini*, Siphnos, Polykandros ve Keos'un geri kalan kısmında *da Corogna*, Scarpanto'da *Cornari* ve İkaria'da *Arangio*.

3. *Arnavutluk* [15. Harita]

14. yüzyılın ikinci yarısında Arnavutluk, özgürlüğünün doruk noktasındaydı. Bu çağda Arnavutluk halkının kuzeyde, sonraları Karadağ olarak adlandırılacak olan Zeta'ya, güneyde ise Epir'den geçerek Korint Körfezi'ne kadar yayıldıkları görüldü. Ne yazık ki bu topraklardaki bütün halkları güçlü bir ulus potasında birleştirecek büyük bir önder ortaya çıkmadı. 15. yüzyılın başında Osmanlı iktidarı çeşitli prenslikler arasındaki rekabetten yararlanırken Tocchiler Epir'e Rum nüfu-

sunu yerleştirdiler. Venedik ise Adriyatik sahili boyunca en elverişli olan noktalara yerleşti. Arnavutluk, daha sonra tam olarak yirmi beş yıl boyunca (1443-68) İskender Bey'in idaresinde kısa süreli parlak bir dönem yaşadı. Ülkenin bağımsızlığı, sonunda II. Mehmed tarafından sona erdirildi.

Arnavutluk'un Osmanlılar tarafından ilk defa olarak istila edilmesi (1385-95), Ohri'den Kesriye'ye (Kastoria) kadar uzanan göller çizgisinin batısında kalan bölgeye Osmanlılann daimi olarak yerleşmeleriyle sonuçlanmıştı. Aynca bu istilanın, bir dönemin güçlü iktidar ailesi Balşa'nın zayıflamasına neden olmak gibi yıkıcı bir etkisi de olmuştu. Bu aile 1385 yılından önce, Scutari (İşkodra) ve Kroya'daki (Akçahisar) merkezlerinden güneyde Valona'ya, kuzeyde Ragusa açıklarına kadar uzanan geniş bir bölgeyi yönettiler. Ancak Osmanlıların Scutari, Dulcigno (Ülgün) ve Kroya'yı işgal etmeleri üzerine II. Curuc Balşa (1385-1405) 1396'da Scutari ve Drivasto'yu Venedik'e sattı.

Venedik, daha 1392'de Durazzo'yu (Dıraç), 1393'te de Alessio'yu (Leş) elde ettiğinden artık Arnavutluk siyasetinde önemli bir etken olmuştu. 15. yüzyılın başlarında Arnavutluk topraklarında yayılmayı sürdüren Venedik 1420 yılında Cattaro'yu (kent halkının isteği üzerine), 1421 yılında da Dulcigno'yu işgal etti. Pastrovecchio'nun yönetimini denetimi altına aldı. Antivari'yi (Bar) Budua'ya bağlayan sahil şeridini 1425 yılında, Antivari ve Budua kentlerini önce 1421-23 yıllarında ve kısa süren bir Sırp işgalinden sonra 1444 yılında yeniden, son olarak da 1444-47 yılları arasında Satti ve Dagno kentlerini işgal etti. Dolayısıyla 15. yüzyılın ortasında Arnavutluk'ta Venedik hâkimiyeti, Bocche di Cattaro'dan Durazzo'ya ve Butrinto'dan Parga ve Phanari'ye kadar olan sahil şeridi üzerindeki kontrolüyle doruk noktasına ulaşmıştı.

Türkler, iç savaş sırasında bu ülkeyi işgal etmek için hiçbir girişimde bulunmadılar. Yine de Venedik, Lepanto için olduğu kadar buradaki sahil kentleri için de vergi ödemeyi sürdürdü. Bu ara dönemde Arnavutluk prensleri arasında yeni önderler boy göstermişti. Merkezde, Matia'dan yöneten Andrea'nın kişiliğinde bir dönemin güçlü Thopia ailesi yeniden canlandı. Kastriota ailesinden çıkan ilk önder Ghion Kastriota ise Petrella ve Kroya'dan Debre bölgesindeki Drin'e (Dirineli) kadar egemendi. Semeni ve onun bir kolu olan Devoll'un vadisinde, başkentleri Berat'ta (Belgrad) olan Muzakiler egemendi. Daha güneyde, yine Thopia'lann akrabası olan Araniti Komnenos, Vijose havzasını yönetiyordu. Bir dönemin önemli ismi Zenevisi, yakın bir tarihte Korfu'nun karşısındaki topraklannın büyük bir kısmını Venediklilere kaptırmıştı. Kuzeyin en güçlü ailesi ise Dukagin'di. Bu aile, yalnızca hâlâ kendi isimleriyle tanınan Drin'in iki kıvrımı arasındaki bölgeye değil aynı zamanda Alessio'nun çevresine ve kuzeydoğuda Prizren'e (Vulpiani) kadar uzanan yüksek

Krasnik ve Gashi dağlarına da egemendi. Aşağı Drin Vadisi'nde ise daha önemsiz birtakım prensler hüküm sürüyorlardı. Örneğin, Zadrima'da Zaccaria, Drivasto yakınlarında Span ve İşkodra Gölü'nün kuzeydoğusunda Pulati gibi. Bu arada Curuc ve Aleksios Juraseviç (aslında Arnavut değil Sırptılar) de, Njegus (Crnagora) çevresindeki Yukarı Zeta dağlık bölgesinde geleceğin Karadağ'ının temellerini atıyorlardı.

I. Mehmed'in Musa Çelebi üzerindeki zaferinden hemen sonra bölgede tam anlamıyla ikinci Osmanlı işgali başladı. 1415 yılında, sonradan Akçahisar olarak adlandınlacak olan Kroya ele geçirildi. 1417'de Türkler, Avlonya'da (Valona) denize ulaştılar. 1420'de de komşu Kanina kentiyle birlikte Avlonya'yı, Araniti Komnenos'tan aldılar. Avlonya'nın, sonraki iki yüzyıl boyunca Osmanlılar için son derece önemli bir deniz üssü olduğu görülecekti. Ancak şimdilik güney ve orta Arnavutluk'un fethi için bir çıkış noktası olma işlevini görüyordu. Çünkü bu bölgelere denizden ulaşım, zorlu Debre'den geçen tehlikeli karayoluna göre çok daha güvenli ve kolaydı. Merkezde ve güneyde sağlama aldıkları bu kalelerle Türkler, kısa zamanda birbirleriyle çekişen topluluklar üzerinde üstünlüklerini kurabileceklerdi. 1423 yılında Muzaki, Kastriota, Thopia ve Komneni, hep birlikte Sultan'ın egemenliğini tanıdılar. İyice kuzeyde kalan bir bölgenin dışında bütün ülke gerçekten de birkaç yıl için Türk eyaleti olmuştu. Yakın bir tarihte basılıp yayınlanmış olan Avlonya Sancağı'nın 1431 tarihli tahrir defteri (bk. no. 190), birkaç yüz köyde askerlere dağıtılan tımarlara ilişkin ayrıntılı bilgi vermektedir. Yine de fetih henüz tamamlanmamıştı ve çete savaşları sürüyordu. 1430 yılında daha çok sayıda askerî birlik bölgeye geldiyse de 1432'de zafer Andrea Thopia'nın oldu. Bunu 1434'te Araniti'nin zaferi izledi. Muzakiler ise Türkleri Argyrokastron'dan (Ergiri) çıkartamamışlardı ama 1438'de Berat'ın savunmasında başarılı oldular.

1443 yılına kadar sistematik olmayan bir savaş sürdü. Bu tarihte Ghion Kastriota'nın oğlu Curuc, ünlü Skanderbeg (Türkler onu İskender Bey olarak tanıyorlardı) Hunyadi'nin 'uzun seferi' sırasında Osmanlı ordusundan kaçarak hızla Arnavutluk'a yöneldi ve Kroya'yı ele geçirdi. İsyan dalgası kısa sürede bütün Matia'yı sardı. 1444 yılının başında Debre'deki Kocacık (Svetigrad) Kalesi'ni aldı. Eylül ayında bir Venedik kenti olan Alessio'da, yerel yöneticilerin bir araya geldiği büyük bir toplantıda, Arnavutluk'un 'Büyük Önderi' olarak ilan edildi. Kastriota Savaşı, artık Debre dağlık bölgesine ve Türk toprakları sınırındaki Ohri Gölü'ne taşımıştı. Burada Osmanlı ordularını 1444, 1445, 1446 ve 1448 yıllarındaki savaşlarda yendi (Torviolli Dağı, Mokrea, Otonete ve Uranik savaşları). 1447 yılında Venedik'in Dagno'yu Zaccaria ailesinden alması üzerine bu devletle çatışmaya girdi. II. Murad, birlik içindeki bu çekişme daha sona ermeden, 1448 yazında Debre'ye gelerek Svetigrad'ı yeniden ele geçirdi. İskender Bey, sonbaharda Venedik'le barış

yaptı ve Dagno'yu devretmesine karşılık olarak kendisine bir aylık ödendi. Ancak Türkler 1450 yılında, Arnavutluk'un merkezinde kendileri için bir dayanak noktası olacak olan Berat'ı, Muzaki'den aldılar. II. Murad, aynı yıl içinde bu defa Kroya'ya olmak üzere ikinci bir sefer düzenledi. Ama İskender Bey'in karşı koyması üzerine kuşatmayı kaldırmak ve son seferinin başarısız olduğunu kabul etmek zorunda kaldı.

Haritada 1451 yılı için verilen sınır, kuşkusuz yaklaşık bir sınırdır. İskender Bey, birbiri peşi sıra parlak zaferler kazanmayı sürdürdüyse de Epirot bölgesi ve Berat o dönemde kesinlikle Türklerin elindeydi. II. Mehmed döneminde ise bütün dikkatler Debre ve Matia bölgelerindeki merkezlerde yoğunlaştı.

4. *Ragusa*

Ragusa Cumhuriyeti 15. yüzyılın başında zenginliğinin doruk noktasındaydı. 1358 yılında imzalanan Zara Antlaşması'yla Ragusa, Venedik boyunduruğundan çıkmış ve üzerinde Macaristan'ın egemenliğini tanımıştı. Ancak Büyük Lajos'un ölümünden sonra bu, sözde bir egemenlik olmakla kaldı. Bunu izleyen yıllarda Ragusa, topraklarını genişletmeye koyuldu. Zaten Lagosta Adası ve Sabbioncello Yarımadası topraklarına çoktan dahil olmuştu. Bosna'dan, Stagno'yu Ragusa'ya bağlayan sahil şeridi (Primorje di Stagno, 1399), III. Balşa'dan ise Ragusa'dan, güneyde Bocche di Cattaro'ya kadar uzanan sahil şeridi (Canali, 1420-22) alındı. Ragusa, 1413 yılında Lesina, Brazza ve Curzola gibi bazı büyük adaları da topraklarına katmayı denediyse de 1417 yılında bu adalardan vazgeçmek zorunda kaldı. Adalar üç yıl sonra Venediklilerin eline geçti.

Ragusa'nın I. Murad ile 1365 yılında ticari ilişkiler kurmaya başladığından daha önce de söz etmiştik. Bu ilişkiler, cumhuriyetin Edirne, Filibe, Sofya, Tırnova ve Pravadi gibi kentlerdeki merkezleriyle hızla yaygınlaştı. 1430 yılında Sultan'ın tanıyacağı ayrıcalık Ragusa ticareti açısından o kadar önem kazanmıştı ki iç bölgelerin resmi olarak tanınması için II. Murad'dan onay alındı. Bununla birlikte II. Murad on yıl sonra ilk defa olarak 1000 dukat karşılığı yıllık vergi istedi. Bu vergiyi ödemek dışında bir seçeneği olmayan Ragusa, bu tarihten son ödemenin yapıldığı 1804 yılına kadar Osmanlı vasalı oldu.

5. *Sırbistan*

Sırbistan'ın 1402-1451 yılları arasındaki tarihi, tıpkı Arnavutluk'un tarihinde olduğu gibi şaşırtıcı Türk ilerleyişlerine ve geri çekilmelerine sahne olmuştur. Ancak burada karşımıza İskender Bey gibi aşırı saldırgan bir önder yerine Stefan Lazareviç (1389-1427) ve Curac Brankoviç (1427-56) gibi başarılı birer diplomat

olan iki despot çıkmaktadır. Her ikisi de zenginliklerinden ve gururlarından geriye kalanı koruyabilmek uğruna başlarını ne zaman eğmeleri gerektiğini biliyorlardı.

Curac Brankoviç, güney Sırbistan'da Priştine lordu olarak 1398'de babasının yerine geçmişti. İlk önce tüm ülkeyi kazanabilmek için Süleyman Çelebi ile bir anlaşma yapmayı denedi. Stefan ile arasındaki istikrarsız bir iç savaştan ve hiçbir yarar getirmeyen Kosova Savaşı'ndan sonra bu ikisi arasında barış yapıldı. Stefan bir yıl sonra Macaristan'dan Belgrad Kalesi'ni aldı. 1410 yılında Curac, Musa'yı desteklerken Stefan da Süleyman'a yardım etti. 1411 yılında zaferi kazanan Musa Çelebi, Sırbistan'ı baştan aşağıya yıktı geçti. Musa'nın bu acımasızlığı yüzünden öfkeye kapılan Brankoviç, Stefan ile birlikte Çamurlu'da son bulacak olan seferinde I. Mehmed'e yardım ettiler.

Stefan'ın iktidarının geri kalan kısmında Sırbistan barış içinde ve bağımsız oldu. Mehmed'in ise bağlaşığını şükran duygusu içinde daha çok toprakla ödüllendirdiği söylenmektedir. Bu ödülün kapsadığı alan kesin olarak bilinmemekle birlikte Morava Vadisi Sırbistan'a geri verilmiş olabilir. Bertrandon de la Brocquiere'nin tanıklığına göre Osmanlılar 1427-28 yıllarında Niş'i geri almışlardı (bk. no. 110). Ancak Üsküp'ün çevresindeki eski Makedon eyaletine o kadar büyük bir Türk nüfus yerleşmişti ki burasının Sırbistan'a geri verildiğini varsaymak güçtür. Her halükârda burası hâlâ Arnavutluk seferi için çıkış noktası olarak Mehmed'e ait olmalıydı.

Stefan Lazareviç'in 1427 yılındaki ölümü Sırbistan'ı elli yıl sürecek olan kesintisiz bir savaş ortamına soktu. Çünkü Lazareviç ölmeden bir yıl önce Brankoviç'in banş içinde tahta geçmesine (Stefan'ın hiç çocuğu yoktu) ve Belgrad ile Tuna üzerindeki Güğercinlik'in (Golubac) Zsigmond geri verilmelerine karşılık Macaristan'ın egemenliğini tanımıştı. II. Murad hemen Stefan'ın kız kardeşinin I. Bayezid ile evlenmiş olmasını gerekçe göstererek Sırbistan üzerinde hak iddia etti ve 1428 yılında bu ülkeyi işgal etti. Güğercinlik Türklere verildi. Sırp başkenti Alacahisar (Krusevac) Osmanlı topraklarına katıldı. Bununla birlikte Brankoviç'in yıllık vergi ödemek koşuluyla iyice küçülmüş olan prensliğini elinde tutmasına ve düzenli askerî birlikler kurmasına izin verilmişti. 1433 yılında Curac'ın çabuk boyun eğmesi ve kızını Sultan'ın haremine vereceğine söz vermesi savaşın daha uzun sürmesini önledi. Despot, Sultan'dan aynca Semendire'de (Smenderovo-Semendria) Belgrad'ın yerini alacak bir kale inşa etmek ve Bosna ile Drina nehirleri arasındaki Osora Banatı'nı topraklarına katmak için izin aldı. Aynı yıl içinde Balkanlar'dan geçmiş olan Brocquiere, Curac'ı, Sırbistan'ı her an Türkiye'ye ya da Macaristan'a kaptırma korkusu içinde bulduğunu yazmıştı (bk. *a.g.e.*). 1435 yılında vaat edilen evlilik gerçekleşti. Ancak Murad, Semendire'de inşa edilmiş

olan kuvvetli kaleden dolayı kızgınlık içindeydi. 1439 yılında buranın kendisine verilmesini isteyerek Sırbistan'ı işgal etti. Semendire kısa sürede düştü. Belgrad kenti kuşatmaya karşı kahramanca dayandıysa da (Nisan-Eylül 1440) Novo Brdo'nun zengin gümüş madenleri 1441 yılında ele geçirildi. Sırbistan neredeyse tümüyle Osmanlı eyaleti olmuştu. Bu arada Belgrad yakınındaki Avala'da (Zrnov) güçlü bir kale inşa edildi.

Hunyadi'nin 1443 yılındaki uzun seferinde Curac Brankoviç'in payı, Sırp talihinin beklenmedik bir şekilde açılmasına neden oldu (bk. VIII. Bölüm). Murad, Brankoviç'i Kupinovo, Semendire ve Novo Brdo'yu da kapsayacak şekilde yitirmiş olduğu bütün topraklarını geri vererek Macar birliğinden ayırdı (Ağustos 1444). II. Murad'ın iktidarının geri kalan döneminde de bu politika, Türklere büyük yararlar sağladı. Brankoviç Varna Haçlı Seferi'ne katılmadığı gibi Hunyadi'nin İskender Bey ile güçlerini birleştirmesine de engel oldu. Böylelikle Sultan'ın 1448 yılında Kosova'da bir zafer kazanmasına büyük ölçüde katkıda bulundu.

6. *Bosna*

Bosna İmparatorluğu, Tvrtko'nun 1391 yılındaki ölümünden sonra çöktü. İmparatorluğun toprakları, iç savaş ve Macarlar ile Sırpların saldırısı karşısında parçalanırken güneybatısı zamanla St. Sava Düklüğü ya da Hersek (1435 yılından itibaren 1446 yılına kadar bu isim kullanılmadı) olarak bağımsızlaştı. İki rakip 1415 yılında Osmanlılardan yardım istedilerse de onlardan kurtulmanın güç olduğu her zamanki gibi bir kez daha görüldü. I. Mehmed, Sarajevo'ya (Vrhbosna/Saraybosna) bir Türk vali atadı (vali yaklaşık 1420 yılına kadar buradan yönetti). 1436 yılında Sarajevo yeniden işgal edildi. Bosna ve Hersek vergi ödediler. Bu arada Türk akınları 1439'da Bosna'nın başkenti Yayça'ya (Jajce) kadar uzandı. Bosna'nın 1451 yılından önce Türk askerî birliklerini kendi topraklarından çıkartmakta ne kadar başarılı olduğunu keşfetmek çok zor; ancak 1459 yılında Sarajevo'nun doğusundaki Hodiced Kalesi'nin uzun bir süredir Osmanlıların elinde olduğu söylenmektedir (bk. no. 105, s. 199). Osmanlı işgali 1436 yılından beri sürmüş olabilir.

7. *Eflâk (Ulahya-Valahya)*

Eflâk, 1402-1451 yılları arasında Sultan'a vergi vermekle yükümlüydü. Bu süre içinde bağımsızlığı tattığı dönemler olmakla birlikte genelde ya Macarların (1428, 1444, 1446) ya da Osmanlıların (1413, 1416, 1417, 1423, 1432, 1438, 1448) vasalı oldu.

Büyük Mircea (1386-1418), iç savaş sırasında dış güçlere olan bütün bağımlılıklarından silkindi. Ancak Musa'yı desteklemesi I. Mehmed'in kinini üzerine

çekti. I. Mehmed Avrupa'daki iktidarının ilk yılında Eflâk'ı vergiye bağladı. Mircea'nın daha sonra 'Düzmece' Mustafa'yı desteklemesi üzerine ülkesi, ilki 1416 ve ikincisi 1417 yıllarında olmak üzere iki defa Osmanlılar tarafından işgal edildi. I. Mehmed, Tuna'nın kuzeyinde yer alan ve ülkenin ortasındaki ovayı aşan yola hâkim konumuyla önemli bir üs olan Yergöğü'yü (Giurgiu) işgal etti. Bunun yanı sıra Tuna'nın ağzına yakın bir yerde bulunan İsakçı'yı istihkâm etti. Bu, Dobruca'nın bundan böyle kesin olarak Osmanlı egemenlik alanında olduğunun açık bir göstergesidir. Yine de Dobruca'nın daha erken bir tarihte Osmanlı toprakları arasında yer alıp almadığına ilişkin soru cevapsız kalmaktadır (Dobruca'nın işgal edilmesi biraz da Şeyh Bedreddin'in Deli-Orınan bölgesindeki toplumsal hareketine bir son verme gereksiniminden kaynaklanıyordu).

Mircea öldüğünde, ardından gelen zayıf yöneticiler arasındaki rekabet sürekli olarak iki 'koruyucu' gücün müdahalesine yol açtı. Ancak voyvodalardan hiçbirisi Vlad Drakul'un (1423-46) ortaya çıkışına kadar duruma hâkim olamadı. Osmanlıların adayı olan Vlad Drakul, Osmanlı davasını savunmaya yöneldi ve Transilvanya içlerine yapılan iki akına destek oldu (1432 ve 1438). 1443 yılında II. Murad'a karşı düzenlenen uzun sefere katıldı ancak Varna'da yenilmesinden sonra (bu sefer onun isteği dışında gerçekleştirilmişti) Hunyadi'yi bir süreliğine tutsak aldı. 1446 yılında ise Hunyadi, Drakul'u tahtından indirerek ondan öcünü aldı. Macarların adayı olan III. Dan, Kosova Savaşı sırasında hainlik yaptı. Bununla birlikte bu dönem Eflâk'ta Türk egemenliğinin tanınmasıyla kapanmaktadır.

Elimizdeki belgelere dayanarak aydınlatmakta güçlük çektiğimiz önemli bir sorun ise Severin (ya da Szöreny) Banatı'nın yeniden canlanması ve bunun üzerindeki Türk egemenliğinin kapsamıyla ilgilidir. Banat, Eflâk'ın batıdaki üçte birlik toprağını kapsıyordu (Demir Kapılar arasındaki Oltenia ve Olt Nehri). Burası önceleri Macar Krallığı'nın bir bölümünü oluşturuyordu (1247 yılında Töton Şövalyeleri'ne bağışlanmıştı). Ancak ilk voyvoda Bessarab tarafından Eflâk topraklarına katılmıştı (ö. 1352). Büyük Lajos ise burayı yeniden Macaristan'a katmış ama daha 14. yüzyıl sona ermeden Mircea'nın resmi mülkleri arasında yer aldığı görülmektedir. Söylendiğine göre I. Mehmed Yergöğü'nü istihkâm ettiğinde Severin Banatı'nın boyarları, Sultan'a bağımlılık yemini etmişlerdi. Macarlar burayı bilinmeyen bir tarihte yeniden işgal etmiş olabilirler (belki de Zsigmond'un 1419 yılında Niğbolu'ya yaptığı bir akının sonucu olarak). Çünkü Drakul 1432 yılında göreve gelir gelmez ilk işi bu bölgeyi işgal etmek oldu. Burasının 1416 yılında bir kez daha Macaristan'a bağlandığına ilişkin bir bilgimiz yoktur. Her halükârda Osmanlılar Vidin'i kontrol altında tuttukları ve Osmanlı yanlısı bir voyvoda Eflâk'ı yönettiği sürece burasının elde tutulması güç olmuş olmalı (N. B., *Camb. Med. Hist.*, IV, s.

687'deki I. Mehmed'in Turnu-Severin'i Yergöğü ile aynı zamanda istihkâm ettiğine ilişkin iddia kesinlikle yanlıştır: Bu tarihte Demir Kapılar henüz Osmanlı kontrolünde değildi. Burada bahsedilen yer Tuna'nın kuzey kıyısındaki Niğbolu'nun karşısında yer alan Turnu-Niğbolu olsa gerek).

Moldavya'nın kardeş prensliği henüz Osmanlı etki alanının dışında bulunuyordu. Ancak tek bir olay, 1421 yılında Akkirman'a (Moncastro, Cetatea Alba) yapılan bir akın, Türklerin gelecekte Karadeniz'in kuzeybatı kıyısındaki tahıl alanlarına yönelik ilgisinin ilk işaretini verdi.

8. *Kuzey Sınırı ve Janos Hunyadi*

Osmanlıların 15. ve 16. yüzyıllar boyunca Tuna havzasındaki fethedilmemiş ülkelere yönelik akınları giderek daha sıklaştı. Dinî açıdan bu akınlar, gazi devletinin işlevini yerine getirmek gibi bir gerekçeyle haklı çıkartılıyordu. Siyasî açıdan ise yalnızca savaşan güçleri oyalamakla kalmıyor bölge halklarını korkutarak ve komşu eyaletlere ilişkin önemli bilgiler sağlayarak ilerdeki fetih için yolu açıyordu.

İç Savaş sırasında bile Carniola'daki Mötling'e bir akın düzenlenmişti (1408). En yakın üsten buraya 300 milden fazla bir uzaklık olduğu düşünülürse bu şaşırtıcı bir başarıydı. 1417 yılında Osmanlı hafif süvarileri, o ünlü akıncıları, daha da uzağa giderek Styria sınırındaki Radkersburg'u kuşattılarsa da bir Avusturya ordusu tarafından engellendiler. Tımışvar Banatı'na 1419'da yapılan bir saldırı Peterfy tarafından etkisiz kılındı ve Kral Zsigmond Bulgaristan'a yaptığı başarılı bir akınla öcünü aldı. 1431 yılında Carniola'nın tekrar işgal edilmesi Möttling'in bir kez daha yağmalanmasıyla sonuçlandı. Yine de Osmanlılar Rudolphswert'de (Novo Mesto) yenildiler. Bu arada Bosna ve Dalmaçya sahilleri de özellikle Saraybosna'nın Osmanlı işgali sırasında bu ilgiden paylarına düşeni aldılar.

Transilvanya (Erdel) içlerine ilk akın 1432'de gerçekleşti. Bir Türk-Ulah birliği, Sebeş ve Brasov (Kronstadt) bölgesini yıktı geçti. 1438'de Sibiu'nun (Hermannstadt) kuşatıldığı ve Medias, Sighişoara (Schössberg) ve Brasov'a akınların düzenlendiği büyük çaplı bir saldırı gerçekleşti. Belgrad'ın 1440 yılında kuşatılması sırasında Macaristan'a ve Transilvanya'ya bir başka akın daha düzenlendi.

1441 yılında, Transilvanya'ya daha yeni voyvoda olarak atanmış olan Macar kahraman Janos Hunyadi'nin büyük karşı saldırıları başladı. Hunyadi, Belgrad'dan Sırbistan'a ilerleyerek Semendire komutanı İshak Bey'i ağır bir yenilgiye uğrattı. 1442'de Mezid Bey'in Transilvanya'yı işgal etmesine engel oldu. Szent-Imreh'de kazandığı zaferin ardından yenilgiye uğrayan Mezid Bey, Hermannstadt'da öldürüldü. Hunyadi aynı yıl içinde ilki Eflâk'taki Ialomita Nehri kıyılarında, ikincisi Macaristan'daki Vaskapu (Vasag) geçidinde olmak üzere

iki defa Şehabeddin Paşa'yı korkunç bir katliamla yenilgiye uğrattı. Bu zaferler I. Murad'ın Konstantinopolis'e yönelik tasarladığı bir saldırının gerçekleşmesine engel olduğu gibi her yerde Hıristiyanların ümitlerini canlandırdı.

Hunyadi 1443 yılının sonlarında, Papa IV. Eugenius'un bir Haçlı Seferi telkininde bulunduğu bir sırada, o ünlü uzun seferine çıktı. Kendisine Kral Ladislas, Curac Brankoviç, Vlad Drakul ve bir Polonya askerî birliği eşlik ediyorlardı. Semendire üzerinden Niş'e ilerleyerek Aleksinac yakınında Osmanlıları yenilgiye uğrattılar (3.11.1443). Daha sonra Sofya'yı aldılar ve İzladi (Zlatitsa) geçidi ile Panagyurishte kenti arasında yapılan başka bir savaşı kazandılar (12.12.1443). Bu tarihe kadar hava o kadar soğuk ve Osmanlı çetelerinin saldırıları o denli yıkıcı olmuştu ki Edirne'ye ya da Filibe'ye ulaşmalan şansı çok azdı. Dolayısıyla Hunyadi'nin ordusu geri çekildi. Geri çekilirken de ilki Sofya yakınında Melkhtitsa'da (24.12.1443) ikincisi Şehirköy ile Niş arasındaki Kunoviça Dağı'nın yakınında yer alan Yalvaç'ta (2.1.1444) olmak üzere iki zafer daha kazandılar.

Birbiri ardı sıra kazanılan bu zaferler, şimdiye kadar gördüğümüz gibi Osmanlılar için Karaman'da ve Yunanistan'da bazı sorunlar yarattığı gibi Murad'ın Sırbistan ile barış yapmasına ve Macaristan'a da ateşkes önerisinde bulunmasına yol açtı. Ancak bu başarısıyla ve Kardinal Cosarini'nin kışkırtmalarıyla savaşma iştahı kamçılanmış olan Ladislas, bu öneriyi reddetti. Böylece 1444 yılında bir Haçlı Seferi daha başladı. Orsova'da Tuna'yı aşan Haçlı ordusu, Niğbolu üzerinden geçip Dobruca içinden Karadeniz'e yürüdü. Daha sonra güneye dönerek Kavarna'yı aldı. Haçlı ordusunun, gelişine engel olamadığı Murad, Varna'da bu orduyu tam bir yenilgiye uğrattı (10.11.1444). Ladislas öldürüldü. Hunyadi, Eflâklı Drakul tarafından ele geçirildi.

Hunyadi, kısa süren hapislik döneminden sonra Haçlı planlarını yeniden ele aldıysa da eski bağlaşıkları onu desteklemekte bu defa daha isteksizdiler. 1448 yılında İskender Bey ile birleşerek Sırbistan'ı işgal etti. Ancak bütün umutları, Murad'ın Kosova Savaşı'ndaki zaferiyle yıkıldı (18-20 Ekim 1448). Türkler ve Macarlar 1450 yılında üç yıllığına ateşkes imzaladılar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ GENİŞLEME DÖNEMİ (1451-1503)

[Harita: 16-19]

I. II. Mehmed ve II. Bayezid Dönemleri

[16. ve 17. Haritalar]

Tarihin II. Mehmed'in sultanlığı konusundaki yargısı, ağırlıklı olarak onun İstanbul'u (Konstantinopolis) fethetmesinin derin etkisi altındadır. Günümüzdeki Batılı için o, 'Fatih Muhammed', kendi halkı için ise 'Fatih Sultan Mehmed'dir. İstanbul'un ardından Mora, Trabzon, Sırbistan ve Bosna'nın fethedilmesi, korku saçan akıncılarının Alman ve İtalyan topraklarına yaptıkları akınlar ve son olarak da İtalya'nın topuğunda bir üssün kurulması yalnızca onun ününü arttırmaya yaradılar. Öyle ki II. Mehmed, Hunyadi, Corvinus, İskender Bey ve Rodos Şövalyeleri tarafından geri püskürtüldüğü zamanlarda bile bu ününe bir zarar gelmedi. Çıkmış olduğu on sekiz sefer onun şaşırtıcı enerjisinin bir göstergesidir.

1451 (Anadolu), 1453 (İstanbul), 1455 (Sırbistan), 1456 (Belgrad), 1458 (Mora), 1460 (Mora), 1461 (Trabzon), 1462 (Eflâk), 1462 (Midilli), 1463 (Bosna), 1464 (Bosna), 1466 (Arnavutluk), 1467 (Arnavutluk), 1468 (Karaman), 1470 (Karadağ), 1473 (Doğu Anadolu), 1476 (Moldavya), 1478 (Arnavutluk).

Bununla birlikte, toprak kazanma konusunda alçakgönüllüydü ve bir zaferi sonuna kadar götürmek için çok çaba göstermiyordu. Örneğin, 1473 yılında Uzun Hasan'ı yenilgiye uğrattıktan sonra doğuda artık elinin altında olan topraklara kararlı bir biçimde sırtını çevirmiş olmalı. 1453'teki olayın daha ilginç bir değerlendirmesine göre ise II. Mehmed, Bizans İmparatorluğu'nun mirasını

devraldıktan sonra iktidarının geri kalan döneminde İmparatorluğunun sınırlarını Tuna'ya, Toroslar'a, Kırım'a ve güney İtalya'ya kadar genişleterek bu mirası tam olarak değerlendirdi. Yine de kaynaklarını, bu sınırların ötesine geçerek hiç zorlamadı. 17. haritada, Bizans'ın 1000 yılındaki imparatorluğu ile II. Mehmed'in 1481 yılındaki imparatorluğu arasındaki çarpıcı benzerlik görülmektedir. Bu koşutluk, Toynbee'nin *Study of History* (bk. no. 20, I, s. 369-71) adlı kitabında da ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Babinger, *Mehmed der Eroberer* (bk. no. 105, Fransızca çevirisinde s. 504) adlı çalışmasında II. Pius'un ve Venedik Doçu'nun aynı görüşte olduğunu hatta ikincisinin, 1480 yılında Sultan'a yazdığı bir notta, Brindisi, Taranto ve Otranto'yu geç Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası olarak topraklarına katmaya hakkı olduğunu yazacak kadar ileri gittiğini söyler.

Diğer taraftan, II. Mehmed'in yayılma siyasetinin en tuhaf ve en az dikkate alınmış özelliklerinden birisi de bu siyasetin iç savaşlara ve iktidar çekişmelerine göre belirlenmiş olmasıydı. Rakip güçlerden birisinin sultandan yardım isteğinde bulunması genellikle o ülkenin bağımsızlığı açısından felaketle sonuçlanıyordu. Bu o kadar sık tekrarlanan bir durumdu ki II. Mehmed'in tam bir fırsatçı olduğunu gösterecek kadar uzun bir döküm yapılabilir. İktidar aileleri içindeki rekabetten yararlandığı pek çok kez görüldü: 1455 ve 1456'da Gattilusiler, 1456'da Moreote Palaeologlar, 1458'de Sırp vârisleri, 1465'te Karamanlılar, 1468'de Dulkadiroğulları, 1467'de Hersek'te, 1473'te Eflâk'ta ve 1475'te Kırım'da. Bununla birlikte II. Mehmed'in bu özelliğinin kalıtımsal olduğunu belirtmek gerekiyor. Çünkü atalarından da tamamen benzer koşullarda, Kantakuzenosların daveti üzerine, Avrupa'ya adım atmışlardı. Aynı şekilde Karesi ve Bulgaristan'daki iç karışıklık da Osmanlı müdahalesi için fırsat yaratmıştı!

II. Bayezid'in güçlü babası ile karşılaştırılması doğal olarak onun aleyhine oluyordu. İlk on sultan ile aynı sınıfa giremeyecek kadar zayıf ve yetersiz bir hükümdar olduğuna ilişkin eski görüş son yıllarda oldukça değişmiştir (bk. özellikle Fischer, no. 107). II. Bayezid babasının ya da daha önceki adaşının savaşçı enerjilerine sahip olmayabilirdi; ama yeni fetihlerden sonra imparatorluk içinde birliğin sağlanması için belli bir sürenin gerekli olduğunu açıkça görmüştü. II. Mehmed'in Balkan yarımadasındaki kuşatılmış Venedik ve Slav topraklarını işgal etme politikasını başarıyla sürdürdü. Özellikle de erkek kardeşi Cem Sultan'ın 1495 yılındaki ölümünden sonra batıdaki düşmanları konusunda sakıngan olma gereksinimi duymamıştı.

1503 yılı, inceleme konusu olan bu dönemi kapatmak için Bayezid'in ölüm tarihi olan 1512 yılından daha uygun bir tarihtir. Çünkü bir dönemin bitişine işaret etmektedir. Venedik ve Macaristan ile yapılan barış, batı cephesinde nere-

deyse hiç kesintisiz süren uzun bir savaş döneminin de sonunu getirdi. Doğu'da, Osmanlı sınırlan üzerinde yeni bir İran iktidarının ortaya çıkması ise aynı yıl içinde yeni bir dönemi başlattı.

Safevî şahı İsmail sahneye çıkıncaya ve insanlara Şiî mezhebini zorla kabul ettirmek üzere dinî fetih politikasını uygulamaya koyuncaya kadar Osmanlılar, Asya'daki topraklarını genişletmek doğrultusunda bir istek göstermediler. Dolayısıyla ortodoks Hıristiyan dünyasının tarihsel sınırlarının dışında, diğer Müslüman devletlerin zararına bir yayılma olmadığı gibi Osmanlıların Şiîlere karşı bir hoşgörüsüzlüğü de söz konusu değildi. Şah İsmail'in askerî ve dinî saldırganlığı sonunda Osmanlı siyasetinde büyük bir değişikliğe yol açtı (bk. Toynbee, *a.g.e*, s. 371).

Aşağıdaki tablo, Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. yüzyıl boyunca ne kadar genişlediğini göstermekte ve 1503 yılında Rumeli ve Anadolu Beylerbeylikleri arasındaki ilginç dengeyi ortaya çıkarmaktadır (Bu değerlendirme yalnızca doğrudan yönetilen bölgeleri kapsar, vasal devletleri içermez).

(Bu dönemde yapılan birçok sefere ilişkin ayrıntılar, çoğunlukla akıl karıştırıcı ve belirsiz olan çeşitli coğrafî isimlerin kullanımını gerektirmektedir.

İKİNCİ GENİŞLEME DÖNEMİ (1451-1503)

Tarih	Avrupa		Asya	Toplam
	(bin kilometrekare olarak)			
1389 (I. Murad'ın ölümü)	131.054		130.018	261.072
1402 (Ankara'dan önce)	225.740		469.826	692.566
1404 (Timur'un çekilmesi)	168.609		119.140	287.749
1413 (Birliğin kurulması)	168.609		172.235	340.844
1421 (I. Mehmed'in ölümü)	198.394		206.423	404.817
1451 (II. Murad'ın ölümü)	266.511		298.109	564.620
1481 (II. Mehmed'in ölümü)	403.522	} Kefe ile	446.516	850.038
1503 (Buda Barışı)	427.091		456.358	883.449

II. Asya Cephesi

Osmanlıları, Anadolu'da toprak kazanmaya yönelten nedenler şöyle sıralanabilir:

a) Karadeniz kıyılarında kalan son bağımsız devletleri de ortadan kaldırma isteği.

b) Başından beri ısrarla düşmanca bir tutumu olan Karaman iktidarını yıkma gereksinimi.

Osmanlılar bu hedeflerini gerçekleştirme sürecinde Akkoyunlu Türkmenleri ile Mısır ve Suriye'nin Memlûk Sultanları gibi daha önemli iki güçle karşı karşıya geldiler. Aralarında bir çarpışma olması kaçınılmazdı. Yine de her iki devlete yönelik büyük fetih savaşlarına girişilmedi.

1. *Karadeniz Kıyıları*

Osmanlılar bu doğrultuda daha önce de yayılmışlar ve bunun sonucunda Ceneviz'in ticari liman kenti Amasra (Amastris) ile Kastamonu ve Sinop vasal beyliklerinin etrafları sarılmıştı. Daha doğuda, Osmanlı eyaleti olan Canik'in ilersinde Trabzon Rum İmparatorluğu bulunuyordu. Bu imparatorluğun toprakları, en parlak döneminde Amasra'dan Phasis Nehri'ne kadar uzanmış; ancak o zamandan bu yana imparatorluk hem iyice küçülmüş hem de gücünü büyük ölçüde yitirmişti. Artık başkentinin dışında çok az bir toprağa sahipti. Komnenoslar, önceleri Selçukluların daha sonda da Timur'un vasalı olmuşlarsa da 1453 yılında II. Mehmed kendilerinden düzenli bir para talebinde bulununcaya kadar Osmanlı boyunduruğuna girmemeyi başarmışlardı. 1456 yılında Amasya valisinin kentin çevresine yaptığı saldırı Komnenosları bu parayı ödemek zorunda bırakmıştı.

Sultan, 1460 yılında artık buradaki bütün bu küçük devletlere karşı saldırıya geçmek için hazırdı. Veziriazam Mahmud Paşa, Ceneviz kentine karadan ve denizden saldırıda bulundu. Bundan böyle Çanakkale ve İstanbul Boğazları Türklerin elinde olduğu için destek birliklerinin buraya ulaşmaları olanaksızdı. Amasra kısa sürede düştü. II. Mehmed, sonraki yıl Sinop Beyliği'ne yürüdü. İsmail Bey hiç uğraştırmadan boyun eğdiği için yitirdiği topraklar karşılığında kendisine Rumeli'de, Filibe yakınlarındaki toprak parçası bağışlandı. Böylece Candaroğullarının Kastamonu bölgesinde 150 yıl sürmüş olan iktidarları sona erdi. Ancak bu aile daha uzun bir süre Osmanlı üst sınıfının saygın üyeleri olarak yaşamlarını sürdürdüler (Sonraki yıllarda ısrarlı bir isyankâr olduğunu gösterecek olan İsmail'in kardeşi Kızıl Ahmed dışında).

Artık sıra Komnenoslara gelmişti. Trabzon'un son imparatoru olan David, bütün umutlarını Diyarbakır beyi ve Akkoyunluların önderi ve aynı zamanda yeğeniyle evli olan Uzun Hasan'a bağlamıştı. Ancak Uzun Hasan, henüz Osmanlılarla boy ölçüşebilecek kadar güçlü değildi. II. Mehmed, Uzun Hasan'dan Trabzon'un güneyindeki sağlam Koyluhisar Kalesi'ni aldığında Uzun Hasan onunla Erzincan'da barış yaptı. David, Sultan'ın ortaya çıkmasıyla birlikte teslim olduysa da (15.8.1461) kenti uzun süren bir kuşatmaya karşı koyacak kadar güçlüydü. Böylece son bağımsız Rum yönetimi de imparatorluk tarafından bastırıldı (Komnenos ailesinden tek bir yönetici, Cenevizlilerin ve Tatarların izniyle Kırım'daki Menkup'ta geleceği belirsiz bir varlık gösterıneyi sürdürdü).

Trabzon Rum İmparatorluğu'nun doğu sahillerindeki ve dağlık iç bölgedeki eski topraklarına gelince; buralar çoktan Çıldır'ın (Samtskhe) ve Guria'nın Gürcü prenslerine kaptırılmıştı. O dönemde bu bölgeleri Osmanlı topraklarına katmaya yönelik hiçbir girişim olmadı. Oysa Gürcü yıllıklarında, Çıldır'ın Baadur (1466-75) ve I. Kai-Khosro (1500-02) gibi atabeylerinin dönemlerinde Klarjeti ve Chaneti'ye (yani Çoruh Vadisi) akınlar düzenlendiğini okumaktayız. Hatta I. Kai-Khosro, Erzurum ve Trabzon paşalarını 'uysal sözleri ve sık sık verdiği armağanlarıyla' yatıştırmak zorunda kalmıştı. Gürcistan'ın daha uzaktaki prenslikleri henüz Osmanlı birlikleri tarafından rahatsız edilmemişlerdi. Ancak 1451 yılında, Karadeniz'in doğu ucunun kuzeyindeki Abkhazeti gibi vahşi bir sahil şeridinin acımasız bir deniz saldırısı ile yerle bir edildiği kayıtlara geçmiştir (bk. Brosset, no. 215).

2. *Karaman*

Karaman Beyi Taceddin İbrahim, II. Mehmed'in tahta geçtiği haberini alır almaz düşüncesizce rakibinin genç ve deneyimsiz olmasından güç alarak Menteşe, Aydın ve Germiyan beyliklerinde bir isyan çıkarttı ve Osmanlı topraklarını işgal etti. Ancak Akşehir ve Beyşehir'i alan İshak Paşa tarafından buralardan geri çıkartıldı. II. Mehmed'in kendisi savaş alanına geldiğinde İbrahim barış yapmak istedi. Sultan'ı Avrupa'da bekleyen daha önemli işleri olduğu için bir kez daha barış istekleri kabul edildi ve vergi ödemeleri konusunda anlaştılar. İmparatorluğa hiç toprak katılmadıysa da II. Mehmed önlem olarak Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezini Ankara'dan Kütahya'ya taşıdı. Çünkü Kütahya'dan Konya'ya ve göller bölgesine uzanan askerî yollar daha iyi bir durumdaydı.

İbrahim sonunda, sürekli yenilgilerinden bir kazanç sağlamış olsa gerek çünkü iktidarının ilerki yıllarında, II. Mehmed için daha fazla sorun çıkarmadı. Doymak bilmez hırsını Memlûklere yönelterek Adana ve Tarsus ile birlikte Kilikya düzlüklerini işgal etti (1456-57). Bir kez daha bu girişimi sonuçsuz kaldı ve ken-

disine karşı düzenlenen cezalandırıcı bir seferin sonunda eski sınır yeniden çizildi. Yaşlılığında pek çok oğlu arasındaki çekişmelerden dolayı yıpranan Taceddin İbrahim 1464'te ölünce Kevele Kalesi'nde, beyliği yıkıma götürecek olan bir iç savaş patlak verdi.

Konya, büyük oğlu Pîr Ahmed tarafından ele geçirilmişti. Bunun üzerine üvey kardeşi İshak, Uzun Hasan'a başvurdu. Uzun Hasan, İshak adına Karaman Beyliği'ni işgal etti ve yönetici olarak onu buraya yerleştirdi. Kızıl Ahmed Candaroğlu'nu da yanında danışman olarak bıraktı. İshak artık II. Mehmed ile ilişkisini düzeltmek istiyordu. Akşehir ve Beyşehir gibi göller bölgesinin iki kentini ona vermeyi önerdiyse de Sultan bunun yerine I. Bayezid'in Çarşamba suyu boyunca çizdiği eski sınırın yeniden geçerli olmasını istedi. İshak'ın bunu kabul etmemesi üzerine Karaman'ın işgal edilmesi emrini verdi. İshak, Ermenek yakınında yenilgiye uğratıldı. Zaferi kazanmış olan komutan da Konya'da Sultan'ın vasalı olarak Pîr Ahmed'in yerine geçti. Bu arada Akşehir ve Beyşehir kentleri de Ilgın ve Saklan kaleleriyle birlikte hemen imparatorluğa dahil edilmişlerdi. İshak kaçtı ancak küçük oğlunun Kilikya sahillerindeki Silifke'yi elinde tutmasına izin verildi (1464-65).

Pîr Ahmed, 1468 yılında miras aldığı hırsını ve bağımsızlık arzusunu açığa çıkarmaya başladı. Bunun üzerine II. Mehmed, Karaman Beyliği'ne bir son vermeye kararlı olarak Akşehir ve Kevele üzerinden Konya'ya yürüdü.

Ordunun bir kolu İshak'ı Larende'den sürerek bölgedeki Turgudlu Türkmen aşiretinin büyük bir bölümünü öldürdü. Burada bulunan üretken zanaatçıların çoğu İstanbul'a gönderildi. Karaman Beyliği artık Silifke dışında tümüyle Osmanlı topraklarına katılmıştı. Ancak 1470 yılında Pîr Ahmed'i ve İbrahim'in diğer oğlu Kasım'ı yıldırmak için bir seferin daha düzenlenmesi gerekmişti. Veziriazam Rum Mehmed Paşa, acımasızca Larende ve Ereğli bölgesini yakıp yıktı. Ancak Varsak Türkmenlerinin karşısında ciddi bir yenilgiye uğrayınca kızgın Sultan tarafından görevinden alındı. Onun yerine geçen İshak Paşa (İshak Karamanoğlu ile karıştırılmamalı) Kasım'ı Mut'ta yendi ve Mut ile Ereğli kalelerini yeniden eline geçirdi. Varköy, Uçhisar ve Ortahisar (bugün hiçbirisinin yeri saptanamıyor) kalelerini aldı ve Aksaray kentinin isyankâr halkını buradan sürdü (1471).

II. Mehmed şimdi de, güney sahillerinde kalan son küçük beylikleri ortadan kaldırmaya kararlıydı. İlk düşen kent, yaklaşık 1220 yılında Selçuklular tarafından kurulmuş olan ve hâlâ Selçuklu sultanlarının soyundan gelen ve ünlü Kılıçarslan'ın ismini taşıyan birisi tarafından yönetilmekte olan Alanya (Alâiye) oldu. Gedik Ahmed Paşa, Alanya Beyi'ni boyun eğmesi için ikna etti. Bey, karşılığında Trakya'daki Gümülcine topraklarıyla ödüllendirildi (1471). O yıl ya da bir sonraki yıl içinde Alara ve Manavgat kaleleri de Osmanlı topraklarına katıldı. Gedik Ahmed Paşa, 1472 yılında Karamanoğullarının hayatta kalan son üyelerinden Silifke liman kentini ve Rumların Lulon, Arapların Hisnu's-Sakalibe dedikleri Lula Kalesi'ni aldı.

Sultan'ın bu hedefinin gerçekleşmesinden hemen sonra Anadolu'nun Pîr Ahmed, Kasım ve Kızıl Ahmed'i destekleyen Akkoyunlu güçleri tarafından istila edilmesi sorunu yeniden gündeme geldi (1472 yılının yazı).

Tokat ele geçirilmişti. Bunu Kayseri izledi. Bu arada Amasya ve Ankara bölgeleri yerle bir edilmişti. Uzun Hasan Erzincan'dan olaylann gidişini izlerken Karamanoğullan geçmişte atalarının olan topraklan boydan boya aşarak Beyşehir Gölü'ne kadar geldiler. Ancak Kıreli Savaşı'nda, Davud Paşa'nın ve Şehzâde Mustafa'nın karşısında tam bir yenilgiye uğradılar (19.8.1472). Pîr Ahmed ve Kasım kaçtılar. Pîr Ahmed, iki yıl sonra Tarsus'ta öldü. Kasım ise Silifke'ye sığındı. Burada şansı yüzüne güldü ve Papa tarafından gönderilmiş olan Venedik, Napoli ve Rodos deniz Haçlılarının gelişinden yararlandı. Haçlı ordusu 1472 yılında Anadolu sahillerine akınlar düzenleyerek İzmir'i yaktılar, Antalya'ya saldırdılar ve bir sonraki yıl içinde Sığın (Sighino) ve Korgos (Korykos) kentlerini Kasım'a verdiler. Haçlı ordusu çekilmeden önce son olarak Rodos'un karşısındaki Makri'yi (bg. Fethiye) yağmaladı.

Gedik Ahmed Paşa, 1474 yılında bölgeye tekrar eski düzeni getirdiyse de Kasım, 1482-83'teki ölümüne kadar Silifke'de bağımsızlığını korumuş olmalı. Son yıllarında II. Bayezid'in erkek kardeşi ve aynı zamanda rakibi olan Cem Sultan'a arka çıkarak bir kez daha tehlikeli bir düşman olduğunu göstermiş oldu. 1481 yılında Karaman'da bir isyan çıkarttı ve Osmanlı ordusuna Mut yakınlannda saldırdı. Sonraki yıl Adana'da Cem Sultan'a katıldı. Birliğin Konya'yı ele geçirmesi engellendiyse de sonunda yenilgiye uğramadan önce Ankara'yı işgal etmeyi başardılar. Cem Sultan önce Anamur'a oradan da Rodos'a kaçtı. Rodos'tan ise Fransa'da ve İtalya'da tutsaklıkla sonuçlanacak olan uzun yolculuğuna çıktı. Kasım, Silifke'ye döndü. Onun bu kentte ölümünün ardından Bayezid, bir yüzyıldır Osmanlı ilerleyişine karşı bir engel oluşturmuş olan bu beylikten geriye kalan toprağı sonunda imparatorluğa katabildi.

1500 yılında Mustafa Karamanoğlu Larende'yi yakıp Osmanlıları yendiğinde bu eski ruh son olarak bir kez daha canlanmış olduysa da 1501 yılında Mesih Paşa tarafından bozguna uğratıldılar.

3. *Uzun Hasan ile Olan Mücadele*

Şahruh'un uzun iktidan (1405-47) boyunca, Timur'un güçlü ve atılgan oğlu, Azerbaycan'ın Karakoyunlu ve Diyarbekir'in Akkoyunlu Türkmen toplulukları İran, Anadolu ve Suriye'deki komşuları için bir düşman olmaktan çok bir sıkıntı kaynağı olmuşlardı. Ancak Timur'un topraklan Şahruh'un ölümü üzerine çıkan iç kargaşa sırasında dağıldı. Karakoyunlu Cihanşah (1435-67), İran'ın batısında ve Irak'ta bir imparatorluk kurma fırsatını yakaladıysa da her şeyini genç rakibi Akkoyunlu Uzun Hasan ile (1453-78) Erzincan'ın güneydoğusundaki Kiğı'da yaptığı tek bir savaşta yitirdi (11.11.1467).

Akkoyunluların bütün varlıkları, Timur'un Kara Osman'ı (ö. 1434-35) kayırmasıyla oluşmuştu. Bununla birlikte Cihanşah'ın tehdit edici gücü karşısında korunabilmek için Mısır'ın Memlûk Sultanlarına yöneldiler. Uzun Hasan,

daha iktidarının başlarında Hısn-ı Keyf (Hasankeyf) ve Karkar'ı (yak.1459-60) bağımlı olduğu Osmanlılardan alarak hırsını ortaya koymuştu. Daha sonra kentlerinin anahtarlarını göndererek kibirli bir şekilde sözde egemenliklerini tanıdı. Aynı zamanda II. Mehmed'den Trabzon'dan artık vergi almamasını istedi. Daha önce de gördüğümüz gibi bu kentteki iktidar ailesiyle evlilik yoluyla bir anlaşma yapmıştı. Ancak bununla da kalmayıp II. Mehmed'in, Timur'un bir ardılı olarak kendisine altmış yıldır ödenmemiş olan vergi borcunu vermesini de istedi!

Osmanlı diplomatik yazışmaları, Osmanlıların Şahruh'a her zaman büyük bir saygıyla yaklaştıklarını ancak Türkmen önderlerini çok ciddiye almadıklarını göstermektedir; II. Mehmed, bu zıpçıktıya karşı bir sefer düzenleyerek küstahlığına cevap verdi. 1461'de, daha önce de sözü edilmiş olan Sinop yürüyüşü gerçekleşti. II. Mehmed buradan Koyluhisar'a ilerledi (yakın bir zamanda Uzun Hasan tarafından yerel beyinden alınmıştı) ve burayı ele geçirdi. Doğu sınır üzerinde yoğunlaşmış olan Uzun Hasan, çekişmeye girecek durumda değildi. II. Mehmed ile Erzincan'da alelacele bir barış yaptı. Mehmed, kuzeye dönerek Trabzon'a yöneldi. Yine de Uzun Hasan, Karamanlı İshak'ın 1464'te kendisine yaptığı çağrıya karşı koyamadı. Oysa daha önce de gördüğümüz gibi, İshak'ı Konya'da kendisine bağımlı bir yönetici olarak yerleştirme başarısı hiç de uzun ömürlü olmamıştı.

Uzun Hasan'ın rakibi Cihanşah üzerinde 1467'de kazandığı zafer, gücünü üç katına çıkardı. Küçük hanedan artık, Irak'ın büyük bir bölümü ile İran'ın Ermenistan ve Azerbaycan'la birlikte üçte ikisini kapsayan bir imparatorluğun yöneticisi durumuna gelmişti. Ülkesinin toplam alanı neredeyse II. Mehmed'inkiyle eşitlendi. Osmanlı ilerleyişinin tehdidi altında olan Avrupa devletleri ise bu yeni güçle bir anlaşma yapma ümidine bel bağladılar. Ancak hayal kırıklığına uğrayacaklardı. Venedik ve Papalığın yoğun diplomasi mekiğine karşın birkaç yıl hiçbir şey çıkmadı. 1472-73'te son anlaşmazlık çıktığında bunun bir öncekine göre hiç de belirleyici olmadığı görüldü. Her iki taraf da bir savaşı kazanmıştı. Ancak bunu sürdürmek yerine sınırdan geri çekilerek birbirlerinin varlıklarını iktidarda oldukları geri kalan sürede göz ardı ettiler.

Seferin coğrafyası karanlıktadır. Yine de anlaşıldığı kadarıyla, Türkmenlerin ileri birliklerinin 1472'de Kıreli'nde yenilmelerinden sonra II. Mehmed'in kendisi bir sonraki yıl Tokat ve Niksar üzerinden Koyluhisar ve Şebin-Karahisar'a, buradan da Erzincan Ovası'na yürüdü. Ordunun ileri kolu burada Fırat'ı geçti ama Tercan bölgesinde yenilgiye uğradı. Bu yenilgi II. Mehmed'in cesaretini kırmış olmalı ki Erzincan'dan kuzeye, Trabzon'a doğru geri çekilmeye başladı. Bayburd'un batısındaki dağlarda Uzun Hasan'ın ordusu ile karşılaştı ve tam bir zafer kazandı (11.8.1473).

Günümüz tarihçileri hâlâ, II. Mehmed'in bu zaferinden 'Tercan Savaşı' olarak bahsederek işleri karıştırmaktadırlar (bk. Taeschner, yalnızca 'Wegenetz'de, no. 158, II, s. 6 vd

değil, *Encyclopedia of Islam*'ın yeni baskısındaki 'Anadolu' maddesinde de bunu yapar); ayrıca 'Otlukbeli' ve 'Üçağızlu' olarak von Hammer (bk. no. 1, III, s. 164) ve Babinger (bk. no. 105, s. 373) tarafından tam olarak belirtilen bu yerlerle ilgili bilgi bize kuşkusuz Sa'deddin gibi daha sonraki tarihçilerden gelmektedir. Oysa sefer boyunca Osmanlı ordusunda bulunmuş olan Giovanni Angiolello gibi bir tanığın aktardıklarına göre savaş alanı Tercan'ın kuzeyine düşmekteydi (ayrıca bk. Minorsky'nin *Encyclopedia of Islam*'ın, 1. baskısındaki, 'Uzun Hasan' maddesi). Angiolello diyor ki:

> "Böyle bir yenilginin (yani nehir geçidindeki Osmanlı yenilgisi) ardından korkuya kapılan Türk, en kısa yoldan ordusunu ülkesine sürmeye karar verdi... On gün sonra nehre sırtını dönmüş olarak Baybret (Bayburd) kentini sağına alıp Büyük ve Küçük Ermenistan'ı birbirinden ayıran dağların arasından kuzeybatıya yöneldi ve Ağustos ayının sonunda Trabzon yolu üzerindeki bir vadiye girdi... Ve işte! İranlılar sağımızdaki dağlarda belirdiler."

Sultan, kazanmış olduğu parlak zafere karşın bundan sonuna kadar yararlanmadı. Önemli bir kale olan Şebinkarahisar'ı imparatorluğa katmakla yetindi. Bu kale otuz yıl kadar bir süre Anadolu'nun kuzeydoğu sınırında bir Osmanlı üssü olarak kaldı. Uzun Hasan da artık savaştan bıkmıştı. Venedik Beyi'nin onu yeniden etkin bir işbirliği içine çekme çabaları sonuçsuz kaldı. Yenilgisinden ününe önemli bir zarar gelmemiş olmasına sevinen Uzun Hasan, son yıllarını doğu sınırına verdi. Oğlu Yakub'un başarılı iktidarı (1479-90) sırasında da Osmanlılarla dostça ve huzur içinde bir ilişki sürdürdü. Her iki güç arasında yer alan geniş bir toprak kuşağı, bir çeşit 'sahipsiz bölge' olarak bırakılmış olsa gerek. Yine de Sultan'ın oğlu Bayezid, 1480'de Gürcistan'ı istila etmek ve Torul ile Mazahilit kalelerini almakla görevlendirildiyse de (dönemin veziriazamı Mehmed Paşa'nın kayıtlarındaki açık olmayan bir bilgiye göre) bugün saptanamayan bu yerler, Sivas ile Trabzon arasındaki dağların iyice uzağında aranmalıdır (bk. Babinger, *a.g.e*, s. 489).

Yakub'un mirasçıları arasında sürüp giden taht kavgaları İstanbul'da çok ilgi uyandırmıyordu: II. Bayezid, 1498'de damadı Akkoyunlu beyi Ahmed'e destek olacağı bir sefer için bazı hazırlıklar yaptıysa da Avrupa'da olup bitenler dikkatini o yöne çekmişti. 16. yüzyılın ilk yıllarında, bütün bir Akkoyunlu ailesinin Safevî şahı İsmail tarafından hızla yıkılmasını önleyecek hiçbir şey yapılmadı.

Kısa bir süre sonra olayların patlak vereceği bir sınıra yönelik bu ilgisizlik yüzünden sınırı çizmek için yeterince veri toplayamıyoruz. Dolayısıyla harita, İran'a doğru uzanan Osmanlı hattının belli bir bölümünü göstermektedir; Erzincan, Kemah, Bayburd ya da Erzurum'un Osmanlılara ait olup olmadıkları konusunda bir şey söyleyemiyoruz. Bir yandan 1474-78 yılları arasında Bayburd'un Uzun Hasan'a ait olduğuna ilişkin Giosafa Barbaro'nun tanıklığına sahibiz (bk. no. 113); diğer yandan Giovanni Angiolello'nun anlattıklarından II. Mehmed'in, 1473'teki

zaferinden sonra, batıya dönerken Bayburd'u ele geçirdiğini öğreniyoruz (1473). Gürcü yıllıkları ise Erzurum paşasının 1500-02 yılları arasındaki akınlarından bahsetmektedir. Şu varsayımlara dayanarak bütün bu bilgi kırıntılarını bir araya getirebiliriz; a) II. Mehmed'in Bayburd'u geçici bir süreliğine ele geçirmiş olduğunu. b) II. Bayezid'in, yüzyıl sona ermeden sınırını Erzurum'a kadar ilerletmiş olduğunu. c) 1502-08 yılları arasında Şah İsmail'in Erzincan'a kadar olan Fırat sınırını yeniden ele geçirdiğini. İlk varsayım yeterince olası olmakla birlikte ikincisi tümüyle olasılık dışındadır. Ayrıca geniş bir toprak parçasının karşılıklı olarak söze dökülmeden tarafsız bir bölge olarak kabul edilmiş olmasına ilişkin tahmine ise, kesin bilgiler olmadığı sürece kuşkuyla yaklaşılacaktır.

4. *Mısır ile Yapılan İlk Savaş*

Osmanlı sultanlarının Türkmen Dulkadir beyleriyle yapmış olduklan anlaşma bu dönem boyunca sürdü. Bununla birlikte Akkoyunluların, Dulkadir topraklarına olan tehlikeli yakınlığı beyleri zayıf düşürmüştü. Sonuç olarak Dulkadir beyleri korunmak için, eskiden bağımlı oldukları Mısır'ın Memlûk sultanlarına daha çok güvenmeye başladılar; Dulkadir hükümdarı Süleyman Bey'in (1442-54) oğulları arasında iç savaş patlak verdiğinde ise hem İstanbul'daki hem de Mısır'daki saray erkanı, rakip adayları destekleyerek bu yararlı tampon devlet üzerinde etkili olmaya çalıştılar. Böylece Memlûkler 1465'te Şahbudak'ı Malatya'ya yönetici olarak yerleştirdiler; kardeş katili olduğu için Şahbudak'ı sevmeyen kendi halkı, II. Mehmed'den yardım istedi. II. Mehmed, derhal bir yardım birliği ve kardeşlerden Şahsuvar'ı diğerinin yerine atayan bir yazı gönderdi. Böylece Osmanlı ve Mısır birlikleri ilk defa olarak 1468 ya da 1469'da Antep'te (Ayntab) karşı karşıya geldiler. Bu çarpışma Osmanlı zaferiyle sonuçlanmış olmasına karşın Kahireli bir elçi 1470'te Sultan'ı, aslında Şahbudak'ın yönetimde hakkı olduğuna ikna etmiş olmalı; ancak 1480'de bir başka kardeş, Alaüddevle, isyan etti ve Osmanlı yardımı sayesinde Şahbudak'ı kovmayı başardı.

Yakın bir tarihte Karaman'ın fethedilmiş olması, Türk sınırını zaten Toros Dağlan'nda, bir Mısır eyaleti olan Kilikya'nın karşısına getirmişti. Yönetim sistemlerinin etkin bir askerî örgütlenmeye dayanması nedeniyle birbirine benzeyen bu iki güçlü devlet arasında artık tarafsız bir bölge yoktu. Biri diğerinin etki alanına girdiğinde çarpışma kaçınılmazdı.

Memlûk sultanı Osmanlıların Dulkadir toprağındaki eylemlerine, Bayezid'in kardeşi Cem'i destekleyerek hemen karşılık verdi. Cem, Yenişehir Savaşı'ndaki (20.6.1481) ilk yenilgisinden sonra Mısır'a kaçtığında kendisine kış boyunca sığınma hakkı tanınmış, ilkbaharda da yeniden mücadeleye girmesi için askerî

destek sağlanmıştı. Cem'in son yenilgisi ve kaçışından sonra II. Bayezid, Alaüddevle'yi kuzeydeki Mısır garnizonlarına saldırması için kışkırttı. Rumkale ve Antep ele geçirildiyse de Türkler, Malatya yakınlarında yenilgiye uğradılar (1482). Yine bu sırada Karagöz adında Karamanlı bir önder komutasındaki birlikler Kilikya içlerine doğru ilerleyerek Adana ve Tarsus kentlerini aldılar ve daha sonra da Bayezid'in hizmetine girerek fethettikleri bu yerleri ona devrettiler.

Sakıngan bir yapısı olan Sultan'ın, ilk davranan Karagöz olmadıkça saldırgan bir eyleme geçmiş olması olası değildir. Hediyeyi kabul eden Sultan daha sonra barış görüşmelerini başlattı (1483). Memlûklü Kayıtbay'ın buna cevabı, yitirdiği kentleri yeniden almak oldu (1484). Bunun üzerine Bayezid, Karagöz'ü, Kilikya'ya saldırmak üzere büyük bir ordunun başında gönderdi ve savaş başladı (1485-91).

Karagöz ilk önce Gülek geçidini (Kilikya Kapıları) ve Toros Dağları'ndaki eski Ermeni kalesi Partzaperd'i sağlama aldı. Daha sonra da Adana, Tarsus kentleri ve nehir ağızlarıyla birlikte ovayı işgal etti. Özbek komutasındaki Mısır ordusu Osmanlıları Adana yakınlarında yenilgiye uğrattı ve ikinci bir savaş sırasında da önderleri Hersekoğlu Ahmed Paşa'yı yakaladı. Ancak Memlûkler, dağ geçitlerini yeniden ele geçirmeyi başaramadılar. 1487'de Davud Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri, Türkmen Turgud ve Varsak aşiretlerinden geriye kalanları (1470'te Rum Mehmed Paşa'nın acımasızlıkları karşısında güvenlikleri için Toros Dağları'nın güney eteklerine kaçmışlardı) Sultan'a bağlanmak durumunda bıraktılar.

1488 yılının ilkbaharında Bayezid, karadan ve denizden seferler başlattı. Ali Paşa komutasındaki ordu, Namrun (eski Bizans kalesi Lampron), Adana, Tarsus, Anavarza ('Ayn Zarba'), Sis ve bütün Kozan bölgesini ele geçirdi ancak Adana ve Tarsus arasındaki Ağaçayın'nda yapılan kararsız bir savaşın yıldırıcı olması yüzünden Ereğli'ye geri çekildi. Geri verilmiş olan Hersekoğlu'nun komutasındaki donanma, Kıbrıs'a saldırdı ama Magosa'da, adanın denetimini ele geçiren Venedikliler tarafından geri püskürtüldü. Özbek, 1489'da Kilikya kentlerini yeniden ele geçirdi. Bundan sonra Mısırlılar, daha önceden Osmanlılarla yaptığı anlaşmayı bozmuş olan (1487) Alaüddevle'nin ihaneti sayesinde, savunma konumundan saldırıya geçtiler. Alaüddevle şimdi de Özbek ile birlikte imparatorluğu işgal etti, Kayseri'yi yağmaladı (1490) ve talihsiz Hersekoğlu'nu ikinci defa olarak yakaladı. Ancak kıtlık yüzünden Memlûk askerleri daha fazla zarar veremeden geri çekilmek zorunda kaldılar.

1491 yılında her iki taraf da barış için hazırdı. Tunus sultanı, arabuluculuk yapmayı önerdi. Yapılan antlaşmayla birlikte Adana ve Tarsus ile Gülek Geçidi'nin güney ucuna hâkim kale Mısır'a geri verildi. Bununla birlikte (Bayezid'in saygınlığını korumak için) bu yerlerin Mekke ve Medine kutsal kentlerine ait oldukları kabul edildi. Neredeyse bir çeyrek yüzyıl boyunca iki devlet arasındaki barış korundu. Bayezid, 1499'da bir sefer daha düzenlemeyi tasarladıysa da Venedik Savaşı'nın patlak vermesi onu bu planından alıkoydu. 1501'de ise kızını, yaşlı Memlûk sultanı Kansu Gavri (1500-16) ile evlenmek üzere göndererek bu anlaşmayı onaylamış oldu.

III. Avrupa Cephesi

II. Mehmed, iktidarının ilk yılında güçlü Avrupa devletleriyle barışçıl bir ilişkiyi sürdürdü. Venedik, Cenova, Macaristan, Rodos ve Sırbistan özerk devletleriyle yapılmış olan antlaşmaların süresi uzatıldı. Eflâk ve Ragusa'daki vasalların konumunun ve Athos (Aynaroz) Dağı keşişlerine tanınmış olan ayrıcalıkların geçerliliği korundu. Yalnızca İskender Bey, Arnavutluk'ta etkin olarak düşmanlığını sürdürdüyse de 1451 yılında bu bölgede bile önemli olaylar olduğuna ilişkin bir kayıt yoktur.

II. Mehmed yaşamı boyunca bir daha hiç bu kadar barışçıl bir dönemden geçmeyecekti. Sonraki otuz yıl boyunca her yıl, çoğunlukla sınırın birkaç yerinde birden eş zamanlı olarak çıkan savaşların haberleri geldi. II. Bayezid'in bu dönemde yer alan yirmi iki yıllık saltanatı süresinde bile yalnızca dört savaşla (1488, 1489, 1491 ve 1495) karşılaşmaktayız. Balkan yarımadasının hiçbir yerinde askerî bir eyleme ilişkin bir kayıt olmadığı gibi bu istisnalar da akıncı saldırıları hakkında daha kesin bilgilerimiz olsaydı kuşkusuz ortadan kalkardı.

16. Harita, bu tükenmeyen enerjinin sonuçlarını açık olarak göstermektedir. Bu dönemde sultanlık güneyde Yunanistan'ın içlerine, neredeyse Parga, Napoli ve Monemvasia'ya kadar genişlemişti. Hıristiyanlığa adalardan oluşan bir halka bırakılmış, kuzeybatı doğrultusunda ise Sava-Tuna hattına doğru bir yayılma olmuştu.

1. *Bizans'ın Sonu*

İstanbul'un (Konstantinopolis) kuşatılışının ve ele geçirilişinin o ünlü öyküsü baştan sona tarihe geçirilmiş olup pek çok kitapta ele alındığı için burada buna kısaca değinmekle yetineceğiz. Boğaz'ın Avrupa yakasında, I. Bayezid'in Güzelcehisar Kalesi'nin tam karşısında yeni bir kalenin, Rumelihisarı'nın inşa edilmesiyle birlikte Bizans İmparatorluğu da son defa olarak can çekişmeye başladı (1452). Bundan sonra Avrupa tarafındaki son Bizans kentlerine saldırıldı. Misivri, Ahyolu, Vize ve Parenthos düştüler. Yalnızca Silivri ve Bivados (Epibatos) (bg. Selimpaşa) yaza kadar karşı koyabildiler. İstanbul'un kuşatması ise 1453 yılında 2 Nisan'dan 29 Mayıs'a kadar sürdü. Avrupa devletlerinin Bizans'a yardımı ulaştığında artık çok geçti. Papalık, Venedik ve Napoli'ye ait gemilerden oluşan küçük bir donanma Eğriboz'a geldiğinde İstanbul'un düştüğü haberini aldılar.

II. Mehmed'in bu zaferi, kişisel saygınlığını büyük ölçüde arttırdığı gibi ona hemen bazı yararlar da sağlamıştı: a) denizlerdeki hayallerini gerçekleştirebileceği büyük bir tophaneye ve tersaneye kavuştu, b) boğazların kontrolünü tümüyle eline geçirerek sonunda Avrupa'nın Karadeniz ile özellikle de tahıla dayalı olan ticareti üzerinde kısıtlayıcı bir güç oldu, c) gümrük ve gemi geçiş vergileri mev-

cut servetini büyük ölçüde arttırdı. II. Mehmed, Çanakkale Boğazı'nı denetlemek üzere 1462 yılında boğazın Avrupa yakasında Kilidü'l-Bahr, Asya yakasında ise Kale-i Sultaniyye olmak üzere iki sağlam kale yaptırdı. Bu arada Kadırga Limanı ise büyüyen donanması için yeni bir liman olarak inşa edilmişti.

2. *Ege Adaları* [14. Harita]

Sultan, büyümüş olan deniz gücünden ilk defa olarak Ege Denizi'ne egemen olmak üzere yararlandı. Bu saldırgan tutumunun haklı bir gerekçesi vardı. İstanbul'un yeni sahibi olarak miras almayı beklediği eski Bizans adaları, Venedik ve Cenova'nın eline geçmişti. Kuzey Sporad Adaları (Skyros, Skiathos, Skopelos ve Khelidromi) Venedik doçundan yardım istediler. Bu arada Limni, İmroz (Gökçeada) ve Enez (Ainos), Taşoz (Thasos), Semendirek (Samothrake) ve Midilli (Lesbos) adalarının da sahibi olan Gattilusio ailesi tarafından ele geçirilmişti.

Venedikliler, 1454 yılının Nisan ayında bağlaşıkları Naksos dükünü de içine alan bir antlaşmayla haklarını şimdilik güvenceye almışlardı. Cenovalılar ise yalnızca Gattilusiolaların değil Sakız (Khios), Sisam (Samos) ve Foça (Phokaea) adalarının oluşturduğu Mahone birliğinin ödediği vergiyi 1453'te arttırarak kendilerini herhangi bir saldırıdan koruyabileceklerini düşündüler. Ancak St. Jean Şövalyeleri'nin 1455'te Oniki Ada'ya karşılık bir ödeme yapmayı reddetmeleri üzerine Hamza Bey komutasındaki bir filo Ege Denizi'ne gönderildi: Midilli'ye yelken açan Hamza Bey Sakız'ı yerle bir etti. Başrahiplerin adası Kos'a (İstanköy) saldırdıysa da dönüş yolculuğu sırasında Sakız Adası açıklarında donanmasının bir kısmını yitirdi. Midillili Dorino Gattilusio aynı yıl içinde öldüğünde oğlu Domenico babasının yerini almasına karşılık ağır bir vergi ödemekle kalmayıp Taşoz'u da Osmanlılara devretmek zorunda kaldı. Düzenlenen ikinci bir sefer Sultan'a, Saruhan sahilindeki Ceneviz kolonilerinden Eski ve Yeni Foça'yı kazandırdı.

1456 yılının başlarında II. Mehmed, Gattilusioların diğer bir kolu arasındaki iktidar çekişmelerinden yararlanarak Enez'i (Ainos) ele geçirmek üzere bu liman kentine geldi. Donanması da bu arada İmroz, Semendirek ve Limni adalarını almıştı. Ancak aynı sırada Kardinal Scarampo komutasında Roma'dan denize açılmış olan papalığa ait bir filo ise Türk birliklerini Limni, Semendirek ve Taşoz'dan çıkarmayı başardı. Bu üç adayı 1459'da yeniden ele geçiren II. Mehmed, 1460'ta Mistra'nın eski despotu olan Demetrios Palaeologos'a Enez, İmroz ve Limni'nin gelirlerinin hepsini, Taşoz ve Semendirek'in gelirlerinin ise bir bölümünü teslim etti. Ancak 1470'te görece bir yoksulluk içinde ölen Demetrios servetinin tadını çıkaramadı. Sultan, 1462'de Midilli Adası'nı Gattilusio ailesinin son üyesinin elinden almak için bir bahane buldu. 1475'te ise Mahone birliği Sisam ve Psara'dan yoksun kaldılar. Böylece Cenevizlilerin Ege Denizi'nde sahip oldukları yerler arasında bir tek büyük Sakız Adası, Osmanlılara vasal olma koşuluyla bir sonraki yüzyıla kadar ellerinde kalabildi (1566).

Diğer Ege adaları ise Venedik ile 1463-79 yılları arasında yapılan uzun savaştan çok zarar görmüşlerdi. Alviso Loredano, Limni'ye 1463'te iki defa saldırdı. Giustiniani, 1464'te Midilli'yi ele geçirmekte iki defa başarısız oldu. Giacopo Loredano aynı yıl içinde Limni ve

Bozcaada'yı Venedik adına aldı. Venieri ise bu arada korkusuzca Çanakkale Boğazı'nı geçmişti. İki yıl sonra Capello, İmroz, Taşoz ve Semendirek'i ele geçirdi (1466). Canale, Limni ve İmroz'u 1469'da yeniden işgal etti. Enez ve Yeni Foça'yı yaktıysa da Eski Foça'da sert bir şekilde geri püskürtüldü.

II. Mehmed bu defa büyük Eğriboz (Euboea) Adası'na saldırarak Venedik'e sert bir darbe indirmeye kararlıydı. Akıncılar daha 1469'da Khalkis yakınındaki Stoura ve Vasilikon'u ateşe vermişlerdi. Sultan bir sonraki yıl ordusuyla birlikte Tesalya'dan geçti. Aynı sırada Mahmud Paşa ve donanması ise İmroz'u almıştı. Limni ve Skyros saldırısının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Mahmud Paşa Eğriboz'un güney ucundan Doro kanalına girdi. Khalkis'in 12 Temmuz'da düşmesini adanın geri kalan kısmıyla birlikte sağlam Karystos, Aidepsos ve Oreos kalelerinin ve anakaradaki Pteleon üssü ile ona bağımlı olan Gardiki'nin ele geçirilmeleri izledi.

Papalık, Napoli, Rodos ve Venedik'ten oluşan birleşik bir donanma, 1472 yılında Delos ve Midilli'yi yakıp yıktı, Antalya ve İzmir'i yağmaladı. Bu sırada Antonello da Gelibolu'daki askerî depoyu ateşe vermişti. Yine de Haçlılar fetihleriyle kalıcı bir zafer kazanmayı başaramadılar. Savaşın daha sonraki bölümünde Venediklilerin 1477'de Psara'yı almaları ve Türklerin Limni ve Naksos Dukalığı'nı yerle bir etmeleri dışında çok da önemli bir olay olmadı. Sultan, 1479'da yapılan barış antlaşmasıyla Limni, Taşoz ve Semendirek'i yeniden ele geçirdi. Böylece Ege Denizi'ndeki Venedik adalarıyla Cenevizlilerin elindeki Sakız Adası dışında bütün kuzey Ege Osmanlıların eline geçmiş oldu.

II. Mehmed, Venedik sorununu istediği gibi çözümlemiş olmaktan hoşnuttu. Şimdi sıra Rodos'a gelmişti. Rodos'un Büyük Şefi yine vergi vermeyi reddederek Kahire ve Tunus ile işbirliği yapmaya çalışmıştı. Bu adaya düzenlenen her iki sefer gibi (Aralık 1479 ve Mayıs 1480) kuzeybatısındaki Telos'a (1479) ve Bodrum kentinin kalesine (1480) yapılan saldırılar da geri püskürtüldü.

II. Bayezid döneminde Ege Adaları'nda, Cem Sultan'ın etrafında dönen entrikalarda büyük rolleri olan St. Jean Şövalyeleri'nin diplomatik girişimleri dışında önemli bir olay olmamıştı. Bununla birlikte 1499-1503 yılları arasındaki Venedik Savaşı sırasında Midilli'ye, önce 1500'de Venedikliler, ikincisi 1501'de onların Fransız bağlaşıkları tarafından olmak üzere iki defa saldırıldı. Savaşı sona erdiren antlaşma siyasî düzene hiçbir değişiklik getirmedi.

3. *Yunanistan* [14. Harita]

Osmanlıların Yunan topraklarının fethini tamamlamaları için geride kalan dört gücü de (Atina Dukalığı, Mora Despotluğu, Kefalonya Kontluğu ve Venedik kolonileri) ortadan kaldırmaları gerekmişti.

a) *Atina*: Sykaminon Kalesi ve Eğriboz yakınındaki Panaia (Pyrrha) Adası'yla birlikte 1456'da kolaylıkla Osmanlı topraklarına katıldı. Karşılığında, son Atina dükü olan Franco Acciajuoli'nin Thebes ve Boeotia'yı birer vasal devlet

olarak yönetmesine izin verilmişti. Acciajuoli'nin 1460'ta idam edilmesiyle birlikte 250 yıl boyunca varlık göstermiş olan düklük ortadan kalktı.

b) *Mora*'nın daha büyük bir sorun kaynağı olduğu görüldü. Palaeologosların yönetimine bir son vermek için dört büyük seferin düzenlenmesi gerekmişti. Konstantinos, 1448'de İstanbul'un son imparatoru olmak üzere adayı terk ettiğinde Mora, kardeşleri Demetrios ve Thomas arasında paylaşılmıştı. Her ikisi de Türklerden gelen tehdit karşısında birleşmenin gerekliliğini kavrayamadılar. Bitmek bilmez entrikaları ve kıskançlıkları ile kendi sonlarını kendileri getirdiler.

II. Mehmed, daha 1452 yılının sonbaharında, eski askeri Turhan Bey'i, oğulları Ahmed ve Ömer ile birlikte Mora'dan İstanbul'a gelebilecek herhangi bir yardıma engel olmaları için görevlendirdi. Hexamilion'u zorla aldılar ve Arkadia üzerinden Messenia'da Ithome'ye geldiler. Burada Neokastron'u ele geçirdiler. Bununla birlikte Siderokastron başarılı bir şekilde karşı koydu ve kuzeye doğru geri çekilmekte olan bir askerî birlik, Dervenaki geçidinde Rumlar tarafından yenilgiye uğratıldı. Ahmed Bey yakalandı.

Despotların tutumu, 1454'te Manuel Kantakuzenos ile Arnavut göçmenlerin başını çektiği bir isyana yol açtı. Ömer, isyancıları yenerek kardeşi Ahmed'i serbest bıraktırdı. Ancak Ekim ayında çıkan ikinci bir isyanın Turhan Bey tarafından bastırılması gerekmişti. Palaeologoslar boyun eğeceklerine ilişkin söz verdilerse de sonraki birkaç yıl vergi vermeyi ihmal ettiler. Bunun üzerine II. Mehmed, 1458 yılının ilkbaharında ordusunu Makedonya, Thermopylae ve Platea üzerinden Hexamilion'a sürdü. Askerî birliklerinin bir kısmını Korint'e gönderen Sultan'ın kendisi de Nemea'ya yürüdü, Phlious'u yağmaladı, Tarsos'u Arnavutların elinden aldı ve ardından Akova ve Roupele'yi ele geçirdi. Pazanike kuşatmasını kaldırmak zorunda kalınca Tegea'ya doğru ilerledi ve Palaiomoukhli'yi ele geçirdi. Ülkeyi aşarak kuzeybatıya doğru ilerledi ve Patras'ı aldı. Bazı birliklerini batı sahillerini istila etmeleri için gönderdi. Kendisi de körfez üzerinden Korint'e geri dönerken yolu üzerindeki Vostitsa'yı ele geçirdi. Akrokorint Kalesi, 6 Ağustos'ta boyun eğdiğinde Sultan, yüklüce bir vergi ve üzerinden geçtiği bütün bölgelerin kendisine devredilmesini istedi. Söz konusu alan Korint, Patras, Vostitsa ve Kalavryta'yı da kapsayacak şekilde yarımadanın neredeyse üçte birini oluşturuyordu.

Bu sonuçtan hiçbir kazanç elde etmemiş olan despotlar, 1459 yılında yeniden çekişmeye başladılar. Thomas kardeşinden, Karytaina, St. George, Bordonya, Kastritsa, Kalamata, Zarnata, Leuktron ve Mainote Yarımadası'nın büyük bir bölümünü; Türklerden de Kalavryta ve Leondari'yi aldı. Ancak ne Patras'ı ne de Korint'i yeniden elde etmekte başarılı oldu. Patras kuşatmasını kaldırmak üzere gönderilmiş olan Hamze Zenevisi, Thomas'ı Leondari'de yendiyse de askerî destek almak için geri dönmek zorunda kalmıştı. Bu arada Thomas, Patras'a yeniden saldırdı ama bir sonuç alamadı. Bu durumda II. Mehmed ile barış yapmak istedi. Ancak kabul edemeyeceği koşulların ileri sürülmesi üzerine Demetrios ile uzlaşmanın yollarını aradı.

Oysa artık çok geçti. Çünkü Zağanos Mehmed Paşa, 1460 yılının ilkbaharında Mora'yı istila etti. Artık despotluğa bir son vermeye kararlı olan Sultan'ın buraya yapmış olduğu

ikinci ziyaret sırasında Zağanos, Akhaia'nın (Patras yakınında) kuşatmasını daha yeni kaldırmıştı. Korint'ten yola çıkan Sultan eski Sparta kentinin yakınındaki Mistra'nın başkentine doğru ilerledi. Demetrios burada kendisine boyun eğdi ve prenslik, Papa'nın koruması altına girmiş olan güneydoğu sahilindeki ele geçirilemez Monemvasia Kalesi dışında tümüyle Türklerin eline geçti. II. Mehmed, daha sonra Korfu'ya kaçmış olan Thomas'ın peşine düştü. Sırasıyla Bordonya, Kastritsa, Leondari, Gardiki, St. George, Kyparissia, Karytania, Androussa ve Ithome boyun eğdiler. Sultan, Venediklilerin Modon ve Koron'daki savunma sistemlerini inceledikten sonra Elis üzerinden Patras'a yürüdü. Bu arada Zağanos Mehmed Paşa da aralarında Khlomoutsi, Kalavryta, Santameri, Grevena, Kastrimenon ve Listrina'nın de bulunduğu kuzeybatı kalelerini fethetmişti. II. Mehmed, bir tek Patras ile Vostitsa arasındaki sağlam Salmenikon Kalesi'nin hâlâ dayanmakta olduğunu gördü. Bir yıl boyunca başarıyla karşı koyan kale, Sultan'ın 1461'de Vostitsa, Pheneus Gölü ve Phlious üzerinden Korint ve Atina'ya dönmesinden uzunca bir süre sonra düştü.

c) II. Mehmed, Yunanistan'dan ayrılmadan önce bir askerî birliğin Kefalonya kontu Leonardo III. Tocco'ya karşı gönderilmesi emrini verdi. Kontluğun Vonitsa ve Angelokastron kaleleri ile birlikte bu kaleleri birbirine bağlayan topraklar, Arta'nın 1449'da yitirilmesinden bu yana kendi hallerine bırakılmışlardı. Ancak kontun İskender Bey'i desteklemesi Osmanlıların şimşeklerini üzerine çekmişti. Vonitsa dışındaki bütün Akarnania, artık 'Karlıeli' ya da 'Carlo'nun ülkesi' (Carlo I. Tocco'dan dolayı) adı altında Türkleşmişti. Vonitsa ise Arta Körfezi'nin güneybatısında yer alan tek sağlam nokta olarak Venedik ile barışın yapıldığı 1479 yılının sonuna kadar dayanabildi. Bu tarihte Sultan, vasalı Leonardo'ya karşı bir saldırıya geçmek için başka bir bahane buldu (bu defa önemsiz bir Osmanlı devlet adamına karşı yapılmış olan uydurma bir hakaret söz konusuydu). Kontun Kefalonya, Zanta, Ithaca ve Leukas'ı (Santa Maura) da kapsayan toprakları, anakaradaki savaştan yorgun düşmüş olan çok sayıdaki çalışkan göçmenin buraya yerleşmesiyle birlikte zenginleşmişti.

Sonradan Avlonya Paşası olan Gedik Ahmed Paşa'nın komutasında gerçekleştirilen tek bir sefer, Vonitsa da dahil olmak üzere bütün toprakların imparatorluğa katılması için yeterli oldu. Ancak bir sonraki yıl Antonio Tocco, beklenmedik bir saldırıda bulunarak Zanta ve Kefalonya'yı yeniden ele geçirdi (1480). Venedikliler onu 1482'de Zanta'dan, 1483'te de Kefalonya'dan çıkardılar. II. Bayezid ile 1485 yılında yaptıkları antlaşmada Kefalonya'yı Türkiye'ye geri vereceklerine söz verip Zanta'ya karşılık da vergi ödemeyi kabul ettiler. Venedik, 1499-1503 yılları arasındaki savaş sırasında Kefalonya'yı (1500) ve Santa Maura'yı (1502) ele geçirdi ancak II. Bayezid, Santa Maura kendisine verilmediği takdirde barış yapmayı reddetti. Venedik, 1503 barışıyla yılda 500 duka altını vergi ödemek koşuluyla Zanta'yı ve Kefalonya'yı 1699 yılına kadar elinde tuttu. Bu tarihte cumhuriyet, Gedik Ahmed Paşa'nın 1479'da yağmalamasından sonra terk edilmiş olan Ithaca (Val di Compare) Adası'nı yeniden nüfuslandırmaya başladı.

d) *Venedik Kolonileri.* 1461 yılının sonunda Yunan anakarasında yalnızca Vonitsa (Tocco'nun elindeydi) ve Monemvasia (hâlâ Papalığa aitti) ile Butrinto, Parga, Lepanto (Naupactus) (İnebahtı), Modon, Koron, Navarino, Argos, Nauplia (Anabolu) ve Pteleon gibi Venedik kolonileri ele geçirilmemişti. II. Mehmed, bu noktaları da ortadan kaldırma siyasetini sürdürerek müdahalede bulunmak için çabucak bir bahane buldu. Saldırıya geçmesi Venedik ile arasında uzun sürecek bir savaşın başlamasına yol açtı (1463-79). Bu savaş sırasında Osmanlı orduları, sonunda başarılı olmalarına karşın çok ciddi dönemeçlerden geçtikleri gibi daha önceden kazanmış oldukları pek çok yeri de bir süreliğine yitirdiler.

Savaş, 1462 yılının Kasım ayında, Osmanlılann İnebahtı'ya (Lepanto) başarısız bir saldırıda bulunmalarıyla başladı. 1463 yılının ilkbaharında ise Mora Paşası Argos'u ele geçirip Modon topraklarını yerle bir etti. Venedik, Temmuz ayında savaş ilan etti ve Venedikli komutanlar Argos'u yeniden ele geçirerek Vostitsa, Karytaina, Santameri ve Geraki'yi aldılar. Hexamilion'u yeniden inşa ettiler ve Akrokorint'e saldırdılar. Ancak Türkler kuşatmayı kaldırıp Argos'u tekrar ele geçirdiler. Her ne kadar Taygetus Dağlan'ndaki ve Mainote Yanmadası'ndaki yerel ayaklanmayı bastırmakta başarısız oldularsa da 1464 yılı içinde pek çok kaleyi yeniden ele geçirdiler. Venedik'in Mistra'ya yönelik saldırısı başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine Venedik daha iyi bir savunma için Papalıktan bu defa Monemvasia Kalesi'ni aldı. 1466'da Patras'a yaptıkları her iki saldırı da başarısız oldu. Belki de en çarpıcı olay Capello'nun ani olarak Atina'yı ele geçirmesiydi. Ancak kentten, savunulmasının güç olmasından dolayı kısa sürede vazgeçildi. Venedik de Vostitsa'yı benzer bir nedenden dolayı sağlama alamamış olsa gerek. Çünkü kentin 1469'da yeniden ele geçirilmesi gerekmiş, ama Osmanlılar 1470'te, Eğriboz'u fethettiklerinde sonunda ellerinden çıkmıştı. Aynı dönemde Venedik, Belvedere'i (Katakolon yakınındaki Pontikokastron) yitirdiyse de Nauplia'ya (Anabolu) yapılan bir saldırıyı geri püskürtmekte başanlı oldu ve Kalamata Kalesi'ni, Türkler tarafından ele geçirilmesini önlemek için yaktı. Lepanto'ya 1477'de yapılan ikinci saldın, üç ay süren bir kuşatmanın ardından etkisiz kılınmıştı. Venedik, 1479 yılının Ocak ayında yapılan barış antlaşmasına göre Argos dışındaki bütün topraklarını elinde tuttu; Hydra'nın karşısındaki Thermisi Kalesi, Kastri ile birlikte Nauplia topraklarına dahil edilmişti. Monemvasia ise Vatika bölgesi ile birlikte hâlâ Venedik'e ait olarak kabul ediliyordu. Ancak ele geçirmiş oldukları bütün Mora kaleleri II. Mehmed'e geri verildi.

1499-1503 yıllan arasında gerçekleşmiş olan bir sonraki savaş sırasında, anakarada kalan son önemli üsler de Venedik'e kaptırıldı. Önce İnebahtı (Lepanto), II. Bayezid'in kendisi tarafından kuşatıldı. Donanmasının batı sahili açıklarında dört zafer (Sapienza, Belvedere, Chiarentza ve Capo di Pappas savaşları) kazanmasının ardından bu kent düştü (28.8.1499). Sultan, Korint Körfezi'ne girişi denetlemek üzere Rhion ve Antirrhion kalelerini inşa ettirdi. 1500'de Modon'un düşüşünü Navarino'nun ve Koron'unki izledi. Her ne kadar Nauplia ve Monemvasia bütün saldırılara karşı koydularsa da Osmanlılar Vatika Kalesi'ni ele geçirdiler. Navarino, yeniden Venedik'in olduğunda bu fazla uzun sürmedi (1500-01) ve banş antlaşmasına göre Venedik yalnızca Kefalonya, Zanta, Ithaca, Monemvasia (Vatika hariç) ve Napoli'yi (Thermisi ve Kastri dahil, ama Damala hariç olmak üzere) elinde tutabildi.

Yunanistan'da ve Ege Denizi'nde, yaklaşık otuz yıl boyunca alışılmamış bir barış dönemi yaşanacaktı. I. Süleyman döneminde ise hâlâ varlığını koruyan Venedik üslerine karşı son saldırı gerçekleştirildi.

4. *Arnavutluk* [15. Harita]

Arnavutluk'ta, 15. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen olaylar iki dönemde toplanabilir:

a) İskender Bey'in hâlâ önder olduğu dönem (1451-68): Bu dönemde İskender Bey, Türk ordularına karşı başarılı bir şekilde savaştığı gibi kendi ülkesindeki rakiplerinin neden olduğu sorunlarla da mücadele etti. b) Türk fethi dönemi (1474-1503): Bu dönemde Venedik, Türk ilerleyişini durdurmakta yetersiz kalarak İskender Bey'den miras aldığı önder konumunu ve kıyıdaki topraklarının büyük bir bölümünü yitirdi.

Osmanlıların en parlak dönemlerinde yılmaz bir düşmanı olan İskender Bey, askerlik tarihinde ilk sıralarda yer alan bir komutandır. Daha önce de gördüğümüz gibi II. Murad'ın iki saldırısına karşı koymuştu. Daha sonra ise tıpkı babası gibi II. Mehmed de, düzenlediği iki seferde yenilgiye uğradığında (1466 ve 1467'de) İskender Bey onunla boy ölçüşebileceğini kanıtlamış oldu.

Arnavutlar birbiri ardı sıra başarı kazandılar: 1452'de iki, 1453'te Mokrea Savaşı, 1455'te Berat'ın ele geçirilmesi, 1456'da başka bir savaş, 1457 yılının Eylül ayında Tomoritsa Dağı'nın batısındaki düzlükte yapılan bir savaş, 1459'da Satti'nin ele geçirilmesi, 1462'de Debre'nin ele geçirilmesi ve Üsküp'e kadar bütün Makedonya'nın başarılı bir şekilde işgal edilmesi, 1464'te iki zafer daha, 1465'te Debre'de ve Tiran yakınında iki zafer, 1466'da II. Mehmed'in Kroya'da ve Balaban'ın Kroya yakınında yenilgiye uğratılmaları ve 1467'de Sultan'ın ikinci seferinin de geri püsürtülmesi. Bu çarpıcı sıralamayı bozabilecek tek olay İskender Bey'in Türk kalesi Elbasan'ı inşa edildiği yıl olan 1466'da ele geçirememiş olmasıdır.

İskender Bey, savaş alanındaki bu parlak başarısına karşın elindekini tutmak dışında bir şey yapamadı. Haritaya bakılırsa Üsküp seferi dışındaki bütün bu zaferlerin, Arnavutluk'un kuzeyindeki dar bir alanda gerçekleştiği görülecektir. Prenslerin oluşturduğu bir birlik, onun rakiplerinin çekemezlikleri karşısında dağılmıştı. Bunun üzerine İskender Bey, 1451'de Napoli kralı V. Alfonso'nun egemenliğini tanıyarak dışardan yardım sağlamak zorunda kaldı. Venedik, 1456'da Araniti Komnenos'u ülkenin yöneticisi olarak atayarak onu bu amacından alıkoydu. Ancak cumhuriyet, kısa sürede İskender Bey'i ulusal direnişin gerçek odağı olarak destekleme gereğinin farkına vardıysa da Alfonso'nun 1458'deki ölümü üzerine İskender Bey yakınındaki değerli bir bağlaşığını yitir-

miş oldu. Türkler ise Avlonya liman kentine yakın varlığı nedeniyle Adriyatik'teki bu önemli deniz üssü için zaman zaman son derece tehlikeli olan bir düşmandan kurtulmuş oldular.

Art arda kazanılan bütün bu zaferler yine de Osmanlıları, Arnavutluk'un güneyinde sahip oldukları topraklardan yoksun bırakmadı. 1461'de yapılan ateşkes ve 1463 yılının Nisan ayında yapılan barış antlaşması, dağlık bölge halkından çok Osmanlıların yararına sonuçlandı. II. Mehmed'in 1466'da düzenlediği ilk seferden sonra geride bırakılmış olan askerî destek birlikleri, bölgedeki denetim ağını sıkılaştırına görevini gördüler. 1467 yılının başlarında, isyancıların merkezi olarak bir tek Kroya kalmıştı. Hem Balaban'ın hem de II. Mehmed'in yenilgisi, Osmanlı tehdidini bir süre için hafifletmiş olsa da İskender Bey'in 1468 yılının Ocak ayındaki ölümü sonun başlangıcı oldu.

Artık isyanın önderliğini Venedik üstlenmişti. Ancak bazı Arnavut önderler Sultan'a boyun eğdiler. Zaten Osmanlı devlet adamlarının listelerinde bu tarihten itibaren Skoura ve Dukagin'in isimlerine rastlamaktayız.

Sefer, 1474'te, Hadım Süleyman Paşa'nın İşkodra'yı (Scutari) kuşatmasıyla başladı. Ancak Paşa altı hafta sonra kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Tek başansı Dagno Kalesi'ni yıkmak olmuştu. Gedik Ahmed Paşa 1477'de Kroya'yı kuşattı. Kent, bir yıldan uzun bir süre, 1478 yılının Haziran ayında Sultan'a boyun eğinceye kadar cesurca karşı koymuştu. II. Mehmed daha sonra İşkodra'yı kuşatmak üzere ilerledi. Ancak bütün saldınlara direnen bu kentten Eylül ayında geri çekilirken komutanlannı, Zabljak, Drivasto ve Alessio'yu (Leş) ele geçirmeleri için ardında bıraktı. Bu arada Gedik Ahmed Paşa da İşkodra'nın kuşatmasını sürdürüyordu. Bu önemli üs, 25.1.1479 tarihinde yapılan banşla II. Mehmed'e verilinceye kadar başanlı bir şekilde kuşatmaya karşı koydu. Aynı barış antlaşması gereği Türklere, isyancılann güneydeki üssü Khimara bırakılırken Antivari (Bar), Budua, Dulcigno ve Durazzo (Dıraç) gibi Arnavutluk sahilindeki yerler Venediklilerin elinde son kolonileri olarak kalmışlardı. Bu kentlerden Durazzo, sonraki savaşta, 1501'de yitirildi. Türkler, bir zamanlar Arnavutluk'un kıyı şeridine boydan boya egemen olmuş olan Venedik'in hâlâ ayakta kalmış olan liman kentlerini çevreleyen sahil bölgelerine sızdılar. Leş (Alessio), 1479 yılından sonraki bir tarihte yeniden cumhuriyetin eline geçmiş olabilir. Ancak 1506'daki görüşmeler doğrultusunda Osmanlılara yeniden teslim edilmesi 1503'te öngörülen sınırlan daraltmıştı.

Venedik, daha güneyde, Korfu'nun karşısında yer alan Butrinto ve Sopoto gibi kendisine bağımlı bir iki kenti daha yitirdi. Ancak bu kentler o kadar sık el değiştirmişlerdir ki yazgılarının izini tam olarak sürebilmek çok zordur. Kuzey Epir tepeleri, aslında II. Mehmed'in tahta geçişinden beri ismen Osmanlı yönetimi altında olmalarına karşın sürekli sorun çıkartan ve Venedik'ten yardım almaya yatkın direniş noktalarını barındırıyordu. Dolayısıyla II. Bayezid'in 1490'da Khimara'ya, 1492'de ise Tepedelen'e saldırdığını görmekteyiz. Bu arada İşkodra'nın

güneydoğusundaki dağlarda ise Katolik Mirditler, Doda ailesinden gelen bir prensin yönetiminde özerkliklerini koruyabilmişlerdi.

5. *Sırbistan*

II. Mehmed, iktidarının ilk yıllarında Sırbistan'ı egemen bir devlet olarak değerlendirmişti. Ancak İstanbul'u ele geçirdikten sonra yaşlı despot Curac Brankoviç'ten vergi vermesini istedi. Brankoviç'in bunu ödemeyi reddetmesi üzerine sonunda Sırp bağımsızlığına son verecek olan seferlerinin ilkini düzenledi (1454).

Madencilik bölgesi olan Rudnik'in yakınlarındaki Sivricehisar (Ostrovica) Kalesi alındıysa da Semendire (Smederovo) kuşatmaya karşı koydu. Bu arada Firuz Bey, Sırplar ve Macarlardan oluşan birleşik bir ordu tarafından Krusevac'ta yenilmişti. Bunun üzerine Hunyadi, Niş ve Şehirköy'ü yerle bir etti ve Vidin'i yaktı. Aynı sırada Makedonya Sırpları ise Vranja yakınında bir zafer kazanmışlardı ama Üsküp yakınlarındaki diğer bir çarpışmada yenildiler.

Sultan, 1455'te düzenlenen ikinci seferin sonunda Novo Brdo'nun (Novabırda) zengin altın ve gümüş madenleriyle birlikte güney Sırbistan'ın geri kalan kısmını da ele geçirdi. Ancak Osmanlıların yerli nüfusu başka bir yere yerleştirme siyasetleri sonucunda madenler kısa sürede kullanımdan çıktı. Bugün, bir zamanların bu zengin merkezinden görünürde pek bir iz kalmamıştır. Kosova Ovası'nın güneyindeki Prizren (Pirzerin) ve Zagoria'daki Bihor, ele geçirilen diğer kentler arasındaydı. Türk askerî birlikleri Priştine'ye ve iyice kuzeybatıda, Bosna sınırındaki Trepca'ya yerleştiler.

II. Mehmed, üçüncü yıl düzenlediği seferde Alacahisar'ı (Krusevac) da alarak Sırbistan'ı işgal etti (1456). Küçük bir filo Tuna boyunca Vidin'e doğru demir aldı. Bu seferin asıl amacı Belgrad'ın kuşatılmasıydı ama Hunyadi'nin kahramanca direnişi karşısında altı hafta kadar sonra (Haziran-Temmuz) bundan vazgeçildi. Bu onun Hıristiyanlık adına giriştiği son cesur eylemiydi. Bir ay sonra öldü ve daha o yıl sona ermeden Curac Brankoviç onun görevini üstlendi.

Despotun oğlu ve ardılı olan Lazar Brankoviç, Osmanlı Devleti'ne vergi vermekte acele ettiyse de (1457) 1458 yılının başında öldü. Ülkesi kısa bir süre sonra, her ikisi de kör olan iki erkek kardeşiyle tahta üçüncü bir aday olan Bosnalı Thomas arasındaki çekişmeye sahne olacaktı. Kardeşlerden Stefan Brankoviç, Macaristan'a yakınlık duyuyordu, Gregori Brankoviç ise Türk yanlısıydı. Bosnalı Thomas Osora Banatı'nı ve Srebrenica Kalesi'ni yeniden işgal etmiş ve Sultanla yaptığı bir antlaşmayla kazançlarını sağlama almıştı.

II. Mehmed, Stefan Brankoviç'in despotluğu ele geçirmesi üzerine Mahmud Paşa komutasındaki bir orduyu Gregori'yi desteklemek üzere gönderdi. Yazın düzenlenen bir sefer sırasında Resava'nın müstahkem manastırı ve Vicevac, Avala (Zrnov) ve Golubac (Güğercinlik) kaleleriyle birlikte Brankovac, Ostrovica ve Rudnik ele geçirildi. Bir tek Semendire alınamamıştı. Daha sonra ordunun bir kolu Sava'yı geçerek Mitrovica'yı ateşe verdi ama genç Macar kralı Matthias Corvinus (1458-90) karşısında yenilgiye uğradı. Bundan böyle Corvinus, Hıristiyanlığın Tuna cephesindeki savaşçısı olan babasının rolünü üstlenmişti. Daha sonra Sırbistan'ı işgal eden Corvinus, 1459 yılının başında despotluğu, Bosna tahtının vârisi olan Stefan Tomaseviç'e verdi. Hem Bosna hem de Sırbistan, Sultan'a bağlılıklarından vazgeçerek Macaristan'ın vasalları olacaklardı. II. Mehmed, egemenlik haklarına karşı yapılmış olan bu müdahaleye sertlikle tepki gösterdi. Hemen düzenlenen bir seferin sonunda Viceslav ve Şernov ile birlikte Semendire düştü.

Belgrad'ın dışında bütün Sırbistan artık Osmanlıların elindeydi. Ancak Macaristan'ın Belgrad gibi önemli bir üsse sahip olması, Türkler için sürekli olarak bir rahatsızlık kaynağı oldu. Akıncı güçleri Macaristan'ı da, tıpkı 1494 ve 1500 yıllarında Semendire'ye ve Vidin'e saldırıp çevre bölgeleri yerle bir ettiklerinde olduğu gibi altüst etmişlerdi. Şimdi de Macarlar bunun öcünü almak üzere Belgrad'ı kendi akınlarının çıkış noktası yapabilirlerdi. II. Mehmed, Tuna üzerinde kaleler inşa ederek bu tehlikeyi gidermeye çalıştı. 1470-71 yıllarında inşa edilmiş olan Böğürdelen (Sabac), bu kalelerden birisidir. Yine de Corvinus, 1476'da kenti ele geçirdi. Sultan açıktaki kaleleri yıksa da kent Macaristan'ın elinde kaldı.

6. *Bosna ve Hersek*

Bu dönemde Bosna da Sırbistan'ın yazgısını paylaşarak önce vasal devlet konumuna düştü sonra iyice bastırıldı ve en sonunda da Türkiye ile Macaristan arasında paylaşıldı.

II. Mehmed tahta geçtiğinde Bosna da tıpkı Sırbistan gibi egemen bir devletti. Bununla birlikte Osmanlıların ülkenin pek çok vadisine çoktan sızmış oldukları kesindir. Örneğin Pec yakınındaki Trepca'da, Foça'da ve Saraybosna'dan fazla uzak olmayan Hodiced'de askerî birlikleri bulunuyordu. Daha önce de, Bosna'da Osora ve Srebrenica'yı yeniden ele geçirdiğinden, 1458'de Türkiye ile yapılan vasallık antlaşmasından ve egemenliğin, antlaşmadan bir yıl sonra Macaristan'a geçtiğinden söz etmiştik. İkinci adım 1462'de, Sultan'ın hem Bosna'dan hem de Hersek'ten vergi ve Hersek'ten sağlam bir savunması olan diğer bazı yerlerle birlikte Klobuk Kalesi'ni de istemesiyle atıldı. Bosnalı Stefan'ın vergi ödemeyi reddetmesi üzerine Sultan düzenlediği tek bir seferle ülkeyi fethetti (1463 yılının ilkbaharında).

Vulçitrin'den hareket ederek Sitnica Nehri'ni geçti ve Mitrovica ile Sjenica'ya yürüdü. Daha sonra Drina bölgesinden geçerek Bobovac'taki kraliyet kalesine ve buradan da Yayça'ya (Jajce) geldi. Sultan'ın birlikleri Stefan'ı kuzeybatı sınırında Kljuc'a kadar izleyerek

hem onu hem de kaleyi ele geçirdiler. Bu arada II. Mehmed, Hersek üzerinden geri dönmüştü. Atlı askerlerinin bu taşlı kırsal bölgede bir işe yaramadığı görülmüştü. II. Mehmed, başkent Blagaj'ı (Bileka) almayı başaramadı.

Bosna'yı Macar Krallığı'na bağımlı olarak değerlendiren Corvinus, yıl sonuna doğru Yayça'yı kuşatarak ele geçirdi. Sultan, 1464'te düzenlediği ikinci bir seferde burayı yeniden elde etmekte başarısız oldu. II. Mehmed'in geri çekilmesinden sonra Zapolya ve Macarlar, Srebrenica'yı ele geçirdilerse de Türkleri Zvornik'ten çıkartamadılar. Corvinus, Hıristiyanlık adına bir yarım yüzyıl daha korunmuş olan Bosna'nın bir bölümünü Srebrenica ve Yayça Banatları olarak düzenledi. Yayça Banatı kısa bir süre için Pociteli Kalesi ile birlikte aşağı Narenta Vadisi'nin bir kısmını kapsadı. Bu arada Banatlar 1472'de, geçici olarak bir araya gelerek Nicolas Ujlaky'nin yönetiminde 'Bosna Krallığı'nı yeniden canlandırdılar. Türkler 1481'de Pozrednica'yı ele geçirdiler. 1496'da Narenta Vadisi'ni Macarlardan aldılar. Bu tarihten sonraki Macar-Osmanlı sınırı kabaca haritada görüldüğü gibidir. Sinj, Vrlika, Cetina, Knin, Jezero, Yayça, Banyaluka, Tesanj, Srebrenica ve Sokol Macar sınır yerleşimleridir (Bk. 16. Harita ve bu haritanın büyütülmüş bir bölümü için aynca bk. 28. Harita).

Bu arada Macarların 1463-64 yıllarında kazanmış oldukları zaferler ve yerel çetelerin başarıları Hersek'i bir süre için daha korumuştu. Dük Stefan, topraklarının büyük bir bölümünü yeniden ele geçirdi; Stefan'ın ölümü üzerine oğulları arasında bir anlaşmazlık çıktı ve içlerinden birisi Türk tarafına geçerek Osmanlı tarihinde Hersekoğlu Ahmed Paşa olarak anılacak ünlü bir kişi oldu. Drina üzerindeki Foça, Hersek sancağının merkezi oldu. 1481'de Risano ele geçirilinceye kadar kuzeybatı doğrultusunda kesintisiz bir ilerleme olmuştu. II. Bayezid 1483'te, Bocche di Cattaro üzerindeki küçük ama yararlı Hersek-nova liman kenti de dahil olmak üzere düklükten geriye kalan bütün topraklan imparatorluğa kattı. Bu arada Narenta Nehri'nin ağzından Cetina'nınkine kadar uzanan Hersek'in eski kıyı şeridi Craina, 1467'de Türkleri durdurmak üzere Venedik tarafından alınmıştı. Ancak 1490'da (ya da 1496'da) Narenta Kalesi, 1499'da da Makarska Osmanlılar tarafından ele geçirildi. Osmanlılar, 1503'te yapılan barış antlaşmasıyla Venedik'e ait olan Almissa liman kenti dışında kalan bütün Craina'yı işgal ettiler.

7. *Karadağ*

Karadağ (Crnagora/Montenegro) prensliği, 15. yüzyılın başında (yak. 1427) zayıf Sırp yönetimine karşı ayaklanan Stefan Crnojevic tarafından kurulmuştu. Crnojevic, Zabljak'ı kendisine başkent yapıp arkasına da Venedik'e ait sahil şeridini korunak alarak Yukarı Zeta'nın kıraç ve kireçtaşlı dağlarına yerleşmişti. 1455'te önce kendisi, daha sonra da oğlu Kara İvan (1466-90) Venedik'in egemenliğini kabul ettiler ve cumhuriyet tarafından Yukarı Zeta 'Reisleri ve Voyvodaları' olarak tanındılar. Ancak II. Mehmed'in, 1478'de Zabljak'ı yakması ve Venedik'in bir sonraki yıl İşkodra'yı teslim etmesi üzerine İvan, başkentini Cetinje'ye (Çetine) taşıdı. Türkler de Crnojevic'in İşkodra Gölü'nün kuzeyine düşen topraklarını işgal ettiler.

İvan'ın oğlu Curuc, Türkler tarafından 1496'da sürülmüş ve yerine kardeşi Stefan getirilmişti. Ancak üç yıl sonra Karadağ, İşkodra sancağına eklendi ve

1504 yılının başında Venedik, ülkenin Osmanlılara ait olduğunu onayladı. Karadağ hiçbir zaman tam olarak ele geçirilemedi. Buradaki Türk yönetimi o kadar hızlı zayıfladı ki bu bölgedeki Osmanlı işgalinin en parlak dönemi olarak belki de 1503 yılı gösterilebilir.

8. *Kuzeybatı Sınırı* [18. Harita]

Türk tarihindeki bu yarım yüzyılın en belirgin özelliklerinden birisi, dehşet saçan akıncıların ya da hafif süvarilerin sınır üzerinden yaptıkları ve giderek büyüyen akınlara bağlı olarak gerçekleşen bir gelişmedir. Önderliğin babadan oğula geçtiği akıncılarda, Mihaloğlu ailesi başı çekiyordu ve genelde Silistre'yi merkez almışlardı. Ancak Semendireli Malkoçoğlu Bâli Bey'in ve Bosnalı İshak Paşa'nın en cesur önderler oldukları anlaşılmaktadır. Akınlar başlangıçta özellikle Macaristan ile iyi belirlenmemiş olan sınıra düzenlenmişti. Ancak Corvinus'un kalelerinin sağlam oluşu ve Macarların görece olarak daha kolay karşılık vermeleri Osmanlının dikkatini Adriyatik sahiline ve neredeyse hiç savunmasız olan Carniola, Styria ve Carinthia gibi Habsburg düklüklerinde yaşanan karışıklığa çevirmelerine yol açtı. Akıncılar bu bölgede ve Venedik'in Istria topraklarında savunmasız ve zengin bir ganimet ve köle kaynağı buldular. 1469 yılından itibaren yakıp yıkılan yerlere ilişkin kayıtların geçmediği bir yıl neredeyse hiç olmadı. Bu konu üzerine çok ve ayrıntılı bilgi olmasına karşın akınların ve yerle bir edilen kentlerin hepsini kapsayan bir listenin derlenmesi tekdüze olmanın yanı sıra çok da yararlı olmayacaktır. Haritalarda, bu dönemde saldırıya uğramış olan bölgeler ve belli başlı bazı akınların izledikleri güzergâhlar görülmektedir. Yine de akıncıların eylemlerinin bir özetinin eklenmesi yararlı olabilir.

a) *Dalmaçya*. Buraya 1467, 1468, 1471, 1480, 1481, 1491, 1497, 1498, 1500, 1501 yıllarında akınlar düzenlendi. Zara, Nona, Sebenico, Trau, Spalato gibi Venedik'e ait sahil kentleri bu akınlardan, özellikle de 1499-1503 yılları arasındaki savaştan çok zarar gördüler. Yüzyılın sonunda kırsal bölgelerin büyük bir bölümü Osmanlıların eline geçmişti.

b) *Istria ve Venedik Anakarası.* 1469 (Friuli), 1473 (Isonzo üzerindeki Gorizia), 1476 (Istria ve Görz), 1477 (Görz köprüsü üzerinden Isonzo ve Tagliamento nehirleri), 1478 (Friuli, Isonzo, Val Canale), 1480 (Val Canale), 1497 (Friuli), 1499 (Tagliamento üzerinden Vicenza'ya-burası ulaşılan en uzak noktaydı).

c) *Habsburg Düklükleri*. 1469 (Carniola ve Carinthia'dan Möttling ve Laibach'a), 1470 (Carniola), 1471 (Carniola ve Styria), 1472 (Ditto), 1473 (Carinthia'dan Wörther-See'ye ve Styria'dan Weitenstein ve Schönstein'a), 1474, 1475, 1476 (bu yıl içinde üç büyük akın), 1478 (Carinthia'dan Ober Drau-Tal'a),

1480 (Carinthia, Carniola ve Styria'dan Rottenmann ormanı ve Bruck-on-Mur'a kadar uzanacak şekilde Judenberg'e), 1491, 1492, 1493, 1494 (akıncılar İmparator Maximilian tarafından Styria'dan çıkartıldılar), 1497.

d) *Macaristan.* Yukarıda (b) ve (c) gruplarında sıralanan bütün akınların önce Hırvatistan'dan geçmiş olduğu açıktır. Bu şanssız ülke, Macaristan'ın en çok zarar görmüş bölümüydü. Kaynaklarda Modrus, Corbavia, Agram ve Varazdin adları sıkça geçmekte olup aşağıdaki tarihlerde düzenlenen akınlarda ilgi odağı olmuşlardı. 1458 (Sava üzerindeki Mitrovica yakıldı), 1468 (Segn ve Modrus), 1474 (Kreuzen, Kopreinitz, Varazdin ve sahil bölgesi), 1479 (Varazdin yakınlarındaki Nedeljanec pazarına akın), 1493 (Türklerin Udbina ve Corbavia'da kazandıkları zaferler ve Senj yakınlarından sahile yapılan akın) ve 1502 (Pojega ve Valkon bölgeleri).

Orta Macaristan'a yönelik çok az saldırı kayıtlara geçmiştir (1474'te Grosswardein'a ve Beyaz Körös Ovası'na, 1476'da Tımışvar'a akın yapıldıysa da akıncılar Tuna üzerindeki Pozsezsena'da Macarların zafer kazanmasıyla geri püskürtülmüşlerdi; 1481'de benzer bir akın da Banat'taki Becse yakınında yenilgiyle sonuçlandı). Oysa Transilvanya'ya (Erdel), özellikle de Eflâk Ovası üzerinden çok daha kolay ulaşılabilirdi. Burası 1479'da Orsova, Demir Kapılar, Hatszeg ve Strel vadileri üzerinden geçerek Maros Vadisi'ne gelen ve Kenyermezö'de ağır bir yenilgiyle karşılaşan büyük çaplı bir akına sahne oldu. 1483, 1493 ve 1497 yılları için başka seferler de kayıtlara geçmiştir.

IV. Karadeniz Ülkelerinin Kontrol Altına Alınması

I. Mehmed ve II. Murad, Tuna Nehri boyunca, Demir Kapılar'dan denize kadar uzanan bir sınır çizmekle yetinmişlerdi. Bu sınırın güvenliği Vidin, Rahova, Niğbolu, Turnu-Nikopolis, Rusçuk, Tutrakan, Yergöğü, İsakçı ve Enisale gibi önemli kavşak noktalarında bulunan Mihaloğullarının komutasındaki akıncı birlikleri tarafından sağlanıyordu. Bu noktalardan Eflâk vasal devleti gözaltında tutulduğu gibi Eflâk da Kili sayesinde Tuna halicinin kuzey kolunu denetliyordu.

II. Mehmed'in istekleri bu sınırları aşıyordu. Sınırlarını Karadeniz'in her iki kıyısının da ötesine geçirmeye yönelik belli belirsiz olan arzusu şekil aldı ve diğer bazı etkenlerle birlikte harekete geçti. Bu etkenler şöyle sıralanabilir:

a) Cenevizlilere karşı olan düşmanlığı: Cenevizlilerin Ege Denizi'ndeki egemenliğini zaten kırmıştı. Şimdi de onları Karadeniz'deki ticari etkinliklerinden alıkoymak ve kendisi burada ticaret yapmak için fırsat kolluyordu.

b) Moldavya'da Büyük Stefan adında güçlü bir yöneticinin yükselişi: Stefan, Kili'yi ele geçirerek ve ısrarla Eflâk siyasetine karışarak Osmanlılar için tehlikeli bir düşman haline gelmişti.

c) 1474-75 yıllarında Kırım Hanlığı'nda tahta geçecek olan kişi konusunda çıkan anlaşmazlıklar: Taraflardan birisi Sultan'ı arabuluculuk yapması için davet ettiğinde Sultan yalnızca bu isteği yerine getirmekle kalmamış yapılan bir seferle Hanlığa da egemen olmuştu.

1. *Eflâk ve Boğdan*

14. yüzyılın başında kurulmuş olan bu iki Romen prensliğinin her ikisi de Büyük Lajos döneminde Macaristan'a bağımlı olmuştu. Macar kralları 15. yüzyılda da her ikisi üzerinde egemenlik iddiasında bulunmayı sürdürdüler. Eflâk'ın Osmanlı denetimi altına girmesine karşın kardeş devlet olan Boğdan, Polonya-Litvanya'daki büyük Jagellon kraliyet ailesinin tımarı olmuştu. Bununla birlikte Polonya'nın egemenliği 15. yüzyılın ortalarında zayıfladı. 1454'te Osmanlı deniz akını Boğdan'ın Akkirman liman kentine ulaştığında II. Mehmed, iktidar alanını kuzeyde Dinyester Nehri'ne kadar genişletmenin önemini kavradı. 1455'te de Boğdan prensi Petru III. Aaron'dan vergi istedi. Zayıf bir yönetici olan prens, Sultan'ın bu isteğini yerine getirmekte hiçbir güçlük çıkarmadı.

Bu arada Hunyadi, Eflâk üzerinde Macar egemenliğini yeniden kurmaya çalışıyordu. 1456'da III. Vlad voyvoda olarak atandı. Ama tıpkı babası gibi 'Drakula' (Şeytan) olarak ya da daha çok, o çok sevdiği toptan infaz yönteminden dolayı 'Tepeş' (Kazıklı) olarak tanınıyordu. II. Mehmed, Vlad'ın kardeşini tutsak olarak aldığı için başlangıçta onu fazla önemsemedi. Kazıklı voyvodanın vergi ödediği sürece kendi vahşi yöntemiyle hüküm sürmesine izin verilmişti. Ancak 1461'de verginin kesilmesiyle birlikte Sultan, Eflâk ile Macaristan arasında gizli bir anlaşma yapılmış olduğunun farkına vardı ve Vidinli Hamza Paşa'yı vergi istemek üzere gönderdi.

Paşa derhal kazığa oturtulmuştu. Vlad, Tuna'yı geçerek Enisale'den Rahova'ya kadar bütün kuzey Bulgaristan'ı yakıp yıktı. Hırsova, Tutrakan, Marten, Yergöğü, Rusçuk, Turnu-Nikopolis, Ziştovi, Samovit ve Gigen kentlerini ele geçirdi (1461-62 kışı).

II. Mehmed, öç almak üzere İstanbul'dan sefere çıktı (Nisan 1462). Deniz yoluyla Vlad'ın, Boğdanlı Stefan'ı, Tuna'nın ağzında Kili'yi ele geçirmeye çalıştığı sırada geri püskürtmüş olduğu yere geldi. İbrail (Braila) yakılmıştı. Sultan, Eflâk'a geçti. Askerleri daha çok kırlık olan bu bölgede yağmalayabilecekleri çok az kent buldular. İlk çarpışmayı Vlad kazandıysa da Osmanlı ordusu başkent Targovişte'ye kadar ilerleyebilmişti. Kazıklı Voyvoda'nın kardeşi Radu, 12.000 duka altını karşılığında yıllık bir vergi ödemek koşuluyla prens olarak atandı. Vlad ise önce sürgüne gönderildi sonra da Macaristan'da hapse atıldı.

IV. Radu'nun (1462-73) Osmanlı Devleti açısından uysal bir vasal olduğu görüldü. Ancak zayıf bir yönetici olması Boğdanlı Stefan'ın işine yaramıştı. Stefan, 'Büyük' unvanını hak eden bir önderdi (1457-1504). Bu hırslı vatansever, kendisini hem Polonya'nın hem de Osmanlının boyunduruğundan kurtardı ve Kili'yi Ulah-Macar garnizonundan alarak sınırlarını kısa sürede güneye doğru genişletti (1465). 1469'da Stefan, bütün kaynaklarını büyük bir Tatar istilasını geri püskürtmek için seferber ettiğinde Radu ve Mihaloğulları Tuna deltasındaki Sulina'da bir kale inşa ederek Kili'ye saldırma fırsatını yakalamış oldular. Stefan, 1470'te İbrail'i ele geçirerek bunun öcünü aldı. Radu, hızla Putna Nehri üzerindeki Craciuna ve daha güneydeki Teleacin kalelerini inşa ederek sınırını sağlamlaştırdı. Stefan, 1473'te önce Milcov'u sonra da prenslikler arasındaki sınırı geçerek Radu'yu Cursul-Apei'de (Ramnicu-Sarat bölgesinde) yenilgiye uğrattı. Uzun Hasan'a karşı bir sefer düzenlemekte olan Mihaloğullarının kısa süreli yokluğunu fırsat bilip Laiota Basarab'ı Eflâk tahtına geçirdi.

Önce Türklerin sonra Boğdanlıların istilasına uğrayan ülkede, sonraki bir yıl boyunca kargaşa egemen oldu. Ancak Sultan, anlaşmazlıklara bir son vermeye kararlı olarak 1475'te Stefan'dan Kili'nin yanı sıra hâlâ ödenmemiş olan vergiyi de istedi. Bunu Hadım Süleyman Paşa'nın geniş çaplı istilası izledi. Ancak Paşa, Barlad ve Racova nehirlerinin birleştiği yerin yakınlarındaki Vaslui'de Stefan tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı (10.1.1475). Putna eyaleti Boğdan'a bağlandı. Aynı yıl içinde başarılı bir Kırım seferinden dönmekte olan Gedik Ahmed Paşa, Akkirman'ı ele geçirdi. Sultan'ın kendi komutasındaki bir ordu 1476'da Boğdan'ı istila ederek Stefan'ı Cetatea Neamtului yakınlarındaki Valea Alba ya da Paraul Alb olarak adlandırılan yerde yapılan Razboieni Savaşı'nda yendi (26.7.1476). Bu arada II. Mehmed'in yeni vasalı olan Kırım Hanı Mengli Giray, kuzeydoğu eyaletini yerle bir etmişti (burası henüz Besarabya adını almamıştı). Tatarlar, Hotin ve Suceava kalelerini almayı başaramadıkları gibi Sultan da hâlâ bu zaferinin meyvalarını toplayamamıştı. Stefan'a yardım etmekte çok gecikmiş olan Macar bağlaşıkları, yıl sonu gelmeden Kazıklı Vlad'ı kısa bir süre için Eflâk tahtına oturtmayı sağladılar (1477). Vlad'ın ardılı Laiota Basarab, yeniden Osmanlılara bağlılık yemini etti ve 1481'de Boğdan'a karşı düzenlenen bir akında, akıncıları Bacau'ya kadar sürdü. Ancak Stefan, istilacıları geri püskürtmekle kalmayıp ardından Bükreş'i yaktı.

II. Bayezid, iktidarının ilk yıllarında kuzey sınırında güvenliği sağlamaya karar verdi. 1484'te Stefan'dan haraç istedi. Stefan'ın bunu ödemeyi reddetmesi üzerine Sultan, Eflâk'tan da yardım alarak Temmuz ayında Kili'yi, Ağustos ayında da Mengli Giray'ın desteğiyle Akkirman'ı aldı. Biri Tuna Deltası'nın kuzey kıyısını gözetleyen, diğeri Dinyester Nehri'nin ağzını kontrol altında tutan bu iki önemli kalenin ele geçirilmesiyle birlikte Boğdan prensliğinin denizle olan bağlantısı kesilmiş oldu. Bununla birlikte bu iki yer arasındaki kıyı şeridinin 1538'den önce Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katıldığına ilişkin hiçbir bilgi yoktur.

Eflâk yöneticisi IV. Vlad, bir sonraki yıl (1485) Mihaloğlu İskender Bey ve Malkoçoğlu Bâli Bey ile birlikte Suceava'ya kadar ilerlediler ve burayı yaktılar. Ancak Stefan, artık

egemenliğini tanıdığı Polonya Kralı IV. Kasimierz'in yardımıyla onları Katlabukh'da yendi. Türkler, 1486'da düzenledikleri üçüncü bir seferde Sereth Nehri üzerinde bulunan Scheia'ya ulaştılarsa da Stefan'ın buraya yaklaşması üzerine kaçtılar.

Stefan daha sonraki bir tarihte, Polonya'nın Bukovina'daki Pokucie eyaletini elde etmeyi istediği için Osmanlılarla yeniden bir anlaşma yaptı. Bu noktada, tarihin bizi fazla ilgilendirmeyen çeşitli iniş çıkışlarından sonra 1499'da Polonya'nın boyunduruğundan çıktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Macaristan ve Polonya ile 1503'te yaptığı antlaşmada, Tuna prensliklerinin, vasal konumunda Bâbıâli'ye bağımlı bir duruma getirilmelerinin temelleri resmi olarak atıldı. Stefan, yılda 4.000 duka altını öderken Radu'nun vereceği vergi 8.000 duka altını olarak belirlendi. Bunun yanı sıra görevinin onaylanması için her üç yılda bir İstanbul'a gitmesi gerekecekti. Stefan 1504'te ölmeden önce oğlu Boğdan'a, Moldavya'nın en güçlü komşusu olarak gördüğü Sultan'a boyun eğmesini önermişti.

2. *Kırım ve Slav Sınırı*

Karadeniz'in kuzey kıyısındaki siyasal karmaşa, 15. yüzyılın ortalarında doruk noktasına çıkmıştı. Bunun başlıca nedeni, iki yüzyıldır aşağı Don ve Volga havzalarıyla birlikte step ülkesi Ukrayna'nın tümüne egemen olan Altınorda Hanlığı'nın dağılmasıydı. Hanlık, kuzeyde kendisine bağımlı olan Rus prensliklerivle ve Karadeniz kıyılarındaki Ceneviz ticaret kolonileriyle olan ilişkilerinde belli bir düzeni ve dengeyi sağlamıştı.

Batı Ukrayna 14. yüzyılda, egemenlik alanı hızla genişleyen Litvanya karşısında yitirilmişti. Litvanya toprakları 1363'te, Bug Nehri'nin ağzına yakın bir noktadan Karadeniz'e kadar ulaşıyordu. İkinci darbe Timur'un 1395'teki istilası olmuştu. Bu istila sırasında Altınorda Hanlığı, yalnızca bütünlüğünü parçalayıcı bir yara almakla kalmadı, sahip olduğu birkaç kent de yıkıldı. Ayrıca Uzak Doğu ile Karadeniz ve Hazar Denizi üzerinden yapılan ticaretin güzergâhının da İran'a kaydırılması yüzünden Ceneviz kolonilerinin refah düzeyi düştü. Tatarların 1399'da yeniden ele geçirdikleri aşağı Bug havzası, Nogayların bir kısmı için otlak alanı oldu. Ancak Litvanya Kralı Vitovt (Vytautas), Dinyeper'in sağ kıyısı boyunca Kiev'den Karadeniz'e kadar uzanan kaleler inşa etti ve ticaret istasyonları kurdu. Vitovt, 'Kazak' (yani 'özgür maceraperestler', 'sınır insanları') olarak bilinen bazı Tatar topluluklarını bu kalelere asker olarak yerleştirdi. Yerli Ukraynalılardan aynı amaçla yararlanıldığında onlar da aynı anlama gelen 'Kosaklar' olarak adlandırıldılar. Bu dönemde inşa edilmiş olan en önemli kale, Kiev ve Dinyeper çavlanları arasındaki Cherkasy idi.

Yüzyılın ortalarında Altınorda Hanlığı artık tamamıyla dağılmıştı. İktidar ailesinden geride kalan ve giderek güçsüz düşen son yönetici, ülkeyi hâlâ Saray'dan yönetmeyi sürdürüyordu. Ancak step ülkesinde artık Kazan Hanları (1455'ten iti-

baren) ve Dinyeper-Don havzalarının Hanı gibi iki egemen güç vardı. Litvanya ve Moskova'nın Büyük Dükleri (Knyaz=Knez), kendi topraklarını Tatar akınlarından korumak için önce göçebe topluluklan arasındaki rekabeti ve bölünmeleri kışkırttılar sonra da kontrolü ele geçirdiler. Moskova Dükü II. Vasili, Oka üzerindeki Gorodets'de Rus koruması altında küçük bir Tatar hanlığı kurdu (1452-53). Gorodets, göçebe akınlarını karşılayacak olan önemli bir ileri askerî üstü (daha sonra ilk yöneticisi Kasım'ın onuruna Kasımov olarak adlandırılmıştı). Polonya-Litvanya dükü Kasimierz ise Cengiz Han'ın ailesinden gelen başka bir prensi, Hacı Giray'ı, Kırım'ı Dinyeper halklarının elinden almak üzere yaptığı başarılı bir saldırıda destekledi (1449).

Steplerin yeni hâkimi, hızla zayıflamakta olan Ceneviz kolonileriyle dostça ilişkiler içine girdi. Güney Kırım'ın büyük bir bölümünü kaplayan bu kolonilere Taman kıyısındaki Copa ve Matrida ile Don Nehri'nin ağzında, gelecekteki Azov'un (Azak) yakınında bulunan ve çevresinden yalıtılmış olan Tana'yla birlikte Sivastopol (Kherson), Balaklava (Cembalo), Yalta, Sudak (Soldaia), Kefe (Kaffa) ve Kerç (Bosporo) dahildiler.

II. Mehmed 1454'te, Kırım'a ilk Osmanlı seferini düzenlediğinde bölgedeki siyasî durum işte böyleydi. Bu sefer sırasında Boğdan'daki Akkirman alınamamış, ancak Sivastopol ele geçirilmişti. Kefe ise sınırlı miktardaki mısır Boğaz yoluyla ihraç etme hakkına karşılık olarak yılda 3.000 duka altınlık vergi ödemeyi kabul etmek zorunda kalmıştı.

Hacı Giray'ın oğlu Mengli Giray (1469-75 ve 1478-1515) ile Kefe'de oturan Tatarlar arasında 1475'te bir anlaşmazlık çıktı. II. Mehmed, kendisinden arabuluculuk yapması istendiğinde, Mengli Giray'ın Cenovalılarla olan iyi ilişkisini göz önünde bulundurarak bu fırsatı hemen değerlendirdi. Üstelik Sultan'ın gerektiğinde destekleyebileceği hanlık yönetimine aday olan bir rakip de vardı. Gedik Ahmed Paşa'nın komutasındaki donanma, Haziran ayında Kefe'yi, ardından Sudak, Balaklava, İnkerman, Sivastopol, Kerç, Tana ve sonunda da Menkup'u (eski Theodoros) aldı. Trabzon Komnenoslarının sonuncusu olan Aleksios, bağımsızlığını perde arkasından Menkup'ta sürdürmekteydi.

Bütün Ceneviz kolonilerini Osmanlı topraklarına katmış olan II. Mehmed, artık yeni bir vasal devlet daha oluşturmanın önemini gördü. Mengli Giray, 1478'de, tutsak olarak bulunduğu İstanbul'daki hapisten alındı ve Sultan'a bağımlı olarak yeniden Kırım'a atandı. Elimizdeki bilgilere dayanarak yeni Kefe sancağına doğrudan ne kadar toprağın eklendiğini belirlemek güç olacaktır. Ancak eski İtalyan kolonilerinin çoğu sancağa dahil edilmiş olsa gerek. Bâbıâli, buna ek olarak batı sahilindeki Kozlov'da (Eupatoria) (Gözleve) bir garnizon bulundurma hakkını da elde etmişti. Tarihi kayıtlarda II. Mehmed'in iktidarının

sonuna doğru (yak. 1480) 'Çerkes ülkesine' karşı yapılan bir deniz seferinden bahsedilmektedir. Ancak sözü edilen bu sefer, Taman Yanmadası'yla Kafkas Dağlan'nın batı sırası arasında kalan kıyı şeridini tanımaya yönelik bir keşif gezisinden başka bir şey olamaz (bk. von Hammer, no. 1, III, s. 252).

Kınım macerası, tarihçilerin ilgisini (Rusya dışında) daha az çekmekle birlikte hiç kuşkusuz II. Mehmed'in giriştiği eylemler arasında en önemlisi ve geleceğe dönük olanıydı. Üstelik hem egemen güç hem de vasalı açısından karşılıklı bir yarar sağladığı görüldü. Bir süre için Kırım hanlarına, Sultan'ın savaşlarında askerî destek sağlamalannda ya da düşman topraklanna tam zamanında yaptıklan akınlarla düşmanı şaşırtmalannda güvenildi. İstanbul ise Kının için, Kazan ve Astrahan kardeş hanlıklannın Rusya tarafından işgal edilmelerinden sonra iki yüzyıldan uzun bir süre boyunca koruyucu bir güç oldu.

Mengli Giray, vasal han olarak atandığında Kırım Tatarlarının gücü adamakıllı kısıtlanmış olup yanmadanın dışına neredeyse çıkmıyordu. Perekop kıstağının kuzeyinde yer alan geniş step kuşağının karşı tarafında, Seyyid Ahmed önderliğinde Dinyeper-Don Tatarlan yayılmışlardı. Nogaylann bir bölümü batıya doğru, Bug havzasının alt kısımlannı işgal ettiler. Doğuda, Volga boyunda ise Ahmed Han'ın (1460-81) önderliğinde Altınorda'dan geriye kalan bir topluluk bulunuyordu. Başlangıçta Seyyid Ahmed, daha büyük bir tehlike oluşturuyordu. 1476'da II. Mehmed'den gelen sert bir mektupla uyanlıncaya kadar Kınm'ı yerle bir etti. Seyyid Ahmed'in ortadan kaybolmasından kısa bir süre sonra Volga Tatarlan geçici olarak yeniden canlandılar. Etki alanlannı yeniden batıya, Ukrayna'ya doğru yaydılar. Mengli Giray'ın asıl amacı egemenliğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun koruması altında olan Kınm'daki üsten, step ülkesini de aşarak kuzeye doğru yaymaktı. Bu iş için de Rus kralı III. İvan gibi hazır bir bağlaşık buldu.

O sırada Volga topluluğu öyle güçlüydü ki II. Bayezid dikkatini Batı Ukrayna'ya çevirdi. İvan ile işbirbirliği yaparak 1482'de Kiev'i yaktı. Daha sonra yine İvan'ın yardımıyla Kili ve Akkirman'ı Osmanlının (Boğdan'daki) askerî üsleri haline getirdiğinde Mengli Giray, Akkirman'dan Perekop'a kadar uzanan bütün bir kıyı şeridini işgal edip topraklanna katma fırsatını yakalamış oldu. Ancak burası sonuna dek Litvanya'nın eline geçecekti. Kasimirez, Volga Topluluğunu yardımına çağırarak buna karşılık verdi. Topluluk Kırım'ı 1485'te, Sultan önderlerini vasalına karşı daha fazla saldırıda bulunmaması için uyarıncaya kadar yakıp yıktı. Sultan, Litvanya'ya yapacakları akının göçebelere daha yarar sağlayacağını önermişti. Bu akınlar beş yıl boyunca, göçebelerin Polonya ile 1491'de yapılan Zaslav Savaşı'nda güçleri kesilinceye kadar sürdü.

Rusya, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'ndan oluşan üç bağlaşık, 1492'de Akkirman'da bir toplantı düzenlediler. Mengli Giray bu toplantıda Rusya'nın İstanbul temsilcisi olarak atandı. Polonya ve Litvanya, açık olarak Jagellon hanedanı karşıtı bir amaç güden

bu birleşmeden doğal olarak endişe duyuyorlardı. Zaten Boğdan'daki Türk siyaseti, Polonya'yı bir vasal devletten yoksun bırakmıştı. Yine de Polonya savaşmak için çok istekli değildi. 1489 ve 1490 ateşkes antlaşmaları önce 1493'te sonra da 1494'te üç yıllığına daha yenilendi. Bu sürede II. Bayezid, Mengli Giray'ı Polonya topraklarına akın düzenlemekten alıkoymuştu. Mengli Giray bunun üzerine dikkatini Litvanya'ya yönelterek Büyük Dük Aleksandr'ın güçlerini Volhynia'daki Wiszniewiec'de yenilgiye uğrattı (Ağustos, 1494).

Polonya ile yapılmış olan ateşkes, 1497'de sona erdi. Kral Jan-Olbracht Karadeniz cephesini eski haline getirmek, Türk-Tatar istilalarına bir son vermek ve Jagellon karşıtı anlaşmayı bozmak üzere büyük bir sefer düzenledi. Kendisi Moldavya'yı istila ederken Litvanyalı kardeşi, Braclaw Kalesini yeniden inşa etti ve Mengli Giray'ın Dinyeper üzerindeki yeni kalesi Tiahin'i yıkmaya hazırlandı. Ancak her iki plan da başarıyla uygulanamadı. Aleksandr'ın ilerleyişi, Rus müdahalesi ile engellenmiş, Jan-Olbracht ise Bukovina'daki Kozmin'de Moldavyalı Stefan tarafından yenilgiye uğratılmıştı.

Polonya'ya, bu saldırıya karşılık olarak ilk Türk seferi 1498'de düzenlendi. Akınlar, Kırım Tatarlarınınkilerle birlikte Soroki, Braclaw, Derecsny (Derazhnya), Halicz, Gliniany, Zydaczow, Drogobych, Sambor, Sanok, Jaroslav, Przeworsk ve Kanczuga'ya kadar uzanıyordu. Kral Jan-Olbracht, Türkiye ile bir savaşa girmenin Polonya açısından bir süre daha hiçbir kazanç getirmeyeceğini anladıysa da barış görüşmeleri 1502-03 yıllarına kadar yapılamadı.

Stefan, Pokucie'yi ele geçirdiği sırada Mengli Giray, düzenlediği iki seferle yalnızca Litvanya'yı yıkmakla ve oğullarını Polonya'da Sandomierz'in ilersindeki Opatow'a kadar uzanan bir akınla görevlendirmekle kalmamış, aynı zamanda Aleksandr'ın bağlaşığı olan Volga Tatarlarının önderi Şeyh Ahmed'i de yenerek hayatının amacı olan Saray'ı ve Altınorda Hanlığı'nı yıkmayı da başarmıştı (1502).

Demek oluyor ki vasal hanlık, bu dönemin sonunda egemenlik alanını genişletmişti. Dolayısıyla Bâbıâli'nin etki alanı da Kırım Yarımadası'nın dar sınırlarından çıkıp bütün bir step ülkesinin üzerinden, Dinyester'den Volga'ya kadar yayılmıştı. Bu değişim beraberinde Moskova'nın artık bir bağlaşık olmaktan çok bir düşman olması sonucunu getirecekti.

V. Türkiye'nin 15. Yüzyıldaki Uluslararası İlişkileri

Türkiye'nin bu yüzyıldaki uluslararası ilişkileri, 11. Haritada olduğu gibi 19. Haritada da şematik olarak gösterilmektedir. Ayrıntıların çoğundan daha önce de bahsedilmiş olmasına karşın Osmanlı dış siyasetinin, yüzyılın ikinci yarısında giderek daha karmaşıklaşmış olması özet ve açıklama şeklinde bazı ek bilgilerin verilmesini gerektirmektedir.

1. *Papalık ve Haçlılar*

İstanbul'un düşmesi ve Osmanlı topraklarının giderek büyümesi Batıyı o derece korkutmuştu ki Hıristiyanlığı elli yıl boyunca savaşçı İslâmiyete karşı birleştirmek için sürekli olarak bir çaba gösterilmişti. Hunyadi, Corvinus, İskender Bey ve Büyük Stefan gibi Osmanlı sınırlarındaki kahramanlar, zamanlarının çoğunu uluslararası bir eylemi örgütlemek üzere diplomatik girişimlerde bulunarak harcadılar. Bir tek Papa, Batının ruhanî başkanı konumundan yararlanarak ülke yöneticilerini, Türklerle coğrafî olarak daha az yakınlaşmaları için kandırıp ikna edebilmişti. Ancak Papalık bile bunda fazla başarılı olamadı.

III. Calixtus (1455-58), Ege Denizi'ne bir donanma gönderdiyse de başarılarının uzun süreli bir etkisi olmadı. Ardılı II. Pius (Aeneas Sylvius), Avrupa'nın vicdanını harekete geçirmek uğruna kendisini tüketti. Bohemya'nın heretik kralı Jiri Podiebrad tarafından da destekleniyordu ama, kendisine yardım edeceğine söz vermiş olan prenslerin arasındaki rekabet ortak bir eyleme geçilmesine engel oldu. Pius, o hep ümitle beklediği Haçlı Seferi'nin yola çıkması için tannya yakarmaya gittiği Ancona'da, hayal kınklığı içinde hayata gözlerini yumdu (1464).

Eğriboz'un 1470'te düşmesi II. Paulus'a, İtalyan devletlerini Lodi Birliği altında toplama düşüncesini verdi. Ancak Milano ve Floransa'nın çıkarcı yaklaşımlan nedeniyle yine hiçbir şey yapılamadı. Bu arada bütün umutlar Uzun Hasan ile bir anlaşma yapılması olasılığına bağlanmıştı. Daha önce de gördüğümüz gibi Papalık, Venedik, Napoli ve Rodos'a ait gemilerden oluşan bir haçlı donanması Angiolello, Barbaro, Contarini ve Caterino Zeno'nun sürekli olarak elçilik girişimlerine karşın 1472'de Ege Denizi'nde ve Anadolu sahillerinde zarar vermek üzere denize açıldı. Henüz Akkoyunlularla işbirliği olasılığını ortadan kaldıracak olan Otlukbeli Savaşı'nın haberleri ulaşmamıştı.

II. Bayezid ve kardeşi arasındaki iç savaş ve Cem Sultan'ın Rodos Adası'na kaçması, Batının ümitlerini yeniden canlandırmıştı. Sürgündeki sultanın Fransa ve İtalya'daki uzun tutsaklık döneminde (1482-95) bu kadar önemli bir tutsağın ellerinde olmasını pek çok defa II. Bayezid'in güvenliğini tehdit etmek üzere kullandılar. Hiç kuşkusuz bu durum II. Bayezid'i eylemlerinde frenledi. Yine de Cem Sultan'ı bir orduyla birlikte Türkiye'ye geri göndermek için hiçbir girişimde bulunulmadı. Bununla birlikte VIII. Innocentius (1484-92), Batıyı yeniden harekete geçirmeye çalıştı ve Roma'da çeşitli önerilerin ele alınacağı bir toplantı düzenledi (1490). Bu toplantıda önder olması öne sürülmüş olan Corvinus aynı yıl içinde öldü. Ardılı olan II. Ladislas (1490-1516) ise güçsüz bir prensti.

Öyle görünüyor ki Fransa kralı VIII. Charles, bir süre için yeni Haçlı Seferi'nin ekseni olmuştu. 1494'te Napoli kentine ilerlemesi, İstanbul yolu üzerindeki ilk basamak olarak açıklanmıştı. Ancak Venedik'in Fransa karşıtı bir birlik oluşturması (bu görünürde Türk karşıtı gibi de kullanılmıştı) VIII. Charles'ın ani olarak geri çekilmesine neden oldu.

Son birlik, 1500'de kuruldu. Polonya, Litvanya ve Bohemya-Macaristan'ın Jagellonlanna (eğer yetenekli bir önder tarafından yönetilmiş olsalardı güçlü bir krallık birliği olabilirdi) Fransa ve hatta İngiltere kralı VII. Henry de katılmıştı. Bir kez daha hiçbir kazanç sağlanamadı.

Buda Barışı (Ağustos, 1503), Türkiye, Boğdan, Ragusa, Venedik, Papalık, Bohemya-Macaristan, Polonya-Litvanya, Rodos, İspanya, Portekiz ve İngiltere'yi kapsamaktaydı. Bu barış antlaşması, modern çağın en önemli uluslararası antlaşması olarak ilk sırada yer almaktadır.

2. *İtalya'nın İstila Edilmesi (1480-1481)*

Kısa bir öykü olan II. Mehmed'in bu son zaferi, Osmanlıların Avlonya'yı deniz üssü olarak almalarından bu yana Papa'nın ve Napoli'nin korkuyla beklediği bir şey olmasına karşın 1480 yılının Temmuz ayında birdenbire gerçekleşiverdi. Otranto ele geçirilmişti. Burayı basamak yapan Türkler, Brindisi, Lecce ve Taranto'ya akınlar düzenlediler. Ancak Ekim ayında Napolili Ferrante tarafından Otranto'ya geri çekilmek zorunda bırakıldılar. Yalnızca küçük bir birlik bir süre daha dayanabildi. II. Mehmed'in dikkati önce Rodos'a çekildiyse de bir süre sonra öldü (4.5.1481). Aynı yılın yaz ayında Otranto boyun eğdi.

Yeni bir istila düşüncesi birkaç yıl daha Osmanlının zihnini meşgul etti. Osimo kenti, 1486'da kendiliğinden II. Bayezid'e teslim olduysa da Lorenzo de Medici, buna engel olmak için kendi adına hiçbir harekete geçmedi. Avlonya çıkışlı akınlar da düzenlenmiyor değildi, örneğin 1488-89'da Pesaro ve Ancona'ya saldırıda bulunulmuştu.

3. *Batı Akdeniz*

Türk donanmasından çarpıcı bir şekilde yararlanılan bir olaydan da bahsetmeden geçmeyelim. Kastilya Krallığı'na karşı son mücadelesini vermekte olan Müslüman Granada'nın (Gırnata) yardım isteği üzerine II. Bayezid, Kemal Reis'i İspanya sahillerini yağmalaması için gönderdi. Donanma, 1487'de ve 1492'de Granada'nın düşmesinden sonra bir grup mülteciyi kurtarmak ve onları Kuzey Afrika'ya taşımak üzere de kullanıldı. Bu, Osmanlının batı Akdeniz içlerine doğru yaptığı ilk atılımdı. Yine de Türk denizcilerinin bir sonraki yüzyılda gösterecekleri büyük başarıların işaretini veriyordu. Bu başarılardan yalnızca bir tanesi, Kemal Reis'in 1501'de Balear Adaları, Sardunya ve Pianosa'ya (Elbe yakınında) yaptığı akın, bu dönem içinde gerçekleşmişti.

ALTINCI BÖLÜM

SULTANLIKTAN İMPARATORLUĞA (1503-1520)

[Harita: 20-21]

I. I. Selim ve Yeni İmparatorluk Düzeni

II. Mehmed'in özenli çabalarıyla ulaşılan ve II. Bayezid'in sakınganlığıyla korunan denge, üç yıl gibi kısa bir sürede yitirilmişti (1514-17). Asya ile Avrupa arasında, Boğaz'ı dayanak noktası alarak hoş bir şekilde dengelenmiş olan sultanlık şimdiden büyük boyutlarda bir imparatorluk olmuştu. İmparatorluğun karşı karşıya kaldığı yeni sorunlar ve sorumluluklar ancak toprakları daha fazla genişleterek ve aralıksız olarak savaşarak çözülebilirdi.

Bu dönüşümün sorumluluğunu tümüyle I. Selim'e yüklememek gerekir. I. Selim, büyükbabası döneminde çizilmiş olan sınırları, İran'dan kaynaklanan tehlike nedeniyle aşarak doğuya doğru ilerleme kararını vermek zorunda kalmıştı. Hâlâ savaşçı olan Safevîlere karşı bir önlem olarak Kilikya'nın ve kuzey Suriye'nin işgal edilmesi gerekliliği, Mısır'ın fethedilmesinde ve Arap dünyası üzerinde egemenlik kurulmasında bir etken olmuştu. Berberistan sahillerine egemen olmaya yönelik ilk adım, hiçbir ülke yöneticisinin kolay kolay reddedemeyeceği beklenmedik bir yardım sonucunda atıldı; I. Selim'in Hıristiyan dünyasının zararına olacak şekilde hiç toprak kazanmamış olmasının tek nedeni, gücünün doruk noktasındayken ani ve erken ölümüdür.

I. Selim'in iktidarda olduğu dönem, Toynbee'nin de bu döneme ilişkin parlak incelemesinde göstermiş olduğu gibi, her şeye karşın şanssızlıkla sonuçlanmıştı (bk. no.20, I, s. 346-402). Anadolu'yla İran arasında, siyasî düzlemde

sık sık ateş altında kalan, kültürel düzlemde ise bütün iletişimi kesen düşmanca bir sınırın çizilmesiyle birlikte daimi bir duvar örülmüştü; güneyde kazanılmış olan topraklar ise Türklere biraz saygınlık ve tahıl deposu sağlamak dışında bir şey getirmediği için yeterince telafi edici olmadı. 'Osmanlı ve Arap toplumlan iki uyumsuz ortaktı ve bu ortaklıklan sürdüğü sürece hep rahatsızlık verici ve verimsiz oldu' (bk. Toynbee, *a.g.e.*, s. 396).

II. Safevî Şahı İsmail ile Olan Çekişme

Akkoyunluların yerini, 16. yüzyılın ilk on yılında Safevîlerin almış olması, Osmanlı ve İslâm tarihi açısından son derece önemlidir. İran artık, dini ve gelenekleri Osmanlılannkine benzeyen bir Türkmen ailesi tarafından yönetilmiyordu. Öyle ki, önceden çıkan anlaşmazlıklar tamamıyla hanedanlık ailesini ilgilendirdiğinden görece olarak daha hafiftiler. Oysa İran aşın tutucu bir heretik olan Şah İsmail'in elindeydi (1499-1524).

Bu gayretli aynlıkçı, modern İran'ın temellerini attı ve zayıflamakta olan azınlıktaki Şiî inancına güçlü bir yeni ivme ve merkezi olarak örgütlenmiş bir devlet kazandırdı. Şah İsmail, Hazar Denizi'nin güneybatı sahilinde yer alan Gilan'daki küçük bir dinî topluluğun önderi olmak dışında bir şey miras almamıştı. Fetihlerine 1499 ya da 1500 yıllarında, Şirvan Şahı'nı yenip öldürerek ve Bakü ile Şamahı da dahil olmak üzere Şahın bütün topraklarını ülkesine katarak başladı. 1501-02 yılında Nahçıvan yakınındaki Şurur'da son Akkoyunlulara karşı yaptığı savaştan zaferle çıkmıştı. Bunun sonucunda Tebriz'de tahta çıkanldı. Irak'ı işgal etti. Bunu 1503'te Fars, 1504'te Kirman ve Yezd, 1508'de Bağdad izledi. 1510'da büyük Özbek önderi Muhammed Han Şeybanî, ordusuyla birlikte Merv yakınlanndaki Tahirâbâd'da bozguna uğratıldı. Amu Derya'ya kadar olan Horasan, yeni imparatorluğun topraklanna katıldı. Şah İsmail, iktidarda olduğu dönemin doruk noktasına, Kızılbaş askerlerinin bağlaşığı olan Babür'e Semerkand'ı yeniden ele geçirmekte yardım etmesiyle ulaştı. Ancak Babür, 1512'de Özbekler tarafından yenilgiye uğratıldı. 1513'te Şah İsmail, Semerkand bölgesini göçebelere bırakarak yeni önderleri Ubeydullah Han ile barış yaptı. Şah, kuzeybatı sınırındaki yenilgiyi kabullenmişti, çünkü yakında I. Selim ile yapacağı savaş için hazırlanması gerekiyordu.

Şah İsmail birkaç nedenden dolayı bu savaşı körüklemişti. II. Bayezid'in yaşlı oluşunu ve banşçıl yaklaşımını siyasî açıdan fırsat bilerek Osmanlı sının üzerinden Şebinkarahisar yönünde, hatta Ankara'ya kadar uzandığı iki akın düzenlemişti (1505 ve 1507 yıllan olabilir). Şah'ın amacı, Akkoyunlulann düşmesiyle

birlikte Fırat'ı aşıp Harput ve Diyarbakır (Amid) kentlerini işgal etme fırsatını yakalamış olan Dulkadir beyi Alaüddevle'yi yalnız bırakmaktı. Şah İsmail onu yendi ve Dicle ile Fırat'ın yukan vadilerini işgal etti.

İkinci olarak Şah İsmail'in, Bayezid'in Şiîlere karşı olan hoşgörülü tutumundan, Osmanlı topraklannda egemen olmayan inançlann yayılmasını desteklemek üzere yararlanmasıydı. Bu ülkede onun siyasî vekili ve savunucusu olarak çalışan Şah-kulu birkaç yıl boyunca Sultandan aylık almıştı. 1511 yılının ilkbaharında Şah-kulu (Osmanlılar arasında Şah-kulu ya da Şeytan-kulu olarak tanınıyordu) misyoner etkinliklerinin başansından ve taht kavgası yüzünden kardeşleri Selim ve Ahmed ile çoktan bozuşmuş olan II. Bayezid'in oğlu Korkud'un da ona arka çıkmasından güç alarak açıkça isyan etti. Şah-kulu bu isyanında başarılı olmuş olsaydı bütün Osmanlı ve İran tarihinin akışı bundan büyük ölçüde etkilenebilirdi; isyan her haliyle dehşet vericiydi.

Şah-kulu, Teke'den Konya'ya yürüdü. Bu kenti almayı başaramadıysa da imparatorluk askerlerini Afyonkarahisar'da yenilgiye uğrattı ve Kütahya'yı ele geçirdi. Doğuya doğru ilerlerken Kayseri yakınlarında gerçekleşen Sarmısaklı Savaşı'nda öldürüldü. Şah İsmail'den yardım alabilmiş olsaydı bu isyanın başarıyla sonuçlanması için bir şansı olabilirdi. Ancak Şah İsmail tümüyle Horasan sınırında yoğunlaşmıştı. Şah-kulu'nun vekili olan Ustaca-oğlu'nun yönetiminde, isyan ordusundan geriye kalan tek birlik Tebriz'e doğru ilerlemeyi başardı. Bu birlik, Tebriz'de Kızılbaş kuvvetlerine katılmış olabilir; Kızılbaş ordusundaki birliklerden en azından birisi 'Ustaclu' olarak adlandırılmıştı. Diğer birliklerin adlarının ise Hamid, Teke ve Toros Dağları'nın Turgud Türkmenlerinden gelmiş olması önemlidir. Dolayısıyla Toynbee (bk. *a.g.e.*, s. 368) gibi biz de, Şah İsmail'in bazı Osmanlı eyaletlerinden gelen göçmenlerden ve Osmanlı yönetiminden hoşnut olmayanlardan yararlandığını varsayabiliriz.

İşte bu sorunların yaşandığı dönemde, II. Bayezid'in en küçük oğlu olan I. Selim Trabzon valisiydi. Bu kentten hareket ederek Erzincan ve Bayburd'a kadar uzanan İran topraklanna akın yapmıştı (1508). 1510'da da geçici olarak Erzincan'ı işgal etti. Artık taht için savaşmaya kararlıydı. Deniz yoluyla Kefe'ye doğru ilerlerken kayınpederi Mengli Giray'ın kendisine askerî birlik ve malzeme yardımı yapması üzerine İstanbul'a yürüdü (1511). Trakya'da bulunan Çorlu'da yenilgiye uğradı. Kırım'a kaçmasına izin verilmişti. Yine de 1512'de geri döndü. İmparatorluğu yöneten kapıkullannndan oluşan etkili bir grup, iktidarda güçlü birisinin bulunması gerektiğini görerek II. Bayezid'i tahtını terk etmeye zorladılar. II. Bayezid, bu olaydan kısa bir süre sonra öldü.

Şah İsmail ile 1514'te bir güç denemesine girişmek artık kaçınılmaz olmuştu. Şah, yanına sığınmış olan I. Selim'in yeğeni Murad'ı, Ustaca-oğlu ile birlikte Sivas'a atlı bir akın yapmak üzere göndererek ilk atakta bulundu. Önceki isyanın başansız olması genel bir ayaklanma girişimi için köstekleyici olmuştu. Yine

de Sultan, Anadolu'daki Şiî nüfusun ortadan kaldırılması emrini verdi; 40.000 kişinin öldürüldüğünden, geri kalanların ise Rumeli'ye gönderildiklerinden söz edilmektedir. I. Selim, daha sonra Konya ve Sivas üzerinden Şah İsmail'in emriyle yerle bir edilmiş olan İran topraklanna yürüdü. Şah'ın, rakibininkiyle karşılaştırıldığında yeni olan ordusu Urmiye Gölü'nün kuzeyinde, Hoy yakınındaki Çaldıran'da, 22 Ağustos 1514 yılında tümüyle yenilgiye uğratıldı (Çaldıran, pek çok atlasta gösterildiği gibi Kars'ın yakınındaki Çıldır ile ya da Van Gölü'nün kuzeydoğusunda bulunan günümüzün Çaldıran kasabasıyla karıştırılmamalıdır). I. Selim, iki hafta sonra zaferi kazanmış olarak Tebriz'e girdi. Toynbee'nin de belirttiği gibi artık çok sayıda seçenek vardı.

I. Selim, Tebriz'e yalnızca bir fatih olarak değil bir kurtarıcı olarak da girmişti. İlk işi Şah İsmail'in keyfî olarak Şiîlerin ibadetine açtığı camileri, Sünnîlere hizmet vermek üzere dönüştürmek olmuştu. Şah İsmail kendi inancını, Tebriz'in çoğunluğu Sünnî olan halkına zorla kabul ettirerek başlangıçtaki zaferinin altını çizmişti. Ancak ilk büyük askerî başarısızlığıyla birlikte saygınlığını yitirmesi ve halkın çoğunluğunun rakibini, baskı altına alınan inançlarının galip gelen savunucusu olarak karşılamaya hazır olması gibi nedenlerle bütün bir İran dünyası artık I. Selim'in ayaklarının altına seriliyordu. I. Selim, dört yıl önce Şah İsmail'in geçtiği yoldan doğuya doğru, düşman ordularının hiçbir engellemesiyle karşılaşmadan ve geçtiği yerlerdeki halk tarafından sıcak karşılanarak, Tebriz'den Merv'e ilerlemiş olabilir. Eğer Osmanlılar, Maveraünnehir bölgesinin sınırları üzerinde Safevîlerin yerini alarak ortaya çıkmış olsalardı ve I. Selim kendisini İran uygarlığını, göçebe Özbeklerin barbarlığından kurtaran bir kimse olarak sunmuş olsaydı Maveraünnehir Selim'e hiç kuşkusuz ikinci bir Timur olarak kucak açabilirlerdi. Çünkü geleneksel Sünnî inancı, kültürel üstünlüğü ve askerliği yenilmezliği olan tek bir kişide birleştiğinden halkın böyle bir öndere bağlılık duyucak olmaları kuşkusuzdu (bk. *a.g.e.*, s. 385-86).

Yine de Çaldıran Savaşı'nın sonuçları tuhaf olmakla birlikte hayal kırıcı oldu; aslında zafer doğrudan hiçbir şey getirmemişti. Çünkü çoğu Avrupa kökenli olan yeniçeriler, kışı, Cengiz Han'ın ve Timur'un göçebe topluluklarının gözde ordugâhı olan Karabağ'da geçirme olasılığı karşısında hemen ayaklandılar. I. Selim, Erivan, Eleşkird, Pasin ve Bayburd üzerinden geri çekilerek Amasya'da kışlamak zorunda kaldı. Sultan, bu parlak zaferinin sonucu olarak sınırlarını yalnızca Erzincan, Erzurum ve Bayburd'u kapsayacak şekilde biraz genişletebilmiş ve Çıldır'ın Gürcü Prensi Büyük Mzechabuki'den (Sultan'a İspir kentinin anahtarlarını gönderdi) vergi alabilmişti. Bu arada düşmanı da 1515 yılındaki sefer için toparlanacak ve yeni bir ordu kuracak zamanı bulabilmişti.

I. Selim'in kendisi Şah İsmail'in üzerine tekrar yürümedi. Yalnızca 1515'te, Sivas ile Erzurum arasındaki bağlantıyı kesebilecek önemli bir Kızılbaş yerleşimi olan Kemah'a kısa bir sefer yapmakla yetindi (bu seyahatin kayıtlarına göre

Sivas-Kemah yolunun orta noktasında İran sınırı aşılmıştı. Bu da gösteriyor ki 1503'teki 'sahipsiz bölge', ki o tarihte muhtemelen vardı, üzerinden kesinlikle geçilmişti). Kemah düştü ve bazı uçbeyleri Sultan'a boyun eğdiler. Çemişgezek'in yöneticisi onurlandırıldıysa da Arabgir beyi, İran yanlısı tutumu yüzünden Fırat Nehri'ne atıldı. Bu beyin toprakları da imparatorluğa katılmış olsa gerek.

İmparatorluk açısından çok daha önemli bir kazanç ise seferlerin sürdürülmesinden çok başarılı bir diplomatik girişim ile sağlanmıştı. Yeniçerilerinin İran sınırına yerleştirilecek kadar güvenilir olmadıklarını ancak onlarsız da yapamayacağını gören ve aynı zamanda Fırat-Dicle dağlık bölge insanlarının Şah İsmail'in hoşgörüsüz aykırı inancına karşı hoşnutsuzluk içinde kıpırdandıklarının da farkında olan I. Selim, Kürt beyliklerine Osmanlı yönetimi yararına birçok önderi ikna etmek üzere bir ajan gönderdi. Bu kişi, kendisi de bir Kürt olan İdris-i Bitlisî idi. İdris, siyasî görevini başarıyla yerine getirdi ve Fırat Nehri'nin batı kıvrımı ile Zab nehirlerinin kaynakları arasında kalan bütün bir bölge farklı sıkılıktaki bağlarla imparatorluğa bağlandı. I. Selim'in bölgede kurduğu düzen kitabımızın sekizinci bölümünde ele alınmaktadır. Burada yalnızca şunu belirtmek yeterli olacaktır: Kürt beyliklerinin bölgeye kendi askerini yerleştirmiş olması sayesinde Osmanlının yeni toprakları imparatorluk açısından fazla bir sorun çıkmadan korunduğu gibi Şah İsmail ve ardıllarının Mezopotamya'ya egemen olmaları da giderek güçleşmişti. Öyle ki I. Süleyman düzenlediği tek bir seferle Mezopotamya'yı kolaylıkla ele geçirebildi.

İdris-i Bitlisî, elbette tek başına çalışmadı. I. Selim'in en yetenekli komutanlarından olan Bıyıklı Mehmed Paşa'nın yönetimindeki bir askerî birlik tarafından destekleniyordu. Bıyıklı Mehmed Paşa, Amid ve Harput'u işgal etmiş ve Diyarbakır'ın ilk Beylerbeyi olmuştu. Şah İsmail, yitirdiği toprakları yeniden ele geçirmek üzere bir ordu gönderdiyse de Amid, bir yıl süren bir kuşatmaya karşı koymuş daha sonra da Çemişgezek, Çapakçur, Palu, Bitlis, Hısn-ı Keyf (Hasankeyf) ve Sasun'un Kürt beylerinin de yardımıyla Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından kurtarılmıştı. Harput ve Amid arasındaki bölge artık kesinlikle kontrol altındaydı. Osmanlı ordusu güneye yönelerek Mardin'i kuşattı ancak kentin kalesi çok sıkı korunuyordu, Ustaca-oğlu'nun kardeşi Karahan'ın yönetimindeki yeni İran ordusu kenti kurtardı. Ancak Karahan daha sonra yenildi ve 1516 yılının Mayıs ayında yapılan Kargandede Savaşı'nda Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından öldürüldü. Mardin Kalesi 1517 yılına kadar dayandıysa da kazanılan zafer sonucunda Ergani, Siverek, Birecik, Hısn-ı Keyf, Miyafarkın, Siirt, Nusaybin, Musul, Urfa (Ruha, Edessa), Rakka ve Kerkük boyun eğdiler. Bu arada Çermik, Eğil, Atak, Bitlis, Hizan, Urmiye, Cizre (Cezireti ibn Ömer) ve İmadiye beyleri de tıpkı orta Fırat çayırlarına yerleşmiş olan Araplar gibi Osmanlı etki alanına girdiler. Kürtlerin en güçlü yöneticisi olan Ardalan beyi de bu sırada I. Selim'in egemenliğini tanımış olsa gerek.

Anadolu'daki düzeni bozmaya yönelik tek girişim 1519'da oldu. Şeyh Celâl (Şah-veli) adında birisi Amasya yakınlarındaki Turhal'da bir isyan çıkardı ve kendisini 'Mehdi' ilan ederek doğuya doğru yöneldiyse de Dulkadir Beyi Ali tarafından öldürüldü.

III. Suriye ve Mısır'ın Fethi

Mısır ve Suriye'nin Memlûk İmparatorluğu, 250 yıl süren egemenliği sırasında Arap dünyasının önder devleti olarak konumunu başarıyla korumuştu. Kültür düzeyi hâlâ yüksekti ve sınırlan zarar görmemişti. Tıpkı Osmanlılarda olduğu gibi düzenli olarak yeni kölelerden seçilen askerleri, eski güçlerinden pek bir şey yitirmemişlerdi. Bununla birlikte askerî düzenlerinin, Osmanlılannkiyle karşılaştırıldığında iki sakıncası vardı: Yönetici sınıf, kesin olarak sırtını yeniliklere dönmüştü. Öyle ki ordu, ağır Osmanlı silahlan, tüfekleri ve savaş düzenleriyle yarışacak durumda değildi; aynca iktidarın babadan oğula geçmiyor olması, bir kölenin eski efendisine ihanet ederek bile olsa tahta geçmeyi hedeflemesi için cesaret vericiydi. Bütün bunlara ek olarak Kayıtbay'ın II. Bayezid'i yenilgiye uğratmasından sonraki 25 yıl içinde Mısır, Portekizlilerin Hindistan'a uzanan Ümit Burnu yolunu keşfetmeleri ve Kızıl Deniz'de Memlûklere karşı bir üstünlük kurma iddialan sonucunda hem zenginliğinden hem de saygınlığından büyük ölçüde yitirmişti.

Yine de I. Selim'in, İran Savaşı'nın hâlâ sürmekte olduğu bir sırada Mısır'a saldırmasını açıklamak zordur (bu ülke hiç de I. Selim'in iddia ettiği gibi düşman bir devlet değildi; gerekçeleri yalnızca birer bahaneydi). Belki tek bir varsayıma dayanabiliriz: Birecik'te Fırat üzerinden geçerek Kürtlerden yeni kazandığı topraklar ile ikinci bir iletişim hattı kurmak üzere I. Selim, Adana-Malatya-Halep üçgeni arasında kalan bölgeyi denetim altına alma gereksinimi duymuş olabilirdi (Kilikya liman kentlerinin ele geçirilmesi ona İstanbul'dan Payas'a uzanan ve uzun karayoluyla karşılaştırıldığında çok daha hızlı olan önemli bir deniz yolu sağlayacaktı). Daha başlangıçta Mısır'ı fethetmeyi tasarlamış olması hiç de olası değildir. Yeniçerilerinin çölü, Karabağ steplerinden daha çok sevmelerini beklemesi için hiçbir neden yoktu (tuhaf ama yeniçeriler çölü yeğlediler ve Nil'e kadar uzanan sınırdaki üslere memnuniyetle yerleştiler). Belki de I. Selim'i, ilk zaferinin beklenmedik sonuçlan yönlendirmişti.

Osmanlılar, ilk adım olarak Dulkadir Beyliği üzerinde yeniden hak iddia etmişlerdi. Bu beylik hâlâ Mısır egemenliği altında olup Elbistan Beyi Alaüddevle tarafından yönetilmekteydi. Ancak görünen o ki Osmanlılar, Alaüddevle'nin yeğeni ve isteklerinde II. Mehmed tarafından desteklenmiş olan Şehsuvar'ın oğlu Ali Bey'e, daha önceden Kayseri ve Bozok sancaklarını vermişlerdi. Şimdi de bunları geri alıyorlardı (görünürde Edirne yakınındaki Çirmen'e karşılık olarak). Memlûk sultanı Kansu Gavri (1500-16), I. Selim'den bu sancakları Dulkadir Beyliği'ne geri vermesini istedi (1514). I. Selim uzlaşmaya açık bir yanıt verdi. Ancak bir sonraki yıl Kemah'ı ele geçirip de kendisini Alaüddevle'nin Divriği'deki

kuzey sının bölgesi içinde bulunca vergi istedi. Türkmen beyinin buna aldırmaması üzerine Sivas'tan Elbistan üzerine yürüdü. Sinan Paşa da bu arada Alaüddevle'yi Göksun yakınındaki Turnadağ'da yenerek öldürdü (1515).

I. Selim, son Dulkadir beyinin başını Kahire'ye gönderdi ve Ali Bey'i Elbistan'a vasalı olarak yerleştirdi. Bu dönemde Dulkadir Beyliği, Fırat üzerindeki bütün ileri üsler Mısırlılann denetiminde olduğundan dar bir çerçevede sınırlanmış olmalı. (I. Selim'in bir sonraki yılki güzergâhına göre Mısır sının Elbistan ile Malatya arasında gösterilmektedir.)

I. Selim, 1516 yılının yaz ayında, Mısır'ın kaçak Osmanlı veliahtlanna sığınma hakkı tanıdığını ve Kansu Gavri ile Şah İsmail arasında olduğunu varsaydığı gizli bir anlaşmayı bahane ederek Suriye'ye doğru yola çıktı. Ereğli'ye ulaştığında Kilikya geçitlerinden geçerek güneye yürümek yerine doğuya yöneldi ve Kayseri üzerinden Elbistan'a ve sının aşarak Malatya'ya doğru ilerledi. Taeschner, bunun Adana ve Tarsus'taki Memlûk vasal devleti Ramazanoğullanndan kaçınmak üzere tasarlanmış bir sapma olduğunu varsaymaktadır (bk. no. 158, II, s. 32). Oysa bu hiç de olası değildir. Çünkü bu beyliğin gücünün nispeten önemsiz olması bir yana Ramazanoğullan ailesi, I. Selim'e daha önceden dostluk sözü vermişlerdi. Bu aileden gelen Mahmud Bey de sefer boyunca Osmanlı ordusunda bulunmuş, daha sonra Ridaniye'de ölmüştü. Bu uzun yürüyüş aslında manevranın önemli bir parçasıydı ve şunlar amaçlanmaktaydı: a) Kuzey Mısır garnizonlannın bağlantısını kesmek; b) Fırat geçidini İran'dan gelebilecek olası bir yardıma karşı korumaya almak; c) Diyarbakırlı Bıyıklı Mehmed Paşa'nın güçleriyle birleşebilmek. Paşa geldiğinde Sultan Malatya'yı aldı ve Antep'i (Ayntab) ele geçirmek üzere yola çıktı. Bunun sonucunda kuzeyde Divriği ve Darende, Malatya yakınlanndaki Mişar ve Kuri, Fırat kıvnmında yer alan Behesni (Besni), Kâhta, Gerger ve Rumkale de dahil olmak üzere diğer kaleler de teslim oldular. Anadolu'dan doğuya giden bütün yollar, Kilikya'dan geçenler dışında, artık I. Selim'in elindeydi. Kilikya yollan ise, Antakya (Antiokheia) ve Halep alınmadan fazla bir önem taşımadıkları için şimdilik bırakılabilirlerdi.

Seferin daha sonraki kısmı üzerine fazla bir yorum yapmak gerekmiyor; stratejisi, şaşırtıcı bir basitlikteydi. İki sultan Halep'in kuzeyindeki ovada, Mercidabık'ta karşı karşıya geldiler. I. Selim, tam bir zafer kazandı. Bunda Halep valisi Hayrbay'ın ihanetinin de rolü vardı (24 Ağustos 1516). Kansu Gavri öldürüldü. I. Selim, kukla halife Mütevekkil'i yakaladı ve Halep'te on beş gün geçirdikten sonra Hama ve Hıms üzerinden Şam'a geçti. Yaklaşık üç ay kaldığı bu kentte Arap ve Lübnanlı önderlerin bağlılık yeminlerini kabul etti ve yeni Memlûk sultanı Tumanbay'dan Osmanlılara bağımlı olarak Mısır'ın genel valisi olması

önerisine karşılık bir cevap bekledi. Kahire'deki emirler Tumanbay'a bu öneriyi reddetmesi için baskı yaptılar. Bunun üzerine Türkler Filistin üzerinden yeniden yürüyüşe geçtiler. Sinan Paşa komutasındaki bir ileri birlik Mısırlıları Gazze yakınındaki Han Yunus'ta zaten yenmişti. I. Selim, kısa süren iki duraklamadan sonra Kudüs'ü ve Halilü'r-rahman'ı ziyaret etti. Kuzeydeki kıyı yolu izlenerek Sina Çölü aşıldı ve Memlûkler Kahire dışındaki Ridaniye'de, 22 Ocak 1517 yılında kesin olarak bozguna uğratıldılar.

Kahire'deki Osmanlı garnizonunun kılıçtan geçirildiği ve I. Selim'in askerlerinin Gize yakınlarında çıkan bir çatışmada yenildikleri kısa süren ama cesur bir direnişten sonra Tumanbay yakalandı ve asıldı (13.4.17). I. Selim daha sonra Fuvva, Reşid ve İskenderiye'yi ziyaret etti ve yazı Kahire yakınlarındaki Ravda Adası'nda geçirdi. Eylül ayında İstanbul'a dönmek üzere yola çıktı. Dört ay Şam'da, iki ay da Halep'te kaldıktan sonra 1518 yılının Ağustos ayı başında İstanbul'a geri döndü.

I. Selim Kahire, Şam ve Halep'te karargâh kurduğu üç dönemde fetihlerini yeniden düzenlemişti. Hayrbay ve Canbirdi Gazali gibi iki Memlûklü haine, Mısır ve Suriye beylerbeylikleri verilmişti. Artık bütün bir Memlûk imparatorluğu Osmanlı dünyasına katılmıştı. Kızıl Deniz'deki Sevvakin, 1520 yılında işgal edildi. Ancak Boşnak yeniçeriler bu tarihten daha önce eski sınırı Nil üzerindeki ilk çavlandan üçüncüye kadar dört yüz mil yukarı çekmişlerdi.

Libya ve Suriye çöllerinin yarı bağımsız kabileleri ve Lübnan'ın özerk Dürzileri ve Marunileri, yönetici değişikliğini genel olarak kabul ettilerse de bazı önderler, daha uygun bir zamanlamayla boyun eğerek rakipleri karşısında üste çıkmaya çalıştılar. Örneğin Şuf Beyi Fahreddin Ma'n, Lübnan dağının önde gelen lideri (Sultanu'l-Berr) olarak kabul edilirken Memlûklara bağlı kalmış olan Buhturi Tanuhlar bölgedeki eski konumlarını yitirdiler. Bazı Arap önderleri Sayda ve Bikalı İbnu'l-Hanuş ve Bikalı bir Şiî olan İbnu'l-Harfuş önderliğinde 1518 yılında ayaklandılar. Ancak Canbirdi Gazali, Trablusşam ve Hıms (Humus) beyleriyle birlikte onları Baalbek'te yenip başlarını İstanbul'a gönderdi.

IV. Arabistan'da Osmanlı Egemenliğinin Başlangıcı

16. yüzyılın başında Arabistan'ın siyasî haritası, Halifeliğin yıkılmasından sonraki durumunu hemen hemen korumuştu. Basra Körfezi'nin başından Yemen'e kadar olan sahil, Umman ve San'a'da olduğu gibi bazı ufak tefek kargaşa ortamlarından sonra ortaya çıkmış olan bir dizi küçük sultanlık ve şeyhlikle

çevrelenmişti; Suriye sınırına ve Fırat'a kadar uzanan ve 11. yüzyılda Karmatilerin iktidarının ortadan kalkmasından bu yana herhangi bir tarihi olmayan geniş iç bölge tanınmıyordu; Kızıl Deniz'in kıyı şeridi ve kutsal kentleriyle birlikte Hicaz, Mısır Memlûklerinin egemenliklerini tanıdılar. İlk olarak Tulunoğullarının (868-905) sahip çıktıkları bu Mısır egemenliği çoğunlukla belirsiz ve karanlık olmakla birlikte birkaç nedenden dolayı en azından kaçınılmazdı:

a) Coğrafî olarak Hicaz, özellikle de uzun kıyı şeridi (Tihame), doğuda Necd'den çok batıda Kızıl Deniz'e bakıyordu ve denize egemen herhangi bir güç tarafından kolaylıkla kontrol altına alınabilirdi. Portekizlilerin gelişine kadar ise bu güç hep Mısır oldu.

b) Ekonomik açıdan, Hicaz, besin kaynağının büyük bir bölümü için Mısır'dan gelen tahıla bağımlıydı. Bu da Kahireli yöneticilere herhangi bir başkaldırı durumunda güçlü bir silah sağlıyordu.

c) Suriye ve Mısır'dan Mekke ve Medine'ye giden büyük hac yollarının askerî bir kuvvet tarafından güvenliğinin sağlanması zorunluydu. Bu ise Memlûklere, Hicaz'ı göz altında tutma fırsatı veriyordu.

d) Aile içi anlaşmazlıklar ve kıskançlıklar Mekke şeriflerini, tamamıyla yerel olan egemenliklerini yaymaktan alıkoyuyordu; konumlarını gerçekten de çoğu zaman ancak Mısır'ın onayı olduğu sürece koruyabiliyorlardı.

Son Memlûkler, sahil bölgesi üzerindeki bu güçlerini daha da arttırmayı denediler. Yaklaşık 1425'ten beri Cidde'de asker bulunduruyorlardı. 16. yüzyılın başında saldırgan bir sefere kalkıştılarsa da önce yeni gelen Portekizlilerin denizlerdeki üstünlüğü sonra da Osmanlıların Mısır'ı fethi ile yollarından alıkonuldular. Memlûk hanedanının son amirali olan Hüseyin, Yemen kıyı şeridindeki Zebid ve Taizz'i işgal ederek buradaki Tahiri egemenliğini yıktığı bir sırada Hanedan da Mısır'ın fethedilmesiyle birlikte son bulmuştu (1517).

Mısır'ın egemenliğini açıklamak için gösterilen nedenler, Nil Deltası'nın yeni ve etkin bir güç tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmesiyle birlikte daha da geçerli oldu. Mekke'nin Şerifi II. Berekât, I. Selim'e hemen boyun eğerek Kutsal yerlerin anahtarlarını gönderdi. Karşılığında kendisine, Mekke, Medine, Cidde ve Hicaz'ın Osmanlı egemenliği altında yönetimi verilerek ödüllendirildi (Hicaz'ın o tarihlerde Akabe Körfezi'ne kadar uzanmadığını ve Akabe'nin doğu sahilinin de1886 yılına kadar Mısır'a ait olduğunu dikkate almak gerekiyor; Hicaz sınırı Vech'den doğuda Harrat Hayber'e kadar uzanmaktaydı).

Memlûklerden 'Kutsal Yerlerin Hizmetkârı' (Hadimu'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn) unvanı ile birlikte miras alınan Mekke ve Medine şehirlerinin koruyuculuğu, Osmanlı sultanlarına bütün Arap dünyasında çok saygınlık kazandırmıştı. 'Halife'

unvanı ise diğerinden daha az önemliydi; Sünnî Müslümanlar, yalnızca Kureyş soyundan gelen birisinin gerçekten Peygamberin ardılı olma iddiasında bulunabileceğini biliyorlardı. Ayrıca bu sözcük diğer pek çok Müslüman hükümdar tarafından benimsendiği için siyasal içeriğini yitirmişti. Mütevekkil'in bu unvanı I. Süleyman'a 1538'de ölürken miras bıraktığına ilişkin eski öykünün yanlış olduğu da çoktan kanıtlanmıştı. Anlaşılan hutbenin Osmanlı halifesi adına okutulduğu bazı durumlar olmuştu; örneğin Rüstem Paşa, kendi yazdığı tarih kitabında I. Selim'in daha 1514'te Tebriz'de ve 1516'da Halep'te bunun için emir verdiğini söyler (bk. no. 135, s. 38 ve 49) ve II. Murad'ın 'halifeliğine' ilişkin tuhaf bir gönderme yapar. Arnold ise *Halifelik* adlı kitabında, Karaman Beyi'nin I. Murad'a 'yaratanın seçilmiş halifesi' olarak hitap ettiğini belirterek bunun için daha da erken bir tarihlendirmeye gitmiş olur (bk. no. 144, s. 130).

V. Kuzeybatı Afrika'da Kazanılan İlk Topraklar

II. Bayezid'in donanmasını, Magribli mültecilerin Granada'dan Kuzey Afrika'ya taşınmaları için göndermesinden bu yana Osmanlılar Batı Akdeniz'de, buraya yaptıkları birkaç düzensiz akın sırasında görülmüşlerdi. Afrika sahillerinin Müslüman devletleriyle olan ilişkileri dostça olmakla birlikte çok seyrekti. Bâbıâli'nin etki alanını, bu ülkelerden birisini kapsayacak şekilde yaymak gibi bir amacı olmadığı kesindi.

Bir zamanlar Atlantik'ten Sirte'ye kadar uzanan toprakların hepsini aralarında paylaşmış, ancak 16. yüzyılın başında iyice zayıflamış olan üç krallığın –Fas'ta Merinîler, Tlemsen'de Abdülvâdiler ve Tunus'ta Hafsîler– artık başkentleri ve çevresi dışında hiçbir güçleri kalmamıştı. Cezayir 1438'den, Trablusgarb ise 1460'tan beri bağımsız cumhuriyettiler. Konstantin, Bone ve Collo, Tunus'a gevşek bir şekilde bağlı olup çoğunlukla soydaş Hafsî prensleri tarafından bağımsız olarak yönetilmekteydiler. Birkaç kentin surlarına kadar uzanan iç bölgenin tamamı üzerinde çoğunlukla çeşitli güçlü Arap ve Berberî toplulukları egemendi. Arap toplulukları arasında Trablusgarb sahili boyunca Benu Süleym, Tunus kapılarından Konstantin'e kadar egemen olan ve merkezleri Kayrevan'da bulunan Şabiyye, Cezayir'in arkasındaki Sa'alibe ve Konstantin ile Şatu'l-Hudna arasında yer alan Devavide bulunuyordu. Berberî topluluklan arasından ise iki devlet ortaya çıkmıştı; Azefun liman kenti sayesinde Avrupa'yla bağlantısı olan ve Curcura Dağları'nda yer alan Kuko Sultanlığı ile başlıca üsleri Kal'at Beni Abbas'da (Labbes Krallığı) bulunan ve Hudna'nın kuzeyinde yer alan Mukranî Emirliği vardı.

Müslüman devletlerin zayıf olması ve sahil korsanlarının, Magriblilerin İspanya'dan sürülmelerinin öcünü almak üzere misilleme yapmaları, İspanya kraliçesi Isabella'nın eyleme geçmesi için kışkırtıcı oldu. Melilla, 1496'da ele geçirildi. Isabella'nın 1504'te ölmesi üzerine kocası Aragonlu Ferdinand, Cordoba yöneticisini birkaç sefere gönderdi. 1505'te Mersu'l-Kebîr'in, 1509'da Oran'ın (Vahran), 1510'da Bugia (Bicaye) ve Trablusgarb'ın ele geçirilmeleri aralarında Cezayir, Mostaganem, Şerşel, Dellys ve Tenos'un da bulunduğu diğer önemli noktaların da boyun eğmelerine yol açtı. Cezayir açıklarında küçük bir müstahkem ada olan Penon d'Argel'e de bir garnizon yerleştirildi. Ancak Ferdinand'ın o ünlü cimriliği yüzünden İspanyol toprakları daha fazla genişleyemedi. Zaten fetihleri gerçekleştirenler de iç bölgeyle ilgilenmedikleri gibi Oran civarındaki Beni Amer gibi yakında bulunan bazı kabilelerden haraç toplamakla ve görkemli kaleler zinciriyle yetindiler.

Devreye beklenmedik bir şekilde, Barbaros kardeşlerden gelen tehdit girdi. Midillili bu iki Türk (ya da Rum) Afrika sahillerinin Ege sularından daha fazla umut vaat ettiğine karar vermişlerdi. Kardeşlerden büyüğü olan Oruç Reis'e, daha 1504'te Trablusgarb limanlarını kullanma hakkı verilmişti. Oruç Reis, kısa bir süre sonra buradan Papalığa ait iki kadırgayı Elbe açıklarında tutsak aldı. 1512'de tahttan indirilmiş olan Bicaye emiri Oruç Reis'ten, İspanyollara karşı kendisine yardım etmesini istedi ama Oruç, İspanyollar kente saldırdığında yaralandı. Kardeşi Hayreddin ise, Tunus limanının girişindeki Goletta (Halku'l-Vad) Kalesi'nde Cenevizliler tarafından yenilgiye uğratıldı.

Oruç Reis bunun üzerine Hafsî hükümdarını, İspanyolların saldırılarına karşı yardım etmesi için ikna etti. Kendisine Cerbe Adası'nın yönetimi verildi. Bu ünlü üsten gücünü yaymaya yöneldi.

1514'te Bicaye'ye yapılan ikinci saldırı başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak Oruç Reis Ciceli'yi ele geçirerek istihkâm etti. Sonraki yıl Kuko sultanını öldürdü ve Şerşel'i ele geçirdi. İspanyolların kentin kontrolünü ele geçirmelerinden beri korsanlık yapamadığı için kızgın olan halk tarafından 1516'da Cezayir'e davet edilmişti. Oruç Reis bu dönemde İspanyolların Diego de Vera komutasında Cezayir'i yeniden ele geçirmeye yönelik girişimlerine engel oldu. Aynı yıl içinde (1516) Medea ve Miliana'yı aldı. 1517'de önce Tenos daha sonra da Kal'at Beni Reşid kentleri düştüler. Oruç Reis dikkatini artık daha batıya çevirmişti. Tlemsen'e girdi. Beni Amer ve Beni Snassen'in güçlerini kırdı. Fas'a daha yakın olan Ucda'ya ve Debdu'ya asker yerleştirdi.

İspanyollar, bu rakibi ortadan kaldırmak üzere büyük bir atılımda bulunarak 1518'de Kal'at Beni Reşid'i yeniden aldılar. Araplarla işbirliği yapıp Oruç Reis'i Tlemsen'den çıkmaya zorladılar. Oruç Reis, çarpışma sırasında öldü ancak İspanyol komutan de Comares, bu avantajlı konumundan sonuna kadar yararlanmak yerine Oran'a çekildi. Böylellikle bu fırsat 300 yıllığına kaçırılmış oldu.

Oruç Reis'in iktidarı artık Hayreddin'e geçmişti. Hayreddin hemen bağlılık yemini ederek I. Selim'den yardım diledi (1519). İstanbul'a dönmüş olan ve denizlerde büyük bir atılımda (muhtemelen Rodos'a karşı bir sefer) bulunmayı tasarlayan Sultan bu öneriyi çok çabuk kabul etti ve Hayreddin'i Cezayir Beylerbeyi olarak atayarak yardımına 2.000 yeniçeri gönderdi. O tarihte yeni eyaletin kapsadığı alan henüz küçük olup yalnızca Cerbe, Cezayir, Ciceli, Şerşel ve Tenos'u içermekteydi. Şerşel ve Tenos, Hayreddin Kabilya'da, 1519-20 yıllarında bir Tunus-Kuko birleşik gücü karşısında yenilgiye uğradığında yitirilmişti. Ancak Barbaros'un denetiminde olan birkaç önemli üsse kısa zamanda pek çok başka yerin de katılmasıyla birlikte İspanyolların Batı Akdeniz'e egemen olmaları önlenecek ve bu yerlerin Hıristiyan sahillerine sonraki yüzyıllarda sürekli olarak bir tehdit oluşturdukları görülecekti.

VI. Avrupa Cephesi

Sultanlar bütün enerjilerini, 1503 yılından 1520 yılına kadar, doğuya ve güneye harcadılar. Osmanlı sınırlarındaki Avrupa devletleri de –Venedik, Macaristan ve Polonya– saldırgan bir eylemde bulunarak dikkatleri üzerlerine çekmemeye özen gösteriyorlardı. Dolayısıyla bu dönemin olayları çok önemli olmadığı için tek bir paragrafta aktarmak yeterli olacaktır.

İlk olarak, Osmanlı iktidarı doğrudan üç yöne uzanmıştı: *Moldavya,* Büyük Stefan'ın ölümü üzerine iyice Türk yörüngesine girmişti. Büyük Stefan'ın oğulları arasındaki rekabet, Sultan'ın desteklediği II. Bogdan'ın zaferiyle sonuçlandı. II. Bogdan, 1513'te yılda 11.000 piastres karşılığında bir vergi ödemeyi kabul etti; *Dalmaçya*'da Müslümanların bölgeye sızmaları sürdü. Adriyatik sahili yakınlarındaki Karin'de bir kale inşa edildi; 1489'dan sonra Kıbrıs'a sahip olan *Venedikliler*, 1517'de Memlûklere ödedikleri vergiyi, adaya karşılık I. Selim'e ödemeyi kabul ettiler. İkinci olarak, yedi yıllık bir dönem için imzalanmış olan 1503 ateşkesinin süresi, 1506 (Venedik bu tarihte artık Alessio'dan elini çekmişti), 1511, 1514 ve 1517'de Venedik; 1507, 1511 ve 1513'te Macaristan, 1511'de Polonya tarafından olmak üzere, sık sık uzatıldı. Son olarak, akıncıların ve Tatar göçmenlerinin Hıristiyan sınırlarının ötesine düzenledikleri akınlar ateşkese karşın sürdü: Böylece Bosnalı Türkler 1513'te Sabac, Pojega, Carniola ve Seardona'ya, 1514, 1517 ve 1518'de Hırvatistan'a ve 1517'de Corbavia'ya saldırdılar. Bu arada Kırım toplulukları ise 1502-05 yılları arasında Polonya'yı, 1506'da Litvanya'yı, 1507, 1512, 1514, 1516 ve 1517 yıllarında da Rusya'yı yerle bir ettiler.

Bu olaylar tüm çıplaklığıyla etkileyici olmaktan uzak ve sayıca az da olsalar I. Selim döneminde çok daha büyük boyutlu dramatik olaylar için sahnenin hazırlanmasına da tanık olundu. Papa X. Leo'nun 1514'teki Haçlı Seferi tasarısı, tıpkı öncekiler gibi hiçbir sonuç getirmemiş olabilir. Ancak X. Leo'nun bu isteğini coşkuyla karşılayan Macar köylüsünün, aynı hevesi kendilerini baskı altında tutan feodal yönetimde göememeleri korkunç bir isyana yol açmış ve bu isyanın hınçla bastırılması sonucunda Macarların Türkler karşısında oluşturdukları ve çökmekte olan siperin direnci iyice kırılmıştı. Osmanlıların Mısır'ı fethi, Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki üstünlüklerine karşı meydan okumak için belki de gecikmiş bir başarıydı. Yine de bunun sonucunda Akdeniz'de kurulan Türk egemenliğinin Avrupa güç dengesi üzerinde çok derin bir etkisi olacaktı. Yine bu dönemde V. Carlos'un (Charles Quint=Şarlken) İspanya'yı, Avusturya ve Burgonya'yla birlikte miras almasının ve imparatorluğa getirilmesinin; erkek kardeşinin ise talihsiz krallığı yeniden Habsburg yörüngesine geri çekecek olan Macar Anna ile yaptığı evliliğin bu güç dengesi üzerinde olumsuz etkileri oldu. Son olarak, Kırım Tatarlarının 1512'de Moskova'ya, artık Polonya-Litvanya Jagellon hanedanının karşısında bir bağlaşık olarak değil de düşman olarak bakmalarıyla değişen politikaları, Rusya ile Türkiye arasında dört yüzyıl sürecek olan uzun bir çekişmenin de işaretlerini verdi.

YEDİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUĞUN BAŞARISININ DORUK NOKTASINA ULAŞMASI VE KESİLMESİ (1520-1606)

[Harita: 21-23]

I. Selim'in oğlu ve ardılı olan Kanunî Sultan Süleyman (1520-66), Osmanlı İmparatorluğu'nu, gücünün doruk noktasına çıkardı. Ölümünden kırk yıl sonra, çürümenin belirtileri çoktan ortaya çıkmıştı. Öyle ki İngiliz elçi Sir Henry Lello 1607'de İstanbul'dan ülkesine döndüğünde imparatorluğun çökmesinin yakın olduğunu ve Hıristiyan güçler tarafından kolaylıkla yıkılabileceğini yazıyordu.

Çözülmenin nedenlerinin tam bir analizi, bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Bununla birlikte bazı nedenler, fiziksel ve insan coğrafyasının alanına girmekte olup bu bölümde bunlar, elimizdeki bilgilerin uygun birkaç başlık altında toplanmasıyla ele alınmıştır. İmparatorluk yönetimini ve sınırlarındaki dalgalanmaları ayrıntılı olarak incelemeyi sonraki bölümlere bırakıyoruz.

I. Kanunî Sultan Süleyman ve Ardılları

Kanunî Sultan Süleyman (I. Süleyman), bütün Osmanlı sultanları arasında en uzun süre iktidarda kalmış kişiydi ve bu süre içinde bir kanun koyucu ve fatih olarak büyüklüğünü kanıtlamıştı. Hanedanının onuncu padişahıydı. Kendisinden önceki dokuz sultan birer bilge ya da eylem adamı idi. Bazıları bu özelliklerin her ikisine birden sahip olarak sivrilmişti. Kanunî'nin ardından tahta çıkan yirmi altı sultan arasında yalnızca IV. Murad (1623-40) ve II. Mahmud (1808-39), sözü

edilen her iki özelliğe birden sahiptiler. Geri kalanlarda bu niteliklerin çok azı varken sadece II. Osman, III. Mustafa ve III. Selim, nadir olarak eski ruhun parıltılarını göstermişlerdir.

Bununla birlikte köleler arasından seçilmiş olan kadınların, sürekli olarak taze ve yabancı bir kan kattıkları hükümdarlık ailesi, evliliklerin oldukça dar bir seçkin çevrede gerçekleştiği durumların tersine çok daha sağlıklıydı. Osmanlı soyunun çöküşü başka nedenlerden kaynaklanmaktaydı. Bu sultanların, I. Ahmed döneminden (1603-17) başlayarak yetiştirilme biçimine bağlanabilir. Sultanlar artık haremde, yetenekleri için hiçbir çıkış noktası bulamadan ve daha önceki hükümdarlar gibi eyaletlerde deneyim kazanma fırsatları olmadan yetişiyorlardı (III. Mehmed, babası tahttayken valilik yapmış olan son sultandı). Ancak işlerin bu şekilde düzenlenmesinde ilk adım da I. Süleyman'ın (Kanunî) kendisi tarafından atılmıştı. Tahta çıktığında bütün kardeşleri babasından önce ölmüş olduğu için kardeş kanı dökme gereğinden kurtulmuştu. Bununla birlikte iki oğlunu da (Mustafa ve Bayezid) II. Selim'in uğruna katletmek gibi inanılmaz bir hataya düştü. Her ikisi de Osman'ın soyunun saygınlığını en üst düzeyde sürdürdüklerini göstermişlerdi. Oysa II. Selim, hiçbir bakımdan taht için uygun birisi olmadığı gibi bütün yeteneksizliğini oğluna ve torununa da devretti.

I. Süleyman ve ardıllan arasındaki bu çarpıcı çelişkinin, imparatorluğun siyasî coğrafyası üzerindeki etkisi iki şekilde görülebilir: İlk olarak, seferlerin komutası başvezirlere devredildi. Vezirin tek bir hatası ile işine son verilebiliyor olması nedeniyle süreklilik ve tutarlılık kalmadı. Aynca padişahın orduyu yönetmek için yeterince istekli olmadığı durumlarda ordunun aynı gayreti göstermesi beklenemezdi. İkinci olarak, yukarda yol gösterici güçlü bir elin olmaması bölgesel hoşnutsuzluklara ve imparatorluğun her yerinde giderek artan sayıda önemli başkaldırılara yol açtı.

1. *Seferler (22. Harita)*

I. Süleyman, ordusuna on üç seferde eşlik etti. Bunlardan kendi kayıtlarında yer alan ilk sekizi hakkında ayrıntılı bilgiye sahibiz. Aşağıda seferlerin başlangıç ve bitiş tarihleriyle birlikte güzergâhları da özet olarak verilmektedir:

i) *Belgrad* (18.5.1521-19.10.1521). Gidiş Filibe ve Niş, dönüş Semendire üzerinden.

ii) *Rodos* (16.6.1522-30.1.1523). Gidiş Kütahya ve Denizli, dönüş Alaşehir üzerinden.

iii) *Mohaç* (23.4.1526-13.11.1526). Gidiş Belgrad, Petervaradin ve Eszek (Ösek) üzerinden Mohaç: savaş 29.8, daha sonra Budin (Buda, Ofen) ve Szegedin ve Becse üzerinden dönüş.

iv) *Viyana* (10.5.1529-16.12.1529). Gidiş ve dönüş Mohaç, Budin, Komorn ve Györ üzerinden.

v) *Güns* (25.4.1532-21.11.1532). Gidiş Eszek, Babocsa ve Rum ve daha sonra da Styria, dönüş Pettau, Varazdin ve Pojega üzerinden.

vi) *İran* (11.6.1534-8.1.1536). Gidiş Konya, Sivas, Erzurum, Erciş'ten Tebriz'e ve buradan da Sultaniyye, Dergezin, Kasr-ı Şirin ve 30.12.1534-31.5.1535 arasında kaldığı Bağdad'a (buradan Hille ve Kerbela'ya yaptığı kısa bir hac yolculuğu dışında). 1.4.1535'te kuzeyde Kürt bölgesine doğru ilerledi. Erbil yakınlarında bir ay kaldıktan sonra Zagros'u geçerek yeniden Tebriz'e geldi. Temmuz ayında bir kez daha Şah'ı Dergezin'e kadar kovaladı. Ağustosta Tebriz'e döndü ve daha sonra Hoy ve Van Gölü üzerinden Amid, Urfa, Halep, Adana, Konya ve İstanbul'a döndü.

vii) *Korfu* (17.5.1537-22.11.1537). Gidiş Filibe, Üsküp, Elbasan ve Avlonya, dönüş Manastır ve Selanik üzerinden.

viii) *Moldavya* (9.7.1538-27.11.1538). Gidiş Babadağı, Yaş üzerinden Suceava'ya, dönüş de aynı şekilde.

ix) *Macaristan* (23.4.1543-16.11.1543). Gidiş Eszek, Sikloş ve Ofen'den (Buda) Gran'a ve Tata'ya, dönüş Pest (Peşte) üzerinden.

xi) *İran* (29.3.1548-21.12.1549). Önceki güzergâhı izleyerek Tebriz'e ve oradan Van, Muş, Bitlis, Amid, Ergani, Harput'a, tekrar Amid'e, daha sonra Urfa'ya ve Birecik'e. Kışı Halep'te geçirerek Hama, Hıms ve Antakya'yı ziyaret etti. Sonraki adımları karanlıktadır. 10.9.1549'da Erzurum'a ulaştı ve Aralık ayında İstanbul'a döndü.

xii) *İran* (28.8.1553-31.7.1555). Kütahya üzerinden Ereğli (burada Şehzâde Mustafa'yı idam ettirdi) ve kış boyunca Halep. 1554 yılının Nisan ayında Amid üzerinden Erzurum'a gitti, oradan Kars, Karabağ ve Nahçıvan'a geçti. Erzurum ve Sivas'tan geçerek Amasya'ya döndü. İran ile barış yapılıncaya kadar ikinci defa olarak kışı bu kentte geçirdi.

xiii) *Zigetvar* (1.5.1566-6.9.1566). Sikloş ve Peç (Peçuy) üzerinden. Zigetvar kuşatması sırasında 6-7.9.1566 gecesinde öldü.

Bu seferlerin toplam süresi on yıl üç aydır. Bu süre çok uzun görünse de I. Süleyman'ın yalnızca yirmi bir ayını kış karargâhlarında geçirdiğini değil iktidarda olduğu kırk altı yılın on yılını başkentten ve çevresinden uzakta geçirdiğini anımsamakta fayda vardır. Aslında kendisi imparatorluğun eyaletlerini gezmeye meraklı olmasa gerek; yolculuklarının haritası, uzaklığı göstermenin yanı sıra I. Süleyman'ın çok seyrek olarak belli başlı anayolların dışına çıktığını da göstermektedir; İstanbul ve Belgrad arasında on üç defa seyahat etmiş ve her defasında

anayolu kullanmıştı. Yalnızca bir defa, bu yolun kısa bir bölümü sel nedeniyle geçilemediğinde yolunu değiştirmişti.

Bununla birlikte ardından gelenlerin tembelliğiyle çarpıcı bir çelişki oluşturan enerjisi ve girişimciliği dikkat çekiciydi. II. Selim (1566-74) ve III. Murad (1574-95) bir tek avlanmaya çıkmak üzere yerlerinden kıpırdıyorlardı. III. Mehmed (1595-1603), 1596'da vezirlerinin ısrarları karşısında altı ay sürecek olan Haçova (Keresztes) seferine sürüklendi ve sırtını ölünceye dek, hiçbir çaba göstermeden kazandığı bu çarpıcı zaferin ününe yasladı.

Bu arada belli başlı seferlerin kontrolü veziriazamların elindeydi. I. Süleyman, savaşın zorlu kısmının büyük bir bölümünü 'başbakanlarına' emanet etmişti. Bu kişiler çoğu zaman orduyla I. Süleyman'ın önünde ilerleyip önemli zaferler kazanıyorlardı. I. Süleyman da kolaylıkla bunların sonunu getirebiliyordu. Pîrî Mehmed Paşa (1518-23) Belgrad ve Rodos seferlerini yaptı; Makbul İbrahim Paşa (1523-36) Mısır'da 1524-25, Anadolu'da 1526-27 yıllarında çıkan isyanları bastırmak üzere gönderildi. Mohaç ve Viyana'ya gitmişti. 1532'de Macaristan'daydı. 1534'te Tebriz'de ve Bağdad'da Sultan'ın önündeydi; Ayas Mehmed Paşa (1536-39), 1537'de Korfu'ya gitti ve Sultan onun önerisi üzerine kuşatmadan vazgeçti; Kara Ahmed Paşa (1553-55), 1553'te Macaristan'da kendi başına zorlu bir seferi gerçekleştirdi ve 1554'te Çıldır'da büyük başarılar kazandı; Sokollu Mehmed Paşa (1565-79), Zigetvar'a düzenlenen son seferde yer aldı ama, daha 1552'de Macaristan'da çok deneyim kazanmıştı.

Sokollu Mehmed Paşa'nın Macaristan seferini başarıyla sonuçlandırmasından sonra görevde bulunduğu sürenin geri kalan kısmında büyük askerî seferler düzenlenmemişti. Ancak İran (1578-90) ve Macaristan (1593-1606) ile yapılan uzun savaşlar, on altı veziriazamın (26 hizmet yılı süresinde) bir servet yapmasına ya da servetinden olmasına neden oldu. Aralarında Koca Sinan Paşa'nın (1582'de Gürcistan'da ve 1595'te Eflâk'ta başarısız olması nedeniyle iki defa görevden alınmıştı. 1596'da, beşinci hizmet dönemindeyken öldü), Özdemiroğlu Osman Paşa'nın (Doğu'daki parlak zaferleri nedeniyle seçilmişti. 1585'te yine doğuda bulunduğu bir sırada öldü) ve Ferhad Paşa'nın da (İran Savaşı'nı başarıyla sonuçlandırmıştı ama Macaristan'daki başarısızlığı nedeniyle görevinden alınarak idam edildi) bulunduğu bu on altı veziriazam, 1579-1606 yılları arasında yönetimi ellerine almışlardı.

2. *İsyanlar*

I. Süleyman'ın döneminde çıkan az sayıdaki isyan üç grupta toplanabilir:

a) Sultan'ın deneyimsizliğinden yararlanmaya yönelik ilk iki girişim. I. Selim'in ölümü üzerine Şam'a vali olarak atamış olduğu Canbirdi Gazalî, "el-Me-

likü'l-Eşref" unvanıyla bağımsızlığını ilan etti. Ancak Halep kenti ona bağlanmayı reddetti. I. Süleyman'ın Ferhad Paşa komutasındaki ordusu Şam'ın dışındaki Kabun Ovası'nda isyancıyı öldürdü (27.1.1521). Mısırlı Haybay, bu kargaşa sırasında Sultan'a sadık kalmıştı. Oysa ardılı olan Ahmed Paşa, veziriazam olmayı beklerken Mısır'da bir kenara atılınca öfkelenerek bazı güçlü Arap kabilelerinin de desteğini alıp 1523-24'te kendisini Mısır Sultanı ilan etti. Ancak kısa bir süre sonra öldürüldü. Ülkeyi yatıştırmak üzere Veziriazam İbrahim Paşa gönderildi.

b) Doğu Anadolu'da, 1526-28 yılları arasında çıkan kargaşalar. Bu olaylar, İran'ın kışkırtmasıyla gerçekleşmiş olabileceği gibi Şiî azınlık inancının bölgede kalan izleriyle de bağlantılı görünmektedir. Bu dönemdeki en ciddi sorun, Sivas bölgesinde Kalender Şah'dan ve Bozok'ta Baba Zünnun'dan kaynaklanmıştı. Bunun yanı sıra İçel, Tarsus ve Adana'daki Türkmenler arasında da başka isyanlar çıkmıştı.

c) Aile sorunları. Şehzâde Mustafa, 1553'te öldürüldükten sonra 1555'te Dobruca ve Selanik'te 'Düzmece Mustafa' olarak adlandırılan birisi ortaya çıktı. I. Süleyman'ın, oğlu Selim'i kayırması üzerine Şehzade Bayezid 1559'da açık bir şekilde isyan etti. Konya'da Sokollu Mehmed Paşa tarafından yenilgiye uğratılan Bayezid, İran'a kaçtı, iki yıl sonra da öldürüldü.

Sözü edilen bütün bu isyanlardan yalnızca ilk grupta yer alanlar imparatorluğun bütünlüğünü gerçek anlamda tehdit ettiler. Bu isyanlara da o kadar çabuk müdahale edilmişti ki büyük bir huzursuzluğa neden olmadılar.

Bununla birlikte I. Süleyman'ın ölümünü izleyen kırk yıl içinde imparatorluğun her köşesinde giderek daha çok sayıda isyan çıktı. Yemen'de (1566 ve 1579) ve Basra'da (1567) –her ikisi de yeni kazanılmış eyaletlerdi– çıkan ayaklanmaları, yurtsever nedenlerden kaynaklandıkları için bir kenara bırakabiliriz. Ancak diğer pek çok isyan, yönetime ilişkin genel bir hoşnutsuzluğun işaretlerini vermekteydiler. Bunlar da yine üç bölümde toplanabilir:

a) Ordudaki yeniçeri ve sipahi birliklerinin sürekli olarak ayaklanmaları. İşsizlikten ve ödemelerin yapılmamasından kaynaklanan bu ayaklanmalar genellikle İstanbul'da çıktı. Ancak 1589'da Mısır'da ve 1592'de Tebriz'de olduğu gibi, askerî üslerdeki garnizonun da bu kargaşalarda yer aldığı bazı durumlar oldu.

b) Balkan yarımadasındaki Hıristiyan nüfusun patlaması. Bu isyanların ardında merkezi yönetimin yetersiz oluşu, malının başında olmayan toprak sahiplerinin sayısındaki artış ve Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında belirgin bir şekilde büyüyen dinî hoşgörüsüzlük gibi nedenler gösterilebilir (bk. Vaughan, no. 4, s. 215-19). Mora'nın iyice güneyinde bulunan yabani ve boyun eğmez Maina kabilesi 1568'de isyan etti. Moralılar 1602'de, Larissa başpiskoposu Dionysios'un

önderliğinde ayaklandılar. Arnavutlar, 1570-72 yıllarında Sopoto'ya saldırdılar ve 1596'da kendilerine katılan Sırplarla birlikte Kiprovac'ı yaktılar. 1602'de ise Venedik'e bağlanmayı önerdiler (bu önerileri tabii ki reddedilmişti. Hıristiyan güçler, daha önce de İmparator Rudolf'un 1594'te Hersek'in yaklaşmasına izin vermemesinde olduğu gibi henüz bu gibi önerilerden yararlanmak için hazır değillerdi). Bosna'da çıkan bir isyan 1597'de Gackopolje'de bastırıldı. Ancak Tımışvar Banatı'na yerleşmiş olan Sırpların ayaklanmalarını kontrol altına almanın çok daha zor olduğu görüldü.

c) Anadolu'da çıkan büyük ayaklanmalar. Bunlar etrafa korku saçan büyük olaylardı. İlk ayaklanmanın görünürdeki kaynağı, Haçova Savaşı sırasında kaçmış olduğu varsayılan Cağalazâde'nin acımasızca zor kullanarak Asya feodal tarzında para toplamasıydı. İsyanın önderi halk tarafından Kara Yazıcı olarak tanınan Abdülhalim Bey'di. 1599'da isyanı başlattı, imparatorluk ordusunu Kayseri'de 1600'de yenilgiye uğrattı ve Anadolu'nun büyük bölümlerini denetimi altına aldı. 1601'de Elbistan yakınlarında yenildi ve öldü. Kardeşi Deli Hasan, Tokat'ı aldı. Kütahya'ya saldırısında başarısız olduysa da kısa sürede Sivas, Erzurum, Karaman, Merzifon ve Kastamonu'yu da içine alan geniş bir alanın kontrolünü eline geçirdi. Yeni veziriazam Yavuz Ali Paşa, Mısır'dan dönerken güçlü bir eyleme geçerek Şam'da çıkan bir ayaklanmayı bastırdı ve Deli Hasan'ı boyun eğmek zorunda bıraktı. Ancak Yavuz Ali'nin 1604'teki ölümünden sonra Anadolu'nun batısındaki eyaletlerin hepsinde ayaklanmalar çıktı. Kalenderoğlu, Aydın ve Saruhan'ı ele geçirdi. Yusuf Paşa Menteşe'de, Muslu Çavuş Silifke'de ayaklanma başlattı. Cemşid, Konya'dan yola çıkarak Toroslar'ı aştı ve Adana'ya geldi. Kürt Canbulatoğlu Halep'te bağımsızlığını ilan etti. Fahreddin Lübnan'da zamanla daha çok güç kazandı. Bu isyanlar zinciri 1608 yılına kadar bastırılamadı. Bu arada Fahreddin'in egemenliği de 1613 yılına kadar gücünden bir şey yitirmeden sürdü.

II. 'Gazi' Misyonunun Osmanlıları Yeniden Harekete Geçirmesi ve Tükenmesi

I. Selim, iktidarda olduğu kısa süreyi, Sünnî ya da azınlıktaki mezhepler olsun bütün Müslümanlarla savaşarak geçirmişti. Oğlu iktidara gelir gelmez dengeyi yeniden kurmaya çalışarak imansız olanlara karşı kutsal savaşı başlattı. Bu açıdan I. Süleyman'ın siyaseti iki belirgin dönemde izlenebilir.

1. *1520'den 1540'a Kadar Olan Dönem*

I. Süleyman'ın bu dönemdeki amacı, Drava-Tuna hattı boyunca uzanan ve uçtaki vasal devletlerle desteklenen kuzey sınırının güvenliğini sağlayarak ve güneyde son kalan Hıristiyan yerleşim bölgeleriyle askerî üslerini ortadan kaldırarak II. Mehmed'in çizdiği doğrultuda ilerlemek oldu. 1521'de Belgrad'ın ele geçirilmesi, Tuna sınırında güvenliği sağlamaya yarayan büyük bir darbe olmuştu. Bu olayın öncesinde hâlâ Macarların elinde olan bazı Bosna kalelerine karşı başarılı bir şekilde ilerlenmiş ve Türklerin Bosna platosundan Hırvatistan ve Slovenya vadilerine inmeleriyle birlikte bu son kaleler de kaçınılmaz olarak düşmüştü. Doğuda, Demir Kapıları gözetleyen Orsova ve Severin kaleleri 1524'te düştüler. Batıda, Corvinus'un son büyük askerî üssü olan Yayça 1527-28'de alındı. Belgrad'ın düşmesini izleyen tarihlerde Macaristan üç defa görkemli bir şekilde istila edilmişti. 1526'da Mohaç Savaşı, 1529'da Viyana, 1532'de Güns kuşatmalarıyla sonuçlanan bu istilalar sırasında Drava-Tuna hattının kuzeyine düşen toprakların imparatorluğa katılması gibi bir amaç güdülmediği kesindi. Zaten I. Süleyman'ın bu stratejik noktalardan, elinde tutabileceği halde her fırsatta kolaylıkla vazgeçmiş olması da buna işaret etmektedir. Onun amacı Macaristan'ın gücünü kırmak ve hak iddia eden iki rakibin her ikisini birden olmasa bile hiç olmazsa birisini (Jan Zapolya ve Avusturyalı Ferdinand) uysal bir vasal olarak sağlama almaktı.

Bu arada Hıristiyanlığın güneydeki üslerine yaptığı saldırılarda, bir istisna dışında hep başarılı oldu. Rodos ve komşu adalar (Anadolu anakarasındaki son Hıristiyan kalesi olan Bodrum'u da unutmadan) 1522'de düştüler. 1537'de Ege ve Adriyatik sularında üstünlük kazanmak için Venedik ile savaşa girildi. O yıl içinde Korfu'ya yapılan saldırı başarısız oldu ama Hayreddin'in 1538'de Preveze açıklarında kazandığı zafer Osmanlı donanmasına büyük bir ün kazandırdı. Venedik, yine Hayreddin'in 1537-38 yıllarında Ege Denizi'nde düzenlediği büyük akınlar sonucunda Tenos (İstendil) ve Kreta (Girit) dışındaki bütün adalarını elinden kaptırdı. 1540 barışıyla, Napoli ve Monemvasia gibi Yunanistan'daki son varlıklarından da vazgeçmek zorunda kaldı (oysa bu kentler o güne dek bütün saldırılara meydan okumuşlardı).

2. *1540'tan 1566'ya Kadar Olan Dönem*

Sultan, 1540'tan sonra Macaristan üzerinde Osmanlı egemenliğini doğrudan kurmaya yönelik bir eyleme geçmek zorunda kaldı. Bunun başlıca nedeni, tahta geçtiğinden bu yana Türkiye'nin ilk defa olarak Avrupa güç siyaseti alanına çekilmiş olmasıydı. Adamakıllı karmaşık olan bu güç ilişkileri neyse ki bizi yalnızca dolaylı olarak ilgilendirmektedir; Habsburg-Valois Tudor-Osmanlı rekabetinin

sonuçları, Dorothy Vaughan'ın *Avrupa ve Türkler* (bk. no. 4, s. 86-104) adlı yapıtında kapsamlı olarak ve yetkinlikle ele alınmaktadır.

I. Süleyman, önemli bir noktanın farkına varmıştı; V. Carlos'un büyük gücü, kardeşi Ferdinand'a, Zapolya'nınkiyle karşılaştırıldığında ancak Türklerin geniş kapsamlı ve sürekli akınlarıyla bastırılabilecek kadar büyük bir üstünlük sağlamıştı. Zapolya 1540'ta ölüp de yerine çocuk yaştaki oğlu geçtiğinde tartının kefesi Ferdinand'ın yararına o derece ağır basmıştı ki toprakları ele geçirmeksizin istila etmek tam bir zaman, insan ve para kaybı olacaktı. Dolayısıyla 1541 ve 1543 yıllarındaki her iki sefer de Ferdinand ile genç Sigismund (Zygmunt) Zapolya arasına bir ayrılık sokmak amacıyla düzenlendi. Bu arada Habsburglar, Türkiye'nin Fransa ile batı Akdeniz'de yapmış olduğu açık anlaşma yüzünden iki cephede birden savaşmak zorunda kalmışlardı. Yine de yeni Budin beylerbeyliğinin henüz Gran'ın, üçgenin tepe noktasını oluşturduğu orta Tuna Ovası'yla Balaton Gölü arasında sınırlanmış olduğunu dikkate almak gerekiyor. 1547 barış antlaşması ile Ferdinand, batıda ve kuzeydeki dağlık bölgenin vergi veren hükümdarı durumunda kalırken Zapolya yalnızca Transilvanya'nın değil Tuna ile Tisza arasındaki düzlüklerin de ismen yönetimini eline geçirmişti.

Bu durum 1550 yılında Transilvanya'nın gerçek hükümdarı Martinuzzi, ülkeyi Ferdinand'a devretmek üzere Diet'in onayını aldığında altüst olmuştu. I. Süleyman yeniden devreye girmek zorunda kalmış ve Sokollu Mehmed Paşa'nın 1551'deki seferi arayı açma amacında başarılı olmuştu. Önce Banat'ın fethiyle üs genişletildi ve Tımışvar'da yeni bir beylerbeyilik kuruldu; sonra 1553'te Osmanlılar ilk defa olarak kuzey dağlarına doğru ilerleyerek büyük bir toprak parçasını imparatorluğa kattılar. Bu durum Habsburgların Transilvanya ile bağlantı kurmasını daha da güçleştirdi. I. Süleyman'ın son seferi (bu sefer sırasında öldü) başlangıçta, sağlam bir Habsburg kalesi olup Tisza Vadisi'ni tehdit eden Eger'i (Eğri) ele geçirerek kuzeyde kazanılmış olan toprakların güvenliğini sağlamaya yönelikti. Ancak dikkati Zriny'nin daha çok sorun çıkartan Zigetvar Kalesi'ne çekildi. Bu kaleden önemli Drava-Tuna üs hattına saldırılabilirdi. Savaşın kahramanları mücadele sırasında öldülerse de Zigetvar Türklerin eline geçti.

3. *Son Dönem (1566-1606)*

Sokollu Mehmed Paşa'nın 1568 yılının başında güvence altına aldığı antlaşma hattı, daha sonraları birkaç noktadan aşılmış olmakla birlikte sürekli olan Osmanlı işgalinin sınırını kabaca vermektedir. Bu hattın savunma açısından ciddi sakıncaları vardı ve bunları gidermenin yolu dağ kalelerinin kontrolünü ele geçirmekti. Bu ise sürekli olarak büyük bir çaba gerektiriyordu. Yaklaşık yirmi beş yıl kadar süren

huzursuz bir ateşkes antlaşmasından sonra 1593-1606 yılları arasındaki savaşta bu gerçekleştiğinde önder fazlasıyla belirsiz, düşman fazlasıyla güçlü olduğundan başarılı bir ilerleme olmamıştı. Zitvatorok Antlaşması'na (1606) göre Erlau (Eğri) ve Kanizsa (Kanije), Osmanlıların elinde görünmektedir. Oysa Nograd'ın kuzeydoğusundaki tepeler yitirilmişti ve Balaton Gölü'nün batısındaki dağ sıraları da hâlâ Habsburgların elindeydi. Akıncıların eylemleri, zaman zaman sınırlar üzerindeki çekişmeler ve diplomatik protestolar 17. yüzyıla kadar sürmüş olabilir. Ancak bu olaylar, I. Süleyman'ın ordularının Styria ve Moravia'da kazanmış oldukları yıkıcı zaferlerle karşılaştırıldığında ufak sorunlar olmaktan öteye gitmiyorlardı. Yine de bunlar Macar emperyalistlerinin ve Dalmaçya sahilleri Uscoklarının karşı saldırılarından paylarına düşeni fazlasıyla aldılar. 'Gazi' dürtüsü etkin olmuş olabilir. Ancak 15. yüzyılda ve 16. yüzyılın başlarında girişimcilik ve üstünlük Müslümanlardayken 17. yüzyılın başlarında sahipsiz bölge kuşağı üzerinde durağanlık egemendi.

III. Osmanlı Deniz Gücünün Doruk Noktasına Çıkması ve Zayıflaması

I. Selim'in Suriye, Mısır ve Cezayir'de kazandığı topraklar, Osmanlıların yeni eyaletlere denizden, karayoluna göre çok daha çabuk ulaşmalarını sağladı (Cezayir'e o günlerde karadan bir ordu göndermek kuşkusuz neredeyse olanaksızdı). Bu durumda savunma ve ticaret, deniz geçitleri üzerinde egemen olmayı gerektirdi (I. Süleyman'ın İstanbul'dan İskenderiye'ye uzanan önemli bir güzergâh üzerinde bulunan Rodos'a saldırmasının bir nedeni de buydu). Böylece imparatorluğun güvenliği için güçlü bir ordunun olduğu kadar güçlü bir donanmanın da gerekliliği duyulmuştu. Tıpkı Elizabeth dönemi İngiltere'sinde olduğu gibi talep hem gemileri hem de insan gücünü ortaya çıkardı. Öyle ki teknik de işleyiş de yüzyıl içinde şaşırtıcı bir düzeye ulaştı.

Akdeniz'de üstünlük, birkaç on yıl Türklerin elinde olsa da sonunda başarısızlık kaçınılmazdı. Bunun nedenleri arasında Türklerin hiçbir zaman Cebelitarık Boğazı'nı kontrol edebilecek kadar güçlü ve uzak görüşlü olmamaları da bulunmaktadır. Bu arada I. Süleyman, Portekizlilerin güçlerini kırmak için bazı girişimlerde bulunduysa da Hint Okyanusu'nda varlık göstermelerine engel olmakta çok geç kalmıştı.

Hint Okyanusu'nda girişilen bu tehlikeli atılımlarla ilgili olarak Vambery gibi pek çok tarihçinin iddialarına karşın bununla Osmanlı yönetimini Hindistan'a yayma amacının kesin olarak güdülmediğini kaydetmekte yarar var (bk. no. 272'ye Giriş, s. VI: 'Süleyman, o dönemin bütün Müslüman Doğusuna boyun eğdirmeyi amaçladı') ve Longworth Dames

(bk. no. 273, s. 14: 'Süleyman'ın Gucerat sahilinde kazanılacak bir basamağı, Hint İmparatorluğu kurmaya yönelik gerekli bir adım olarak değerlendirdiğine kuşku yoktur'). Oysa bu bakış açısı I. Süleyman'ın çok daha gerçekçi ve alçakgönüllü olan politikasına ters düşmekteydi. Denison Ross, Longworth Dames'in makalesi üzerine yaptığı yorumlarında Sultan'ın 1538 seferine çıkmadan önce Süleyman Paşa'ya verdiği emri alıntılayarak bunun gerçek nedenini verir (bk. no. 274, s. 14):

> "Gerekli donanımı ve donanmayı sağlayarak Süveyş'te kutsal bir savaş için hazırlıklar yapacaksın. Mekke'den Medine'ye uzanan yolu keserek Portekizli imansızların günahkâr eylemlerini başka yöne çevirip bayraklarını denizden kaldıracaksın."

Bu girişimin ardındaki 'gazi' güdüsü, Asaf Han'ın 1539'da Mekke'den Gucerat vezirine gönderdiği bir mektupta desteklenmektedir. Asaf Han bu mektubunda Sultan'ın Süleyman Paşa'yı başarısızlığından dolayı şu sözlerle azarlamış olduğunu yazmaktadır (bk. *a.g.e.*,):

> "Ben seni yalnızca Frankları Diu'dan çıkarman ve o kentin beyine yardımcı olman için gönderdim. Hintli Müslümanlara zulmetmen ya da Aden Beyi'ne davrandığın gibi davranman için değil."

1. *Osmanlı Deniz Gücünün Çeşitli Dönemleri*

i) *1522-34*: Rodos'un düşmesinden Hayreddin'in atanmasına kadar olan dönem. Düzensiz ve dağınık eylemlerin gerçekleştirildiği bir başlangıç dönemi.

ii) *1534-45:* Hayreddin ile I. François'nın yaptığı anlaşma ile damgalanan ilk başarı dönemi. İtalya ve İspanya sahillerine deniz akınları, Preveze Savaşı, Venedik üslerinin Osmanlı topraklarına katılması. Hint Okyanusu'nda Aden'in ele geçirilmesi ve Diu'ya düzenlenen Osmanlı seferinin başarısızlıkla sonuçlanması (1538).

iii) *1545-50*: François ve IV. Carlos arasında Crepi Antlaşması (1545), I. Süleyman ve Ferdinand arasında Edirne Antlaşması (1547) ve İkinci İran Savaşı (1548-49) gibi nedenlerle denizlerdeki mücadelede yaşanan bir durgunluk dönemi.

iv) *1550-60*: İkinci yoğun eylem dönemi. Bu dönemin eylemleri özellikle 'şu önemli bölge, Sicilya dar boğazlarının (bk. Vaughan, *a.g.e.*, s. 146) denetlenmesi üzerinde odaklanmıştı. Güçlü donanmalar her yıl İstanbul'dan Batı Akdeniz'e doğru denize açıldılar. Fransızlarla işbirliği yaparak Habsburgların İspanya ve İtalya'daki topraklarına ve bu iki ülke arasındaki adalara kesintisiz olarak akınlar yapıldı. Trablusgarb, Osmanlı topraklarına katıldı. İspanyolların, Cerbe'deki korsan kalesine yapmış olduklan saldın sonuçsuz kaldı. Hint Okyanusu'nda Portekizlilere karşı yeniden harekete geçilmesi hiçbir sonuç getirmediyse de Osmanlıların Eritre sahilinin bir bölümünü işgal etmeleriyle birlikte Kızıl Deniz'deki egemenlikleri güçlendi.

v) *1560-69*: Osmanlıların başka işlere dalmasından kaynaklanan bir durgunluk dönemi daha. Malta'ya 1565'te düzenlenen, geniş kapsamlı ancak başarısız olan bir saldın ile bu durgunluktan çıkılabildi.

vi) *1569-77*: Osmanlıların Tunus'u almalarıyla başlayan ve Venedik, İspanya ve Papalık arasında, İnebahtı'daki (Lepanto) büyük Hıristiyan zaferine (7.10.1571) götürecek olan birliğin kurulmasıyla sonuçlanan son parlak dönem. İnebahtı zaferi, Türklerin denizlerdeki yenilmezliğine ilişkin söylenceyi yıktıysa da birlik hemen dağıldı. Uluç Ali Reis (Kılıç Ali Paşa) donanmayı yeniden kurdu, Kıbns fethedildi ve Venedik, Dalmaçya'daki Osmanlı topraklarının genişlemesine yol açacak onur kıncı bir antlaşmayı imzalamak zorunda bırakıldı. Avusturyalı Don Johann, 1573'te Tunus'u yeniden ele geçirdiyse de Uluç Ali Reis bir sonraki yıl burayı tekrar aldı ve Osmanlı egemenliği bir süreliğine Fas'a kadar yayılmış oldu.

vii) *1577 ve sonrası*: İmparatorluk donanmasının güçsüz düştüğü ve Berberistan korsanlarının batıdaki eylemlerini sürdürmeleri için serbest bırakıldıklan dağınık bir etkinlik dönemi daha. Hint Okyanusu'nda, zaman zaman güneyde Mombasa'ya kadar uzanan akınlar düzenlenmiş ancak yüzyıl bitiminde Osmanlının Akdeniz'deki gücü o kadar azalmıştı ki Malta ve Toscana gibi küçük devletlerin gemileri Ege Denizi'nde ve daha doğuda, Kıbns'ta, akınlar düzenleyip yağmada bulunuyorlardı.

2. *Denizciler*

Osmanlı denizcilik tarihinin en tanınmış ismi daha çok Hayreddin ya da Barbaros olarak bilinen Barbaros Hayreddin Hızır Paşa'dır. 1519'da resmen Cezayir Beylerbeyi olarak atanmıştı. Ancak I. Süleyman onu 1534'te, imparatorluk donanmasının kurulması göreviyle İstanbul'a çağırdı. Bu tarihten, 1546'da, ileri bir yaştayken ölünceye kadar Kaptan Paşa (ya da Kapudan Paşa) unvanını taşıdı.

Gelecekte veziriazam olacak olan Sokollu Mehmed Paşa, donanmanın başında hiçbir iz bırakmadan kısa bir süre bulunduktan sonra bu göreve sırayla Koca Sinan Paşa (1550-54) ve Piyale Paşa (1554-68) olmak üzere iki iyi denizci getirildi. Her ikisi de cesaretli atılımlarıyla büyük ün kazandılar. Ali Paşa (1568-71) İnebahtı'da yenilgiye uğradıysa da ardılı olan ve daha çok Uluç Ali olarak tanınan Kılıç Ali Paşa, uzun süre komutasında bulunduğu donanmaya yeniden eski gücünü kazandırdı (1572-87).

Türklerin Hint Okyanusu'ndaki çıkarları, doğu suları için ikinci bir komutan atanmasını gerektirmişti. Böylece 1525'te 'Mısır Kaptanı' ya da 'Hind Kaptanı' görevi, Selman Reis için düzenlendi. Bu göreve onun ardından gelenler arasında Süleyman Paşa ve Pîrî Reis de bulunuyordu.

Pîrî Reis, II. Bayezid döneminde İspanya'daki son Müslümanlara yardım etmiş olan Kemal Reis'in yeğeni idi. Pîrî Reis'in uzun meslek yaşamı I. Selim'e sunduğu ünlü dünya haritasının yapımı ile başlamıştı: I. Süleyman için 1525'te, *Kitab-ı Bahriye* adı altında Ege ve Akdeniz'in haritalarını içeren el kitaplarını yazdı. 1554'te Portekizlilere karşı düzenlediği seferin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından idam edildi.

Yüzyılın sonuna doğru, Osmanlıların Hazar Denizi'nde kısa süren egemenlik döneminde, üçüncü bir görev daha oluşturulmuştu (1579 yılının Ağustos ayında). Demirkapı / Bahr-i Şirvan / Hazar Kaptanlığı gibi farklı unvanlarla anılan bu göreve ilk ve belki de son defa olarak getirilen kişi Mehmed Bey oldu.

İki denizcinin de, hiçbir zaman en yüksek göreve gelmiş olmasalar da bu listeye dahil edilmeleri gerekmektedir. Turgud Reis (Paşa) (Batı'da daha çok Dragut olarak tanınıyordu), Trablusgarb'ın ilk beylerbeyi olup ünlü bir korsandı. Seydi Ali Reis, Hindistan'a yapmış olduğu seferle *('Mir'atü'l-memâlik')* ve Hint Okyanusu'nda yaptıklarıyla tanınıyordu.

IV. Doğu'da Sabit Bir Sınırın Çizilmesi

I. Selim'in Safevî İmparatorluğu'nun içine sokmuş olduğu ayrılık iki yönlü tehdit oluşturmuştu: Birincisi, güneyde Mezopotamya Ovası'na doğru; ikincisi, Şahların kuzeyde rahat durmayan Gürcü vasalları üzerindeki zaten sallantıda olan egemenliklerine yönelikti. Şah Tahmasp adında henüz yetişkin olmayan birisinin tahta geçmesi (1524-76) ülkeye birkaç yıl için barış getirdiyse de sürtüşme nedenleri hiçbir zaman uzakta değildi. Anadolu'da 1526-28 yılları arasında çıkan Şiî isyanlarından ve bunların İran kaynaklı olabileceğinden daha önce de bahsettik. Diğer yakada, Bağdad'da ise kentin anahtarlarının I. Süleyman'a gönderilmesi üzerine Zülfikâr Han isyanı patlak verdi. İsyancı öldürüldü ancak Tahmasp yine de Irak'ın belli başlı kalelerini sağlamlaştırdı (I. Süleyman çok daha önce, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in kendisine ihanet etmesinden kuşkulanarak vasal Dulkadir Beyliği'ni tümüyle Osmanlı topraklarına katmış ve doğrudan yönetimi altındaki alanı genişletmişti (1522)).

İlk savaş (1534-36), rakip güçlere bağımlı iki vasalın yer değiştirme kararı üzerine çıktı. Böylece 1532-33'te Azerbaycanlı Ulama Han, Sultan'ın yanına kaçarken Bitlisli Şeref Han da Şah'ın tarafına geçti. I. Süleyman veziri İbrahim Paşa'yı, durumu düzeltmesi için Kürt bölgesine gönderdi. 1534 yılının yaz aylarında İbrahim Paşa'nın, Erzurum ile Van Gölü arasında kalan büyük bir alanı fethetmesiyle birlikte bu topraklar Türkiye'ye katıldı. Daha sonra Tebriz'e geçti. I. Süleyman da onu izledi. Azerbaycan'ın batı bölümü işgal edilmişti. Şirvan ve Gilan'ın yöneticileri gibi iki İranlı vasal daha boyun eğeceklerinin işaretini verdi-

ler. Sultan, Tahmasp'ı güneydoğuda Hemedan'a doğru izledi, daha sonra Zagros sıradağlarını aşarak batıya doğru ilerledi. Irak düzlükleriyle birlikte Bağdad, aynı yıl içinde eline geçmişti. 1535'te Şehrizor bölgesinin ve güneydeki Kürtlerin boyun eğdiklerinden emin olmak üzere kuzeye doğru hareket etti. Van bölgesinde yeniden eyleme geçmiş olan Şah'ı, bir kez daha geri çekilmek zorunda bıraktı.

Bu seferin sonunda Kürt bölgesi ve orta Mezopotamya, kesin olarak imparatorluğa dahil olmuşlardı. Ancak Basra ve güney bölgesi 1538 yılına kadar Sultan'a bağlılık yeminini etmedi. Kısa bir süre sonra da, I. Süleyman daha dönüş yolu üzerindeyken Tahmasp'ın Tebriz'i yeniden ele geçirmesiyle Azerbaycan yitirildi. Ardından Şah, Tiflis'i yağmalayıp Gürcü vasalların gücünü kırdı ve kuzey sınırını güvence altına almaya koyuldu. Kartli(Tiflis) ve Kakheti hükümdarları Osmanlı egemenlik alanının dışındaydılar. Ancak İranlı bir komutan Çıldır'ı yerle bir ettiğinde ve İmereti Bagratı ülkeyi 1535'te fethettiğinde atabey İstanbul'dan yardım istedi. I. Süleyman, Çıldır'ın babasının döneminde vasal olduğunu anımsadı ve yardım gönderdi; yardıma giden ilk ordu yenilgiye uğradıysa da (1541) ikinci defa olarak düzenlenen sefer daha başarılı oldu. Çıldır yeniden Osmanlılara bağlandı (1545).

Tahmasp, 1548'de yeniden Gürcistan'daydı. Çıldır'ı boyun eğmesi için bir kez daha zorladı. Bunun üzerine I. Süleyman, ikinci bir savaş için doğuya doğru yürüdü (1548-49). Tebriz, daha önce de olduğu gibi geçici olarak işgal edildi. Ancak sefer, Van ve Urmiye gölleri arasındaki bölgeyi Osmanlı denetimi altına soktu. I. Süleyman, Çıldır'ın Erzurum'a en yakın bölgesini de topraklarına katmaya karar verdiyse de bu ancak birkaç yıl süren destekleyici bir seferin sonunda gerçekleşti (1550-54).

Tahmasp'ın bu topraklara yeniden göz dikmesi üzerine üçüncü bir savaş çıktı (1553-55). Tahmasp'ın oğlu, Erzurum beylerbeyini yenerek Van bölgesini yeniden ele geçirdi. I. Süleyman bu defa Aras'ın kuzeyindeki bölgeye yürüyerek Nahçıvan'ı ve Karabağ'ı yıktı. Bu seferin sonunda Kars'ın sağlam kalesi ve Arpaçay'a kadar uzanan yöresi kazanıldı.

Bu savaşlar ve 1555'teki Amasya Antlaşması'nın sonucunda belirlenmiş olan sınırın kötü çizilmiş olmakla birlikte akla yatkın olduğu görüldü. Sınır, doğu ve batı Gürcistan'ı birbirinden ayıran en yüksek dağ sırasını aşarak Ermenistan içinden geçiyor ve Zagros Dağı'nın batı eteklerinden İran körfezine iniyordu.

Daha önce aktarılanlardan, çatışmanın odak noktasının, Bağdad'ın 1534'te alınmasıyla birlikte kuzeye kaymış olduğu anlaşılabilir; gerçekten de Mezopotamya'nın, İran tarafından 1623'te yeniden alınmasına kadar, Basra'nın 1546'da doğrudan imparatorluk topraklarına katılması dışında olayların akışında çok az bir rolü oldu. Türkiye ile İran arasındaki asıl tartışma konusunu, çeşitli Gürcü

prensleri arasındaki rekabet ve entrikalar ile bunların Şah'a karşı Sultan'dan yardım isteğinde bulunmaları ya da tam tersi bir durum oluşturuyordu.

Öyle ki 1578-90 yılları arasındaki büyük Türk-İran savaşına, Çıldır'da çıkan bir iç savaş neden olmuştu. Karmaşık nedenleri olan bu savaşta Osmanlılar, Lala Mustafa Paşa, Özdemiroğlu Sinan Paşa ve Ferhad Paşa'nın orduyu parlak bir şekilde yönetmelerinin yanı sıra Safevî hanedanındaki iç karışıklıklar sayesinde de üstünlüğü sağlamışlardı. I. Süleyman'ın çizmiş olduğu sınır bir süre için aşıldı; Kartli (Tiflis), Azerbaycan, Şirvan, Dağıstan ve Zagros dağlık bölgesi kısa bir süre için tamamıyla imparatorluğa katıldı ve Osmanlıların egemenlik alanı bütün bir Kafkasya ile Hazar sahillerinin büyük bir bölümüne yayıldı.

Ancak bu sonuç imparatorluğun kaynaklarına büyük bir baskı yapmıştı. Bölgenin dağlık yapısı yüzünden yeni kazanılmış olan topraklarla bağlantı kış boyunca kurulamadı. 1603-12 yılları arasında Şah I. Abbas'ın zekâsı, yukarıda adı geçen büyük askerlerin zayıf ardılları karşısında üstünlüğünü kanıtladı. 1612 yılına gelindiğinde, Osmanlının Dağıstan ve Tarku'da (Kuban stepleri yoluyla hâlâ elde tutulabiliyordu) sürmekte olan egemenliği dışında Süleyman'ın sınırlarına geri dönülmüştü. 1623 yılından 1638 yılına kadar, olağan sınırları aşma sırası Bağdad'ı işgal etmesiyle birlikte İran'a gelmişti.

V. Çöl Boyunda İlerleme ve Geri Çekilme

Osmanlılar, güney sınırlarının bulunduğu Afrika'da ve Arabistan'daki çöl bölgesiyle çok ilgilenmediler. Genel olarak göçebe topluluklar üzerinde ismen bir üstünlük kurmakla yetindiler. Zaten bu toplulukların çoğu da Sultan'ın kendileri üzerinde iddia etmiş olduğu haktan tümüyle habersizdiler. Türk yönetiminin 16. yüzyılda bu doğrultuda yayılmasının çeşitli nedenleri vardı:

a) Kıyı şeridini, özellikle stratejik noktalarda denetim altına alma gereksinimi denizlerde üs edinmeyi gerektiriyordu. Süleyman Paşa'nın Aden'i teslim olmaya zorlaması, Pîrî Reis'in Portekiz'in egemenliği altındaki Muskat, Hürmüz (Ormuz), Katif ve diğer Arap liman kentlerine saldırması ve Trablusgarb, Tunus ve Cezayir limanlarının İspanyolların elinden zorla alınmasının ardındaki bir neden de buydu.

b) I. Süleyman döneminde açıkça ortaya konan ve daha önceki paragrafta sözü edilmiş olan bütün diğer olayların ardındaki bir başka neden olarak 'gazi' dürtüsü de gösterilebilir.

c) İç bölgeyi denetim altına alma isteği. Bu istek ancak belli bazı yararlar getireceğine inanıldığında ortaya çıktı: i) Yemen ve Tunus örneklerinde olduğu gibi

kendi yararı için. ii) Ticaret yolu üzerindeki konumu nedeniyle (örneğin Suriye çölündeki Tedmur (Palmyra) ve Fırat'ın sağ kıyısı üzerinden Halep'ten Basra'ya kadar uzanan yol üzerindeki çeşitli noktalar) ya da iii) Dinî önemi nedeniyle (Şam'dan ve Yemen'den Kutsal Kentlere uzanan hac yolları özenle korunmuştu. Yine de ele alınan dönem içinde Necd'den geçen Bağdad çıkışlı yola egemen olmak için herhangi bir harekete geçildiğine ilişkin bir bilgi yoktur). Diğer taraftan kayıtlarda görüldüğü kadarıyla Afrika'da, Trablusgarb'ın hemen arkasında yer alan verimsiz çöl tümüyle ihmal edilmişti. Ancak burasının, hakkında en az bilgiye sahip olduğumuz bir eyalet olduğu da kabul edilmektedir.

d) Bireysel girişim. Salih Reis'in Tuggurt ve Vargla'ya (1552), Derviş Bey (1592) ve Ramazan Bey'in (1609) Fizan vahalarına seyrek olarak yapmış oldukları seferleri bu bağlamda düşünebiliriz.

I. Süleyman'ın ölümünden sonra Osmanlı yönetiminin tüm dikkati kuzey ve doğu sınırları üzerinde toplanmıştı. Bu dönemde göçebe topluluklarının üzerindeki denetim daha gevşek olmakla kalmamış bu toplulukların yerleşim bölgelerine doğru uzanmaya başladıkları da görülmüştü. 1600 yılına gelindiğinde Fırat ticaret yolu neredeyse tümüyle bölgedeki şeyhlerin elindeydi. Bu şeyhlerin bir kısmı, Ane'li Ebu Rişah gibi, geniş bir alan üzerinde güç sahibiydiler. Nubya sınırı da aynı şekilde ilk çavlana kadar geri çekilmişti. Berberistan sahilindeki uç beylerbeyliği ise Osmanlı yönetiminden neredeyse bağımsızdı. Türkler yalnızca Yemen'de varlıklarını korumaya çalıştılar. 1567 ve 1597'de çıkan isyanlar sert bir şekilde bastırıldı ama 1605'te çıkan üçüncü isyan, 1608'deki barış antlaşmasıyla birlikte ülkenin Türkler ve İmam arasında bölünmesine yol açtı. Bu antlaşmanın süresi dolduktan sonra başlayan uzun savaş ise, Osmanlıların 1636'da Yemen'den sürülmeleriyle sonuçlandı.

VI. Kuzey Steplerindeki Başarısızlık

Osmanlıların Karadeniz'deki egemenliği 16. yüzyıl içinde ciddi olarak tehdit edilmişti. 1579'dan itibaren Zaporozhe Kazaklarının akınları giderek daha sık ve meydan okuyucu boyutlarda oldu. Korkunç İvan 1552'de ve 1555'te Kazan ve Astrahan hanlıklarını topraklarına kattığında gelecekteki Rus tehdidinin gölgesi açık bir şekilde belirmişti. Yüzyılın ortasında gerçekleşen bu olaylar Sultanların step ülkelerine yönelik politikalarını değiştirmelerine neden oldu.

1. *1515-1560 Yılları Arasındaki Dönem*

Osmanlılar, henüz uzak olan Rus gücü için endişelenmekten çok Kırım hanlarının hırslarını denetlemekle ilgiliydiler. Giray iktidar ailesi, Osmanlılar için değerli bir bağlaşıktı. Bu ailenin bazı üyeleri Tatar topluluklarıyla birlikte Sultan'a yardım etmek üzere Macaristan (1532, 1541, 1543) ve Boğdan (1538) seferlerine katılmışlardı. Ancak hanlar, sürekli olarak Kazan ve Astrahan'ın iç işlerine karışıp kendi adamlarını bu devletlerin yönetimine getirmeye çalışıyorlardı; I. Süleyman bu doğrultuda bir başarının sözde vasallarının sayısını arttırmasından hoşnut olabilirdi, ancak Kırım hanları Altınorda'nın eski topraklarını yeniden bir araya getirecek olurlarsa İstanbul'dan tümüyle bağımsız olmaları gibi ayn bir tehlike de söz konusuydu. Örneğin I. Selim'in kişisel bir düşmanı olmuş olan ve I. Süleyman'ın da hiçbir zaman güvenmediği I. Mehmed Giray (1515-23), kardeşini 1521'de Kazan'a yerleştirdi. 1523'te Astrahan'ı fethetti. Hemen bir suikasta uğradığı için bu zaferinin meyvalarını toplayamadıysa da ardılları entrikalarını sürdürdüler. I. Süleyman, iktidarı giderek tehdit edici olmaya başlayan Sahip Giray'ı 1551'de tahttan indirdi. Kırım politikasını harekete geçiren tek etkenin hırs olmadığı açıktır. Kırım hanları, asıl düşmanlarının Moskova olduğunun fazlasıyla bilincinde olarak stepler üzerinden Rus topraklarına sürekli olarak akınlar düzenlediler. Bununla birlikte Moskova'daki yöneticilerin, İstanbul ya da Kefe paşalarından aldıkları mesajlarla yaklaşmakta olan bir saldırıya karşı uyarılmış olmaları da dikkate değer bir konudur.

Doğrudan yönetime değinecek olursak, Bâbıâli, Kerç boğazının Kuban tarafındaki Taman ve Azak (Azov) kentleriyle birlikte Kırım Yarımadası'nın güney kenarı boyunca uzanan küçük bir toprak parçasını yönetmekle yetindi. Bununla birlikte I. Süleyman, 1538'de Moldavya'ya yürüdü ve Karadeniz'de geniş bir toprak parçasını Kili, Akkirman ve Bender'deki garnizonları arasındaki bağlantıyı sağlamak üzere imparatorluğa kattı.

2. *1560-70*

Türkler yaklaşık 1560'ta, Rusya'dan gelen tehlikenin farkına varmaya başladılar. I. Süleyman, bir kanal aracılığıyla Don'u Volga'ya bağlayacak cüretkâr bir plan tasarladı. Bu plan üzerinde ilk defa olarak 1563'te tartışıldı. 1569'da Sokollu Mehmed Paşa bir girişimde bulundu. Bu tasarı iddialı olmakla birlikte gerçekleştirilmesi olanaksız değildi. Bu sayede Türkler, aşağı Volga'ya ve Hazar'a egemen olabilirler ve İran'ın Semerkand'daki Özbek düşmanlarıyla doğrudan bağlantı kurmayı sağlayabilirlerdi. Ancak Deşt-i Kıpçak'ın birleşmesine engel olma sırası şimdi Kırım Hanlarına gelmişti. Devlet Giray'ın, kendi toprakları üzerindeki Osmanlı denetimini sıkılaştıracak olan bu projeye karşı gösterdiği ilgisizlik bundan vazgeçilmesine yol açtı.

3. *1570'ten Sonra*

Türkler de Tatarlar da steplere egemen olmakta başarısız olunca kendilerini savunma konumunda buldular. Çünkü Ruslar, sının güneye doğru ilerleterek sağlam bir noktanın ardından bir diğerini tahkim etme politikasını uygulamaya koymuşlardı. Bu arada Tatarların Rusya'ya yaptıkları saldırılarda o güne dek bağlaşıklan olan Kazaklar, artık akınlannı güneye yöneltmeyi daha kazançlı gördüler. Yalnızca at sırtındayken mutlu olan göçebelerden farklı olarak gemilerden yararlanmayı kolaylıkla öğrendiler. Böylelikle stepleri kuzeyden güneye bölen nehirler boyunca ilerleyerek Karadeniz'in içlerine kadar girebildiler. Bundan böyle sultanların ve hanlann, ortak düşmana karşı sıkı bir işbirliği yapmaları gerekiyordu; Tatarlar yalnızca Macaristan'daki seferlere sürekli olarak destek sağlamakla kalmayıp İran savaşlan sırasında da değerli yardımlannı esirgemediler. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı egemenliği, Kuban ve Terek steplerini aşarak Taman'dan Derbend'e kadar uzanan yolun sık kullanımı sayesinde Kafkaslarda artacaktı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUK YÖNETİMİNİN SİYASÎ COĞRAFYASI

[Harita: 24]

I. Doğrudan Yönetim

Osmanlı topraklarının küçük yönetsel birimlere bölünmesinin izini Orhan Bey dönemine kadar sürebiliriz. Bu birimler, 19. yüzyılda yapılan reformlara kadar iki çeşitti:

a) *Sivil ve Adli Bölgeler: Kaza* olarak bilinen bu kentsel ya da kırsal küçük birimler (her biri bir kadı tarafından yönetilmekteydi) *nahiyelere* bölünüyorlardı. Çeşitli eyaletlerdeki kazaların ve nahiyelerin listesini veren birkaç belge yayınlanmış olmakla birlikte imparatorluk ölçeğinde II. Mahmud dönemi öncesini kapsayan bir liste elimizde yoktur. Bununla birlikte imparatorluk arşivlerinde sürdürülmekte olan araştırmalar yakında bizlere gerekli bilgileri sağlayabilir.

b) *Askerî Bölgeler:* Bunlar, *sancak* ya da *liva* olarak bilinen sipahi bölgeleri olup sancakbeyi ya da mirliva adı altındaki bir kumandan tarafından yönetiliyorlardı. Sancaklar, bir beylerbeyinin yönetimi altındaki eyaletlere bağlıydı. Bir sancak, birkaç kazanın birden toprağını kapsadığından sonraki yıllarda beylerbeyleri ve sancakbeyleri, bölgelerinin sivil yönetiminde de sorumluluk üstlenmeye başlamışlardı. Dolayısıyla eyalet-sancak-kaza-nahiye arasındaki ilişki giderek il-taşra-kırsal bölge-bucak benzeri bir ilişkiye karşılık gelmeye başladı. Ancak incelediğimiz dönemde bir sancağın askerî işlevi son derece önemliydi. Zeamet ve tımar gibi (20.000 akçenin üstünde yıllık geliri olanlar zeamet, bu rakamın altındakiler tımar idi) feodal birimlere bölünmesi kaza sınırları açısından belirleyi-

ci oluyordu. Sancakbeylerinden, sık sık evlerinden kilometrelerce uzakta yapılan seferlere katılmaları beklendiğinden yılın büyük bir bölümünde sivil yönetimde yer alamıyorlardı.

Eyaletlerin ve sancakların çoğunda toprak, beylerbeyi ya da sancakbeyinin geliri (has) için tahsis edilmişti. Bununla birlikte bazı eyaletlerde bunun yerine idarecilerin sabit bir yıllık gelirleri vardı (sâlyane). Ayrıca bir kısım toprak da Sultan'ın gelirine (hass-ı padişahî) ve dinî ve hayır kurumlarının (vakıf) yararına ayrılmıştı.

Bu dönemde vilayet ve vali sözcüklerinin kullanımına ilişkin bir karışıklık ortaya çıkmaktadır. Daha sonraları bu terimler, eyalet ve beylerbeyi ile eşanlama gelir olmuşsa da 15. yüzyılda vilayet, nahiyenin karşılığı olabilirdi. Hatta 16. yüzyılda bile bu sözcüğün tam anlamı çoğunlukla belirsiz olduğundan kaynaklara doğrudan göndermede bulunmadıkça bu sözcükleri kullanmaktan kaçınacağız.

İlk sancaklar Orhan Bey tarafından yaklaşık 1340'ta ya da daha önce kurulmuşlardı: i) Beyliğin beşiği olan Sultanöyüğü (sonradan Sultanönü oldu); ii) Hüdavendigâreli - Bursa ve İznik'in 'saltanat' toprağı; iii) Kocaeli - Sakarya Vadisi'nin kuzeyindeki Akçakoca 'feodal' toprağı; iv) Karesieli - batıda en son kazanılmış olan toprak parçası (başkenti Bergama beylikten ayrılmıştı ve en azından Kâtib Çelebi dönemine kadar Hüdavendigâr'ın özel bir yerleşim bölgesi olarak değerlendirildi).

I. Murad, Asya'da fethettiği yerleri yeni sancaklar olarak düzenlediği gibi sultanlığın Rumeli ve Anadolu olarak iki beylerbeyiliğine ayrılması da onun döneminde gerçekleşti (yak. 1365). Osmanlı toprakları bir yüzyıldan uzun bir süre bu iki eyalet arasında eşit olarak bölüştürüldü. Geniş kapsamlı fetihlere ve sancak sayısının artmasına karşın (1481'de bu rakam 48 idi. 1500'lerde ise 61?) 15. yüzyıl sona ermeden ek bir eyalet olarak yalnızca Karaman'dan bahsedildiğini görmekteyiz.

Sonraki yüzyılda yapılan sayısız sefer ve fetih nedeniyle askerî yönetim bölgesi sayısının arttırılması gerekmişti. Yüzyılın son kırk yılında 62 beylerbeyi olduğunu biliyoruz. Bununla birlikte herhangi bir zaman için verilen maksimum sayı 44 olarak görünmektedir.

24. Harita, 1609 yılındaki –Avrupa için 1606, Asya için 1612 olarak verdiğimiz dönem sonu tarihleri arasında yer alan bir yıl– durumu göstermektedir. Aynı yıl, Kuyucu Murad Paşa (1601-11 yılları arasında veziriazamdı) I. Ahmed adına imparatorluğun durumu üzerine, beylerbeyiliklerin ve sancakların da tam bir listesini içeren, bir belge düzenlemişti. Harita, bu değerli envanteri esas alarak

hazırlanmıştır. Bununla birlikte imparatorluğun en parlak dönemindeki yönetim bölümlemesi üzerine olan bilgimiz altı kaynaktan sağlanmıştır:

a) Ayn-i Ali tarafından veziriazam için derlenen, Belin (bk. no. 151, s. 238) ve von Tischendorf (bk. no. 152) tarafından yeniden basılan 1609 tarihli liste. Her iki yazar da bu listeyi yalnızca bir feodal kullanım / ayrıcalık kaydı olarak değerlendirip doğruluğuna ilişkin hiçbir yorumda bulunmazlar. Bizim bakış açımıza göre, her beylerbeyinin yıllık gelir miktarının (sâlyane bölgeleri hariç) yanı sıra yönetsel birimlerin de tam bir dökümünü yapması nedeniyle ilginçtir. Dokuzu 'sâlyane' olmak üzere toplam 32 eyalet sıralanır; bunlardan yirmi dördü 279 sancağa bölünmüştür. Eyaletlerin listesi Adana, Eğri, Kanije ve Silistre eyaletlerini de kapsamadığı için tam olarak doğru değildir. Oysa aşağıdaki (f) kaynağından edindiğimiz bilgiye göre 1609 yılında bu eyaletler vardı; ancak Adana henüz çok yeni eklenmişti (1608). Eğri, Silistre ve Kanije ise hâlâ Budin ve Rumeli'den ayrı tutulamayacak kadar yeni olmalıydılar.

b) Von Hammer, I. Süleyman döneminin sonu için yirmi bir yönetsel birimden oluşan bir liste vermektedir (bk. no. 1, VI, s. 274). Bazı atlamalar açıklanabilirse de Bosna ve Erzurum'un bu listede yer almamış olmaları kesinlikle hatadır.

c) Von Hammer'in, III. Murad döneminin sonu (1595) için verdiği 40 eyaletten oluşan bir liste (bk. *a.g.e.*, VII, s. 289). Bu da yanlış bir listedir çünkü yalnızca artık bir eyalet olmayan Şam ve henüz bir eyalet olmamış olan Sayda değil, hiçbir zaman bir beylerbeyi tarafından yönetilmemiş olan Mekke ve sonraki elli yıl içinde imparatorluğun uzaktaki bir parçası bile olmamış olan Kandiye de bu listede yer almaktadırlar.

d) Leunclavius'un 'Pandects' adlı çalışmasının sonunda verdiği ve 1588-9'da derlenmiş olan bir liste (bk. no. 7, s. 919-22). 1578-1603 yılları arasındaki İran savaşları sırasında geçici olarak ortaya çıkan ve kaybolan eyaletlerin çoğunu kuruluş tarihleriyle birlikte vermesi açısından önemli bir listedir. 39 eyaletten oluşan bu listede çok önemli eksikler yoktur. Yalnızca Sivas'ın yanında Tokat'ı ve Maraş'ın yanında Dulkadir'i de vermek gibi iki açık hatası vardır. Dolayısıyla asıl toplam eyalet sayısı otuz yedidir.

e) Evliya Çelebi, çalışmasının başında iki liste vermektedir (bk. no. 161). I. cilt s. 88'de, eyaletleri I. Süleyman'ın kanunnâmesinde kaydedildiği gibi vermekten bahsederse de kaynak aldığı çalışma değersiz ve düzensizdir. Sancak, zeamet ve tımar sütunlarının altında verilen toplam sayılar hatalıdır. 90. sayfada başlayan ikinci liste ise oldukça önemlidir; kırk bir eyalet kaydedilmiş olup bunlardan otuz dördü, 317 sancağa bölünmüştür. Bu, yazarın kişisel araştırması sonucunda topladığı kapsamlı bilgilerden yola çıkarak özenle derlediği bir liste

gibi görünmektedir. Bu listenin yaklaşık 1670'te yazıldığı düşünülürse kuşkusuz diğer kaynaklardan daha geç tarihli olduğu görülür (İlk olarak 1669'da kurulmuş olan Girid eyaletine ilişkin aynntıları kaydeder ama 1612'de kurulmuş olan Podolya'dan hiç bahsetmez).

f) Ek bilgiler, öncelikle Danişmend'in yararlı zamandizininden (bk. no. 5) olmak üzere bazı Türk tarih kitaplarından toplanmıştır. Bu yapıtlarda çoğunlukla çeşitli seferlerde yer almış olan beylerbeylerine, bağlı oldukları eyaletler de belirtilerek gönderme yapılmaktadır. Böylelikle bu listelerdeki bilgilerden yararlanarak kendi listemizdeki pek çok açığı kapatabilmekteyiz.

Bütün malzemenin taranmasıyla aşağıda üç grupta alfabetik olarak sıralanan eyaletlerin deneme niteliğinde bir envanteri çıkarılmıştır. Büyük harfler kaynakları göstermektedir.

(S- I. Süleyman'ın listesi; L- Leunclavius'un listesi; M- III. Murad'ın listesi; A- I. Ahmed'in listesi; E-Evliya'nın listesi; X- ek malzemeye yapılan göndermeler; parantez içindeki rakamlar L, A ve E kaynaklarında verilen toplam sancak sayısını göstermektedir.)

A. *1609 Yılında Varolan Eyaletler*

1. *Adana*: M(5). X. 16. yüzyıl boyunca Ramazanoğulları soyundan gelenler tarafından yönetilmiş olan bir sancak olması nedeniyle (SL)'ye dahil edilmeyip (M)'de yer almaktadır. Yöneticisinden yalnızca 'bey' olarak bahsedilmesine karşın (örneğin (X) 1579 ve 1598 yıllarında) söz konusu kişinin Sultan dışında hiç kimseye karşı bir sorumluluğu yoktu. Ramazanoğulları ailesi, 1604-07 yıllarındaki büyük isyan sırasında ortadan kayboldu. (A)'da Adana, Halep eyaletinin bir sancağı olarak verilmektedir. *Encyclopedia of Islam*'da (bk. no. 15a) Adana'nın 1608'de ayrı bir eyalet olduğu belirtilmektedir. (X)'de ise burada, 1627'de bir vali ve 1630'da bir beylerbeyi bulunduğundan bahsedilmektedir.

2. *Anadolu*: S.L(12).M. A(14). E(11). X. I. Murad zamanındaki (yak. 1365) ilk iki eyaletten birisidir.

3. *Bağdad*: S. L. M. A(19). E(18). X. Sâlyane. 1535'te kuruldu.

4. *Basra*: S. L. M. A. E. X. Sâlyane. 1546'da imparatorluğa katıldı. 1552'de eyalet oluşundan ilk defa bahsedilmektedir.

5. *Bosna*: L(9). M. A(8). E(9). X. (S)'de yer almayışı tuhaftır. Budin eyaleti zaman zaman Bosna eyaletinden üstün olmuş olsa gerek. I. Süleyman'ın fetihlerinden önce bir beylerbeyilik olmadığı kesindir. İlk kez 1521'de bir validen ve 1525'te bir beylerbeyinden söz edilmektedir.

6. *Budin*: S. L(15). M. A(19). E(8). X. 1541'de kuruldu.

7. *Cezayir*: S. L (14-'Denizi' olarak adlandınlıyor). M. A(13). E(13). X. Kaptan Paşa'nın egemenlik alanı olmakla birlikte 1534'te Hayreddin atanıncaya kadar buranın denetimine ilişkin hiçbir kayıt yoktur. Paşanın, 1537-38 yıllarında Ege Denizi'ndeki fetihlerinden sonra kurulmuş olabilir.

8. *Cezayir-i Garb*: S. L. M. A. E. X. Sâlyane. 1519'da kuruldu.

9. *Çıldır*: L (1579 tarihiyle birlikte). M. A(13). E(14). X. 1578 yılından itibaren Çıldır'ın Gürcü prensi beylerbeyi olarak bulundu. 1625-yaklaşık 1750 yılları arasında da aynı soydan gelen beylerin yönetimi altındaydı. Ancak 1581'de bir Osmanlı devlet adamı, 1603'te de Ahıska beylerbeyi olarak bir diğeri ortaya çıkmaktadır (bk. aşağıda no. 38).

10. *Diyarbekir*: S. L(12). M. A(24). E(23). X. 1515'te kuruldu.

11. *Eğri* (Eger): Yalnız X(5). Fethedildiği yıl olan 1596'da bir beylerbeyi atandı. (A)'da Kanije ile ortak sancak olarak görünmektedir ki bu olanaksızdır. (E)'de ise Budin'in bir sancağı olarak geçer. (A)'daki hatayı, Eğri'yi, beş sancağın bağlı olduğu bir eyalet olarak veren I. Ahmed döneminin bir başka listesine dayanarak düzeltebilmekteyiz.

12. *Erzurum*: L. M. A(12). E(12). X. En geç 1514'te fethedildi. Beylerbeyinden ilk 1534'te (X)'de bahsedilmekle birlikte daha önce kurulmuş olabilir. (S)'de yer almayışını açıklayamıyoruz.

13. *Habeş* (Abyssinia): S (Mekke ve Medine olarak adlandırılmaktadır). L(Chebetz). M(Cidde). A(Cidde ve Sevvakin'le birlikte). E. X. (A)'da sâlyane olarak; (E) üç yılda bir Osmanlı Devleti'nin gönderdiği bir memur tarafından denetlenen ve vergi ödemekle yükümlü bir Sultandan bahsetmektedir. 1554'te kurulduysa da 1517'den itibaren görülen Cidde ve Sevvakin sancakbeyleri 1554'ten önce beylerbeyi olarak atanmış olabilirler (bk. Leo Afric. III, s. 904'te Sultan'ın Afrika'da, Sevvakin'deki de dahil olmak üzere beş valisi olduğu yazmaktadır).

14. *Halep*: S. L. M. A(9). E(9). X. Sâlyane. 1516'da fethedildi. Beylerbeyinden ilk defa olarak 1521'de bahsedilmektedir.

15. *Kanije*: E(5). X. Fethedildiği yıl olan 1600'de beylerbeyi (A'da yer almıyor olmasının nedeni için yukarda 11'e bk.) I. Süleyman'ın listesine göre dört sancağı olan bir eyalettir.

16. *Karaman*: S. L(7). M. A(7). E(6). X. Yaklaşık 1470'te kuruldu.

17. *Kars*: L(tarih 1579). M. A(6). E(6). X. 1579'da kuruldu. Beylerbeyinden ilk defa olarak 1587'de bahsedilmektedir. I. Süleyman tarafından ilk defa fethedilmesinden sonra bir beylerbeyi olduğuna ilişkin hiçbir bilgi yoktur.

18. *Kefe* (Kaffa): L, M. A. E(7). X. 1511'de ve 1568'de bir validen, 1579'da ise bir sancakbeyinden bahsedilmektedir. Beylerbeyi ilk defa olarak 1581'de

görünse de bölge dağınık olmakla birlikte sınırlı bir alana sahip olduğundan konumu değişmiş olabilir.

19. *Kıbrıs*: L. M. A(8). E(8). X. Fethedildiği 1571 yılında beylerbeyi. Yaklaşık 1600 yılına kadar Kaptan Paşa'nın egemenlik alanının bir bölümü olarak görülmemektedir.

20. *Lahsa* (el-Hasa): L(Laxa). A. E. X. (A)'da sâlyane olup (E)'de Bağdad Beylerbeyine her ay bir hediye gönderen ve yönetimin babadan oğula geçtiği bir yönetsel birim olarak geçmektedir. 1579'da bir beylerbeyi bulunursa da bu kişinin atanması (a)'daki referans kadar sözde olmuş olabilir. Türkler Katif'i doğrudan yalnızca 1550-54 yılları arasında yönetmişlerdi.

21. *Maraş ya da Dulkadir*: S. L(4). M. A(5). E(4). X. Dulkadir ailesinden gelen son beyin 1522'de ölmesi üzerine kurulmuş olabilir. Beylerbeyinden ilk defa olarak 1539'da bahsedilmektedir.

22. *Mısır*: S. D(16). M. A(13). E(12). X. Sâlyane. 1517'de kuruldu.

23. *Musul*: S. M. A(16). E(5). X. 1546'da hâlâ bir sancaktı. Beylerbeyinden ilk defa olarak 1624'te bahsedilmektedir. (S)'de yer almasına karşın (L)'de bulunmuyor olması önemlidir. 16. yüzyılın sonuna kadar sürekli olarak bir eyalet konumunda olmamış olabilir.

24. *Rakka ya da Ruha* (Urfa): M. A(7). E(8). X. Beylerbeyinden ilk defa olarak 1594'te bahsedilmektedir. 16. yüzyılda kurulmuş olabilir.

25. *Rumeli*: S. L(21). M. A(24). E(16). X. Yaklaşık 1365'te, I. Murad döneminde başlangıçtaki iki eyaletten birisidir.

26. *Silistre*: E(10). X. 1583'te hâlâ Rumeli'nin bir sancağı idi. İlk beylerbeyi olan Kırım Hanı'nın yararına 1599'da konumu yükseltilmiş olsa gerek. 1608'de tekrar adı geçse de (A)'da yer almamaktadır. 1620'de Özü (Oczakow) eyaleti olarak görünmektedir. (E)'de ise her iki isim altında yer alır.

27. *Sivas*: S. L(Tokat 5). M. A(7). E(10). X. I. Süleyman döneminin başlangıcında kurulmuş olabilir. Eyalet olarak ilk defa 1526'da bahsi geçmektedir.

28. *Şam*: S. L. M. A(10). E(12). X. 1516-17'de kuruldu.

29. *Şehrizor* (Kerkük): L(Sheherezul). M. A(21). E(22). X. Beyden 1549'da bahsedilmekle birlikte eyalet bu tarihten önce kurulmadı. İlk beylerbeyi 1578'de görülmektedir.

30. *Tımışvar*: S. L(8). M. A(6). E(6). X. Fethedildiği yıl olan 1552'de kuruldu.

31. *Trablus-Garb*: S. L. M. A. E. X. Sâlyane. Ele geçirildiği yıl olan 1551'de kuruldu.

32. *Trablus-Şam*: L. M. A(5). E(7). X. Beyden 1521'de bahsedilirse de 1585'e kadar beylerbeyinin adı geçmez. 1570'lerde kurulmuş olabilir.

33. *Trabzon*: S. L(Batin=Batum). M. A. E(6). X. 1511'de ve 1585'te valilerin bahsi geçmekle birlikte 1588'e kadar beylerbeyinden söz edilmemektedir. Eyalet merkezi Batum'a taşınmış olabilir. Zaten (L)'de, Trabzon yerine bu kent gösterilir. (X), beylerbeyi için 1617 ve 1625 tarihlerini verir.

34. *Tunus:* L. M.A. E. X. Sâlyane. İkinci defa olarak ele geçirildiği yıl olan 1574'te kuruldu.

35. Van: S. L. M. A(14). E(19). X. Fethedildiği yıl olan 1548'de kuruldu.

36. *Yemen*: S. L. M (Zebid ve San'a ayrı olarak verilmektedir). A(9). E. X. Sâlyane. Önce 1517-18, sonra 1539'da yeniden kuruldu. 1567'de iki eyalet olarak bölündüyse de 1569'da tekrar birleşti. Dolayısıyla (M)'nin tarihi geçmiştir. 1636'da tam olarak bağımsızlığını kazandı. (E)'de bir imam tarafından yönetildiği kaydedilmiştir.

B. *1609 Yılından Önce Ortadan Kalkmış Olan Eyaletler*

37. *Abhaz* (Abkhazeti) ya da *Sohumkale*: L(Sokhum 1580). E(Gürcistan-4 sancak). X. Gürcistan'ın batı bölümü ismen 1578'de imparatorluk topraklarına katıldıysa da hiçbir zaman tam olarak fethedilemedi. (E)'deki Gürcistan, Mingrelia ve Imereti'nin bulunduğu toprakları kapsar.

38. *Ahıska*: X. 1603'te kısa süreli olarak ortaya çıkar. Ya Çıldır'dan ayrılmıştır ya da burayla birlikte aynı alanı kapsamaktadır.

39. *Boğdan* (Moldavya): X. 1595'te çok kısa bir süre için kuruldu.

40. *Dağıstan*: L(Temircapi-Shamkhal Han, 1578). M. X(7). 1578'de oluşturuldu. Bazen Demirkapı olarak da adlandırılmaktadır. (L)'de herhangi bir beylerbeyinden bahsedilmez. Ancak Osman Paşa Şirvan ve Dağıstan'ın serdarı idi.

41. *Eflâk* (Ulahya-Valahya): X. Boğdan adı altında yalnızca 1595 yılında.

42. *Erivan*: L(Revan, 1582). X. 1583-1604 yılları arasında var oldu. Beylerbeyi zaman zaman Van'ı da yönetti.

43. *Faş* (Poti): Yalnızca L(Fasa-1579). Bu kuşkulu bir durumdur; Poti'nin 1579'da ele geçirildiğini biliyor olmamıza karşın başka hiçbir yerde eyalet olarak adı geçmemektedir. Faş, Trabzon-Batum için verilmiş başka bir isim de olabilir.

44. *Gence*: Yalnızca X. 1600 öncesinde beylerbeyi. 1588-1604 yılları arasında işgal edildi.

45. *Gori*: Yalnızca X. 1588'de beylerbeyi. 1586'dan sonra Tiflis'in yerine geçmiş olabilir.

46. *Kakheti*: Yalnızca X. 1578'de Kakhetili Alexander, kendi hükümdarlığının aynı soydan gelen beylerbeyi olarak atanmıştı ancak ülke hiçbir zaman ne fethedildi ne de işgal edildi.

47. *Lori*: Yalnızca X. 1584. Güney Gürcistan'da.

48. *Nahçıvan*: Yalnızca X. 1603'te beylerbeyi. 1591'de Erivan ve Nahçivan beylerbeyine yapılan bir gönderme. Nahçıvan hiçbir zaman ayn bir eyalet olmamış olabilir.

49. *San'a*: M. X. 1567-9 yılları arasında Yemen'in geçici bölümlerinden birisi.

50. *Zigetvar*: Yalnızca X. 1596'da beylerbeyi; daha sonra Kanije'ye gönderildi.

51. *Şamahı* (Şhamaha): L(Somakie, 1583). X. Beylerbeyinden tek bir defa, 1563'te bahsedilmektedir. Bu da L'yi doğrulayıcı olmakla birlikte yalnızca bir tesadüf de olabilir. Başkenti Şamahı olan Şirvan'a da bir gönderme yapılmış olabilir: böyle bir durumda ise (L)'deki Somakie ve Şirvan, Sivas ve Tokat örneğinde olduğu gibi birbirinin aynıdır.

52. *Şirvan*: L. M. X(14). Beylerbeyi 1578-1604.

53. *Tebriz* : Yalnızca X. Beylerbeyi 1585-1603.

54. *Tiflis*: L(1578). M(Gürcistan). X. Beylerbeyi 1578-86.

55. *Tumanis* (Dmanisi): Yalnızca X. 1584. Güney Gürcistan'da.

56. *Yanık* (Györ): Yalnızca X. Avusturya tarafından yeniden ele geçirildiği yıllar olan 1594-98'de beylerbeyi.

(36a). *Zebid* : M. X. 1567-69 yıllan arasında Yemen'in geçici bir bölümü.

Semendire, sadece (M)'de verilmektedir. Ancak burasının listeye dahil edilmesini destekleyecek hiçbir bilgi yoktur. Semendire genellikle Rumeli ya da Budin'in bir sancağı idi.

C. *1609-1683 Yılları Arasında Kurulmuş Olan Eyaletler*

57. *Girid*: M(hatalı). E(3). X. 1669-70'te kuruldu.

58. *Mora*: E(4). X. (E), burasının yakın bir tarihte Cezayir'den alındığını söyler. 1584'te hâlâ bir sancaktı. 1684'te ise bir serdarın yönetimi altındaydı. Herhangi bir beylerbeyinden bahsedilmemektedir.

59. *Podolya-Ukrayna*: Yalnız X. 1674-99. Burada hiçbir zaman bir beylerbeyi olmadıysa da birkaç serdar bulunmuştu.

60. *Sayda* (Sidon): M(hatalı). E(4). X. 1660'ta, Dürzî isyanından sonra kuruldu.

61. *Uyvar* (Nenhausel): Yalnızca E(6). 1663'te fethedildi.

62. *Varad* (Grosswardein): E(5). X. 1661'de fethedildi.

II. Vasal Devletler

İoannes V. Palaeologos, I. Murad ile 1362 yılının sonunda ya da 1363 yılının başında bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma ile düşmanları karşısında Sultan'a askerî yardım sağlayacağına söz veriyordu. Bu tarihten itibaren bağımsızlıklarından bir dereceye kadar vazgeçen devletlerin sayısı durmadan arttı. 16. yüzyılın sonunda imparatorluk artık çepçevre bağımlı devletlerden oluşan bir halkaya yaslanmaktaydı.

Bununla birlikte bu devletleri İstanbul'a bağlayan bağların sıkılık derecesi şaşırtıcı bir değişkenlik göstermekteydi. Çoğu durumda da bu bağların tam olarak yapısına ilişkin çok az ya da hiçbir bilgimiz olmadığından bir sınıflandırma yapmak güçleşmektedir. Sorunu, saçmalık derecesine getirerek gözler önüne sermek için şu şekilde ortaya koyabiliriz: Moskova çarının olağan yıllık vergiyi, üssü ve aynı zamanda Osmanlı Sultanı'na sadık bir feodal bey olan Kırım hanına ödediğini ve Osmanlı Sultanı'nın da Fırat üzerindeki Ane'nin Arap şeyhine, topraklarını herhangi bir saldırıdan koruması için şantaj parası verdiğini düşünecek olursak Korkunç İvan ile Ebu Rişah arasında nasıl bir yasal ilişki olabilirdi?

Osmanlı vasal devletlerinin yapısal konumu üzerine tam bir inceleme yapmak demek bakir bir alanda yararlı bir tarihsel araştırmaya girişmek demektir. Ancak burada yalnızca, yüzeyin üzerinde eksik de olsa bir ön temizlik yapmaya yetecek kadar yerimiz var. Ortaya çıkan ilk nokta, isimlerin tam bir listesini oluşturmanın henüz olanaksız olduğudur. Çünkü imparatorluğun güney sınırındaki sayısız kabileye ilişkin bilgimiz yetersizdir. Bu topluluklar, Osmanlı Devleti'yle değilse bile kendi bölgelerindeki beylerle bir çeşit uzlaşmaya gitmiş olmalılardı.

Diğer bir sorun ise sınıflandırma yöntemine ilişkindir. Vasalları, Osmanlı İmparatorluğu'na boyun eğdikleri tarihlerin kronolojik sırası içinde veya 'raison d'etre'e ya da bağımlılık derecelerine göre düzenleyebiliriz. Bunlardan ilk yöntem, belki de en yararsız olanıdır ve şu andaki bilgi düzeyimizle bu denememizi boşa çıkarmayacak kadar doğru olmayacaktır; diğerleri ise özetlemeye değer; ikincisi coğrafi, üçüncüsü ise tarihi açıdan ilginç olabilir.

1. *Vasal Devletleri Boyun Eğme Nedenlerine Göre Sınıflandırma*

i) *Askerî değer*: Büyük vasal devletlerin çoğu bu grupta toplanmaktadır. Transilvanya, Moldavya, Eflâk, Kırım ve Kürt bölgeleri, Osmanlı sınırlarını çevreleyerek Hıristiyanlıkla Şiîliğe karşı hem saldırı hem de savunma açısından önem taşıyan bir dış bant oluşturmuşlardı. İmparatorluğun genişleme döneminde vasal devletler, imparatorluğa dahil edilme sürecinde ilk basamak olarak bağım-

lı kılınmışlardı (örn. Bulgaristan, Sırbistan, Bosna); gerileme döneminde ise (bu devletler) işgalci Rus ve Avusturya ordularına karşı yararlı birer tampon devlet olarak işlev görmüşlerdi.

ii) *Ticari değer*: Vergi toplamak çoğu zaman yeni toprakların imparatorluğa katılmasından daha kazançlı görülmüştü. Bu yolla gelen para yönetim açısından hiçbir masraf çıkarmadan hazineyi şişirdiği gibi ticaret açısından da destekleyici oluyordu. Sakız Adası, Ragusa ve Naksos Dukalığı, bu nedenle son derece önemliydiler. Imereti ve Migrelia ise kereste, demir ve özellikle de köle kaynağı olarak değerliydiler.

iii) *Saygınlık değeri*: Kuşkusuz hepsi için geçerli olan bu öğe, kutsal kentlerin savunulması bakımından ayrı bir önem kazanmıştı. Venedik'in Kıbrıs ve Zanta'ya karşılık vergi ödemesi, bir bakıma Türkiye'nin Mısır ve Epir'deki eski egemen güçleri içine çekmiş olmasından da kaynaklanıyordu. Türkiye böylelikle kendisini başka devletler üzerinde egemenlik hakkına sahip olarak görüyordu. Aynı şeyi İmparatorluk Macaristan'ına da, ülkenin geri kalan kısmını fethetme hakkını kullanarak uyguladı.

iv) *Sorun değeri:* Bu olumsuz bir nedendi. Bazı küçük toprak parçalarını fethedip egemen olmak için çaba göstermeye değmeyebilirdi. Dolayısıyla Karadağ ve Lübnan örneklerinde olduğu gibi bu devletlerin daha düşük bir düzeyde bağımlı kılınmalarına izin verilmişti.

2. *Yapısal Konuma Göre Sınıflandırma*

Egemenlik derecesinin, merkezden yönetildikleri için imparatorluğa tam olarak dahil olmayan bölgelerden, 'vergi'nin daha onur koruyan bir sözcük olan 'hediye'ye çevrildiği bölgelere doğru belli belirsiz kaymasını göstermesi açısından bu düzenleme daha ilginç olabilir. Başvuru kolaylığı bakımından önce konumu özetleyeceğiz sonra da belli durumlarla ilgili olarak daha kesin ayrıntılar vereceğiz.

Giderek azalan merkezi denetime göre sıralanmış olan üç vasal devlet tipi bulunmaktaydı:

i) *Yönetimin 'eyalet' çerçevesi içinde yer alanlar.* Dört tipti:

a) Normal 'sancak' düzeni içinde olup bazı özel ayrıcalıklara ya da yerel özerkliğe sahip olan bölgeler. Bunlardan, Athos (Aynaroz) ve Sina Yarımadası'nın keşişleri, Mirdita Arnavutları (16. yüzyılda Oros'ta oturan yöneticilerini kendilerinin seçmelerine izin verilmişti), Madenokhoria (Selanik'in doğusu) Rumları ve Kladuva ve Negotino Sırpları gibi bir kısmı resmi olarak tanınıyorlardı. Diğerlerine ise bastırılmaları güç olduğu için resmi olmayan bir özerklik tanınmıştı.

Örneğin, Mora Mainotlan, Epir Suliotlan, Pindus Valahlan ve Tomoros, Liaparia, Khimara ve Drin Vadisi'nin Arnavutlan.

b) Hep yerel beylerin yönetiminde bulunan sancaklar. Dolayısıyla sancakbeyinin bir eyaletten diğerine gönderildiği alışılmış durumun dışındaydılar. Diyarbakır, Van ve Şehrizor'un bazı Kürt beyleri 1515'ten itibaren bu ayncalığa sahip oldular.

c) Yönetimin babadan oğula geçtiği sancaklar. 1606 yılındaki bazı Kürt sancaklan bu tipteydiler; Çıldır (Samtskhe) eyaleti 1578'den 18. yüzyılın ortalanna kadar aynı ailenin yönetiminde kaldı. Adana, yaklaşık 1608'e kadar Ramazanoğullannın yönetimindeydi. Aslında özerk olan bazı Arap önderlerine de belli bir soydan gelen sancakbeyleriymiş gibi davranılmıştı. Örneğin yaklaşık 1570'ten itibaren Ane şeyhleri ve yaklaşık 1612'den itibaren el-Hasa ve Basra şeyhleri. Bu grup içine belki Karadağ prenslerini de (Karadağ sancağı) yerleştirmemiz gerekiyor. Aynca bazı Boşnak sancaklan da, elimizde kesin bilgi olmamakla birlikte, 17. ve 18. yüzyıllarda babadan oğula geçen bir yönetimi benimsemiş olabilirler.

d) Yöneticisi Bâbıâli tarafından atanan ama yönetimde hemen hemen bağımsız olan eyaletler. 1606 yılında bu durum Cezayir, Tunus ve Trablusgarb (1587 yılından beri özerkti) gibi üç Kuzey Afrika eyaleti için geçerliydi. 17. yüzyılın ortasında Mısır için de bu söz konusuydu.

ii) *Kendi iç yönetimini elinde tutan vasal devletler*. Beş tipti.

a) Sultan'ın, yöneticisini atama ve görevden alma, savaş sırasında yardım isteme, dış ilişkilerini denetleme ve bazı kalelerine asker yerleştirme gibi haklan kendisinde bulundurduğu bölgeler. Bu devletler, Moldavya ve Eflâk'ta olduğu gibi vergi ödüyorlar ya da Kınm örneğinde olduğu gibi para yardımı alıyorlardı (aşağıda 2. nota bakınız).

b) Sultan'ın, yöneticiyi onaylama, dış ilişkilerini denetleme, askerî yardım ve vergi isteme haklannı elinde bulundurmakla birlikte asker yerleştirme hakkının olmadığı bölgeler. 1606 yılında yalnızca Erdel bu konumdaydı ancak Boğdan ve Eflâk da önceleri bu geniş özerklikten yararlanmışlardı.

c) Bütün topraklan için vergi ödeyen ve Osmanlı egemenliğini tanıyan devletler (aşağıda 1. nota bakınız). Bunlar arasında 1606'da Ragusa, Lübnan ile Suriye sınınndaki bazı Arap kabileleri vardı. Ancak Sakız Adası, Naksos ve Balkan prenslikleri de önceleri bu gruba giriyorlardı.

d) Osmanlı egemenliğini tanıyan ancak düzenli olarak vergi ödemeyen devletler. Mekke Şerifi ya da bazı daha saldırgan Arap kabileleri (örneğin, resmen Ane sancakbeyi olmadan önce Ebu Rişah) gibi bu grupta yer alan bazı üyelere

para yardımı yapıldığı bile oluyordu. 1606'da hâlâ Osmanlı vasalı olan Tarku'lu Şamhal ve bu tarihten daha önce kısa sürelerle Kazan hanı (1523), Gilan emirleri (1534 ve 1591), Şirvan (1534) ve Ardalan (yak. 1516) ve Fas sultanı (1578) para yardımı almamışlardı.

e) İkincil vasallar. Bazı kabileler, yukarda sıralanmış olan yöneticilere bağımlı olmalarından dolayı Osmanlı etki alanının içine çekilmişlerdi. Genellikle Kırım hanına baş eğen çeşitli Nogaylar ve nadir olarak Kırım hanını tanıyan Kafkasya'nın kuzeyindeki Çerkes kabileleri örnek olarak verilebilir; bu arada çeşitli Berberî ve Arap kabileleri de zaman zaman Kuzey Afrika beylerbeyine vergi ödemek zorunda bırakılmışlardı.

iii) *Yabancı ve bağımsız devletlerin toprakları*. İki tipti.

a) Topraklarının bir kısmı için vergi ödeyen devletler. 1606 yılında buna örnek olarak gösterilebilecek tek devlet, Zanta'ya karşılık düzenli olarak verdiği vergiyle Venedik idi (1699'da bu yürürlükten kalktı). Ancak Venedik daha önceleri de Kıbrıs (1517-71) ve Arnavutluk'taki bazı toprak parçaları için vergi ödemişti; Habsburglar ise Macaristan'daki kendi bölgelerine karşılık ödediler (1547-1606). Şah 1612'deki barış antlaşmasıyla, Sultan'ın elinden Ermenistan ve Kafkasya'da zorla almış olduğu yeni bölgelere karşılık 'ipek vergisi' ödemeyi kabul etmişti.

b) Akınlardan bağışık olmak için 'korunma parası' ödeyen devletler. Bunlar, Polonya-Litvanya (1699'a kadar oldukça düzenli ödediler) ve Rusya (1592'ye kadar sık sık, bu tarihten sonra da 1700'e kadar zaman zaman ödediler) idi. Polonya bu parayı, 1672-78 yılları arasında doğrudan Sultan'a vermesi dışında hep Kırım hanına ödedi. 'Danegeld' olarak adlandırılan bu ödeme (Litvanya'da 'Orduinschchina' ya da 'güruh vergisi' olarak biliniyordu) Moğol egemenliği günlerinden kalan bir uygulamaydı; Giray ailesi Cengiz soyu saygınlığını, III. İvan'ın alçakgönüllülükle Mengli Giray'a kendisinden üstün birisi olarak hitap etmesinden de anlaşılabileceği gibi çok uzun süre korumuştu. 16. yüzyılın sonlarında Polonya kralı III. Zygmunt, hanın Litvanya'yla ilgili olarak atama mektuplarını kabul etmişti.

1. *Not. Vergi.*

Kaynaklar birbirleriyle çeliştiği için herhangi bir tarihte Sultan'a ödenen miktarların bir tablosunu oluşturmak çok zordur. Kesin olan bir şey varsa o da bu rakamın hep artma eğilimi gösterdiğidir. Bu kısmen Sultanların güçleri arttıkça daha çok istemelerinden kısmen de 16. yüzyılda paranın değerinin düşmüş olmasından kaynaklanmaktaydı. Böylece Ragusa, 14. yüzyılda Ege Denizi'nde ticaret yapma hakkı için yılda 500 duka altını, 1440'ta topraklarına karşılık ver-

gi olarak yılda 1.000 duka altını, 1459'da 1.500, 1471'de 9.000 ve 1579'dan önce 12.500 ödedi. Sakız Adası, 1415'te yılda 4.000, 1453'te 6.000 ve 1558'de 10-12.000 ödüyordu. Tek sabit rakam olarak Avusturya tarafından İmparatorluk Macaristan'ına ödenen yıllık 30.000 duka altınını örnek gösterebiliriz.

2. *Not. Vasallık Koşullarına Üç Örnek*

a) *Micingird* (Mecenkerd), Erzurum eyaletinde bir sancaktı. Önceleri Çemişgezek emiri Pîr Hüseyin'in topraklan içinde yer alıyordu. Pîr Hüseyin öldüğünde (yak. 1545) on altı oğlu I. Süleyman'dan, Çemişgezek kentini topraklanna katmasını ve eyaletin geri kalan kısmını da herhangi bir iktidar boşluğu durumunda yabancı ellere düşmemesi koşuluyla kendi yararlanna iki sancak ve on dört zeamet ile tımara bölmesini istediler. Micingird en büyük oğula verildiyse de Sultan daha sonra anlaşmayı bozarak sancağı Erzurum beylerbeyinin kardeşine devretti. Pertek emiri, Sultan'ın anlaşmayı bozmasına karşı çıkınca I. Süleyman, Micingird'i hemen Kürt aileye geri verdi (bk. no. 221, II, I. Bölüm, s. 9).

b) *Boğdan,* Büyük Stefan'ın oğlu II. Boğdan'ın yönetimi altında 1513'te düzenli olarak vasal devlet oldu. Sınırlarında güvenliğin sağlanmasına karşılık olarak askerî destek vereceğine ve yılda 11.000 altın ödeyeceğine söz vermişti. 1541'de vergi miktan arttınldı ve Petru Rareş 500 yeniçeriden oluşan bir birliği kabul etmek zorunda bırakıldı. Ancak Boğdan'da cami inşa edilmemesi askerî tımar ya da koloni kurulmaması ve ülkenin daima Rum Ortodoks inanca sahip bir prens tarafından yönetilmesi konusunda anlaşmaya vanlmıştı.

c) *Kırım.* II. Mehmed ve Mengli Giray arasında yapılan ve sonradan yeni maddelerle tekrar düzenlenmiş olan anlaşma aynntılı olarak ve özenle hazırlanmıştı (bk. Howorth, II, Peysonnel'i alıntılayan, *Commerce of the Black Sea*, II, 228-30, Langles'in Forster'ın *Voyage to Bengal*, 403-6 adlı kitabının Fransızca çevirisine yazdığı ek bölümü ve Kazimirski'nin çevirisini *Journal Asiatique* XII, 351-53'te yayınladığı Abdu'l-Ca'fer'in Kırım Hanları'na ilişkin anlatısı). Anlaşmanın başlıca koşullan şunlardı:

i) Han'ı atama ve tahttan indirme gücü Sultan'ın elindeydi ama tahta geçecek olan kişi Giray hanedanı ile sınırlı tutuldu. Hiçbir han idam edilemezdi. Bu son anlaşma yalnızca bir defa olarak, IV. Murad 1636'da İnayet Giray'ı boğdurduğu zaman bozulmuş oldu. Sultanlar, tahttan indirme gücünden ise sık sık yararlandılar. Osmanlılann bu ülkedeki üç yüzyıllık egemenliği sırasında (1475-1774) başa geçen elli iki handan on üçü görev başında öldü, dördü kendi isteğiyle tahttan çekildi ve otuz beşi tahttan indirildi. Aynı hanın ikinci ve üçüncü defa olarak tahttan indirilmesi de bu sayıya dahildir.

ii) Sultanlar, her zaman için handan kendilerine askerî destek sağlamasını isteyebilirlerdi. Bununla birlikte ordunun giderlerini karşılamak, gerekli donanımı sağlamak ve Tatarların ganimeti ellerinde tutmalarına izin vermek zorundaydılar. Bunun Osmanlılar açısından son derece yararlı olduğu görüldü; Tatarlar 1532, 1541, 1543, 1566, 1594, 1596, 1598, 1599, 1602, 1657, 1658, 1661, 1663, 1689, 1691, 1692 ve 1695 yıllarında Macaristan seferlerinde, 1538'de Moldavya'da, 1621'de ve 1672'de Polonya'da, 1641, 1642, 1675 ve 1678 yıllarında Rusya'ya karşı ve 1578, 1579, 1618, 1635, 1639 ve 1725 yıllarındaki İran savaşlarında askerî destek sağlamalarının yanı sıra kendi adlarına step sınırlarının ötesine sık sık akınlar düzenlediler.

iii) Sultan, Kefe ve Menkup'u, Kozlov'a (Gözleve) asker yerleştirme hakkıyla birlikte elinde tuttu ancak hanlar da kendi paralarını basabildiler. Tatarlar ayrıca Karadeniz'de serbestçe ticaret yapma hakkına da sahip olmuşlardı.

iv) Hutbede ilk olarak Sultan'ın adı okunmalıydı (Bu, İslam Giray'ın dönemine kadar (1584-88) görülmemiş bir uygulamaydı).

v) Sultan, hanın adına tutulan 4.000 yeniçerinin giderlerini karşılamalıydı.

III. İmparatorluğun Kapsadığı Alan

Sultanlığın 1514 yılına kadar kapsadığı alan, oldukça doğru olarak hesaplanabilir. Ancak 16. yüzyılda Mısır, Arabistan, Suriye ve Mezopotamya'da fethedilen yerler, bu bölgelerde doğrudan yönetilen toprakların büyüklüğünü belirleyemiyor olmamızdan dolayı bir sorun oluşturmaktadır. Dolayısıyla aşağıdaki tablo ve beraberindeki grafik, merkezi yönetim altındaki minimum toprak parçasının hesabına dayanmakta olup yukarda sınıflandırılan vasal devletler arasında yalnızca 'eyalet' yapısı içinde yer alanları kapsamaktadır. Grafik, 1606 yılına kadar ikişer yıl aralıkla yapılan bir hesaba göre düzenlenirken tablo yalnızca aynı dönem içinde, her saltanatın sonundaki rakamları vermektedir. Merak gidermek ve karşılaştırma yapabilmek için grafik, son üç yüzyılı da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Ancak 1606 yılından sonraki döneme ilişkin hesapların kesinliği daha azdır. Bu arada en şaşırtıcı nokta belki de 19. yüzyılda Asya'da yeniden ele geçirilmiş olan toprakların büyüklüğü konusudur. Bu dönemde doğrudan yönetim, I. Süleyman dönemindekinden daha büyük olup doruk noktasına ulaşmıştır.

MERKEZİ YÖNETİM ALTINDAKİ ALAN
(kilometrekare olarak)

Tarih	Asya	Avrupa	Afrika	Toplam
1300	9.065	_	_	9.065
1326	18.648	_	_	18.648
1362	72.779	10.360	_	83.139
1389	130.018	131.054	_	261.072
1402	469.826	222.740	_	692.566
1413	182.595	171.199	_	353.794
1421	206.423	206.164	_	412.587
1451	298.109	266.511	_	564.620
1481	462.056	405.594	_	867.650
1512	456.358	427.091	_	883.449
1520	804.195	427.091	262.885	1.494.172
1566	1.198.394	580.419	494.690	2.273.504
1574	1.202.538	600.621	533.540	2.336.700
1595	1.412.587	605.024	506.345	2.523.957
1603	1.322.455	601.916	506.345	2.430.717
1606	1.096.607	601.916	506.345	2.204.869

Vergi yükümlülüğü olan devletlerin kapladığı alanın hesaplanması çok daha güç olmakla birlikte kaba bir tahminde bulunarak 1481, 1520, 1566 ve 1606 yılları için aşağıdaki yaklaşık değerleri verebiliriz ('korunma parası' ödeyen ülkeler kuşkusuz bu tabloya dahil edilmedikleri gibi Kırım Hanlığı'nın etki alanı olan 129.5 kilometrekare, minimum değer olarak kabul edilmiştir).

Tarih	Vasallar		Toplam (doğrudan yönetim altındakilerle birlikte)	
1481	129.500	(kilometrekare)	997.150	(kilometrekare)
1520	543.900	"	2.012.432	"
1566	906.500	"	3.177.933	"
1606	569.800	"	2.773.892	"

DOKUZUNCU BÖLÜM

16. YÜZYILDA OSMANLI EYALETLERİ

[Harita: 24-36]

İmparatorluğun 16. yüzyıldaki siyasî coğrafyası, 20., 21. ve 23. Haritalarla özetlenmiştir. Bu bölümde, eyaletlerin büyük ölçekli bir dizi haritası aracılığıyla konu daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu haritalarda şunları görebilirsiniz:

a) Eyaletlerin 1609 yılındaki ortalama olarak sınırları. Bazı nedenlerden dolayı Rumeli, Arabistan ve Berberî devletleri için başka tarihler esas alınmıştır.

b) İmparatorluğun, I. Selim'in tahta geçmesini izleyen yüzyıllık tarihini gözler önüne serecek kadar çok ve farklı tarihlerdeki yer isimleri, güzergâhlar ve sınırlar.

Aşağıdaki metin, açıklamalar ve ek bilgiler içeren kısa notlar şeklinde düzenlenmiştir. Bu bilgilerin harita üzerinde verilmesi gereksiz bir kalabalığa neden olabilirdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1609 Yılındaki Siyasî Bölümlenme

[Harita: 24]

Sekizinci bölümde de açıklanmış olan bu harita, eyaletlerin daha ayrıntılı olan haritaları için bir anahtar olarak değerlendirilebilir.

Anadolu [Harita: 25]

Kaynak malzeme:

a) Eyalet ve sancak bölgelerini veren 1609 tarihli liste.

b) Kâtib Çelebi'nin her sancaktaki önemli kentleri ve bölgeleri de belirttiği Anadolu izlenimleri (bk. no. 147, ii); bugüne dek izleri sürülebilenler haritada gösterilmektedir. Bununla birlikte Menteşe Beyliği ve Eskişehir ile Ankara arasındaki bölgeye ilişkin çok az ismin geçmesi ilginçtir.

c) Taeschner'in 'Wegenetz' (bk. no. 158) adlı çalışması. 16. yüzyılda kullanılmış olan bütün güzergâhlar bu kitapta büyük bir haritayla birlikte ayrıntılı olarak verilmektedir.

Eyalet Bölgeleri. Osmanlı tarihi boyunca dikkate değer bir şekilde sabit kaldı. 1609 yılında çıkartılmış olan liste, Kâtib Çelebi'nin (yak. 1650), Evliya Çelebi'nin (Yak. 1670) ve von Hammer'in (yak. 1830) listeleriyle karşılaştırıldığında 250 yıl içinde çok az değişikliğin yer aldığı görülmektedir. İstisnalar aşağıda belirtilmektedir:

a) Evliya, herhalde dikkatsizlikten Hüdavendigâr, Sultanönü ve Çankın'yı Anadolu eyaletleri arasında saymaz, ama Keskin, Tokat ve Zile'yi Sivas'ın sancaklan olarak ekler ve Maraş ile ilgili hemen hemen hiçbir açıklama yapmaz.

b) Adana, 1609 tarihli listede (yanlışlıkla ?) Halep eyaleti içinde yer alıyordu. Sis ve Tarsus, Evliya tarafından hem Adana hem de Kıbns eyaletleri içinde verilir. Kâtib Çelebi'ye göre her iki kent de 1650'de Adana eyaletinde yer alıyorlardı. Bununla birlikte Adana'nın bazen yalnızca Halep'in bir sancağı olduğunu belirtir.

c) Kıbns, 1571'de eyalet yapıldı ve haritada görülen anakaradaki uzantılanyla birlikte konumunu sık sık değiştirdi. Yaklaşık 1660-1703 yıllan arasında ve 1784'ten sonra bir kez daha olmak üzere, Kaptan Paşa'nın beylerbeyi olduğu Cezayir eyaletinin bir sancağı idi. Kıbrıs, 1703-45 ve 1748-84 yılları arasında ise veziriazamlara ayrılmış bir tımardı. 1745-48 yıllan arasındaki kısa dönemde yeniden eyalet olmuştu.

16. Haritayla bir karşılaştırma yapılırsa kaç sancak isminin II. Mehmed dönemine ve daha öncesine dayandığı görülecektir. II. Mehmed'in, Asya'daki 20 sancaktan oluşan ve Midilli'yi de içeren listesi günümüze kadar gelmiş olup (bk. no.105, Fransızca çeviride s. 531) kıtada yer alan askerî bölgelerin düzgün olarak dağıldığını da göstermektedir. Sebenicolu Petancius'un (çev. Iorga, no.106, V, s. 334-35) II. Bayezid dönemi için verdiği bir diğer liste toplam sancak sayısını 36 olarak belirtirse de yalnızca 20 tanesini isimleriyle verir. Hepsi tanınamamaktadır; Amasya, Trebizond (Trabzon), Caffa (Kefe), Castamon (Kastamonu), Brussa (Bursa), Sarchan (Saruhan), Caraman (Karaman), Aydın, Mentes (Menteşe) ve Mitili'nin (Midilli) nereler olduğu açıktır. Ancak 'Domusli vel Seteli', Denizli ve Antalya olsa gerek; 'Emitili', Hamideli'dir. 'Kermenenguri', ya Germiyan ya da Ankara olabilir. 'Charasarchanghari' ya Afyonkarahisar ya da Çankırı'dır. Ancak 'Usucasan', Baliassiria-engheri, 'Saya', 'Muselimchaffa' (Avrupa listesinde verilen Kefe değildir) ya da 'Iischup' için hiçbir tahminde bulunamıyoruz.

(17. yüzyılda bölgelerin coğrafî dağılımı için 23. Haritaya bakınız).

Rumeli [Harita 26-27]

26. Haritada gösterilen Rumeli, Tayyib Gökbilgin'in *Belleten* dergisinin XX. cildinde (1956) yer alan ve Veziriazam İbrahim Paşa'nın dönemine ilişkin küçük bir 'defter' üzerine ayrıntılı bilgi verdiği ilginç makalesine dayanmaktadır. Gökbilgin, içeriğine göre belgenin 1529'dan önce derlenmiş olması gerektiğini belirtir ancak 1526-27 yıllannda ele geçirilmiş olan kalelere (örn. Yayça, Banyaluka ve Turnu-Severin) hiçbir gönderme yapılmadığı için en geç 1526'da yazılmış olabileceğini öne sürer. İbrahim Paşa'nın bu göreve 1523'te başladığı düşünülürse bu çalışmanın tarihini 1525'ten bir önceki ya da sonraki yılla sınırlayabiliriz.

26. Harita, 27 liva ya da sancağı göstermekte olup metinde söz edilen 184 yerden belirsiz olan beş tanesi dışında (İnepazan, Nogeric, Zeleznik, Foça (Bosna'daki) ve İplana hepsini kapsamaktadır. Bu belgede Midilli dışında hiçbir kuzey Ege adasının yer almıyor olması tuhaftır. Midilli, Rumeli'nin bir parçası olarak verilir. Midilli kentinin Rodos sancakbeyi tarafından yönetildiğine ilişkin bir de not düşülmüştür. Oysa Rodos Adası o tarihte eyalet içinde yer almıyordu.

27. Harita. Kâtib Çelebi'ye göre yaklaşık 1650'lerde Rumeli ve Bosna. *Cihannüma*'da yer alan Avrupa bölümünün von Hammer tarafından yapılan çevirisine dayanmaktadır. Bu kitapta adı geçen 426 yer, harita üzerinde otuz iki sancağın sınırlarıyla birlikte noktalarla gösterilmiştir. Rodop ve Balkan dağlan ile Karadağ gibi noktaların yer almadığı oldukça büyük alanlann ve aynca Kaptan Paşa'ya ayrılmış olan geniş bölgelerin varlığını dikkate almak gerekiyor. Demek ki bu yerler kesin olarak Rumeli eyaleti içinde yer almıyorlardı (bk. harita üzerinde no. 4).

Harita üzerindeki rakamlar aşağıda sıralanan sancaklara karşılık gelmektedir:

1. Silistre	12. Delvine	23. Vidin
2. Kırkkilise	13. Avlonya	24. Semendire
3. Vize	14. Elbasan	25. Alacahisar
4. Gelibolu	15. Dukagin	26. Vulçitrin
5. Selânik	16. İskenderiye	27. Pirzerin
6. Tırhala	17. Ohri	28. Bosna
7. Eğriboz	18. Üsküp	29. İzvornik
8. Mora	19. Köstendil	30. Kırka
9. İnebahtı	20. Sofya	31. Klis
10. Karlıeli	21. Niğbolu	32. Hersek
11. Yanya	22. Çirmen	

14. Harita. *Yunanistan* ve *Ege*: 15. yüzyıl tarihine ilişkin ayrıntıları verebilmek için kitapta daha önceki bir bölüme yerleştirildi. Ancak bu harita, Hayreddin'in 1537 ve 1538 yıllarındaki deniz seferleri sayesinde yapılan Osmanlı fetihlerinin gelişimini ve 1566'da Naksos Dukalığı ve Sakız Adası'nın imparatorluğa katılmasından 1715'te Tenos'un Venediklilerden alınmasına kadar olan süreci de göstermektedir.

Dalmaçya ve Bosna [Harita: 28]

Bu büyük ölçekli harita, Osmanlıların 16. yüzyılda Adriyatik sahillerindeki egemenliklerinin boyutunu daha açık olarak göstermek üzere bu diziye dahil edilmiştir. Osmanlı egemenliği, 1570-73 ve 1645-69 yılları arasındaki Venedik Savaşları sırasında doruk noktasına ulaştı. Bu iki tarih arasındaki dönemde cumhuriyetin toprakları ise yalnızca adalardan ve Zara, Sebenico, Trau, Spalato ve Almissa kentlerinden oluşuyordu.

Pek çok tarihsel atlasta ısrarla bu dönem boyunca Venedik'e ait olarak gösterilen toprakları Venedik ancak 1721 yılında, 1645 yılından beri yaptığı üçüncü ilerleme sonunda kazanabilmişti. Bu üç askerî hat da harita üzerinde gösterilmekte olup *Enciclopedia Italiana*'da ('Dalmatia' maddesi altında) yer alan ve Vojnovic'in (bk. no. 175) verdiği bilgilerle düzeltilmiş olan bir taslak-harita esas alınmaktadır.

Bosna eyaletinin bölgeleri, 1609 tarihli listeye ve Kâtib Çelebi'nin çalışmasına dayanmaktadır.

Tuna Toprakları [Harita: 29]

Harita, Osmanlı sınırının zaman içindeki genişlemesini göstermektedir. Ayrıca von Hammer ve Iorga'nın anlattığı Türk yönetimindeki Macaristan'ın karmaşık öyküsünün göstergesi olarak çok sayıda yer ismi içermektedir.

Macaristan'ın üç bölgesi arasındaki sınırlar –Türk ve Avusturya eyaletleriyle Transilvanya– sürekli olarak değişmekteydi. Harita üzerindeki hatlar genellikle ortalamanın üzerindedir. 1606'da çizilmiş olan Zitvatorok sınırı çoğu sınırdan daha uzun ömürlü olmuştu. Yazılı antlaşmada yer isimleri geçmiyordu. Buna karşılık Hıristiyan dünyası tarafından yeniden ele geçirilmiş olan yerler Osmanlı sancak listelerine hâlâ dahil edildiğinden bu sınırın kesin olarak doğru olduğu ileri sürülemez (örn. Fülek, Szecseny ve Nograd o tarihte kesinlikle Avusturya'nın elinde olmalarına karşın I. Ahmed'in listesinde yer almaktaydılar).

Eyalet bölgeleri, Salamon'un verdiği ek listeye göre yapılmış olan düzeltmelerle birlikte 1609 listesine dayanmaktadır (bk. no. 191).

Eflâk, Boğdan ve Transilvanya gibi üç Romen prensliği, Bâbıâli'ye bu dönem boyunca kesinlikle sürekli olarak sadık kalmamışlardı. Bununla birlikte Osmanlılara yaslanmanın genelde çıkarlarına daha uygun olduğunu gördüler; çünkü Habsburg ve Polonya fırsat verildiğinde çok daha acımasız bir efendi olma eğilimindeydiler. Yine de bu üç prenslikten hiçbirisi tam bir bağımsızlık kazanacak kadar güçlü olamamıştı. Cesur Mihail, üçünü bir yıldan kısa bir süre için kendi yönetimi altında topladığında bu noktaya çok yaklaşmıştı.

Osmanlılar, prensliklerin çok az toprağını imparatorluklarına dahil ettiler. Eflâk'ta, Orsova, Severin, Turnu-Nikopolis ve Giurgiu gibi hepsi de Tuna'nın kuzey kenarında yer alan yerlerin Mihaloğulları tarafından sağlam bir şekilde istihkâm edildikleri açıktır. Mihaloğulları, bu üslerden bütün bölgeyi denetim altında tutuyor olmalıydılar. Ancak ben,

Spruner-Menke'nin Eflâk'ın güneyindeki ve batısındaki geniş toprak parçalannı Rumeli eyaletine dahil etmiş olmasını destekleyecek herhangi bir bilgi bulamadım. Bütün Eflâk, I. Süleyman tarafından 1521'de doğrudan İmparatorluğa katıldıysa da bu başarısız bir deneyim olarak yalnızca bir yıl kadar sürdü. 1595'te hem Eflâk hem de Boğdan, bir isyanın cezası olarak eyalete dönüştürüldüler. Ama aynı yıl içinde ağır bir yenilgiye uğrayan Osmanlılar Tuna'dan dışarı atıldılar. Osmanlılar eski konumlarına 1596'da gelebildiler. I. Süleyman'ın 1538'de Boğdan'dan Akkirman sancağına geçirdiği toprağın ne büyüklükte olduğu belirsizdir. Ancak imparatorluğa katılan bölgeye kısa bir süre sonra Kırım hanının egemenliğinde Bucak Tatarları yerleştiler. Akkirman'ı hep elinde bulundurmuş olan Kırım hanı 1599'da Silistre beylerbeyi olarak atandı.

Karadeniz ve Kuzey Stepleri [Harita: 30]

Haritanın ortaya çıkardığı iki önemli nokta şunlardır:

a) Tatarların Rusya, Polonya ve Litvanya'ya yaptıkları büyük akınlar.

b) Rusların bu saldınlan geri çevirmek üzere stepler üzerinde boydan boya bir dizi üs inşa etmeleri sürecinde ilerlemeleri.

1500 ve 1609 yıllarındaki sınırların bir karşılaştırması, Tatar saldırılarının giderek nasıl kısıtlandığını göstermektedir. Aynca Gazi Giray'ın 1602 yılında kendisini surlar içersinde hapsetmeyi amaçlayan Moskovalılarla ilgili olarak yaptığı bir şikâyete de işaret eder.

Doğrudan Osmanlı yönetiminin sınırlan belirsizdir. Yine de Kozlov, Taman ve Azak liman kentleriyle birlikte Kırım Yarımadası'nın güney sahili genellikle Kefe Paşası'nın yönetimindeydi.

Kınm hanının doğrudan yönetimi yarımadanın geri kalan bölümüyle sınırlanmış olsa da Kuban ve Bucak steplerinde yaşayan Nogaylar üzerindeki egemenliği seraskerler ve vali yardımcıları aracılığıyla kurulmuştu. Oczakow'un (Özü) kuzey bölgesi, neredeyse bütün atlaslarda Edisan (Yedisan) olarak görünse de henüz bu isim altında tanınmıyordu. Edisan topluluğu, Kuban Nogaylarının bir bölümünü oluşturuyordu ve 1724 yılına gelinceye kadar aşağı Bug bölgesine doğru harekete geçmemişlerdi.

Rus-Kosaklar (Kazaklar), Tatar akınlarına karşı misilleme yapmaya, ele aldığımız dönem sona ererken daha yeni başlıyorlardı. Kosaklann Karadeniz'de yaptıkları yağmalar, 1620'lerde en yüksek şiddetindeydi. Rusların Kafkas bölgesine yönelik ilk girişimleri başarısız oldu. 1604'te Şamhalı Tarku hâkimi tarafından sert bir yenilgiye uğradıktan sonra Koisa kalelerini terk ettiler. Rus egemenliği, Büyük Petro'nun bir yüzyıldan uzun bir süre sonra yapacağı seferlere kadar Terek hattı ile sınırlı kaldı.

Akınların ve karşı akınların güzergâhları ve steplerdeki üslerin isimleriyle birlikte kuruluş tarihleri Nasonov ve diğerleri tarafından yakın bir tarihte yazılmış olan *History of Russia* (bk. no. 326) adlı kitabın 3. cildinde yer alan mükemmel haritalardan alınmıştır.

Kafkasya [Harita: 31]

1. *Trabzon Eyaleti.* 1609 tarihli listede hiçbir sancağın ismi verilmemekle birlikte daha geç tarihli listeler, Batum ve Künye'yi (Gonya) bu eyaletin içine dahil ederler. Evliya Çelebi bunlara Gümüşhane'yi de ekler. Eyaletin batı sınırı Giresun'daydı. Doğu sınırı ise Batum ve Chaneti'ydi (bk. Evliya, II, s. 40 ve 51). Sohumkale, 1578'de ele geçirildikten sonra eyalet içinde yer almış olabilir. Ancak Evliya, 1641-42 yıllarında Taman'a kadar kıyı boyunca yolculuk etmiş olmasına karşın buradan hiç söz etmez. Batum ve Künye, Türkler yaklaşık 1550'de Chaneti'yi işgal ettiklerinde istihkâm edilmişlerdi.

2. *Erzurum Eyaleti.* Sancak listeleri oldukça tutarlıdır; listede adı geçen yerlerin, konumu belirsiz olan Tekman dışında (Kâtib Çelebi, kuzeydoğuda Erzurum'un yakınlarındaki bir göl bölgesinde bulunduğunu yazar) harita üzerinde altlan çizilmiştir. Kâtib Çelebi ve von Hammer, Alaşehir ve Bayezid'i de bu listeye eklerler; ancak 1609 yılında her ikisi de Van eyaletine aitti. Tortum (batı Tao), İspir ve Pasin (Basiani) 1545'te, Zivin seferinin sonunda Türkiye'ye katılıncaya kadar Çıldır'ın bir parçası olmuşlardı (Bu savaş Gürcü yıllıklarında Sokhoista olarak geçmektedir; Brosset ve Allen, yaptıklan araştırmada bu yerin saptanmasında başarısız olmuşlardı. Rüstem Paşa'nın Zivin'den söz etmiş olduğunu gözden kaçırmış olmalılar; bk. no.135, Paşa. 136).

3. *Çıldır Eyaleti.* Sancak listeleri, isimlerin çoğunun iki defa verildiği son derece karışık bir sıralamadan oluşmaktadır. Ancak bugünkü yerleri saptanabilenlerin altlan harita üzerinde çizilmiştir. Pertegrek, Artvin ve Şhavşeti gibi yerler, 1609 tarihli listeye ve Evliya'ya göre yönetimin babadan oğula geçtiği sancaklardı. 1625'ten itibaren bütün eyalet, artık Müslüman olan Çıldır atabeylerinin mülküne geçerek belli bir ailenin yönetimi altına girmiş oldu. Zivin Savaşı'ndan sonraki seksen yıl içinde bölge yavaş yavaş imparatorluğa dahil edildi; 1550'de Tao, 1556'dan önce Klarjeti, Ardanuç, Şavşeti, Acara ve Ardahan kentleriyle birlikte Arsiani Dağlan'na kadar olan bölge ve 1578'deki Gürcü seferi sırasında ele geçirilen Ahıska (Akhaltsikhe) bölgesiyle birlikte Çıldır'ın kuzeydoğusu. İran Savaşı sırasında atabeyler sürekli olarak taraf değiştirdiler. Osmanlı devlet adamlan sık sık Çıldır'a beylerbeyi olarak atanmışlardı. Ancak yüzyılın sonuna doğru Gürcü ailesi Türk egemenliğine boyun eğdi. Bağlılıklannın ödülü olarak da eyaletin babadan oğula geçen yönetimi onlara verildi. Gürcü yıllıklarına göre Acara bölgesi Guria tarafından yaklaşık 1609'da yeniden işgal edilmişti.

4. *Gürcü Prenslikleri.* Bir dönemin güçlü Gürcistan krallığı, 15. yüzyılın ortasında çeşitli parçalara dağıldı. Bunlardan bir kısmı bölgelerindeki dağların korunağında bağımsızlıklarını büyük ölçüde korumanın bir yolunu buldularsa da rakip komşu devletlerin sık saldırılan karşısında birleşemediler. Böylece her biri farklı dönemlerde ve farklı düzeylerde Türk egemenliğine girmiş oldu.

i) *Samtskhe,* Çıldır adı altında Türkiye'nin daimi bir eyaleti olan tek prenslikti.

ii) *İmereti,* sözde Guria, Mingrelia, Abkhazeti ve Svaneti prenslerine egemendi. Ancak bu prensler çoğu zaman bağımsız olduklan gibi İmereti kralının üzerlerindeki egemenliğini arttırma tehditi karşısında hemen Türklerden yardım istemeye yöneliyorlardı. Sonuç olarak 1559'dan itibaren bu bölgeler Osmanlı üstünlüğünü tanımak ve vergi ödemek zorunda

kaldılar. Çıldır beylerbeyine Bâbıâli tarafından bölge üzerindeki haklarını koruma izni verilmişti. Türkler, 18. yüzyılın ortalarına kadar, Batum ve Sohumkale'nin işgal edilmesi dışında vahşi kıyı şeridine egemen olmaya yönelik bir girişimde bulunmadılar. Bu dönemde Abkhazetiler, kısa bir süre için Osmanlı egemenlik alanının iyice içine çekildiler.

iii) *Kartli.* 1578-79'da fethedildi ve Tiflis eyaleti oldu. Yine de bu ülkeye boyun eğdirmek çok güç olmuştu. Kral Simon (Svimon), 1582'de Lori'yi ve 1583'te Tiflis'i yeniden ele geçirdi. Osmanlılar Lori'yi aynı yıl içinde tekrar kazandılarsa da Simon hemen Lori ve Gori (Tiflis yerine her ikisi eyalet olmuştu) dışında kalan bütün ülkeyi istila etti. Hatta Lori'yi 1590'da, Gori'yi de 1599'da yeniden ele geçirdi. Daha sonra yenilgiye uğratıldı. Lori, Osmanlı egemenliğinin son izleri de ortadan kalktığında 1600-01 yılından itibaren tekrar Türklerin oldu. Kartli ise yeniden İran egemenliğine girdi.

iv) *Kakheti.* 1578 yılında ismen bir eyalet oldu. Kral Aleksandre ise savaş sırasındaki hizmetlerine karşılık olarak kendi ülkesine beylerbeyi olarak atandı!

5. *Müslüman Hanlıklar* da 1578-90 yılları arasındaki İran Savaşı sırasında ve I. Abbas'ın 1603-04 yıllarında yaptığı seferden önceki barış döneminde işgal edilmişti.

i) *Şirvan*, 1578-1604 yılları arasında eyalet oldu (Şirvan hanı, komşusu Gilan hanı gibi 1533'ten sonraki birkaç yıl I. Süleyman'ın vasalı olmuştu).

ii) *Erivan ve Nahçıvan*, yaklaşık 1582-1604 yılları arasında işgal edildi.

iii) *Gence ve Karabağ*, 1588-1604 yılları arasında işgal edildiler ve herhalde 1582 gibi erken bir tarihte fethedildiler.

iv) *Dağıstan*, 1578'de fethedildi ve bir sonraki yüzyılın başına kadar bir eyalet olarak kaldı. Bu bölge, 1612 yılında yapılan İran Antlaşması'yla birlikte özellikle Osmanlı egemenlik alanı içinde kabul edildi. Ancak daha sonra doğrudan Bâbıâli tarafından yönetilmemiş olabilir.

v) *Tarku*, Şamkhal tarafından yönetildi. Bu dönemde egemenlik alanını Kumuk ve Avarya'yı da kapsayacak şekilde genişletmiş olan bu kıyı beyliğine, Kuban steplerini boydan boya geçen yol sayesinde ulaşılabiliyordu. 1578'den 17. yüzyılın ortalarına kadar Bâbıâli'ye vergi ödedi.

Suriye, Mezopotamya ve Kürt Sancakları [Harita: 32]

Haritada gösterilen eyalet bölgeleri, 16. yüzyılda ve sonraki iki yüzyıl boyunca oldukça sabit kaldı. Diğer taraftan imparatorluğun çöle doğru olan sınırları ve İran platosu büyük ölçüde değişiklik göstererek merkezi yönetimin güçlenmesine ya da zayıflamasına bağlı olarak genişledi ya da geri çekildi. 17. yüzyılın başında Fırat Nehri boyunca yolculuk etmiş olan Teixeira ve Sherley, bazı büyük bölgelerin bilinmeyen bir Arap kabilesinden gelen Ebu Rişah tarafından yönetildiğini görmüşlerdi. Gerçi Bâbıâli Ane sancağını Ebu Rişah'a vererek onurunu korumuştu (burası zaten ona aitti). Çöl boyu, dönemimizin kapanmasından hemen sonra, Arabistan'ın kuzeyinde ortaya çıkan Şammar aşiretinin Fırat üzerinden ilerlemeye başlamasıyla birlikte tümüyle dağıldı.

Diyarbakır, Şehrizor ve Van eyaletleri Kürt bölgesinin büyük bir bölümünü kapsıyorlardı. Sancakların çoğu ya Bâbıâli tarafından atanan Kürt beylerce ya da babadan oğula geçen bir yönetim altında kendi Kürt önderleri tarafından yönetiliyorlardı. Haritada bu bölgeler, 1609 tarihli listede kaydedildiği gibi ve *Şerefnâme* yani Bitlisli 'Şerefüddin'den sağlanan bilgilerle tamamlanmış olarak gösterilmektedir. Halep eyaletinde yer alan Kilis de 16. yüzyılda bir Kürt sancağıydı.

Urfa ya da Ruha (Rakka) ve Musul eyaletleri, oldukça geç tarihlerde kurulmuş olup Diyarbakır ve Bağdat eyaletlerinden ayrılmışlardı.

İran sınırı, 19. yüzyılın sonlarına kadar hiç belirlenmedi. Bununla birlikte Puşt-i-Kûh'un sınırındaki sancak sayısından Osmanlı yönetiminin İran'da, iki yüzyıl sonrasına göre daha çok yayılmış olduğu açıktır. Batı Azerbaycan Tebriz'le birlikte iki defa I. Süleyman tarafından işgal edilmişlerdi. 1585-1603 yılları arasında bir Türk eyaleti oldu. Luristan ise hiçbir zaman tam olarak fethedilememiş olmakla birlikte 1587-1603 yılları arasında ismen Bağdad eyaletine bağlandı. Ardalan'ın Kürt önderi, genelde Osmanlı egemenliğini tanıdı ama 1609 yılında Revanduz'dan geçen ve İmadiyye'den Cebel Hamrin'e kadar uzanan sınır boydan boya bağımsız olmuştu.

16. yüzyılda, önceden Memlûk toprağı olan Suriye ve Filistin üzerindeki Osmanlı denetimi daha etkili olmaya başladı. İmparatorluk, 1600'den sonra duraklamaya ve gerilemeye başlamadan önce bu bölge genelde bir refah dönemi yaşadı. Çöl sınırı kötü belirlenmişti. Ancak hac yolunun güvenliği, çöl kabileleri üzerinde ciddi ölçüde bir denetleme gerektiriyordu. Merkezi yönetim için daha önemli bir huzursuzluk kaynağı ise bölgeleri bir sonraki haritada daha büyük bir ölçekte gösterilen Lübnan halkının bağımsızlık girişiminde bulunmuş olmalarıydı.

Lübnan [Harita: 33]

Lübnan dağlarının zirveleri ve Beyrut-Trablusşam kıyı şeridi arasındaki bölge, geç Orta Çağ döneminde bazı Müslüman ve Hıristiyan heterodokslar için bir sığınak oldu. Süryani kilisesinin bir kolu olan *Maruniler,* Batrun ve Bişarri arasındaki bölgeye yerleştiler; bir İsmailî topluluğu olan *Nusayriler*, Trablusşam'ın kuzeydoğusundaki bölgeyi işgal ettiler; bir diğer İsmailî topluluğu olan *Dürzîler* de zamanla Beyrut'un arkasından Lübnan'a sızdılar.

Zaferi kazanmış olan I. Selim'e tam zamanında boyun eğerek kendi bölgeleri üzerindeki egemenliklerini koruduklan gibi ayncalıklan da yenilendi. Maruniler, verginin Bâbıâli'ye düzenli olarak gönderilmesine dikkat eden kendi "mukaddem"lerinin yönetimi altında barış içinde yaşamayı sürdürdüler.

Dürzîlerin önderleri, Kisrevan ve Cübeyl Assafları ile Şuf Ma'nlanydı. I. Süleyman döneminde Assaflar, 1590'larda Trablusşam Seyfalan tarafından yerleri alınıncaya kadar öne çıkan bir topluluktu. Trablusşam Seyfalan ise Şuf'un hırslı önderi II. Fahreddin tarafından yıkıldılar. Fahreddin, topraklarını büyütmeye koyuldu ve 1610'larda Lübnan'dan daha fazlasını kapsayan geniş bir bölgeye sahip oldu. Osmanlı yönetimi Anadolu'da, Fahreddin'i sessizce iktidara tırmandırmış olan önemli isyanları bastırdıktan sonra bu adamın hedeflerini

gerçekleştirmesine engel olmaya karar verdi. Fahreddin, 1613 yılında gönderildiği sürgünden 1618'de, öncekinden daha büyük başarılar kazanmak üzere geri döndü. Sonunda IV. Murad, 1635'te onun egemenliğine bir son verdi.

Fahreddin'in yönetimi altında orta Suriye büyük bir refah yaşadı. Çünkü Fahreddin, İtalya'nın ticaret yapan kentleriyle antlaşmalı ilişkilere girerek ve toprakları üzerindeki önemli güzergâhları stratejik olarak konumlanmış bir dizi kaleyle gözetleyerek ticaretini özenle geliştirmişti.

Mısır ve Arabistan [Harita: 34]
Nil Deltası [Harita: 35]

Her iki harita da, 1560 yılındaki siyasî durumu, bölgede Osmanlı egemenliği doruk noktasındayken göstermektedir.

1. *Mısır*, 1517'de imparatorluğun topraklarına katıldı ve kısa bir süre sonra Türkler, Hannek'te güçlü bir Func birliğinin saldırısını yenilgiye uğratarak ve İbrim, Assuan ve Say'daki Boşnak garnizonlarını ellerinde tutarak sınırı güneyde üçüncü çaylana kadar genişlettiler. I. Süleyman döneminde ülkedeki bölgeler (sancak yerine kâşif olarak bölünmüştü) Barkan'ın verdiği listeye (bk. no. 155) göre şöyleydi: Delta'da: Buheyre, Menufiyye, Garbiyye, Dekahliyye, Şarkiyye, Katiyye (Katya), Bilbeys ve Kalyub; yukarı Mısır'da: Gize (Gizeh), Feyyum ve Behneseviyye, Uşmuneyn, Menfelut, Atfih, Sa'id ve Elvah (el-Vahat?) normalde büyük Sa'id eyaletine bağlıydılar ama haritada görülen farklı bölge, güney sınırının Assuan'a kadar geri çekildiği 1609 yılında kuruldu. Suriye yönündeki sınırını el-Ariş'in oluşturduğu Sina Yarımadası hep Mısır'ın bir parçası olarak kabul edildi.

2. *San'a*. Yemen, 1530'larda düzenlenen ilk seferden sonra 1539-1546 yılları arasında fethedildi ve sürekli ayaklanmalara karşın 1636'da Türkler bu ülkeden atılıncaya kadar Osmanlı eyaleti olarak kaldı. 23. Haritada, 1609'da Osmanlılardan yerel İmamların eline geçen topraklar görülmektedir.

3. *Habeş*. Sevvakin ve Zeyla, I. Selim döneminde işgal edilmişlerdi. Her ikisi de Cidde liman kentiyle birlikte Mısır valilerine karşı sorumlu olan bir sancakbeyi tarafından yönetiliyorlardı. Zeyla 1540'tan önce yitirildiyse de Türkler Portekiz saldırılarına karşın Kızıl Deniz'de egemen oldular. I. Süleyman 1554'te Massava ve Arkiko'yu işgal etmiş olan Özdemir Paşa adına Habeş eyaletini kurdu. Osmanlılar ilki 1557'de ve ikincisi 1578'de olmak üzere iki defa Eritre platosu üzerinde ilerlediler ve Debaroa'yı ele geçirdiler. Ancak her iki seferinde de buradan çıkarıldılar. 1589'da Habeş ile barış yapıldı. Arkiko ve Massava birkaç yıl daha Türklerin elinde kaldı. Ancak 1650'de bu kentlerin valilerini, bu kadar uzak bir bölgeyi yönetmeleri için ikna etmek zorlaşmıştı. Massava, Cidde Paşası'nın denetimi altında Bâbıâli'nin bir temsilcisi olarak hareket edecek olan bir Beca önderine devredildi.

4. *Hicaz*. Bu dönemde Osmanlı koruyuculuğu altındaydı. 16. yüzyılda altın çağını yaşadı. 1495-1601 yılları arasında Hicaz'ı yönetmiş olan üç Şerif sultanların bağışları sayesinde, halklarının ve hacıların yararına pek çok yapının inşasını tamamlayabildiler.

5. *Aden'den Basra Körfezi'ne kadar olan bölge.* Osmanlılar, Portekizlileri Katif (1550), Muskat (1551 ve 1581), Hürmüz (1552) ve Bahreyn'den (1559) çıkartmak için bazı girişimlerde bulundular. Ancak hepsinde de başarısız oldular. el-Hasa, 17. yüzyılda yapılmış olan bütün listelerde hâlâ bir eyalet olarak görünse de burada genelde sözde bir hak iddia ediliyordu. Aden, Diu'ya gitmekte olan Süleyman Paşa tarafından 1539'da ele geçirildi. 1550'de yitirildi ve yeniden kazanıldı. 1627'de bir kez daha Yemenli İmam'ın eline geçti. Osmanlı donanmaları Arabistan'ın güney sahiline belli dönemlerde baskınlar düzenlemişlerdi (örn. 1551'de Pîrî Reis) ve Şihr Sultanı 1614'te hâlâ San'a beylerbeyine yıllık vergi ödemeyi sürdürüyordu. Ancak Osmanlı üstünlüğü, Portekiz korumacılığı altında bulunan Aden'deki bazı küçük emirliklerin yöneticileri hâlâ köklerinin 16. yüzyıl Türklerine dayandığını iddia etseler de (bk. Serjeant, no. 263) Portekiz'inkinden daha az somuttu.

23. Harita Osmanlıların yeni bölgelere yönelik son atılımını göstermektedir. Bu Mir Ali tarafından yürütülmüş olan bir dizi seferdi. Mir Ali, 1581'de Muskat'ı yağmaladı. Portekiz'in Doğu Afrika'daki topraklarına iki defa akın yaparak Mogadişu, Brava, Lamu, Jumbo ve Mombasa'yı aldı (1586 ve 1589). Buradaki sultan üç yıl boyunca Bâbıâli'ye vergi ödedi. Mir Ali, yaptığı ikinci sefer sırasında bir Portekiz donanması ve zenci ayaklanması arasında kıstırıldı ve boyun eğmek zorunda kaldı.

Berberistan Sahili [Harita: 36]

Haritada, Türklerin bu yüzyılda Kuzey Afrika'da sıkı olarak denetledikleri ancak artık iyice sınırlanmış olan bir alan görülmektedir. Bu harita, 1520, 1566 ve 1606 yıllarındaki yaklaşık sınırları veren 21. ve 23. haritalarla karşılaştırılmalıdır. Tuggurt, Vargla, Gadames ve Fizan'a çok seyrek olarak seferler düzenlenmişti. Sefer aralarında ise bu vahalar olağan bağımsızlıklarını sürdürdüler. Fas, 1554 ve 1578 yıllarında Osmanlılar tarafından kuşatıldı. Her iki kuşatmanın da gerekçesi rakip iki adaydan birisini tahta çıkarmaktı; Ebu Mervan, ikinci işgalde Sultan'ın egemenliğini tanıdıysa da Sultan'ın bağlaşıklan Fas'tan ayrılır ayrılmaz bağımsızlığını yeniden kazandı. Muluia nehri, batıdaki Türk gücünün olağan sınırını çizmektedir.

Kılıç Ali Paşa, kaptan-ı derya olarak Cezayir'i yönetmiş olan son beylerbeyiydi. 1587'deki ölümü üzerine üç eyalet yalnızca resmi olarak birbirlerinden ayrılmakla kalmayıp kendilerini 17. yüzyılın ortalarına doğru Bâbıâli'den neredeyse tümüyle bağımsız olmaya doğru götürecek bir özerklik kazandılar.

I- COĞRAFİ ADLAR VE HARİTA DİZİNİ

(Hemen her sayfada geçen Anadolu, Rumeli ve kıta adları dizine alınmamıştır.)

Dil kısaltmaları:

(Alm.)	Almanca
(A.)	Arapça
(Arn.)	Arnavutça
(Bulg.)	Bulgarca
(Fa.)	Farsça
(Gürc.)	Gürcüce
(It.)	İtalyanca
(Leh.)	Lehçe
(Mac.)	Macarca
(Rum.)	Rumence
(Rus.)	Rusça
(Sl.)	Slav dilleri
(T.)	Türkçe
(Yun.)	Yunanca

Diğer kısaltmalar:

B.	Benu
Bg.	Bugün
Bk.	Bakınız
Br.	Burnu
C.	Cebel (dağ)
D.	Dağı/Dağlan
E.	Eyalet
Em.	Emirlik
G.	Geçit
Gl.	Gölü
I.	Irmak
Kr.	Krallık
Mod.	Modern
N.	Nahiye
S.	Sancak
V.	Vilayet

Abha XXXIV-B2
Abhaz E. (bk. Abkhazeti)
Abhazia (bk. Abkhazeti)
Abkhazeti (Gürc.), Abhaz (T.), Abkhazia 119, 200, XVI-D2, XXIII-B1, XXX-C2, XXXI-B2
Ablistene 51, (bk. Elbistan)
Abydos 50, VI-A1, VIII-B2
Abyssinia (bk. Habeş)
Acara 200, XXXI-B2
Aclun XXXII-A3, XXXIII-A3
— S. XXXII-A3
Acrath 45
Acre (bk. Akka)
Adala (bg. T. Karataş) VIII-B2, XXV-A2
Adalia 50, 51, 57, VI-B2 (bk. Antalya)
Adana 119, 121,125, 152, 153, 163, 165, 166, 181, 182, 189, 196, VIII-D3, X-D3, XIII-D3, XVI-D3, XX-A1, XXI-B2, XXIII-B2, XXXII-A2
— E. XXIV, XXV-C2, XXXII-A2
Adelsberg XVIII-A2, XXIX-A3
Aden 170, 174, 204, XXI-C3, XXIII-C1, XXXIV-B2
Adıyaman (bk. Hısn-ı Mansur)
Adilcevaz XXXI-B3, XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Adramyttion (bk. Edremit)
Adrianopolis 71, VIII-B1 (bk. Edirne)
Adriyatik 44, 106, 133, 137, 198
Aegina 102, 104, VIII-A2, X-A3, XIII-B3, XIV-B2
Aetolya 102, 104
Afganistan 47
Afyonkarahisar, Akroinon (Yun.) Karahisar-i Sahib (Eski T.), 49, 51, 55, 57, 86, 87, 92, 96, 98, 149, 196, VII-B2, VIII-C2, X-C3, XII-C2, XIII-C3, XVI-C3, XX-A1, XXI-B2, XXIII-B2, XXV-B2
— S. XXV-B2
Agathopolis 72, X-B2 (bk. Ahtopol)
Agram (Alm.) Zagreb (Sl.) 138, XVI-A1, XVIII-B2, XXIX-A3
Ağaçayın 125
Ağlasun (T.) Sagalassos (Yun.) VIII-C3, XXV-B2
Ağrafa XIV-A2, XXVI-B2
Ağrıboz (bk. Eğriboz)
Ağros (bg. T. Atabey) XXV-B2
Ahar XXXI-C3, XXXII-C1
Ahılkelek XXI-C2
Ahıska/Alusha (T.), Akhaltsikhe (Gürc.) 183, 185, 200, XXXI-B2
Ahlat 52, VI-D2, XXXI-B3, XXXII-B1
Ahtopol / Ahtapolu (T.) Agathopolis (Yun.) 72, X-B2
Ahyolu (T.) Anhialos (Yun.) 72, 77, 101, 126, XVI-C2, XXVI-B1
Aidepsos 128, XIV-A2
Ainos 74, X-B2, XII-B2, XIII-B2, XIV-B1 (bk. Enez)
Aitos 72, (bk.) Aydos
Akabe 155, XXXIV-A1
Akarnania 102, 104, 130 (bk. Karlıeli)
Akçahisar (T.), Croia (It.) Kroya, 80, 106, 107, XXVI-A1
— V. XV-AB2
Akça-Kızanlık XXVI-B1
Akçakoca 180
Akçaşehir (bg. Akçakoca) XXV-B1
Akçay 49, 51
Akçay Ovası 86
Akdeniz 44, 45, 52, 84, 91, 168, 169, 170, 171, 172
Akhaia 103, 130, XIV-A2
—, Prensliği VIII-A2, X-A3, XII-B2
Akhaldaba XXXI-C2
Akhalkalaki (Gürc.) (bk. Ahılkelek)
Akhaltsikhe XXXI-B2 (bk. Ahıska)
Akhisar (diğer) (bg. Pamukova) 64, IX-B1
Akhisar (T.), Thyateira (Yun.) 96, VIII-B2, XXV-A2
Akka (A.) Acre XXXII-A3, XXXIII-A3
Akkar XXXIII-B1
Akkirman (T.), Bielgorod (Sl.) Cetetea Alba (Rum.), Moncastro (It.), 112, 139, 140, 142, 143, 176, 199, XVI-C2, XXI-B1, XXIII-B1, XXVI-B1, XXIX-E2, XXX-B2
Akova 82, 129, X-A3, XIV-A2
Akroinon 51, VI-B2 (bk. Afyonkarahisar)
Akrokorint 129, 131
Akrotiri (bk. Eğridir)
Aksaray (T.) Axara (Yun.) 86, 92, 98, 120, VI-B2, VII-C2, VIII-D2, X-D3, XII-C2, XVI-C3, XX-A1
— S. XXV-BC2
Akşehir (T.) Philomelion (Yun.) 49, 51, 56, 57, 83, 86, 92, 98, 99, 119, 120, VII-B2, VIII-C2, X-C3, XII-C2, XIII-C3, XVI-C3, XX-A1, XXV-B2
— S. XXV-B2
Aktaş XXV-B1, XXXI-C2

Akın XXXI-D2
Akyazı IX-C1, XXV-B1
Ala Dağ XXV-B2
Alacahisar (T.) Krusevac (Sl.) 109, 134, 197, XXVI-A1
— S. XXVI-A1
Alaçam XXV-C1
Alâiye (eski T.), Alanya (T.), 52, 55, 59, 84, VI-B2, VII-B3, VIII-C3, X-C3, XII-C2, XIII-C3, XVI-C3, XXV-B2
Alanya 52, 59, 84, 87, 92, 98, 99, 120, XXV-B2 (bk. Alâiye)
— S. XXV-B2
Alara 120, XVI-C3
Alasonya (T.), Elason (Yun.) XIV-A1, XXVI-B2
Alaşehir (T.), Philadelphia (Yun.) 53, 54, 57, 66, 77, 85, 86, 162, 200, X-B3, XXV-A2
Alatyr XXX-C1
Alba Julia XXIX-D3
Albania (bk. Arnavutluk)
Aleksinac 113, XIII-B1, XVI-B2
Aleppo (bk. Halep)
Alessio, Leş (T.) 106, 107, 133, 158, X-A2, XII-A1, XIII-A2, XV-A1, XVI-B2
Alexandretta (bk. İskenderun)
Alexandria (bk. İskenderiye)
Aliağa 96
Almissa 136, 198, XIII-A1, XVI-A2, XXVIII-B2
Altay Dağları 45
Altın Orda Hanlığı XI, XII-C1, XIII-CD1
Altıntaş XXV-B2
Altoluogo (bk. Ayasluğ)
Altun Köprü XXXII-C2
Alvincz XXIX-D3
Amādiyya (bk. İmadiye)
Amāra XXXII-C3
Amargos 105
Amaseia (bk. Amasya)
Amasra (T.), Amastris (Yun.), Samastro (It.) 54, 66, 88, 96, 118, XVI-C2, XXV-B1
Amastris 66, VI-B1, VII-C1, VIII-D1, X-C2, XII-C1, XIII-C2 (bk. Amasra)
Amasya (T.), Amaseia (Yun.) 88, 93, 94, 95, 97, 118, 121, 150, 151, 163, 173, VI-C1, VII-D1- VIII-E2, X-D2, XII-D2, XIII-D2, XVI-D3, XX-B2, XXI-B2, XXIII-B1, XXV-C1
— S. XXV-C1
Amid (sonra Diyarbekir) (bg. Diyarbakır) 151, 163, XVI-D3, XX-B1, XXI-C2, XXIII-B1, XXV-D2, XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Amisos 52, VI-C1 (bk. Samsun)
Amorgos VIII-B3, XIV-C3
Amorium 51, VI-B1
Amphissa 81 (bk. Salona)
Amu Derya 46, 148 (= Ceyhun)
Amur Dağı XXXVI-C2
Anabolu (T.), Napoli (It.), Nauplion (Yun.), Nauplia, 131, XIV-A2
Anadolu (T.), Anatole (Yun.), [batı] Anatolia XIII-BC2, XVI-CD3, XXI-B2, XXIII-B1-2
— E. XXIV, XXV-AB1, XXX-B2
Anamur 121, VII-C3, VIII-D3, XVI-C3, XXV-B3
Anaphe 105, VIII-B3, XIV-C3 (bk. Namfio)
Anavarin, Navarin (T.) Navarino XIV-A3, XXVI-B2
Anavarza, 'Ayn Zarba (A.) 125, XVI-D3, XXV-C2
Ancar XXXIII-B2
Ancona 145, 146, XVI-A2
Andıra (T.), Andros (Yun.) XIV-B2
Andravida XIV-2
Andros 105, VIII-A2, X-B3, XIII-B3, XIV-B2 (bk. Andıra)
Androussa 130, XIV-A3
Ane 175, 187, 189, 201, XXIII-B2, XXXII-B2
— S. XXXII-B2
Angelokastron 104, XIII-A2, XIV, A2, XVI-B3 (bk. Engeli-kasn)
Angelokoma 63, IX-B2 (bk. İnegöl)
Anhialos 72, X-B2, XIII-B2 (bk. Ahyolu)
Ankara (T.) Ankyra (Yun.), Engürü (eski T.) 43, 49, 51, 53, 55, 56, 57, 58, 67, 69, 70, 76, 79, 83, 86, 88, 89, 91, 92, 94, 97, 119, 121, 148, 196, VI-B1, VIII-D2, X-C2, XII-C2, XIII-C2, XVI-C3, XX-A1, XXI-B2, XXV-B1
— S. XXV, B1
Ankyra 51, (bk. Ankara)
Antakya (T.) Antiokheia (Yun.) 48, 153, 163, XXV-C3, XXXII-A2
Antalya (T.) Adalia 49, 50, 51, 52, 57, 58, 59, 84, 92, 96, 99, 121, 128, 196, VII-B3, VIII-C3, X-C3, XII-C2, XIII-C3, XVI-C3, XXV-B2
Antep 50, 51, 124, 125, 153, XVI-D3, XX-B1, XXV-C2, XXXII-A2 (bk. Ayntāb)
— S. XXV-C2
Antikythera (bk. Cerigotto)

Antilübnan D. XXXIII-B1,
Antiokheia [Ege'deki] VI-A2, VII-A2, VIII-B2
— [Asi nehrindeki] VI-C2 (bk. Antakya)
Antiparos 105, XIV-B3
Antirrhion 131, XIV-A2
Antivari, Bar (T.) 106, 133, XIII-A2, XV-A1, XVI-A2, XXVIII-C2
Apamea 51, VI-A2 (bk. Dinayır)
Apollonia VI-A1
Apolyont (Ulubat) Gölü IX-A2
Arabgir 151 (bk. Arapkir)
Arabistan 154, 174, 192, 201, 203, 204
Arad XXIX-C3
Aragon XI
Aral Gölü 46
Arapkir (Arabgir) XX-B1, XXV-D2
Aras 173
Araş XXV-B1
Arbe XXVIII-A1
Ard Ova (Artova) XXV-C1
Ardahan 200, XXXI-B2
Ardalan 151, 190, 202, XX-C2, XXI-C2, XXIII-BC2, XXXII-C2
Ardanuchi (Gürc.), Ardanuç (T.) XXXI-B2
Ardanuç 200, (bk. Ardanuchi)
Areshi XXXI-C2 (=Ereş)
Argers 45
Argesul I. X-B1
Argeş 81
Argirikasrı V. XV-B3 (bk. Ergiri)
Argos
Argos 82, 102, 131, VIII-A2, X-A3, XIII-B3, XIV-A2, XVI-B3 (bk. Arhos)
Argyrokastron 107, XV-B3 (bk. Ergiri)
Arhos (T.), Argos (Yun.), 82, XIV-A2, XXVI-B2
Ariş, el- 203, XXXIV-A1
Arka XXV-D2
Arka XXXIII-B1
Arkadia 129
Arkadiopolis 67, (bk. Lüleburgaz)
Arkiko 203, XXI-C3, XXIII-C1, XXXIV-B2
Armutlu 66, IX-A1
Arnavutluk (T.), Albania (Yun.), Arvanid (Eski T.), 44, 73, 74, 79, 80, 91, 95, 99, 105, 106, 107, 108, 109, 115, 126, 132, 133, 190, XII-A2, XV
Arnoldstein XVIII-A1
Arpaçay 173
Arpaz VIII-B2
Arsiani D. 200, XXXI-B2
Arta [Epir'deki] 74, 104, 130, X-A2, XIII-A2, XIV-A2, XV-B3, XVI-B3 (bk. Narda)
— [Arnavutluk'taki] XV-A2
Artik XXXI-C3
Artova (bk. Ard Ova)
Artvin 200, XXV-D1, XXXI-B2
Arvanid S. XV
Arzan al-Rūm (bk. Erzurum)
Arzano XXVIII-B1
Arzen I. XV-A2
Arz-i Rūm (bk. Erzurum)
Ascalon (bk. Askalan)
Asi I. (A.), Orontes XXXIII-B1
Askalan (A.), Ascalon XXXII-A3
Aspindza XXXI-B2
Assos VII-A2, VIII-B2 (bk. Behramkale)
Assuan 203, XXI-B3, XXIII-B2, XXXIV-A1
Astrahan, Ejderhan (T.) 47, 143, 175, 176, III, XXI-C1, XXIII-B1, XXX-C2
— Hanlığı XXX-C2
Astypalaia VIII-B3, XIV-C3 (= Stampalia)
Asyūt/Usyut (A.) XXXIV-A1
Aşkale XXV-D1, XXXI-B3
Atak 151, XX-B1, XXXII-B1
Atfīh 203, XXXIV-A1, XXXV
Athos (Yun.) Aynaroz (T.) 78, 126, 188, X-B2, XIV-B1, XVI-B3
Atina (T.) 54, 81, 82, 102, 103, 104, 128, 130, 131, VIII-A2, X-A3, XII-B2, XIII-B3, XIV-B2, XVI-B3, XXVI-B2
— Dukalığı X-A3
Avranos (bg. T. Orhaneli) 64, VII-A1, IX-A2, XXV-A1 (bk. Edrenos)
Atsquri XXXI-B2
Atyra VIII-C1
Aures D. XXXVI-D2
Avala, Havale (T.), Zrnov 110, 135, XII-A1, XVI-B2, XXIX-C3
Avarya 201
Avlonya (T.), Valona 107, 130, 133, 145, 146, 163, 197, XIII-A2, XV-A2, XVI-A2, XXVI-A2
— S. XXVI-A2
Avnik XXXI-B3, XXXII-B1
Avrathisar, Kılkış (T.), Kilkis (Yun.) 73, X-A2, XXVI-B2
Avroman (bk. Havrāmān)
Avusturya 44, 188, XVI-A1, XVIII-AB1, XIX, XXI-AB1, XXIII-AB1, XXIX-A2 (bk. Nemçe)

Axara (bk. Aksaray)
Aya-Mavra (T.), Leukas (Yun.), Santa Maura (It.) XXVI-A2
Ayancık XXV-C1 (bk. İstefan)
Ayas XXV-C2, XXXII-A2 (bg. Yumurtalık)
Ayasluğ (T.) Altoluogo (It.), Selçuk (bg. T.) 56, 59, 85, 86, 94, 95, VII-A2, VIII-B2, X-B3, XXV-A2
Ayaş XXV-B1
Ayazmend VIII-B2, XXV-A1
Aydın (kent) (bk. Güzelhisar)53, 56, 85, 86, 94, 95, 166, 196
— [-eli] VIII-B2, X-B3, XII-BC2, XIII-BC3
— S. XVI-C3, XXV-A2
Aydonat XXVI-A2
Aydos (T.) Aitos (Yun.) [Anadolu'daki] VIII-C1, IX-B1, 65, 72, 75, 99
— [Bulgaristan'daki] X-B2, XXVI-B1
Ayn Beyda XXXVI-D1
Ayn Mehdi XXXVI-C2
Ayn Zarba (bk. Anavarza)
Ayn Zerkā XXXII-A3
Aynabahtı (bk. İnebahtı)
Aynaroz 78, (bk. Athos)
Ayntāb (A.) Antep (T.) (bg. Gaziantep) 51, VI-C2
Ayvalık VIII-B2
Azak (T.) Azov, Tana 142, 176, 199, XVI-D1, XXI-B1, XXIII-B1, XXX-B2
Azaz XXXII-A2
Azefun 156, XXXVI-C1
Azerbaycan 45, 97, 121, 122, 172, 173, 174, 202, XXIII-BC1, XXXII-C1
Azov 142 (bk. Azak)

B. Rabī'a S. XXXII-A2
Ba'lebek (bk. Baalbek)
Baalbek, Ba'lebek (A.) 154, XX-B2, XXXII-A2, XXXIII-B2
Babadağı 163, XXIX-E3
Babaeski 71, X-B2
Babil 44
Babócsa 163, XXIX-B3
Babürlüler (bk. Mugal İmparatorluğu)
Bacau 140, XVI-C1, XXIX-E2
Bács XXIX-B3
Baden XXIX-A2
Badra XXXII-C3
Badracık (T.), Neopatras (Yun.) 82, XIV-A2, XXVI-B2
Baf XXV-B3
Bafra VI-C1, XXV-C1
Bağdad 46, 148, 163, 164, 172, 173, 174, 175, 182, 184, 202, XXI-C2, XXIII-B2, XXXII-C3, XXXIV-B1
— S. XXXII-C3
— E. XXXII-BC2, XXIV-B2
Bahçesaray XIII-C1, XVI-C2, XXX-B2
Bahreyn 204, XXI-C2, XXXIV-C1
Bahr-i Hazar (bk. Hazar Denizi)
Bahriyye Oasis XXXIV-A1
Baja XXIX-B3
Bajmócz XXIX-B1
Bakü 148, XXIII-C1, XXXI-D3
Balaklava, Cembalo (It.) 142, XVI-C2
Balassagyarmat XXIX-B2
Balat (T.), Miletos (Eski Yun.), Palatia (orta Yun.) 56, 58, VII-A2, VIII-B3, X-B3
Balaton Gölü 168, 169
Balear Adaları 146, XXI-A2
Balıkesir (T.) Balıkesri (Eski T.) 58, 94, VII-A1, VIII-B2, XII-B2, XXV-A1
Balıkesri (bk. Balıkesir)
Bālis XXXII-A2
— S. XXXII-A2
Balkan D. X-B2
Balkan yarımadası 43, 126
Balya XXV-A1
Balyabadra (T.), Patras (Yun.) XIV-A2, XXVI-B2
Bana XXVI-B1
Banat 111, 138, 168
Banaz (T.)51, Panasion (Yun.) XXV-A2
Bandırma (T.), Panormos (Yun.) 51, VIII-B1
Bāniyās XXXIII-A2
Banyaluka 136, 197, XVI-A2, XXVIII-1, XXIX-B3
Bapheus 64, IX-B1 (bk. Koyunhisar)
Bar XXIX-E1 (bk. Antivari)
Barcs XXIX-B3
Bargiri XXXI-C3, XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Baris (bk. İsparta)
Barla (T.) Parlais (Yun.) VIII-C2, XXV-B2
Barlad I. 140, XXIX-E2
Barlad XXIX-E2
Bartın XXV-B1
Bārūk D. XXXIII-A2
Basiani (bk. Pasin)
Basra 165, 173, 175, 182, 189, XXI-C2, XXIII-C2, XXXII-C3, XXXIV-B1

— E. XXXII-C3
— S. XXXII-C3, XXXIV-B1
Basra Körfezi 154, 204
Bassein XXI-D2
Bát-Monostor XXIX-B3
Batnos (T.), Patmos (Yun.) (bk. Patmos)
Batrûn (A.), Bostrys (Yun.) 202, XXXIII-A1
Batum 185, 200, 201, XXIII-B1, XXV-D1, XXX-C2, XXXI-B2
Bayat S. XXXII-C3
Bayburd (T.), Paypert 49, 52, 122, 123, 124, 149, 150, VI-D1, XVI-D3, XX-B1, XXV-D1, XXX1-B3
Bayezid 200
Bayezid, Doğu Bayezid XXXI-C3, XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Bayındır VIII-B2, XXV-A2, XXV-B1
Bazar-ı Blagay XXVI-A1 (bk. Blagaj)
Báziás XXIX-C3 (=Pozsezsena)
Bécse 138, 162, XVI-B2, XXIX-C3
Becskerek XXIX-C3
Beç (T.), Vienna (bk. Viyana)
Behesni (bg. T. Besni) 51, 153, VI-C2, X-D3, XX-B1, XXV-C2, XXXII-A1
Behnesa XXXIV-A1
Behneseviyye 203
Behramkale (T.) Assos (eski Yun.) Makhramion (orta Yun.) (bk. Assos)
Bela Crkva XXIX-C3 (=Weisskirchen)
Belaya Tserkov XXIX-E1 (bk. Byalov Czerkow)
Belgrad (=Berat) V. XV-AB2
Belgrad (=Berat) XXVI-A2 (bk. Berat)
Belgrad (Sl., T.) 79, 99, 100, 109, 110, 112, 115, 134, 135, 162, 163, 164, 167, X-A1, XII-A1, XIII-A1, XVI-B2, XXIII-B1, XXIX-C3
Bellezma XXXVI-D1
Belokoma IX-B2 (bk. Bilecik)
Belvedere 131, XIV-A2 (bk. Pontikokastron)
Belz XXIX-D1, XXX-A1
Belzec XXIX-CD1
Bender (T.) Tighin 176, XVI-C1, XXI-B1, XXIX-E2, XXX-B2
Bendereğli (bk. Ereğli III)
Benî Suveyf XXXIV-A1, XXXV
Benkovac XXVIII-A1
Berat (Arn., T.), Belgrad (Sl.), 75, 106, 107, 108, 132, X-A2, XIII-A2, XV-B2, XVI-B2
Berberistan 45, 147, 171, 175
Berberistan Sahili XXXVI
Berdichev XXIX-E1
Bereg XXIX-C2
Bergama (T.), Pergamum (Yun.) 50, 58, 94, 180, VII-A2, VIII-B2, X-B3, XII-B2, XXV-A1
Berka XXI-B2-XXIII-B2
Berkofça XXVI-B1
Beroia X-A2 (bk. Karaferye)
Berruaghia XXXVI-C1
Berzencze XXIX-B2
Besarabya 140 (bk. Bucak)
Besni 50, 89, XXXII-A1 (bk. Behesni)
Betlen XXIX-D2
Beyaz Körös I. 138, XVI-B1 (= Fehér Körös)
Beypazan 92, 99, XII-C2
Beyrut 202, XXI-B2, XXIII-B2, XXXII-A2, XXXIII-A2
— S. XXXII-A2
Beyşehir 56, 60, 83, 85, 86, 87, 98, 99, 119, 120, VII-B3, VIII-C3, X-C3, XIII-C3, XVI-C3, XXV-B2
— S. XXV-B2
Beyşehir Gölü 87, 121
Bicapur IV
Bicâye (A.), Bugia (It.)157 (bk. Bugia)
Bielev XXX-B1
Bielgorod [Ukrayna'daki] XXX-B1
— [Dniester'deki] XII-C1 (bk. Akkirman)
Biga 66, 83, VII-A1, VIII-B2, X-B2, XVI-B3, XXV-A1
Bigadiç VIII-B2, XXV-A1
Bihác XXIII-A1, XXVIII-A1, XXIX-A3
Bihlişte XXVI-A2
Bihor 134
Bijelina XXVIII-C1
Bika 154, XXXII-A2, XXXIII-B1
Bilbeys 203, XXXV
Bilecik (T.), Belokoma (Yun.) 62, 63, VIII-C2, IX-B2, XXV-B1
Bileka 136, (bk. Blagay)
Bingöl (bk. Çapakçur)
Bintvisi XXXI-C2
Bîre (bk. Birecik)
Birecik (T.) Bire (A.) 151, 152, 163, XXV-C2, XXXII-A2
— S. XXXII-A2
Bireznik XXVI-B1
Birgi (T.), Pyrgion (Yun.) 53, 54, 56, 59, VII-A2, VIII-B2, XXV-A2

Birgoz XXVI-B1
Birleşik Eyaletler XXIII-A1
Biskra XXI-A2, XXIII-A2, XXXVI-D2
Bistritz XXIX-D2
Bişarri 202, XXXIII-B1
Bitinya 44, 49, 54, 61, 63
Bitlis 151, 163, XX-C1, XXI-C2, XXIII-B1, XXXI-B3, XXXII-B1
Bitola (bk. Manastır [Makedonya'daki])
Bivados (T.), Epibatos (Yun.) (bg. T. Selimpaşa) 126, XVI-C2
Bizerta XXI-A2, XXIII-A2 XXXVI-E1
Bizya 72 (bk. Vize)
Bjelovár XXIX-B3
Blagaj (Sl.), Bazar-ı Blagay (T.), Bileka (T.) 136, XVI-A2, XXVIII-B2
Blida XXXVI-C1
Bobovac 135, XXIX-B3
Bocche di Cattaro 106, 108, 136
Bodrum (T.), Petronion (Yun.) 96, 128, 167, VIII-B3, XIII-B3, XIV-C3, XVI-C3, XXI-B2
Boeotia 128
Boghni XXVI-C1
Boğdan (T.), Moldavya 44, 139, 140, 142, 144, 185, 189, 191, 198, 199, XXIV, XXX-A2
Bohemya XXI-AB1, XXIII-AB1, XXIX-AB1
Bolayır 67, VIII-B1
Bolu 56, 57, 67, VI-B1, VII-B1, VIII-C1, X-C2, XII-C2, XXV-B1
— S. XXV-B1
Bolus XXV-C1
Bolvadin (T.), Polybotos (Yun.) 49, 51, 55, 56, VII-B2, VIII-C2, XXV-B2
Bolvan XXVI-A1
Bone 156, XXI-A2, XXXVI-D1
Bor VI-B2, XXV-C2
Bordonya 129, 130, XIV-A3
Borislav XXX-B1
Borszczów XXIX-D1
Bosancea XXIX-D2
Bosna (Sl., T.) Bosnia 44, 73, 75, 79, 80, 109, 110, 112, 115, 135, 136, 167, 181, 182, 188, 197, 198, X-A1, XI, XII-A1, XIII-A1, XVI, A2, XXI-B2, XXIII-AB1, XXIV
— I. XXVIII-BC1
— E. XXVII, XXIX-B3, XXX-A2
— S. XXVI-A1
Bosnasaray / Saraybosna / Saray (T.), Vrhbosna / Sarajevo (Sl.) XXVIII-C1
— S. XXVIII-BC1
Bosporo 142 (bk. Kerç)
Bostrys (bk. Batrûn)
Botoşani XXIX-D2
Boudonitsa 82, VIII-A2, X-A3, XIII-B2, XIV-A2 (bk. Mudoniç)
— Markizliği VIII-A2
Boyabat XXV-C1
Boyalı XXV-B1
Boyana I. 80, X-A2
Bozcaada (T.) 105, 128, Tenedos (Yun.) XIV-B1
Bozdoğan VIII-B3, XXV-A2
Bozkır XXV-B2
Bozoğlu XXV-B1
Bozok (=Yozgat) 152, 165, XX-A1, XXI-B2, XXV-C1
— S. XXV-C1, 2
Bozöyük VIII-B3, IX-B2
Böğürdelen (T.), Şabac (Sl.), Sabacz (Mac.) 135 (bk. Şabac)
Braclaw 144, XVI-C1, XXIX-E1, XXX-B2
Braila 139, XXIX-E3 (bk. İbrail)
Brankovac 135
Brasov (Sl.), Kronstadt (Alm.) 112, X-B1
Brava 204, XXIII-C1
Brazza 108, XXVIII-B2
Brezice (Sl.), Rann (Alm.) XXIX-A3
Bribir XXVIII-A1, XXIX-A3
Brindisi 116, 145, 146, XVI-A2
Broos XXIX-C3 (bk. Szászvaros)
Bruck [Mur'daki] XVIII-B1
Bruck-on-Mur 138
Brusa (bk. Bursa)
Brünn XXIX-B1
Brvenik XXVI-A1
Bu Saada XXXVI-C2
Bucak (T.) = (güney) Besarabya 199, XXIII-B1, XXIX-E2, XXX-B2
Bucegea XXIX-D2
Bucharest XVI-B2, XXIX-D3 (bk. Bükreş)
Bucureşti (bk. Bucharest)
Buczacz XXIX-D1
Buda 43, 79, 117, 145, 146, XVI-B1, XXI-B1 (bk. Budin)
Budin (T.), Buda (Mac.), Ofen (Alm.) 162, 163, 168, 181, 182, 183, 186, XXIII-B1, XXIX-B2
— E. XXIII-B1, XXIV, XXIX-B2, XXX-A2

Budua 106, 133, XIII-A2, XIV-A1, XVI-A2, XXVIII-C2
Bug I. 141, 143, 199, XVI-C1
Bugia XXI-A2, XXIII-A2, XXXVI-D1 (bk. Bicaye)
Buhārā Hanlığı 47, III, IV
Buheyre 203, XXXV
Bukovica XXVIII-B1
Bukovina 141, 144
Buldan VIII-C2
Buldur (bk. Burdur)
Bulgaristan 43, 44, 70, 73, 74, 75, 78, 79, 81, 112, 116, 188, VIII-B1, X-B1
Burayda XXXIV-B1
Burc Sebu XXXVI-C1
Burdur/Buldur (T.), Polydorion (Yun.) VIII-C3, X-C3
Burgas 72, VIII-B1, X-B2 (bk. Burgaz)
Burgaz (T.) Burgas (Bulg.), Pyrgos (Yun.), 72
Burgundy XI, XXI-A1, XXIII-A1
Bursa (T.), Prousa (Yun.), Brusa (eski T.) 44, 60, 61, 63, 64, 85, 86, 92, 93, 94, 180, 196, VII-A1, VIII-C2, IX-A2, X-C2, XII-C2, XIII-C2, XVI-C3, XXV-A1
Butrinto 102, 104, 106, 131, 133, XIII-A2, XV-B3
Buzim XXVIII-A1, XXIX-A3
Bükreş (T.), Bucureşti (Rum.) 43, 140 (bk. Bucharest)
Büyük Çekmece 77, X-B2
Büyük Ermenistan 44
Byalov Czerkow (Leh.), Belaya Tserkov (Rus.) XXX-B1

Caber XXXII-A2
Caesarea (bk. Kayseri)
Caglin XXIX-B3
Calle XXXVI-E1
Calugareni XXIX-D3
Canali 108
Candaroğullan Em. VII-C1, VIII-D1
Canik 52, 56, 58, 60, 88, 97, 118, VI-C1, VII-D1, VIII-E1, XD2, XII-D1, XIII-D2, XVI-D2
— S. XXV-C1
Capo di Pappas 131
Capodistria XVIII-A2
Carinthia 137, 138, XVI-A1, XVIII-AB1
Carmel D. XXXIII-A3
Carniola 112, 137, 138, 158, XVI-A1, XVIII-AB2
Carrhae: (bk. Harrān)
Castelnuovo XIV-A1, XVI-A2, XXVI-A1, XXVIII-C2 (bk. Hersek-nova)
Castile XI
Cattaro 106, X-A2, XIII-A1, XV-A1, XVI-A2, XXVIII-C2
Cazin XXVIII-A1, XXIX-A3
Cebel Hamrin 202
Cebele XXXII-A2
— S. XXXII-A2
Cebelitank Boğazı 169
Cembalo 142, XIII-C1, XVI-C2 (bk. Balaklava)
Cemmal XXXVI-E1
Ceneviz (T.), Genoa 100 (bk. Cenova)
Cengula XXXII-C3
— S. XXXII-C3
Cenova, Ceneviz kolonileri 101, XI, XIX, XXI-A1, XXIII-A1
Cerbe157, 158, 170, XXI-A2, XXIII-A2, XXXVI-E2
Cerevic XXIX-B3
Cerid XXXVI-E2
Cerigo 104, XIV-A3 (bk. Çuha adası)
Cerigotto (It.), Antikythera (Yun.) 104, XIV-AB3
Cernauti XXIX-D2
Cernov X-B1
Cessan XXXII-C3
Cetatea Alba 112, XIII-C1, XXIX-E2 (bk. Akkirman)
Cetatea Neamtului 140
Cetina 136, XVI-A2, XXVIII-B1, XXIX-A3
— I., XV-A1, XXVIII-C2
Cetinje (= Çetine) 136, XV-A1, XXVIII-C2
Cetraro XXI-A2
Ceuta XXXVI-A1
Cevf XXXIV-B1
Ceyhun 46
Ceyzan XXXIV-B2
Cezayir =Cezayir-i Bahr-i Sefid (Ege Adalan) XXIV, XXV-A1
— Cezayir-i Garb (T.), Jazā'ir (A.), Algeria XXIV
Cezayir 157, 158, 169, 171, 174, 183, 189, 196, 204, XXI-A2, XXIII-A2, XXXVI-C1
Cezire [t. İbn 'Umar] (A.), Cizre (T.) XXXII-B2
Cezzīn XXXIII-A2
Chaba XXXVI-E2
Chaneti 119, 200, XVI-D2, XXXI-B2
Cherkask XXIII-B1, XXX-BC2
Cherkasy 141, XVI-C1, XXI-B1, XXX-B1
Chernigov XXX-B1

Chernomen 72 (bk. Çirmen)
Chiarentza 131 (= Glarentsa)
Chliara VIII-B2 (bk. Kırkağaç)
Ciceli 157, 158, XXI-A2, XXIII-A2, XXXVI-D1
Cidde 155, 183, 203, XXI-C3, XXIII-B2, XXIV-B2
Cilli XVIII-B1, XXIX-A2
Circe XXXIV-A1
Cisr b. Ya'kub XXXII-A3
Citluk XXVIII-B2
Cizre 151, XX-C1, XXXII-B2 (bk. Cezire)
Cluj, Klausenburg (Alm.) XXIX-D2
Coelosyrie 44
Collo 156, XXI-A2, XXXVI-D1
Copa 142, XIII-D1, XVI, D2
Corbavia 138, 158, XVI-A2, XVIII-A1, XXIX-A3 (bk. Krbava)
Cordoba 157
Cozmeni XVI-B1, XXIX-D1
Craciuna 140
Craina 136, XXVIII-B2
Craiova X-A1
Crepi 170
Crivoscia XXVIII-C2
Crnagora 107, XXVIII-C2 (bk. Karadağ)
Crnik XXIX-B3
Csanád XXIX-C3 (= Çanat)
— S. XXIX-C3
Cseh XXIX-C2
Csetnek XXIX-C1
Csurgó XXIX B2
Cubeyl XXXIII-A1
Cufa XXXI-C2
Culfa XXXI-C3, XXXII-C1
Cun'Akkar XXXIII-B1
Curcura D. 156, XXXVI-C1
Cursul-Apei 140
Curtea de Argeş X-B1, XXIX-D3
Curzola 108, XXVIII-B2
Cünye XXXIII-A2

Çağa XXV-B1
Çal XXV-A2 (bk. Demirciköy)
— Dağı XXV-A2
Çaldıran 47, 150, XX-C1, XXI-C2, XXXI-C3
Çamurlu 73, 94, 101, 109, X-A2, XII-B1
Çan XXV-A1
Çanakkale 58, 66, 67, 68, 118
Çanakkale Boğazı 127, 128
Çanakkale/Kale-i Sultaniye XXV-A1
Çanat (bk. Csanád)
Çankın (T.), Gangra (Yun.), Kângın (Eski T.) 51, 58, 88, 97, 196, VII-C1, VIII-D1, X-C2, XIII-C2, XXV-B1
— S. XXV-BC1
Çapakçur (bg. T. Bingöl) 151, XX-B1, XXV-D2, XXXI-B3,XXXII,B1
Çardak 50 (bk. Myriokephalon)
Çarşamba 57, X-D2
— I. 86, 87, 120, X-C3
Çartalos V. XV-B2
Çatalca (T.) [Yunanistan'daki], Pharsala (Yun.) 82, X-A2, XIV-A1, XXVI-B2
— [Türkiye'deki], Metra (Yun.) 72, 73
Çavlanlar [Nil'deki] XXI, XXXV
Çay XXV-B2
Çekirge IX-A2
Çemişgezek 52, 151, 191, VI-C2, XX-B1, XXV-D2, XXXI-A3, XXXII-A1
— S. XX-B1, XXXII-A1
Çerkesistan XXXI-B1
Çerkeş XXV-B1
Çermik 151, XX-B1, XXXII-A1
Çeşme VIII-B2
Çetine 136 (bk. Çetinje)
Çıldır 119, 150, 164, 173, 174, 183, 189, 200, 201, XXXI-B2
— E. XXIV, XXX-C2, XXXI-B2
Çırpan XXVI-B1
Çimpi (T.) Tzympe (Yun.) 67, VIII-B1
Çin 46, 47
Çine VIII-B3
Çiprofça XXVI-B1
Çirmen (T.), Khernomen / Chernomen (Yun.) 69, 71, 72, 73, 152, 197, X-B2, XXVI-B1
— S. XXVI-B1
Çitroz (T.), Pydna (Yun.) 79, X-A2
Çorlu (T.) Tzouroulos (Yun.) 67, 71, 149, X-B2, XXVI-B1
Çoruh I. 119
Çorum (T.), Nikonia (Yun.) 51, 88, VI-C1, VIII-D1, X-D2, XXV-C1
— S. XXV-C1
Çölemerik XXXII-B1 (bg. Hakkâri)
Çubukovası 89, 91, 94, XXV-B1
Çuha adası (T.) Kythera (Yun.) Cerigo (It.) (bk. Cerigo)

Dabica XXIX-D2
Dadiya (bg. Datça) VIII-B3
Dadybra 52 (bk. Devrek)
Dagno 106, 107, 108, 133, XV-A1
Dağıstan 174, 185, 201, XXIII-B1, XXXI-D2
Dāhle Oasis XXXIV-A1
Dahra XXXVI-BC1
Dakibyza 65, IX-B1 (bk. Gebze)
Dalaman 52, 53, 58
Dalmaçya 112, 137, 158, 169, 171, 198, XXVIII
Damala 131, XIV-A2
Daman XXI-D2
Damar XXXIV-B2
Damascus (bk. Şam)
Damietta XXXIV-A1, XXXV (bk. Dimyāt)
Dāmūr XXXIII-A2
Danias 76, 77, X-B2
Danimarka XXIII-A1
Danişmend-Eski (=Babaeski?) XXVI-B2
Dankov XXX-B1
Danube XXIX (bk. Tuna)
Darahiye (T.) Trakhia (Yun.) VIII-B3
Dárda XXIX-B3
Darende 89, 153, VI-C2, X-D3, XX-B1, XXV-C2
Darıca (T.), Ritzion (Yun.) 66, 101, IX-B1
Darum XXXII-A3
Datça (bk. Dadiya)
Davia 103, XIII-B3, XIV-A2
Dazkın XXV-A2
Debar XV-B2
Debaroa 203, XXI-C3, XXIII-C1, XXXIV-B2
Debdu 157, XXXVI-A2
Debra Damo XXIII-C1, XXXIV, B2
Debre 106, 107, 108, 132, XV-B1,2
Debreczen XXI-B1, XXIII-B1, XXIX-C2
Deh Beled XXXII-C3
— S. XXXII-C3
Dekahliyye 203, XXXV
Deli-Orman 96, 111, XIII-B1
Dellys 157, XXI-A2, XXXVI-C1
Delos 104, 128, VIII-A3, XIV-B2
Delvine (T.), Delvinon (Yun.) 197, XXVI-A2
Delvinon (bk. Delvine)
Demenhūr XXXV
Demir Kapılar 138, 167
Demirci VIII-C2, XXV-A1
Demirhisar (bk. Temürhisar)
Demirciköy XXV-A2 (=Çal)
Demirkapı S. 185, XXXII-C2
Denizli (T.), Toñuzlu (Eski T.) 49, 50, 51, 57, 162, 196, VI-A2, VII-A2, VIII-C2, X-C3, XXV-A2
Derazhnya 144, XVI-C1, XXIX-E1 (bk. Derecnsy)
Derbend 177, XXIII-C1, XXX-C2, XXXI-D2
Derecsny (Leh.), Derazhnya (Rus.), 144
Dergene XXV-B1
Dergezin 163, XXI-C2, XXXII-C2
Dernis XXVIII-B1
Derteng XXXII-C2
Dervenaki 129, XIV-A2
Derventa XXVIII-B1
Deşt-i-Kıpçak (T.), Dikie Poly (Rus.) 45, 176, XVI-CD1
Devecser XXIX-B2
Develi-Karahisar 87, XXV-C2
Devoll (Devol) I. 106, X-A2, XV-AB2
Devrek (=Yun. Dadybra?) 52, VI-B1, XXV-B1
Deyrü'l-Kamer XXXIII-A2
Deyrü'z-Zor XXXII-B2
Dıraç (T.), Durac (Sl.), Durrës (Arn.), 106, XVI-A2, XXVI-A1 (bk. Durazzo)
Dicle (T.), Tigris 149, 151, XXXII-B2
Didymoteikhon 71, VIII-B1 (bk. Dimetoka)
Dikie-Poly XVI-CD1 (bk. Deşt-i Kıpçak)
Dimaşk (bk. Şam)
Dimetoka (T.), Didymoteikhon (Yun.) 71, X-B2, XXVI-B1
Dimyat (A.), Damietta XXXV
Dinar 49, 50, 51
Dinayır (Eski T.), Apamea (Yun.), Dinar (T.) (bk. Dinar)
Dinyeper I. 141, 142, 143, 144, XVI-C1
Dinyester I. 139, 140, 144, XVI-BC1
Dirin-eli 106
Ditto 137
Diu 170, 204, XXI-D2
Divény XXIX-B2
Divriği (T.), Tephrike (Yun.) 48, 52, 89, 152, 153, VI-C1, X-D2, XX-B1, XXV-C2
Diyadin XXXI-C3, XXXII-B1
Diyarbakır 119, 149, 189, 202
Diyarbekir 121, 183 (bk. Amid)
— bölge XXI-C2
— E. XXIV, XXV-D2, XXXII-B1
Djakovo XXIX-B3
Dmanisi XXXI-C2 (= Tumanis)

Dobra I. XXIX-A3
Dobruca 75, 78, 80, 96, 111, 113, 165, XXI-B2
Dobruja 75, X-B1 (bk. Dobruca)
Docea (bk. Tokat)
Doğanbey kalesi 96
Doğu Bayezid (bk. Bayezid)
Domaniç 62, 63, VIII-C2, IX-B2
— D. IX-B2
Dombovár XXIX-B2
Domokos 82, VIII-A2, X-A3, XIV-A2 (bk. Dömeke)
Don I. 141, 143, 176, XXX-BC1, 2
Donets I. XXX-B1
Dongola XXXIV-A2
Doro kanalı 128
Dorylaeion (Yun.) 62, VI-B1, IX-C2 (bk. Eskişehir)
Doryleaum 51
Döbrököz XXIX-B2
Dömeke (T.), Domokos (Yun.) 82, XIV-A2, XXVI-B2
Dört Divan XXV-B1
Dracevica XV-A1
Drama 73, VIII-A1, X-B2, XXVI-B1
Drava I. 167, 168, XVI-A1, XVIII-B1
Drégely XXIX,B2
Dreznica XXVIII-B1
Drin I. 106, 107, 189, X-A2, XV-B1
Drina I. 80, 109, 135, 136, XXVIII-C1
Drivasto 106, 107, 133, X-A2, XIII-A2, XV-A1, XVI-B2
Drogobych 144, XVI-B1, XXIX-D1
Duare XXVIII-B2
Dubica XXVIII-B1, XXIX-B3
Dubniça XXVI-B1
Dubocac XXIX-B3
Dubrovnik (Sl.) 73 (bk. Ragusa)
Dukagin 133, 197, XV-AB1
Dulcigno (İt.) Ülgün (T.), 75, 106, 133, X-AG, XIII-A2, XV-A1, XVI-A2, XXVIII-C2
Dulkadır (T.) Zü'l-Kadr (A.) 181, 184, X-D3, XII-D2, XIII-D2, 3, XVI-D3, XXI-B2
— E. XXIV, XXV-CD2, XXXII-A1
Durac (bk. Durazzo)
Durağan XXV-C1
Durazzo 133, X-A2, XII-A2, XIII-A2, XV-A2, XVI-A2 (bk. Dıraç)
Durrës (bk. Durazzo)
Duvno XXVIII-B1
Dülük 50, 51, VI-C2
Düzce XXV-B1
Dzakova XV-B1

Ebros I. (bk. Maritsa)
Ebu Ariş XXI-C3, XXIII-C1, XXXIV-B2
Ecsed XXIX-C2
Eçmiadzin XXXI-C3
Edessa [Anadolu'daki] VI-C2 (bk. Ruha)
— [Makedonya'daki] 79, (bk. Vodina)
Edincik VIII-B1
Edirne (T.) Adrianopolis (Yun.), Edrene (Eski T.) 67, 71, 94, 99, 101, 108, 113, 152, 170, X-B2, XII-B2, XIII-B2, XVI-B2, XXVI-B1
— S. XXVI-B1
Edisan (=Yedisan) 199
Edremid (T.), Adramyttion (Yun.) 58, 66, VII-A2, VIII-B2, X-B2, XXV-A1
Edrenos (Esk. T.), Atranos (Yun.), Orhaneli (bg. T.) 64, VIII-C2
Efes 53, 54, 56 (bk. Ephesus)
Eflâk (T.), Vallahia, Ulahya 44, 76, 79, 80, 81, 85, 86, 94, 96, 110, 111, 115, 116, 126, 138, 139, 140, 164, 185, 187, 189, 198, 199, XXX-A2
— E. XXIV
Eflâni XXV-B1
Ege Denizi 44, 66, 77, 81, 96, 104, 127, 132, 138, 145, 167, 171, 183, 190
Eger 168, XXI-B1, XXIII-B1, XXIX-C2 (bk. Eğri)
Egerszeg XXIX-B2
Egripos: (bk. Khalkis)
Eğil 151, XX-B1, XXXII-B1
Eğin (bg. Kemaliye) XXV-D2
Eğirdür (bk. Eğridir)
Eğri (T.), Eger (Mac.), Erlau (Alm.) 169, 181, 183, XXIX-C2
— E. XXIV, XXIX-BC2, XXX-A2
Eğriboz/Eğribos/Ağnboz (T.), Khalkis (Eski Yun.), Egripos (orta Yun.), Negroponte (It.) (kent) 81, 102, 103, 104, 126, 128, 131, 145, 197, XXVI-B2
— (T.), Euboea (Yun.), Negroponte (It.) (ada) XIV-AB2, XVI-B3
— S. XXVI-B2
Eğridir/Eğirdür (T.), Felekâbad, Akrotiri (Yun.) 54, 57, 83, 92, VII-B2, VIII-C2, X-C3, XII-C2, XXV-B2

Eğrigöz 83, X-C2 (= Emet)
Ejderhan: (bk.) Astrahan
Ekzamil (T.) 67 (bk. Hexamilion)
Elason XIV-A1 (bk. Alasonya)
Elbasan 132, 163, 197, XV-B2, XVI-B2, XXVI-A1
— S. XXVI-A1
Elbaşı (bk. Tzamandos)
Elbe 146, 157
Elbistan (T.), Ablistene (Yun.) 49, 51, 152, 153, 166, VI-C2, X-D2, XX-B1, XXV-C2, XXXII-A1
Eleşkird 150, XX-C1, XXXI-B3, XXXII-B1
—, S. XXXII-B1
Elets XXX-B1
Elis 130
Elkhovo 71, X-B2 (bk. Kızılağaç Yenicesi)
Elmalı VIII-C3
Elvah (bk. Vahat, el-)
Elvah 203
Emesa (bk. Hims)
Emet 83, VIII-C2 (= Eğrigöz)
Endires (bg. Suşehri) XXV-C1, XXXI-A3
Enez 74, 105, 127, 128 (bk. Enoz)
Engeli-kasn (T.), Angelokastron (Yun.) XXVI-A2
Engürü (bk. Ankara)
Enisale 138, 139, XXIX-E3
Enns XXIX-A2
Enoz / İnöz (eski T.), Ainos (Yun.), Enez (bg. T.) XIV-B1, XVI-B3, XXVI-B1
Enzersdorf XXIX-AB2
Eperies XXIX-C1
Ephesus, Efesos (Yun.) 53, VI-A2, XII-B2 (bk. Ayasluğ) (bk. Efes)
Epibatos 126 (bk. Bivados)
Epir 44, 74, 75, 102, 104, 105, 188, XII-A2
Epirot bölgesi 108
Erbil 163, XXXII-B2
— S. XXXII-B2
Erciş 163, XXXI-B3, XXXII-B1
Erçek XXXI-C3, XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Erdebil XXXI-D3, XXXII-C1
Erdek 48, 64 (bk. Kyzikos)
Erdel (T.) 112, 189, XXIV, XXI B1, XXIII-B1 (bk. Transilvanya)
Erdevik XXIX-B3
Erdod XXIX-C2
Ereğli (T.) Herakleia (Yun.)
— I [Konya Ereğlisi] 98, 120, 125, 153, 163, VI-B2, XIII-C3, XVI-C3, XX-A1, XXV-B2
— II [Marmara Ereğlisi] 72, 76, 77, XXVI-B1
— III [Karadeniz Ereğlisi], Herakleia Pontica (Yun.), Bendereğli / Benderekli (Eski T.) 52, 54, 66, 83, X-C2, XXV-B1
Ereş XXXI-C2 (bk. Areshi)
Eretna Beyliği VIII-E2
Ergani 151, 163, XX-B1, XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Ergene XXVI-B1
— I. X-B2
Ergiri/Argiri-/Ergiro-(-kasn) (T.), Argyrokastron (Yun.), Gjinokastër (Arn.) 107
Ergiro-kasrı XXVI-A2 (bk. Ergiri)
Eritre 170, 203
Erivan 150, 185, 186, 201, XX-C1, XXI-C2, XXIII-B1, XXXI-C3, XXXII-B1 (bk. Revan)
— E. XXXI-C3
Erlau (bk. Eğri)
Ermenak (bk. Ermenek)
Ermenek (T.), Germanikopolis (Yun.), Ermenak (eski T.) 58, 87, 120, VII-C3, VIII-D3, X-C3, XXV-B2
Ermenibeli 94
Ermenistan 89, 122, 123, 173, 190
Ernsthofen XXIX-A2
Ersekujvár XXIX-B2 (bk. Uyvar)
Erzincan 52, 58, 59, 82, 89, 97, 119, 121, 122, 123, 124, 149, 150, XII-D2, XIII-D2, XVI-D3, XX-B1, XXI-C2, XXV-D1, XXXI-A3, XXXII-B1
Erzurum (T.), Theodosiopolis (Yun.) Arzan al-Rūm (A.), Arz-i Rūm (Fa.) 49, 52, 59, 97, 119, 123, 124, 150, 163, 166, 172, 173, 181, 183, 191, 200, VI-D1, XIII-D2, XVI-D3, XX-B1, XXI-C2, XXIII-B1, XXV-D1, XXXI-B3, XXXII-B1
— E. XXIV, XXV-D1, XXXI-AB3, XXXII-AB1
Eski-Musul XXXII-B2
— S. XXXII-B2
Eski-Foça XIV-C2 (bk. Foça)
Eskihisar (T.), Niketiatos (Yun) 66, VIII-B3
Eskişehir (T.), Dorylaeion (Yun.) 49, 51, 62, 63, 196, VII-B2, VIII-C2, IX-C2, X-C2, XX-A1, XXV-B1
Eski-Zağra (T.), Zagora/Stara Zagora (Sl.) 71, X-B2, XXVI-B1
Espaperd XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Esseg (bk. Eszék)

Estergon (T.), Esztergom (Mac.), Gran (Alm.) (bk. Esztergom)
Eszék 162, 163, XXI-B1, XXIX-B3, Ösek (T.)
— S. XXXII-B1
Esztergom XXIX-B2 (bk. Estergon)
Eşme XXV-A2
Euboea (bk. Eğriboz)
Eueakassia 72
Eupatoria (= Kozlov) (= Gözleve) 142
Euphrates (bk. Fırat)
Ezbider (bg. T. Akıncılar) XXV-D1, XXXI-A3

Fălciu XXIX-E2
Famagusta XIII-C3, XVI-C3 (bk. Magosa)
Fārs 148, XXI-C2
Fas 156, 157, 171, 190, 204, XXI-A2, XXIII-A2, XXXVI-A2
— Sultanlığı XI, XIX, XXIII-A2
Faş (T.), Poti (Gürc.), Phasis (Yun.)
Faş 185
Fatsa XXV-C1
Fehér Körös I. XXIX-C2 (= Beyaz Körös)
Fehring XXIX-A2
Feistritz XXIX-A2
Felekâbad 57, (bk. Eğridir)
Fener (T.), Phanari (Yun.) 102, XIV-A1, XXVI-B2
Fenike 44
Ferāfire Oasis XXXIV-A1
Ferciua XXXVI-D1
Ferecik (T.), Pherrai (Yun.) 73, X-B2, XXVI-B1
Ferrara XVIII-B2
Feslikan 58, VIII-C2
Fesse 45
Fethiye (bk. Meğri)
Feyyūm 203, XXXIV-A1, XXXV
Fez (bk. Fas)
Fezzan bk. Fizan
Fırat (T.), Furāt (A.), Euphrates (Yun.) 49, 82, 122, 124, 149, 151, 152, 153, 155, 175, 187, 201, VI-C1,2, XXXII-B2
Filibe (T.), Philippopolis (Yun.), Plovdiv (Sl.) 71, 94, 108, 113, 118, 162, 163, X-B2, XVI-B2, XXVI-B1
Filistin 44, 154, 202
Filôrina (T.), Florina (Yun.), Lerin (Sl.), XXVI-A2
— S. XXVI-A2
Finike 53, 58, 59, 84, VII-B3, VIII-C3, X-C3, XXV-A2
Fiskos (Eski T.), Marmaris (T.) (bk. Marmaris)
Fiume XVIII-B2 (bk. Rijeka)
Fizan (T.), Fezzan (A.) 204, XXIII-A2
Floransa 145, XXI-A2
Florina (bk. Filôrina)
Foça (T.), Phocaea (Yun.) [Anadolu'daki] 48, 54, 59, 85, 96, 105, 127, XIII-B3, XVI-B3, XXV-A2 (bk. Eski-/Yeni-Foça)
—, Foča [Bosna'daki] 135, 136, 197, XVI-A2, XXVI-A1, XXVIII-C1
Fondi XXI-A2
Fonyodfürdo XXIX-B2
Formentara XXI-A2
Földvár XXIX-B2
Francovilla 79, X-A1 (bk. Nagy Olosz)
Fransa 121, XI, XIX, XXI-A1, XXIII-A1
Freidberg XXIX-A2
Freisach XVIII-B1
Freistadtl XXIX-B2
Frigya 44
Friuli 137, XVI-A1
Func Konfederasyonu XXIII-B2, XXXIV-A2
Furāt (bk. Fırat)
Fuvva 154, XX-A2, XXXV
Fülek 198, XXIX-B2
— S. XXIX-B2
Fünfkirchen XXIX-B3 (bk. Pécs)

Gabela XXVIII-B2
Gačko XXI-B2, XXIII-B1, XXVIII-C2
Gackopolje 166
Gadames, Ghdāms 204, XXI-A2, XXIII-A2
Gafsa, Kafsa XXI-A2, XXXVI-E2
Gagra XXX-C2
Gail-Tal XVIII-A1
Gaiokoma IX-C2 (bk. Geyve)
Galatya 44
Gallipoli VIII-B1, XIV-C1 (bk. Gelibolu)
Gangra 51, VI-B1, VII-C1 (bk. Çankın)
Ganos 67, (bk. Gaziköy)
Garbiyye 203, XXXV
Gardiki 103, 128, 130, XIII-A3, XIV-A3
Gashi D. 107, XV-B1
Gaziköy (T.), Ganos (Yun.) 67, VIII-B1
Gazir XXXIII-A1
Gazze 154, XX-A2, XXXII-A3
— S. XXXII-A3
Gebze (T.), Dakibyza (Yun.), Geğbüze (Eski T.) 65, 101, IX-B1, XIII-C2, XXV-A1

Gediz VIII-C2, XXV-A2
Geğbüze (bk. Gebze)
Gelati XXXI-B2
Gelenbe VIII-B2
Gelgiraz XXV-C1
Gelibolu (T.), Kallipolis (Yun.), Gallipoli 67, 72, 74, 101, 104, 105, 128, 197, X-B2, XIII-B2, XIV-C1, XVI-B3, XXV-A1, XXVI-B2
— S. XXVI-B2
Gemlik (T.), Kios (Yun.) 64, 65, 66, 92, IX-A2, XII-C2, XXV-A1
Gence (T.) (bir süre: Kirovabad) 185, 201, XXXI-C2
— E. XXXI-C2,3
Genç XXV-D2, XXXII-B1
Georgia (bk. Gürcistan)
Geraki 131, XIV-A3
Gercanis (bg. Refahiye) XXV-D1, XXXI-A3
Gerede 57, 67, 83, VI-B1, VII-BC1, VIII-D1, X-C2, XXV-B1
Gerger 153, XVI-D3, XX-B1, XXV-D2, XXXII-A1
Germanikea 51, (bk. Maraş)
Germanikopolis (bk. Ermenek)
Germiyan 53, 85, 86, VII-B2, VIII-C2, IX-BC2, X-C3, XII-C2, XIII-C2,3
Geyve (T.), Gaikoma (Yun.) 61, 64, VIII-C1, IX-C2
Ghdāms (bk. Gadames)
Gherghita XXIX-E3
Girnata 146
Gīlān 148, 172, 201, XXI-C2, XXXII-C2
— S. XXXII-C2
Gigen 139, XVI-B2, XXIX-D3
Giresun (T.), Kerasus (Yun.) 56, VIII-E1, X-D2, XXV-D1, XXXI-A2
Girid (T.) 104, 182, 186, XIV-B3 (bk. Kreta)
Girne XXV-B3
Giurgiu 111, 198, XXIX-D3 (bk. Yergöğü)
Gize 154, 203, XX-A2, XXXIV-A1 (bk. Cize)
Gjinokastër (bk. Ergiri)
Glamoé XXVIII-B1
Glarentsa 103, XIV-A2 (=Chiarentza)
Gleisdorf XXIX-A2
Gliniany 144, XVI-B1, XXIX-D1
Goletta 157, XXIII-A2, XXXVI-E1 (bk. Halku'l-Va̅d)
Golkonda IV
Golubac 79, 109, 135, X-A1-XIII-B1, XVI-B2, XXVI-A1, XXIX-C3 (bk. Güğercinlik)
Gomel XXX-B1
Gonobitz XVIII-B1 (bk. Konjice)
Gonya XXXI-B2 (= Künye)
Gora XXIX-A3
Gorajda (T.), Goraž̌da (Sl.) XXVI-A1
Goražda (bk. Gorajda)
Gori 185, 201, XXXI-C2
Gorizia (It.), Görz (Alm.) 137, XVIII-2
Gorjan XXIX-B3
Gorodets 142, (bk. Kasimov)
Gottschee XVIII-B2, XXIX-A3
Göksu 77
Göksun (T.), Kokussos (Yun.) 153
Göle XXXI-B2
Gölhisar 57, VII-B3, VIII-C3
Gölpazan IX-C2
Gördes VIII-B2, XXV-A2
Görice XXVI-A2
Görz 137 (bk. Gorizia)
— Kontluğu XVI-A1, XVIII-A1,2
Göynük 54, 57, 60, 61, 66, VII-B1, VIII-C2, IX-C2
Gözleve 142, 192 (bk. Eupatoria; Kozlov)
Gračanica XXVIII-C-1
Gradiška XXVIII-B1, XXIX-BE3
Gran 163, 168, XXI-B1, XXIII-B1, XXIX-B2 (bk. Estergon)
Granada 146, 156, XI, XIX
Graz XXIX-A2
Gremi XXXI-C2
Grevena 130
Grisi 103, XIV-A3
Grobnik XVIII-B2, XXIX-A3
Grombalia XXXVI-E1
Grosswardein 138, XVI-B1, XXI-B1, XXIII-B1, XXIX-C2 (bk. Várad)
Gucerat 169, XXI-D2
Guria 119, 200, XXIII-B1, XXX-C2, XXXI-B2
Gurk I. XVIII-B2
Gurkfeld XVIII-B2
Gúta XXIX-B2
Güğercinlik (T.), Golubac (Sl.)109
Gülek XXV-C2, XXXII-A2
— G. 125, XVI-D3
Gülnar XXV-B2
Gümülcine (T.), Komotene (Yun.) 71, 120, X-B2, XVI-B2, XXVI-B1
Gümüş [Kütahya] VIII-C2

— [N. Kütahya] XXV-A1
— [Amasya S.] XXV-C1
Gümüşhane 60, 200, VI-CD1, XXV-D1, XXXI-A3
Güns 163, 167, XXI-B1, XXIX-A2
Gürcistan (T.), Georgia 83, 92, 119, 123, 164, 173, 185, 186, XXIV
Güre XXV-A2
Güzelcehisar 126
Güzel-hisar [İstanbul Boğazı] 77, XVI
— (bg. Aydın) VIII-B2, X-B3, XXV-A2
Gyalla XXIX-B2
Gyalu XXIX-D2
Gyaros 105, XIV-B2 (bk. Şeytanlık)
Györ 163, XXIX-B2 (bk. Yanık)
Gyula XXIX-C2

Habeş 183, 203
Habeş/Habeşistan (T.), Abyssinia XXI-C3, XXIV, XXXIV-A2
Hābūr I. XXII-B2
— S. XXXII-B2
Hacıhamza XXV-C1
Hacıköy XXV-C1
Haç Ovası/Haçova (T.) [Mezö-] Kerestzes (Mac.) 164, 166 (bk. Keresztes)
Hadramut XXXIV-BC2
Hagios Eustratios XIV-B1
Hāil XXXIV-B1
Hainburg XXIX-B2
Hakkâri (bk. Çölemerik)
Halep (T.), Halab (A.), Aleppo 48, 152, 153, 154, 156, 163, 165, 166, 175, 182, 183, 196, 202, VI-C2, XX-B1, XXI-B2, XXIII-B2, XXXII-A2
— S. XXXII-A2
— E. XXIV, XXV-C2, 3
Halicz 144, XVI-B1, XXIX-D1, XXX-A2
Halīl/Halīlu'r-Rahmān (A.), Hebron 154, XX-A2, XXXII-A3
Halkidikya 78
Halku'l-Vad (A.) Goletta (It.), La Goulette (Fr.) 157
Halys VI-BC1 (bk. Kızılırmak)
Hama 153, 163, XX-B2, XXI-B2, XXV-C3, XXXII-A2
— S. XXXII-A2
Hamid [-eli] 86, 99, 149, VII-B2, VIII-C3, X-C3
— S. XXV-AB2
Hamrīn XXXII-BC2
Hamza XXXVI-C1
Hamzabey XXIX-B2
Han Yunus 154, XX-A2, XXXII
Hanekin XXXII-C2
Hanekiye XXXIV-B1
Hani XXXII-B1
Hannek 203, XXXIV-A2
Hapsburg toprakları XVIII, XXI, XXIII, XXX-A1
Harca Oasis XXXIV-A1
Harmancık XXV-A1
Harput 52, 149, 151, 163, VI-C2, XX-B1, XXI-C2, XXIII-B1, XXV-D2, XXXI-A3, XXXII-A1
— S. XXXII-A1
Harrān (A.) Karrhae (Yun.) 52, VI-C2, XXXII-A2
— S. XXXII-A2
Harrat Hayber 155, XXXIV-B1
Harsova XXIX-E3 (bk. Hırsova)
Hartberg XXIX-A2
Haruniye (T.), Hārūniyye (A.) XXV-C2
Harzan XXXII-B1
Hasa, el-/Lahsā (A.), Lahsa (T.) 189, 204, XXI-C2, XXIII-C2, XXXIV-B1
Hasankale XXXI-B3, XXXII-B1
Hasankeyf 122 (bk. Hısn-ı Keyf)
Hasanpatrik XXV-D2
Hasbayyā XXXIII-A2
Haskovo (bk. Hasköy)
Hasköy (T.) Haskovo (Sl.) XXVI-B1
Hasya XXXIII-B1
Hátszeg 138, XVI-B2, XXIX-C3
Hatvan XXIX-B2
— S. XXIX-B2
Havale (bk. Avala)
Havīza XXXII-C3
Havrāmān (Fa.), Avroman XXXII-C2
— S. XXXII-C2
Havza 56, VIII-E1, X-D2
Hayber (bk. Harrat Hayber)
Hayfā XXXIII-A3
Haymana XXV-B1
Hayrabolu (T.) Khariopolis (Yun.) 72, X-B2, XXVI-B1
Hays XXXIV-B2
Hazar Denizi 45, 46, 141, 148, 172, 174, 176
Hazo XXXII-B1
Hebron (bk. Halil)

Helenopolis IX-B1 (bk. Yalova)
Hemedān 173, XXI-C2, XXIII-C2, XXXII-C2
Hendek VIII-C1, IX-C1
Herakleia [Trakya'daki] 72, 76, X-B2
(bk. Ereğli II)
— [-Pontica] 66, 83, VI-B1, VII-B1, VIII-C1
(bk. Ereğli III)
Hereke 101, VIII-C1, IX-B1
Herke (T.), Halki (Yun.) XIV-C3
Hermannstadt 112, XIII-B1, XXIX-D3 (bk. Sibiu)
Hermon D. XXXIII-A2
Hersek 110, 116, 135, 156, 197, IX-B1
— (T.), Herzegovina XVI-A2
— S. XXVI-A1, XXVIII-BC2
Hersek-nova (T.), Castelnuovo, Nova 136, XVI-A2
Herzegovina XIII-A1, XV-A1 (bk. Hersek)
Hetur XXIX-D2
Hexamilion 67, 103, 129, 131, VIII-B1, XIV-A2
(bk. Ekzamil)
Hıms 153, 154, 163, XX-BC1, XXXI-B3,
XXXII-B1
Hırsova (T.), Harsova (Rum.) 139, XVI-C2,
XXVI-B1
Hırvatistan 138, 148, 167, XVI-A1, XVIII-B2
Hısn Keyfa (bk. Hısn-ı Keyf)
Hısn-ı Keyf/Hasankeyf (T.) Hisn Kayfa (A.) 122,
151, XX-B1, XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Hısn-ı Mansur (bg. Adıyaman) XXV-D2,
XXXII-A1
Hısnu's-Sakalibe (A.), Lulon (Yun.), Lula, 120
Hicaz 155, 203, XXI-C3, XXIV, XXXIV-B1
Hidvég XXIX-B2
Hierapolis (bg. Pamukkale) VII-A2
Hille 163, XXXII-C3, XXXIV-B1
— S. XXXII-C3
Himara N. (T.) Khimara XV-A3
Hims (A.), Emesa (Yun.), Humus (T.), XX-B2,
XXI-B2, XXXII-A2, XXXIII-B1
— S. XXXII-A2
Hindistan 47, 152, 169, 172
Hint Okyanusu 159, 169, 170, 171, 172
Hisarönü XXV-B1
Hive Hanlığı 47, III, IV
Hizan 151, XX-C1, XXXI-B3, XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Hodiced 110, 135
Hodiçor XXV-D1, XXXI-B2
Hohentauern XVIII-B1
Hokand 47
Holumiç (T.) Khlomoutsi (Yun.) XIV-A2, XXVI-A2
Homa XXV-A2
Homs (bk. Hims)
Honaz (T.), Khonai (Yun.) 51, VIII-C3, XXV-A2
Horasan 46, 148, 149, XXI-CD2
Hoşab XXXII-B1 (=Mahmudiye)
Hotin 140, XVI-B1, XXIX-D1, XXX-A2
Hoy 150, 163, XX-C1, XXXI-C3, XXXII-C1
Hoyran XXV-B2
Höflein XVIII-B1
Hram XXVI-A1
Hromy XXX-B1
Hudāferīn XXXI-C3, XXXII-C1
Hudavendigâr [-eli] 66, 180, 196, IX-AB2
— S. XXV-A1
Hudeyde XXXIV-B2
Hudna D. XXXVI-CD1
Hufūf XXXIV-B1
Hula XXXIII-A3
Hulo XXXI-B2
Humus XXV-C3, XXXII-A2 (bk. Hims)
Hunyad [Bánfty-] XXIX-C2
— [Vajda-] XXIX-C3
Hurpışta XXVI-A2
Hūzistān XXXII-C3
Hürmüz 174, 204, XXI-CD2, XXXIV-C1
Hüseyin Gazi XXV-B1
Hüseyin Ova XXV-C1
Hüttenberg XXIX-A2
Hydra 131

Ialomita I. 112, XXIX-E3
Iasi (bk. Jassy)
Ibaraz XXIX-D1
Igal XXIX-B2
Igg XVIII-B2
Ikaria VIII-B2, X-B3, XIV-C2
Ilgın 120, XVI-C3, XX-A1, XXV-B2
Ilıca XXVI-A1
Irak 46, 148, 172, 173, XXI-C2, XXIII-BC2
Isaccea XXIX-E3 (bk. İsakçı)
Isparta (T.), Baris (Yun.) 57, 83, 92, 98, VIII-C3,
X-C3, XII-C2, XXV-B2
Isonzo I. 137, XVIII-A2
Isthmus 103
Istria 137

Işıklı XXV-A2
Ithaca 102, 130, 131
Ithome 129, 130, XIV-A3

İbb XXXIV-B2
İbrail (T.), Brăila (Rum.)139, 140, XVI-C2, XXIX-E3
İbrîm 203, XXXIV-A1
İçel (T.), Cilicia/Kilikya 98, 165, XXI-B2, XXIII-B2
— S. XXV-B2
İda D. (bk. Kaz Dağı)
İğneada 72, X-B2
İhtiman 73, 76, X-A2, XII-B1, XXVI-B1
İkervár XXIX-B2
İkonion VI-B2 (bk. Konya)
İleros (T.), Leros (Yun.) XIV-C3
İlhanlılar VII-CD2
İlok XXIX-B3
İmadiye (T.) İmâdiye/Amâdiyye (A., Fa.)151, XX-C1, XXXII-B2
İmbros 66, 77, VIII-B1, X-B2, XIII-B2, XIV-B1 (bk. İmroz)
İmereti 173, 185, 188, 200, XXI-C2, XXIII-B1, XXX-C2, XXXI-B2
İmotski XXVIII-B2
İmralı (T.), Kalolimna (Yun.) 65, IX, A1
İmroz (T.), İmbros (Yun.) (bg. Gökçeada) 66, 76, 78, 105, 127, 128, XIV-B1, XVI-B3
İnceğiz (T.), İncüğez (Eski T.) 73, 94, XII-C2, XXVI-B1
İncirli (T.), Nisyros (Yun.) XIV-C3
İncüğez (bk. İnceğiz)
İne (T.), İos (Yun.), Nio (It.), XIV-B3, XXV-A1
İnebahtı/Aynabahtı (T.), Naupaktos (Yun.), Lepanto (It.) 104, 131, 171, 197, XIV-A2, XXVI-B2
İnebolu XXV-B1
İnegöl [Aydın-eli] 63, 94, VIII-B2, XXV-A2
— (T.), Angelokoma (Yun.) [Bursa] VIII-C2, IX-B2, XXV-A1
İnepazan [I] XXV-C1
— [II]197
İngiltere XI, XXIII-A1
İnhisar IX-C2
İnkerman 142
İnönü 63, VIII-C2, IX-B2
İoannina (bk. Yanya)
İos VIII-A3, XIV-B3 (bk. İne)
İpek (T.), Pe´c (Sl.) XXVI-A1
İplana 197
İpsala 67, 71, VIII-B1, X-B2, XXVI-B1
İpsili 96, XIII-B3
İran 46, 47, 48, 49, 122, 123, 141, 150, 152, 153, 163, 164, 165, 172, 173, 177, 202, XXIII-C1, XXXIV-C1
İrig XXIX-B3
İsakçı (T.), Isaccea (Rum.) 111, 138, XIII-B1, XXIX-E3
İsauriya 52, VI-B2
İsfahân XXI-C2
İsfirlik XXVI-B1
İshaklı XXV-B2
İskâdos/İskâtos (T.), Skiathos (Yun.) XIV-A1
İskarapar V. XV-B2 (=İskrapar)
İskeçe (T.), Xanthi (Yun.)73
İskenderiye (T.), Alexandria (Yun.) İskenderiyye (A.), 154, 169, XX-A2, XXI-B2, XXIII-B2, XXXIV-A1, XXXV
İskenderiye, İşkodra (T.), Şkodra (Arn.), Scutari (Yun.) XXVI-A1
— S, 197, XXVI-A1
İskenderun (T.), Alexandretta (Yun.) XXV-C2, XXXII-A2
İskilip XXV-C1
İskire (T.), Skyros (Yun.) XIV-B2
İskrapar XXVI-A2 (=İskarapar)
İslâm Kirman XXX-B2
İslimye (T.), Sliven (Sl.) 71, 99, X-B2
İsmil XXV-B2
İspanya Hollandası XXIII-A1
İspanya 157, 170, 172, XIX, XXI-A1,2, XXIII-A1
İspir 150, 200, XX-B1, XXV-D1, XXXI-B3
İstanbul (T.), Konstantinopolis 99, 115, 124, 126, 129, 134, 139, 142, 143, 145, 149, 152, 154, 158, 161, 163, 165, 169, 170, 171, 173, 176, 187, XVI-C2, XX-A1, XXI-B2, XXV-A1, XXVI-B1, XXX-B2
İstanköy (T.), Kos (Yun.) 127, XIV-C3
İstanoz (bg. Korkuteli) 59, 84, VIII-C3, X-C3, XXV-A2
İstefan XXV-C1 (= Ayancık)
İstendil/ İstendin (T.), Tenos (Yun.) XIV-B2
İstifa (T.), Thebes XIV-A2, XXVI-B2
İsveç XXII-A1
İsviçre XXI-A1, XXIII-A1
İşkodra (T.), İskenderiye, Scutari 80, 106, 133,

X-A2, XII-A1, XIII-A2, XV-A1, XVI-B2, XXVIII-C2 (bk. İskenderiye)
İşkodra Gölü 107, 136
İştip 74, X-A2, XXVI-B1
İtalya 116, 121, 170
İvanec XXIX-A2
İvraça XXVI-B1
İvrânye (T.), Vranja (Sl.) XXVI-B1
İvrindi VIII-B2, XXV-A1
İzdin (T.), Lamia (Yun.), Zeitouni (Orta Yun.) 82, 100, 101, XIV-A-XXVI-B2
İzlâdi G. (T.), Zlatitsa (Sl.) 113, XIII-B2
İzmid/İzmit (T.), Nikomedia (Yun.) İznikmid (Eski T.) 64, 65, 66, IX-B1, X-C2, XII-C2, XVI-C3, XX-A1, XXV-B1
İzmir (T.), Smyrna (Yun.) 48, 53, 56, 85, 91, 92, 94, 96,121, 128, XII-B2, XIII-B3, XIV-C2, XVI-B3, XXV-A2
İzmir Körfezi 101
İznik (T.), Nikaea (Yun.) 44, 48, 49, 52, 61, 62, 63, 64, 65 66, 92, 96, 101, 180, IX-B2, X-C2, XII-C2, XIII-C2, XVI-C3, XX-A1, XXV-A1
— Gölü IX-B2
İznikmid (bk. İzmid)
İzvornik (T.), Zvornik (Sl.) 80, 197, XXVI-A1
— S. XXVIII-BC1

Jadiska XXIX-B3
Jajce (Sl.) Yayça (T.), XIII-A1, XVI-A2, XXVIII-B1, XXIX-B3 (bk. Yayça)
Jaroslaw 144, XVI-B1, XXIX-C1, XXX-A1
Jasenovac XXIX-B3
Jassy, Iasi (Rum.), Yaş (T.) XVI-C1, XXIX-E2
Jenö XXIX-C2
— S. XXIXC2
Jezero 136, XVI-A2, XXVIII-B1, XXIX-B3
Judenberg 138, XVIII-B1
Jumbo 204, XXIII-C1

Ka' XXXIII-B1
Kabb İlyas XXXIII-B2
Kabilya 158, XXIII-A2, XXXVI-CD1
Kabun 165
Kadıköy (T.), Khalkedon (Yun.) IX-A1, XXV-A1
Kadırga Limanı 127
Kadirli (bk. Kars)
Kaffa 142 (bk. Kefe)
Kafkas Dağları 143
Kafkasya 174, 190, 200
Kafsa (bk. Gafsa)
Kağızman XXXI-B3
Kahire (T.), el-Kahira (A.) 89, 128, 153, 154, XX-A2, XXI-B2, XXIII-B2, XXXIV-A1, XXXV
Kâhta 52, 89, 153, VI-C2, X-D3, XX-B1, XXV-D2, XXXII-A1
Kakheti 185, 201, XXI-C2, XXIII-B1, XXXI-C2
Kakhi XXXI-C2
Kakun XXXII-A3
Kal'at Benî Abbas 156, XXXVI-D1
Kal'at el-Senam / Kal'atü's-Senam XXXVI-E1
Kal'at Benî Reşid 157
Kalamata 129,131, XIV-A3, XXXVI-B2
Kalavrita (T.), Kalavryta (Yun.) XIV-A2, XXVI-B2
Kalavryta 129, 130, XIV-A2, XVI-B3 (bk. Kalavrita)
Kalecik 97, XIII-C2, XXV-B1
Kale-i Kili XXVI-B1 (= Kili)
Kale-i Sultaniye 127, XVI-B3, XXV-A1 (= Çanakkale)
Kalimnoz (T.), Kalymnos (Yun.) XIV-C3
Kalitra XIII-C1
Kalkandelen XXVI-A1
Kallipolis (bk. Gelibolu)
Kalolimne 65, VIII-C1, IX-A1 (bk. İmralı)
Kalusz XXIX-D1
Kalymnos VIII-B3, XIV-C3 (bk. Kalimnoz)
Kalyub 203
Kalyūbiyye XXXV
Kamarān Adası XXXIV-B2
Kamengrad XXVIII-B1, XXIX-A3
Kaminiec XVI-B1, XXIX-D1, XXX-A2
Kanczuga 144, XVI-B1, XXIX-C1
Kandehār XXI-D2
Kandıra (T.), Kandora (Yun.) 65, VIII-C1, IX-B1, XXIII-B1
Kandiye 44, 45 (bk. Girid)
Kandora IX-B1 (bk. Kandıra)
Kângırı (bk. Çankırı)
Kaniev XXX-B1
Kanije (T.), Kanizsa (Mac.) E. 169, 181, 183, 186, XXIV, XXIX-B2
— S. XXIX-B2
Kanina 107, XV-A2, XXVI-A2
— V. XV-A2
Kanizsa XXIII-A1, XXIX-B2 (bk. Kanije)
Kannubin XXXIII-B1

Kapadokya 44, 49
Kapı Dağı XXV-A1
Kápolna XXIX-C2
Kapornak XXIX-B2
Kaposvár XXIX-B2
Kara Dağ [Mezopotamya'daki] XXXII-C2
Kara XXXII-A2
Karaağaç 83, VIII-C2, X-C3, XXV-B2
(= Şarkîkaraağaç)
Karabağ 70, 150, 152, 163, 173, 201, XX-C1, XXI-C2, XXIII-BC1, XXXI-CD3, XXXII-C1
Karaburun VIII-B2, XIII-B3
Karaburun Yarımadası 96
Karacabey (bk. Mihaliç)
Karacahisar (T.), Melangeia (Yun.) 63, IX-C2
Karacasu VIII-B3
Karacaşehir XXV-B1
Karacaviran XXV-B1
Karád XXIX-B2
Karadağ (T.), Crnagora (Sl.), Montenegro (It.) 105, 115, 136, 188, 189, 197, XXVIII-C2
Karadeniz 44, 46, 52, 54, 64, 71, 72, 77, 78, 83, 88, 91, 112, 113, 118, 119, 126, 138, 141, 144, 175, 176, 177, 192, 199
Karadeniz-Ereğlisi (bk. Ereğli III)
Karaferye (T.), Beroia (Yun.) XVI-B3, XXVI-B2
Karahisar 60
Karahisar-ı Sahib 55 (bk. Afyonkarahisar)
Karaman 55, 58, 76, 98, 113, 115, 119, 121, 124, 166, 183, 196, VII-C3, VIII-D3, X-C3, XII-C2, XIII-C3, XVI-CD3, XIX
— kenti (bk. Lârende)
— E. XXIV, XXV-BC2, XXXII-A1
Karamürsel 65, IX-B1
Karand XXXII-C2
— S. XXXII-C2
Karánsebes XXIX-C3
Karapınar XXV-B2
Karasi[-eli] 58, 65, 94, 116, 180, VII-A2, VIII-B2, IX-A2, X-B2
— S. XXV-A1
Karasu Yenicesi 71, (= Yenice-i Karasu)
Karatekin 64, IX-B2
Karesi 58, 94
Kargandede 151, XX-B1, XXXII-B2
Kargı XXV-C1
Karin 158, XXVIII-A1, XXIX-A3
Karinabad (bk. Kannova)
Karınova/Karinabad (T.), Karnobad 72, 81, 99, X-B2, XXVI-B1
Karitena (T.), Karytaina (Yun.) XIV-A2, XXVI-B2
Karkar 122, XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Karlıeli (T.), Akarnania (Yun.) 102, 130, 197, XXVI-A2
Karlócza (bk. Karlovci)
Karlofça (bk. Karlovci)
Karlovac 43, 79, XXIX-A3
Karlovci (Sl.), Karlofça (T.), Karlócza (Mac.), Karlowitz (Alm.) XXIX-B3
Karlowitz (bk. Karlovci)
Karnobad (bk. Kannova)
Karpathos XIV-C3 (bk. Kerpe)
Karpenision XIV-A2
Karpuzlu XXV-A2
Kars [Dulkadır E.] (Kars-ı Zülkadriye) (bg. Kadirli) X-D3, XIII-D3, XVI-D3, XXV-C2
— S. XXV-C2
— [Doğu Anadolu'daki] 150, 163, 173, 183, XXI-C2, XXIII-B1, XXXI-B2, XXXII-B1
— E. XXIV, XXX-C2, XXXI-B2
Kartal 101, IX-A1, XIII-C2
Kartli 201, XXI-C2, XXIII-B1
Karya 53
Karystos 128, VIII-A2, X-B3, XIV-B2 (bk. Kızılhisar)
Karytaina 129, 130, 131, XIV-A2 (bk. Karitena)
Kaschau XXIX-C1
Kasım XXXIV-B1
Kasimov XXX-B1 (=Gorodets)
Kasos XIV-C3
Kasr-ı Şirin 163, XXXII-C2
Kassandra Yarımadası 101, XIII-B2
Kastamonu/Kastamoni (T.), Kastamone (Yun.) 49, 51, 54, 58, 59, 81, 85, 87, 88, 92, 96, 97, 118, 166, 196, VI-B1, VII-C1, VIII-D1, X-C2, XIII-C2, XVI-C2, XXV-B1
— S. X-CD2, XII-C1, XIII-C2, XXV-BC1
Kastoria 75, 106, X-A2 (bk. Kesriye)
Kastri 102, 131, XIII-B3, XIV-A3
Kastrimenon 130
Kastritsa 129, 130
Kaşgar III 46
Kaşira XXX-B1
Kat XXI-C2
Kataie 44

Katakolon 131
Katana XXXII-A3
Katīf 174, 184, 204, XXIII-C2, XXXIV-B1
Kātiyye 203 (= Katya)
Katlabukh 141, XVI-C2, XXIX-E3
Katrānī XXXII-A3
Katyā 203, XXXIV-A1, XXXV (=Katiyye)
— bölgesi XXXIV-A1, XXXV
Katyora 56
Kavala 73, 100, XIV-B1
Kavarna 113, XIII-B1, XXIX-E3
Kayrevan 156, XXI-A2, XXIII-A2, XXXVI-E1
Kayseri (T.), Kaeserea (Yun.), Kayseriye (Eski T.) 49, 50, 54, 55, 59, 63, 88, 92, 98, 121, 125, 149, 152, 153, 166, VI-C2, VII-C2, VIII-E2, X-D3, XII-D2, XIII-D2, XVI-D3, XX-B1, XXI-B2, XXIII-B2, XXV-C2, XXXII-A1
— S. XXV-C2
Kayseriye (bk. Kayseri)
Kaz Dağı (T.), İda D. (Yun.) XXV-A1
Kazan 47, 141, 143, 175, 176, XXI-C1, XXIII-B1, XXX-C1
— Hanlığı III, XXI-C1, XXX-C1
Kazaniye XXXII-C3
— S. XXXII-C3
Kea VIII-A2
Keçiborlu (T.), Sublaion (Yun.) 51, VIII-C2, XII-C2, XXV-B2
Keçivan XXXI-B3
Kedağra (bg. Vezirköprü) XXV-C1
Kefalonya 44, 102, 104, 130, 131, X-A3, XVI-A3
— Kontluğu XIII-A2
Kef, el- XXXVI-E1
Kefe (T.), Kaffa 44, 117, 142, 149, 176, 183, 192, 196, 199, XIII-D1, XVI-D2, XXI-B1, XXIII-B1, XXX-B2
— E. XXIV, XXX-B2, XXXI-A1
Kékkö XXIX-B2
Kelkit XXV-D1, XXXI-A3
Kemah 52, 89, 123, 150, 151, 152, VI-C1, X-D2, XII-D2, XVI-D3, XX-B1, XXI-C2, XXV-D1, XXXI-A3, XXXII-A1
Kemaliye (bk. Eğin)
Kemalpaşa 96 (bk. Nif)
Kemer [Ege'deki] VIII-B2, XXV-A1
— [Akdeniz'deki] VIII-C3
Kenyermezö 138, XVI-B2, XXIX-D3
Keos 105, XIV-B2 (=Zia)
Kerasus 56(bk. Giresun)
Kerbelā 163, XXXII-B3, XXXIV-B1
Kerç (T.), Bosporo (It.), 142, 176, XIII-D1, XVI-D2, XXI-B1, XXIII-B1, XXX-B2, XXXI-A1
Kerekü'ş-Şebek XXXII-A3
— S. XXXII-A3
Keresztes XXIX-C2 (bk. Haç Ovası)
Kerkük (T.), Kirkuk (A.) 151, 184, XX-C2, XXI-C2, XXIII-B2, XXXII-C2
Kerpe (T.), Karpathos (Yun.), Scarpanto (It.) XIV-C3
— Burnu XXV-B1
Kersun XXX-B2
Keskin 196
Kesriye (T.), Kastoria (Yun.) 106, X-A2, XXVI-A2
Kestel IX-B2
Keşan VIII-B1, X-B2
Keşişdağı (Eski T.), Uludağ (bg. T.), Olympus [ad Bithynia] 64, IX-A2
Keşmir III, XXI-D2
Kevele 120, XVI-C3
Kevkeban XXXIV-B2
Keysun 50, 51, VI-C2
Khalandritsa 103, XIV-A2
Khalkedon IX-A1 (bk. Kadıköy)
Khalki XIV-C3 (bk. Herke)
Khalkis 128, VIII-A2, X-A3, XIV-B2 (bk. Eğriboz)
Kharadros 50, VI-B2
Khariopolis 72, VIII-B1 (bk. Hayrabolu)
Khelai IX-B1 (bk. Şile)
Khelidromi 127
Kherson 142 (= Sivastopol)
Khertvisi XXXI-B2
Khiliodromia XIV-B1
Khimara 133, 189, XVI-A3 (bk. Himara)
Khios 81, VIII-B2, X-B3, XIII-B3, XIV-BC2, XVI-B3, XXI-B2 (bk. Sakız)
Khlomoutsi 130, XIV-A2 (bk. Holumiç)
Khonai 51, VI-A2 (bk. Honaz)
Khrysopolis VIII-A1, X-B2
Kıbns (T.), Cyprus XXIII-B2, XXIV, XXV-B3
— E. XXIV, XXV-B2,3 XXXII-A1,2
— S. XXV-B3
Kıbns 45, 56, 58, 84, 92, 125, 158, 171, 184, 188, 190, 196, XI, XIII-C3, XVI-C3, XX-A2, XXI-B2
Kıbnsçık XXV-B1

Kılkış (bk. Avrathisar)
Kıraçova XXVI-A1
Kıreli 121, 122, XVI-C3, XXV-B2
Kırım (T.), Crimea 47, 116, 119, 142, 143, 144, 149, 176, 184, 187, 189, 190, 191, 199, III, IV, XIII-CD1, XXIV, XXIX-E2, XXX-B2
— Hanlığı, XXI-BC1, XXX-B2, XXXI-AB1
Kırk Dilim Dağı XXV-C1
Kırka (T.), Krka (Sl.) 197, XXVIII-A1
Kırkağaç (T.), Khliara (Yun.) VIII-B2
Kırkkilise (bg. Kırklareli) 72, 197, X-B2, XXVI-B1
Kırklareli 72 (bk. Kırkkilise)
Kırşehir 53, 88, 92, 97, 98, VII-C2, VIII-D2, X-D2, XII-C2, XIII-C2, XVI-C3, XXV-C2
— S. XXV-BC2
Kıyıköy 72 (bk. Midye)
Kızı Kirman XXX-B2
Kızıl Adalar IX-A1
Kızıl Deniz 45, 152, 154, 155, 170, 203
Kızılırmak (T.) Halys (Yun.) 49, 50, 52, 54, 65, VI-BC1
Kızılağaç Yenicesi (T.), Elkhovo (Sl.) 71, X-B2, XXVI-B1
Kızılca XXXII-C2
— S. XXXII-C2
Kızılhisar (T.) Karystos (Yun.) XIV-B2, XXVI-B2
Kızılkaya XXV-B2
Kızkalesi 92 (bg. Korgos)
Kiev 141, 143, XVI-C1, XXI-B1, XXIII-B1, XXIX-E1, XXX-B1
Kiğı 121, XVI-D3, XX-B1, XXV-D2, XXXI-B3, XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Kili (T.), Kilia 138, 139, 140, 143, 176, XIII-C1, XVI-C2, XXI-B1, XIX-E3, XXX-B2
(bk. Kale-i Kili)
Kilidü'l-Bahr 127, XVI
Kilife XXIII-C2
Kilikya 44, 49, 52, 54, 89, 119, 120, 124, 125, 147, 152, 153,
Kilikya Ermeni Krallığı VI-C2, VII-C3, VIII-DE3
Kilis [Anadolu'daki] XXXII-A2
— [Bosna'daki] (T.) Klis (Sl.) S. 202, XXVIII-B1
Kilkis (bk. Avrathisar)
Kimolos 105, XIV-B3
Kinā XXXIV-A1
Kinnesrīn XXXII-A2
Kios 64, 65, IX-A2 (bk. Gemlik)
Kiprovac 166
Kiraz XXV-A2
Kirchberg XXIX-A2
Kirman 46, 148, XXI-C2
Kirmanşah XXXII-C2
Kirmasti (T.), Kremaste (Yun.) (bg. Mustafakemalpaşa) 66, VIII-B2, IX-A2, XXV-A1
Kis Sebes XXIX-C2
Kis-Komáróm XXIX-B2
Kisrevan XXXIII-A1
Kiveri XIV-A2
Kladanj XXVIII-C1
Kladuva XXIX-C3
Klagenfurt XVIII-A1, XXIX-A2
Klan XXIX-A3
Klarjeti 119, 200, XVI-D2, XXXI-B2
Klausenburg XXIX-D2 (bk. Cluj)
Klazomenae (bg. Urla) VI-A2
Klek XXVIII-B2
Klis 197 (bk. Kilis)
Klisura V. XV-B1,2
Ključ 135, XVI-A2, XXVIII-B1, XXIX-B3
Klobouk XXIX-B1
Klobuk 135, XVI-A2, XXVIII-B2
Klosterneuburg XXIX-A2
Klöch XXIX-A2
Knin 136, XVI-A2, XXVIII-B1, XXIX-A3
Kobelsdorf XXIX-A2
Kocacık (T.), Svetigrad (Sl.), 107
Kocaeli 64, 66, 180, IX-BC1
— S., XXV-AB1
Kocahisar (T.), Trikokkia (Yun.), 64
Koçhisar XXV-B1
Koïsa 199, XXX-C2, XXXI-D2
Kokussos (bk. Göksun)
Kolkhis 44
Kolomea XVI-B1, XXIX-D1, XXX-A2
Kolomna XXI-B1, XXIII-B1, XXX-B1
Koloneia VI-C1 (bk. Şebinkarahisar)
Kolosz XXIX-D2
Koloveiro 72
Komorn 163, XXIX-B2
Komotene 71 (bk. Gümülcine)
Koniç XXVI-A1
Koniçe XXVI-A2
Konjice (Sl.), Gonobitz (Yun.) XXIX-A2

Konstantin 156, XXI-A2, XXXVI-D1
Konstantinopolis 48, 53, 64, 73, 76, 77, 94, 100, 101, 113, VI-A1, VII-B1, VIII-C1, IX-A1, X-BC2, XI, XII-C2, XIII-C2 (bk. İstanbul)
Konya (T.), İkonion (Yun.) Iconium, 43, 49, 52, 58, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 92, 98, 119, 120, 122, 149, 150, 163, 165, 166, VII-B2, VIII-D3, X-C3, XII-C2, XIII-C3, XVI-C3, XX-A1, XXV-B2
— S. XXV-B2
Konya Ereğlisi (bk. Ereğli I)
Kopanica XXIX-B3
Koppány XXIX-B2
— S. XXIX-B2
Kopreinitz (Alm.), Koprivnica (Sl.) 138, XVI-A1, XVIII-B2, XXIX-B2
Koprivnica (bk. Kopreinitz)
Kopyczincz XXIX-D1
Korça XV-B2
Korfu 102, 104, 106, 130, 133, 163, 167, X-A2, XII-A, XIII-A2, XV-B3, XVI-A3, XXI-B2, XXIII-B1
Korgos/Kızkalesi (T.) Korykos (Yun.) 121, XII-C2, XIII-C3, XVI-C3
Korint 102, 104, 105, 129, 130, 131, VIII-A2, X-A3, XII-B2, XIII-B3, XIV-A2, XVI-B3 (bk. Korintos)
Korintos (Eski T.), Korint (Yun.) Kördüs (Yeni T.) XIV-A2, XXVI-B2
Korkuteli 59, 84 (bk. İstanoz)
Koron 82, 102, 103, 130, 131, X-A3, XII-B2, XIII-A3, XIV-A3, XVI-B3, XXVI-B2
Korykos 92, (bk. Korgos)
Kos 127, VIII-B3, XIII-B3, XIV-C3, XVI-B3 (bk. İstanköy)
Kosova (T.), Kosovo (Sl.) 61, 69, 76, 78, 79, 80, 94, 109, 110, 113, X-A2
Kosovo (bk. Kosova)
Kosovopolje 76, X-A2
Kostajnica XXVIII-B1, XXIX-A3
Kotaion 50, 51, VI-A1 (bk. Kütahya)
Koturçay XXXI-C3, XXXII-C1
— S. XXXII-C1
Kotyora (bk. Ordu)
Kovás XXIX-D2
Koyluca XXV-A1
Koyluhisar/Koyulhisar 97, 119, 122, XII-D2, XIII-D2, XVI-D3, XXV-C1, XXXI-A3 (= Koyunluhisar)
Koyunhisar (T.), Bapheus (Yun.) 64, IX-B1
Koyunluca (T.), Seriphos (Yun) XIV-B3
Koyunluhisar (bk. Koyluhisar)
Kozan 125 (bk. Sis)
Kozarac XXVIII-B1
Kozlov 142, 192, 199, XVI-C2, XXI-B1, XXIII-B1, XXX-B2 (= Eupatoria) (= Gözleve)
Kozmin 144
Köprüçay 84
Köprühisar IX-B2
Köprüköy XXXI-B3
Köprülü XXVI-B1
Köprüsu I. X-C3
Kördüs (bk. Korintos)
Körmend XXIX-B2
Kösedağ 52, VI-CI
Köstendil (T.), Velbužd (Sl.) 76, 197, X-A2, XXVI-B1
Köşk VIII-B2, XXV-A2
Köyceğiz VIII-B3
Köysancak XXXII-C2
— S. XXXII-C2
Krakow (Leh.) XXI-B1, XXIX-C1, XXX-A1
Krapina XVIII-B2
Krasnik D. 107, XV-B1
Krasznahorka XXIX-C1
Kratova (T.), Kratovo (Sl.) 76, 78, XXVI-B1
Kratovo X-A2 (bk. Kratova)
Krbava (Sl.) Corbavia (It.) XXVIII-A1
Kremaste (bk. Kirmasti)
Kreta 104, 167, XIII-B3, XIV-B3, XXI-B2, XXIII-B2 (bk. Girid)
Kreuzen 138, XVIII-B2
Kris XXIX-A3
Krka (bk. Kırka)
— I. XXVIII-AB1
Kroia (bk. Akçahisar)
Kronstadt 112, XIII-B1 (bk. Brasov)
Kroya 75, 80, 106, 108, 132, 133, X-A2, XIII-A2 (bk. Akçahisar)
Krupa XXVIII-AB1, XXIX-A3
Krupanj XXVIII-C1
Krupina XXIX-B2
Kruševac 109, 134, XIII-A1, XVI-B2 (bk. Alacahisar)
Ksanthi VIII-A1, X-B2 (bk. İskeçe)
Kuba XXXI-D2
Kuban 174, 176, 177, 199, 201, XXX-B2, XXXI-AB1

Kuds (A.), Kudüs (T.) (bk. Kudüs)
Kudüs 154, XX-A2, XXXII-A3, XXXIV-A2 (= Jerusalem)
— S. XXXII-A3
Kuka XXXVI-C1
Kuko XXI-A2
Kula 57, 83, 97, VII-A2, VIII-C2, X-B3, XXV-A2
Kulb XXXII-B1
Kulpa I. XVIII-B2, XXIX-A3
Kuluz (T.), Volos (Yun.), Volo (bk. Volos)
Kumanova X-A2
Kunaytira XXXII-A3
Kunfuda XXXIV-B2
Kunoviça Dağı 113
Kupa I. XXVIII-A1
Kupinovo 110, XIII-A1
Kupreš XXVIII-B1
Kurbağalı XXV-B1
Kurdlar Saray XXV-C1
Kuri 153, XX-B1
Kurna XXXII-C3
— S. XXXII-C3
Kursk XXI-B1, XXIII-B1, XXX-B1
Kurşunlu XXV-B1
Kuruçay XXV-D1, XXXI-A3
Kurveleş XV-AB3
Kuseyr [Mısır] XXI-B3, XXIII-B2, XXXIV-A1
— [Suriye] XXXII-A2
Kuş XXXIV-A1
Kuşadası VIII-B2
Kutaisi, Kutayis (T.) XXXI-B2
Kuteyfe XXXIII-B2
Kuzey Sporadlar 127, VIII-A2, X-AB2,3 XIII-B2, XIV-B2, XVI-B3
Kuzıçan XXV-D2, XXXI-B3, XXXII-B1 (= Pülümür)
Küçük Çekmece 77, X-B2
Küçük Ermenistan 44
Küçük Kaynarca 43
Küçük Niğbolu 79
Küküllövár XXIX-D2
Künye 200, XXV-D1, XXXI-B2 (= Gonya)
Kürdistan XXIII-B1, 2
Küre 97, XIII-C2, XXV-B1
Kütahya (T.), Kotaion (Yun.) 50, 51, 52, 53, 57, 64, 83, 92, 93, 96, 98, 119, 149, 162, 163, 166, VII-B2, VIII-C2, X-C2, XII-C2, XIII-C2, XVI-C3, XX-A1, XXI-B2, XXIII-B2, XXV-A1
— S. XXV-AB1,2
Kyme 96, XIII-B2
Kyparissia 130, XIV-A3
Kythera (bk. Çuhaadası)
Kythnos 105, XIV-B2 (= Thermia)
Kyzikos 64, VI-A1, VII-A1, VIII-B1 (bk. Erdek)

La Bastia 102
La Goulette (bk. Halku'l-Vâd)
Labbes XXI-A2, XXIII-A2
Labwa XXXIII-B1
Lâdik (T.) Laodikea (Yun.) [Karaman] XXV-B2
— [Sivas E.] XXV-C1
— [Denizli] (bk. Laodikea)
Ladyzhin XXIX-E1
Laghwat XXXVI-C2
Lagosta 108, XXVIII-B2
Lahc XXXIV-B2
Lahsa 184, XXIV (bk. el-Hasâ)
— E. XXXIV-B1
Lahtokasn N. XV-B3
Laibach 137, XVIII-B2 (= Ljubljana)
Lamia (bk. İzdin)
Lampron (bk. Namrun)
Lampsakos 64 (bk. Lâpseki)
Lamu 204, XXIII-C2
Laodikea [Laodicea ad Lycum] 50, 51, VI-A2 (bk. Lâdik)
Lâpseki (T.), Lampsakos (Yun.) 64, 105, XIII-B2, XXV-A1
Larende (bg. Karaman) 58, 85, 86, 92, 98, VI-B2, VII-C3, VIII-D3, X-C3, XII-C2, XIII-C3, XVI-C3, XXV-B2
Larisa/Larissa 81, 165, VIII-A1, X-A2, XIV-A1 (bk. Yenişehir)
Lazkiye (T.), Latakia XXXII-A2
Lecce 145, 146, XVI-A2
Leccun XXXII-A3
— S. XXXII-A3
Lefke (T.), Leukas (Yun.) (bg. Osmaneli) 54, 63, 64, VII-B1, VIII-C2, IX-B2, X-C2, XXV-B1
Lefkoşe XXV-B3
Lehistan (T.), Polonya XXIV
Leitsch XVIII-A2
Lemberg XVIII-B1
Lemnos VIII-B2, X-B2, XIII-B2, XIV-B1 (bk. Limni)
Leondari 82, 103, 129, 130, X-A3, XIII-A3, XIV-A3 (= Veligosti)

Lepanto 104, 106, 131, X-A3, XII-B2, XIII-A2, 3, XIV-A2, XVI-B3 (bk. İnebahtı)
Lerin (bk. Filôrina)
Leros VIII-B3, XIV-C3 (bk. İleros)
Lesbos VIII-B2, X-B2,3, XIII-B2, XIV-C1 (bk. Midilli)
Lesina 108, XXVIII-B2
Leskofça XXVI-B1
Leş XVI-B2 (bk. Alessio)
Leukas 102, 130, IX-B2 (bk. Lefke), (bk. Aya Mavra)
Leuktron 129, XIV-A3
Léva XXIX-B2
Liaparia 189
Libya 154
Lichtenwald XVIII-B2
Lika I. XXVIII-A1, XXIX-A3
Likhi D. XXXI-BC2
Likya 44, 49, 54
Lilienfeld XXIX-A2
Limni (T.), Lemnos (Yun.) 76, 78, 101, 105, 127, 128, XIV-B1, XVI-B3
Linz XXIX-A2
Lippa XXIX-C3
— S. XXIX-C3
Listrina 130, XIV-A2
Līt XXXIV-B2
Litānī I. XXXIII-A2
Litvanya 142, 144, 158, 190, 199, XII-C1, XVI-BC1, XXI-B1 (bk. Polonya-Litvanya)
Livadia 102, 104, VIII-A2, X-A3, XIV-A2 (bk. Livadya)
Livadya (T.), Livadia (Yun.)XIV-A2, XXVI-B2
Livny XXX-B1
Ljubetz XXX-B1
Ljubinje XXVIII-C2
Ljubljana (bk. Laibach)
Ljubuški XXVIII-B2
Lofça XXVI-B1
Loka XVIII-A2
Lopadion 64, 66, IX-A2 (bk. Ulubad)
Lori 186, 201, XXXI-C2
Loznica IX-A1
Lösenstein XXIX-A2
Lublin XXIX-C1, XXX-A1
Luck XXX-A1
Lugos XXIX-C3
Luheyye XXXIV-B2
Lula 120 (bk. Hısnu's-Sakalibe)
Lulon 120, XVI-D3 (bk. Hısnu's-Sakalibe)
Lūristān 202, XXIII-C2, XXXII-C3
Lüblüce 64, IX-A2
Lübnan 154, 166, 188, 189, 202, XXXIII
— D. 154, XX-AB2, XXIII-B2, XXXIII-B1 (= Sultānu'l-Berr)
Lüleburgaz (T.), Arkadiopolis (Yun.) 67, 71, X-B2
Lüttenberg XVIII-B1, XXIX-A2
Lvov XVI-B1, XXIX-D1, XXX-A1

Ma'ān XXI-B2, XXIII-B2, XXXII-A3, XXXIV-A1
Ma'arretu'n-Nu'mān XXXII-A2
— S. XXXII-A2
Macaristan 43, 44, 79, 109, 112, 138, 163, 164, 167, 177, 188, 190, X-A1, XI, XII-AB1, XIII-AB1, XVI-AB1, XVIII-B1, XIX, XXI-B1, XXIV
Maçin XXIX-E3
Magnesia 53 (bk. Manisa)
Magosa/Mağusa (T.), Famagusta 125, XXV-B3
Mahas XXXIV-A2
Mahmūdābād XXXI-D3
Mahmudiye XXXI-C3, XXXII-B1 (=Hoşab)
Mahov 79, X-A1
Maina (= Mainote) 103, 129, 131, XIV-A3
Majdan XXVIII-B1
Makarska 136, XXVIII-B2
Makedonya 43, 44, 70, 71, 73, 74, 75, 78, 81, 100, 129, 132, 134
Makhramion (bk. Assos)
Makri 121 (bk. Meğri)
Makronesi XIV-B2
Mākū XXXI-C3, XXXII-C1
Malatya (T.), Melitene (Yun.) 49, 50, 51, 89, 124, 125, 152, 153, VI-C2, VIII-E2, X-D3, XIII-D3, XVI-D3, XX-A1, XXV-D2, XXXI-A3, XXXII-A1
— S. XXV-CD2
Malâzgird (T.), Manzikert 48, XXXI-B3, XXXII-B1
Malindi XXIII-C2
Malkara 67, XVI-B2 (bk. Mığalkara)
Malta 171, XXI-A2, XXIII-A2
Maltepe (T.), Pelekanon (Yun.) 65, IX-A1
Malva III 47
Mamahatun XXV-D1, XXXI-B3
Mamistra VI-C2 (bk. Misis)
Manastır (T.), Monastir/Bitola (Sl.) 74, 163, X-A2, XXVI-A1

Manavgat I. 84
Manavgat 58, 120, VIII-C3, X-C3, XVI-C3
Mandalyat VII-A3
Manisa (T.), Magnesia (Yun.) 53, 59, VII-A2, VIII-B2, XXV-A2
Mansūriyye [Mezopotamya] XXXII-C3
— S. XXXII-C3
— [Mısır]XXXV
Mantinea XIV-A2
Manyas VIII-B2
Manzikert VI-D1 (bk. Malâzgird)
Mar'aş (bk. Maraş)
Maraba XXXIV-B2
Marand XXXI-C3, XXXII-C1
Maraş (T.), Mar'aş (A.), Germanikea (Yun.) 50, 51, 89, 181, 184, 196, VI-C2, X-D3, XIII-D3, XVI-D3, XXV-C2, XXXII-A1
Marczali XXIX-B2
Mardin 151, XX-B1, XXI-C2, XXXII-B2
Mārib XXXIV-B2
Maribor XVIII-B1, XXIX-A2
Maritsa 71, X-B2 (bk. Meriç)
Marivan XXXII-C2
— S. XXXII-C2
Marmara VIII-B2, XXV-A2
— Adası 101, VIII-B1, XXV-A1
— Denizi (T.) Propontis 44, 54, 64, 65, 72, 77, 83, 96, 100, IX-A1
— Ereğlisi (bk. Ereğli II)
Marmaris VIII-B3
Maronea 73, X-B2
Maros 138, XVI-B1,2, XXIX-CD2,3
Maros Vásárhely XXIX-D2
Marten 139, XVI-B2, XXIX-D3
Mártonos XXIX-C3
Maskara XXXVI-B1
Massava 203, XXI-C3, XXIII-C1, XXXIV-B2
Mati I. XV-A1
Matia D. 106, 107, 108, XV-B2
Matrida 142, XIII-D1, XVI-D2
Maveraünnehir 150
Mazagran XXXVI-B1
Mazahilit 123
Mazaraki XV-B3
Mazgird XXXII-B1
Mazuna XXXVI-B1
Meander 50 (bk. Menderes)
Mecedu'l-Bab XXXVI-E1
Mecenkerd 191, XXXI-B3 (= Micingird)
Mecerda I. XXXVI-E1
Mecidözü XXV-C1
Medea 157, XXXVI-C1
Mediana XXXVI-D1
Medias 112, XIII-B1, XXIX-D2
Medine 125, 155, 170, 183, XXI-C3, XXIII-B2, XXXIV-B1
Medīnetu'l-Feyyūm XXXV
Medzhibozh XXIX-E1
Meğri (Eski T.), Makri (Yun.) (bg. Fethiye) XVI-C3
Mehdiyye XXI-A2, XXXVI-E1
Mekke 125, 155, 170, 181, 183, 189, XXI-C3, XXIII-B2, XXXIV-B2
Melangeia 63, IX-C2 (bk. Karacahisar)
Meleda XXVIII-B2
Melilla 157, XXI-A2, XXXVI-A1
Melitene 51 (bk. Malatya)
Melkhtitsa 113
Melos 105, VIII-A3, XIV-B3
Melrir, Şutt XXXVI-D2
Memlukler VIII-E3, X-D3, XI, XII-D2, XIII-CD3, XIX
Menavişe/Menekşe (T.), Monemvasia (bk. Monemvasia)
Menbic XXXII-A2
— S. XXXII-A2
Mendehorya XXV-A1
Mendelī XXXII-C3
Menderes 50, 52, 53, 55, 56, 57, 58, VI-A2
Menekşe (bk. Monemvasia)
Menemen VIII-B2, XXV-A2
Menfelūt 203, XXXIV-A1
Menkup (T.), Theodoros 119, 142, 192, XIII-C1, XVI-C2, XXX-B2
Menlik XXVI-B1
Menteşe 53, 85, 86, 94, 166, VII-A3, VIII-BC3, X-BC3, XII-BC2, XIII-BC3
— S. XVI-C3, XXV-A2
Menūfiyye 203, XXXV
Merc-i Dabık 153, XX-B1, XXXII-A2
Merga XXXII-C2
Meriç (T.) Ebros (Yun), Maritsa (Sl.) 69, 71, 72, 73, 74, 99, X-B2
Mersu'l-Kebîr 157, XXXVI-B1
Merv 148, 150, XXI-D2
Merzifon (T.) Phazemon (Yun.) 56, 88, 166, VIII-E1, X-D2, XXV-C1

Mesavlion 94
Mesembria 72, X-B2, XII-B1, XIII-B1 (bk. Misivri)
Messenia 129
Meşgara XXXIII-A2
Methone (bk. Modon)
Methymna XIV-C1 (bk. Molova)
Metkovic XXVIII-B2
Metn XXXIII-A2
Mevsil (A.), Musul (T.), Mosul (bk. Musul)
Meyyāfārikīn (bk. Miyafarkın)
Mezistre (T.), Mistra XIV-A3, XXVI-B2
Mezopotamya 44, 46, 201
Mezö-Keresztes (bk. Keresztes)
Mığalkara (eski T.), Malkara (T.) XXVI-B1
Mısır (T.), Misr (A.), Egypt 45, 47, 89, 118, 121, 124, 125, 147, 152, 153, 154, 155, 159, 164, 165, 166, 169, 184, 188, 189, 192, 203, XXI-B2, XXIII-B2, XXIV, XXXIV-A1, XXXV
Micingird 191 (bk. Mecenkerd)
Midilli (T.), Mitylene (Yun.), kent 74, 105, 115, 127, 128, 157, 196, 197, XVI-B3, XXVI-B2
— (T.), Lesbos (klasik Yun.), Mitylene (yeni Yun.), ada, XIV-C1, XVI-B3, XXV-A1
— S. XXVI-B2
Midye 72 (bg. Kıyıköy) X-B2
Mihaliç (T.), Miletopolis (Yun.), (bg. Karacabey) 66, 92, VII-B2, IX-A2, XXV-A1
Mikuliñce XXIX-D1
Mila XXXVI-D1
Milano 145, XI, XXI-A1, XXIII-A1
Milâs (T.), Mylassa (Yun.) VII-A3, VIII-B3, X-B3, XII-B2, XXV-A2
Milcov I. 140
Miletopolis IX-A2 (bk. Mihaliç)
Miletos 56, 58 (bk. Balat)
Miliana 157, XXXVI-C1
Mingrelia 185, 188, 200, XXIII-B1, XXX-C2, XXXI-B2
Minye XXXIV-A1
Miran XXXII-B2
Mirdita XV-AB1,2
Misinli 67, 71, X-B2
Misis, Mamistra, (bg. Yakapınar) XXV-C2
Misivri (T.), Mesembria (Yun.) 72, 77, 101, 126, XVI-C2, XXXVI-B1
Mistra 68, 77, 82, 102, 103, 127, 130, 131, X-A3, XIII-B3, XIV-A3, XVI-B3 (bk. Mezistre)
— Bölgesi VIII-A2,3, XII-B2
Misya 53
Misyāf XXXII-A2
Mişar 153, XX-B1
Mitrovica (Sl.), Mitrowitz (Alm.) 79,135, 138, X-A1, XVI-B2, XXIX-B3
Mitrowitz (bk. Mitrovica)
Mitylene (kent) XIV-C1
— (ada) (bk. Lesbos)(bk. Midilli)
Miyafarkın (T.), Meyyāfārikīn (A.) (bg. Silvan) 151, XX-B1, XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Miyāne XXXII-C2
Modon 82, 102, 103, 130, 131, X-A3, XII-B2, XIII-A3, XIV-A3, XVI-B3 (bk. Moton)
Modrene 64, IX-C2 (bk. Mudurnu)
Modruš 138, XVI-A2, XXXIX-A3
Mogadişu 204, XXIII-C1
Moğolistan 45, 46
Mohács S. XXIX-B3
Mohács (Mac.) Mohaç (T.) XXI-B1, XXIX-B3
Mohaç 162, 163, 164, 167 (bk. Mohács)
Mokrea 107, 132, XV-B2
Mokshany XXX-C1
Moldavya 115, 139, 141, 144, 158, 163, 187, 189, 192, X-B1, XII-B1, XIII-BC1, XVI-C1, XIX, XXI-B1, XXIII-B1, XXIX-DE2, XXX-AB2 (bk. Boğdan)
Molodi XXI-B1, XXIII-B1
Molova (T.), Methymna (Yun.) XXVI-B2
Mombasa 171, 204, XXIII-C2
Monastir [Tunus'taki] 74, XXI-A2, XXXVI-E1
— [Makedonya'daki] (bk. Manastır)
Moncastro 112 (bk. Akkirman)
Monemvasia 82, 126, 130, 131, 167, VIII-A3, X-A, XIV-A3, XVI-B3 (bk. Menavişe)
Montenegro XVI-A2, XXI-B2, XXVIII-C2 (bk. Karadağ)
Montpreis XVIII-B2
Mór XXIX-B2
Mora (T.), Morea, Peloponnesos 44, 77, 82, 101, 102, 103, 104, 115, 129, 131, 165, 186, 197, XIII-AB3
— S. XXVI-B2
Morača I. XV-A1
Morava 99, 109
Moravia 169
Moritanya 45

Moskova (T.), Moscow, Muscovy, Moskva 47, 142, 144, 159, 176, 187, XIX, XXIV, XXI-B1, XXIII-B1, XXX-B1
Mostaganem 157, XXXVI-B1
Mostar XXVI-A1, XXVIII-B2
Mostenitsa 103
Moton (T.), Methone (Yun.), Modon XIV-A3, XXVI-B2
Möttling 93, 112, 137, XII-A1, XIII-A1, XVI-A1, XVIII-B2, XXIX-A3
Mtskheta XXXI-C2
Mudanya IX-A2, XXV-A1
Mudoniç (T.), Boudonitsa (Orta Yun.), Thermopylae XIV-A2, XXVI-B2
Mudurnu (T.), Modrene (Yun.) 52, 57, 64, 66, 67, VII-B1, VIII-C2, IX-C2, X-C2, XXV-B1
Mugal İmparatorluğu (= Babürlüler) IV, XXI-D2
Muganlı XXXI-C2
Mughān XXXI-D3
Muğla VII-A3, VIII-B3, X-B3, XXV-A2
Muha XXI-C3, XXIII-C1, XXXIV-B2
Mukallā XXXIV-B2
Muluia I. 204, XXXVI-A2
Munkácz XXIX-C2
Munya XXXII-A3
Mur I. XVIII-B1
Murány XXIX-C1
Murom XXX-B1
Muscovy XXI-BC1 (bk. Moskova)
Muskat 174, 204, XXI-D2, XXIII-C2, XXXIV-C1
Musul 151, 184, 202, XX-C1, XXI-C2, XXIII-B2, XXXII-B2
— E. XXIV, XXXII-B2
— S. XXXII-B2
Muş 163, XXXI-B3, XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Mut 120, 121, XVI-C3, XXV-B2
Mutnik XXIX-A3
Muzaia XXXVI-C1
Muzakiye N. XV-A2
Muzayrib XXXII-A3, XXXIII-B3
Mürted Ova XXV-B1
Mürted XIV-B2
Mykonos 104, XIII-B3, XIV-B2
Mylassa (bk. Milâs)
Myriokephalon (Yun.), Çardak (T.) 50, VI-B2

Nabk XXXII-A2, XXXIII-B1
Nāblus XXXII-A3
— S. XXXII-A3
Nadin XXVIII-A1, XXIX-A3
Nadir Derbend 75
Nádudvár XXIX-C2
Naglazinze 79
Nagy Olosz (Mac.), Francovilla X-A1
Nagy-Banya XXIX-D2
Nagy-Kálló XXIX-C2
Nagylak XXIX-C3
Nagy-Olosz 79
Nagyvárad (bk. Várad)
Nahçıvan 148, 163, 173, 186, 201, XXXI-C3, XXXII-C1
Nakhiduri XXXI-C2
Naksos 68, 105, 127, 188, 189, VIII-A3, X-B3, XII-B2, XIII-B3, XIV-B3, XVI-B3 (bk. Nakşa)
— Dukalığı VIII-A3, X-B3, XIV-B3
Nakşa (T.), Naksos (Yun.) XIV-B3
Namfio (It.) Anaphe (Yun.) XIV-C3
Namrun 125, XVI-D3 (=Lampron)
Napoli 102, 121, 126, 131, 145, 146, 167 VIII-A2, X-A3, XIII-B3, XIV-A2, XVI-B3 (bk. Anabolu)
Napoli Krallığı XVI-A2, XIX, XXI-AB2, XXIII-A1
Narda (T.), Arta (Yun.) XXVI-A2
Narenta I. 136, XXVIII-BC1, 2
Narman XXXI-B3
Našice XXIX-B3
Nāsira (A.) XXXIII-A3 (= Nazareth)
Naupactus (bk. İnebahtı)
Nauplia 131 (bk. Anabolu, Napoli)
Nausa 105
Navarino 103, 131, XIII-A3, XIV-A2 (bk. Anavarin)
Navarrase 102
Nazareth (bk. Nāsira)
Nazilli 57, VII-A2, VIII-B2, XXV-A2
Neapolis XIV-A3 (= Vatika)
Nebatiyye XXXIII-A2
Necd 155, 175, XXXIV-B1
Necef XXXII-C3, XXXIV-B1
Necrān XXXIV-B2
Nedeljanec 138
Nefta XXXVI-D2
Negroponte 81, 102, VII-A2, X-AB3, XIII-B2, 3, XIV-AB2 (bk. Eğriboz)
Nehru'l-Kelb XXXIII-A2
Nemçe (T.) (Sl. Nemec), Avusturya İmparatorluğu XXIV

Nemea 129, XIV-A2
Nemirov XXIX-E1
Nenhausel 186
Neokaesarea VI-C1 (bk. Niksar)
Neokastron 129
Neopatras 82, X-A3, XIV-A2 (bk. Badracık)
Neugrad (bk. Nógrád)
Neuhaus XXIX-A2
Neuhäusel XXIX-B2 (bk. Uyvar)
Neumarkt XVIII-B1
Neu-Zerin XXIX-B2
Nevesinje, Nevesin (T.) XXVIII-C2
Nevrokop XXVI-B1
Nif (T.), Nymphaion (Yun.) (bg. Kemalpaşa) 56, 59, 96, VII-A2, VIII-B2, XIII-B3
Niğbolu (T.), Nikopolis (Yun.) 69, 75, 77, 78, 79, 80, 82, 88, 96, 100, 111, 112, 113, 138, 197, XIII-B1, XVI-B2, XXVI-B1, XXIX-D3
— S. XXVI-B1
Niğde (T.), Tyana (Yun.) 51, 59, 86, 98, VI-B2, VII-C3, VIII-D3, X-D3, XIII-C3, XVI-D3, XX-A1, XXV-C2, XXXII-A1
— S. XXV-C2
Nihāvend XXXII-C2
Nikaea 62, 66, VI-A1, VII-B1, VIII-C2, IX-B2 (bk. İznik)
Niketiatos 66 (bk. Eskihisar)
Nikolsburg XXIX-B1
Nikomedia 64, VI-A1, VII-B1, VIII-C1, IX-B1 (bk. İzmid)
Nikonia 51 (bk. Çorum)
Nikopolis 69, 75, 77, 78, X-B1, XXIX-D3 (bk. Niğbolu)
Niksar (T.), Neokaesarea (Yun.) 88, 92, 95, 122, VI-C1, VIII-E2, X-D2, XII-D2, XVI-D3, XX-B1, XXV-C1
Nil 152, 154, 155, 203
Nil Deltası XXXIV-A1, XXXV
Nio 105, XIV-B3 (bk. İne)
Nisava I. 99
Nisyros VIII-B3, XIV-C3 (bk. İncirli)
Niş (T.), Niš (Sl.) 69, 75, 94, 99, 100, 109, 113, 134, 162, X-A1, XII-B1, XIII-B1, XVI-B2, XXVI-B1
Nizhni Novgorod XXX-C1
Njegus 107
Nogeric 197
Nógrád (Mac.), Novigrad (T.), Neugrad (Alm.) 169, 198, XXIX-B2
— S. XXIX-B2
Nona 137, XVI-A2, XXVIII-A1
Nova XXVI-A1 (bk. Hersek-nova)
Novabırda (T.), Novo Brdo (Sl.) XVI-B2, XXVI-A1
Novgorod-Seversk XXI-B1, XXIII-B1, XXX-B1
Novigrad [Bosna] XXVIII-A1, XXIX-A3
— [Slovenya] XXIX-B3
— [Macaristan] (bk. Nógrád)
Novo Brdo 110, 134 (bk. Novabırda)
Novo Mesto (Sl.) Rudolphswerth (Alm.) 112
Nubye 175
Nuha XXXI-C2 (= Şeki)
Nusaybin 151, XX-B1, XXXII-B2
— S. XXXII-B2
Nyiregyháza XXIX-C2
Nyitra XXIX-B2
— I. XXIX-B1
Nymphaion 56 (bk. Nif)
Nyssa 53, VII-A2 (bk. Sultanhisar)

Ober-Drau Tal 137, XVIII-A1
Ober-Laibach XVIII-A2
Obertin XXIX-D1
Obrovác XXVIII-A1
Obrovácz XXIX-B3
Oczakow 199, XXI-B1, XXIII-B1, XXX-B2 (bk. Özü)
Odayev XXX-B1
Ofen 163, XXIX-B2 (bk. Budin)
— S. XXIX-B2
Ogras 80, 81
Ohri (T.) Ohrida (Sl.) 74, 95, 106, 197, X-A2, XIII-A2, XV-B2, XXVI-A1
— S. XXVI-A1
Ohri Gölü 107
Ohrida (bk. Ohri)
Oka I. 142
Okhrida 74 (bk. Ohri)
Olimos XXV-B3
Olmütz XXIX-B1
Olofça XXVI-A1
Olovo XXVIII-C1
Olt I. 111, XXIX-D3
Oltenia 111
Olti XXXI-B3
Olympus D. IX-A2 (bk. Keşişdağı)
Oniki Adalar 55
Ónod XXIX-C2

Opatow 144
Opatów XVI-B1, XXIX-C1
Oradea (bk. Várad)
Oran 157, XXI-A2, XXIII-A2, XXXVI-B1 (bk. Vahrān)
Orchei XXIX-E2
Ordu (T.), Kotyora (Yun.) 56, 88, VIII-E1, X-D2, XXV-C1, XXXI-A2
Ordubād XXXI-C3, XXXII-C1
Orel XXX-B1
Oreos 128, XIV-A2
Orhaneli 64, IX-A2 (bk. Edrenos)
Orkapı XXX-B2 (=Perekop)
Oronin XXIX-D1
Orontes I. (bk. Asī)
Oropos 104, XIV-B2
Orsova 113, 138, 167, 198, X-A1, XVI-B2, XXI-B2, XXIX-C3
Ortahisar 120
Ortakçı XXV-A2
Osijek (bk. Eszék)
Osimo 146, XVI-A2
Oskol XXX-B1
Osmancık 51, 86, 87, 88, VI-C1, VII-C1, VIII-D1, X-D2, XXV-C1
Osmaneli 54, 64 (bk. Lefke)
Osora Banatı 109, 134
Osora 135, XIII-A1
Ossiach Gl. XVIII-A1
Ostrog XXX-A1
Ostrovac XXVIII-A1
Ostrovica 135 (bk. Sivricehisar)
Ostrožac XXIX-A3
Osum I. XV-AB2
Otlukbeli 123, 145, XVI-D3, XXV-D1, XXXI-B3
Otonete 107
Otranto 116, 145, 146, XVI-A3
Ozora XXIX-B2

Ösek (T.), Eszék (Mac.), Osijek (Sl.), Esseg (Alm.) (bk. Eszék)
Özü (T.) 184 (bk. Oczakow)

Pago XXVIII-A1
Paksos XV-B3
Palaiomoukhli 129, XIV-A2
Palamut XXV-A2
Palatia (bk. Balat)
Palmyra 175, XXXII-A2 (bk. Tedmur)
Palota XXIX-B2
Palu 151, XX-B1, XXV-D2, XXXI-B3, XXXII-B1
Pamfilya 44
Pamukkale (bk. Hierapolis)
Pamukova 64 (bk. Akhisar)
Panagyurishte 113
Panaia 128 (= Pyrha)
Panasion 51 VI-A2 (bk. Banaz)
Panaskirt XXXI-B2
Panidos 67, 76, 77, 100, VIII-B1, X-B2, XII-B2
Pankota XXIX-C2
Panormos (bk. Bandırma)
Pápa XXIX-B2
Papalığa Bağlı Devletler XI, XVI-A2, XIX, XXI-A2, XXIII-A1
Papas Br. XIV-A2
Paflagonya 66
Para (T.), Paros (Yun.) XIV-B3 (bk. Paros)
Paraul Alb 140 (=Valea Alba)
Parenthos 126
Parga 102, 106, 126, 131, XIII-A2, XV-B3, XVI-B3
Párkány XXIX-B2
Parlais (bk. Barla)
Paros 105, VIII-A3, X-B3, XIV-B3 (bk. Para)
Partzaperd 125, XVI-D3
Pasarofça (bk. Pŏzarevac)
Pasin (T.), Basiani 150, 200, XX-B1
— D. XXXI-B3
Pastrovecchio 106
Patara VI-A2
Patmos VIII-B3, XIV-C2 (bk. Batmos)
Patras 102, 103, 129, 130, 131, X-A3, XIII-A3, XIV-A2, XVI-B3, XXI-B2 (bk. Balyabadra)
Pavlo Kurtik V. XV-AB2
Payas 152, X-D3, XX-B1, XXV-C2, XXXII-A2
Paypert (bk. Bayburd)
Pazanike 129
Pazarcık [Alanya S.] XXV-B2
— [Maraş S.] XXV-C2, XXXII-A2
Pazarköy [bg. Orhangazi] XXV-A1
— [Çanakkale] XXV-A1
Péc 135, 163, XVI-B2 (bk. İpek)
Pécs (Mac.) Fünfkirchen (Alm.) XXIX-B3
— S. XXIX-B3
Peçin VIII-B3
Pelekanon 65, IX-A1 (bk. Maltepe)
Peloponnesos 77 (bk. Mora)

Pella 71, 75, (bk. Vardar Yenicesi)
Pellene VIII-A1
Pemba XXIII-C2
Pendik 101, IX-B1
Penek XXXI-B3
Penianiş XXXI-C3, XXXII-B1
Penon d'Argel 157
Peñon de Velez XXI-A2, XXXVI-A1
Perchtoldsdorf XXIX-A2
Perekop 143, XVI-C2, XXI-B1, XXIII-B1, XXX-B2 (= Orkapı)
Pergamum 58, VI-A1 (bk. Bergama)
Persia (bk. İran)
Pertegrek 200, XXXI-B2
Pertek 191, XXV-D2, XXXI-A3, XXXII-A1
Perušic XXVIII-A1
Pesaro 146, XVI-A2
Pest, Peşte (T.) 163, XXI-B1, XXIII-B1, XXIX-B2
Peşte (bk. Pest)
Petervaradin 162 (bk. Peterwardein)
Peterwardein X-A1 (bk. Petrovaradin) (= Petervaradin)
Petra 44
Petralha XV-B2
Petrella 106, XV-A2
Petrinja XXIX-A3
Petronion 96 (bk. Bodrum)
Petrovac XXVIII-B1
Petrovaradin (Sl.), Peterwardein (Alm.), Petervaradin (T.), XXI-B1, XXIX-B3
Petta XXIII-C2
Pettau 79, 163, XVIII-B1
Phanari [Epir'deki] 102, 106, XIII-A2, XV-B3
— [Tesalya'daki] XIV-A1 (bk. Fener)
Pharsala 82, X-A2, XIV-A1 (bk. Çatalca)
Phasis I. 118 (bk. Faş)
Phazemon 56 (bk. Merzifon)
Pheneus Gölü 130, XIV-A2
Pherrai VIII-B1 (bk. Ferecik)
Philadelphia 53, 57, 66, 77, VI-A2, VII-A2, VIII-B2, X-B2 (bk. Alaşehir)
Philippopolis 71, VIII-B1, X-B2 (bk. Filibe)
Philokrene 65, IX-B1 (bk. Tavşancıl)
Philomelion 51, VI-B2 (bk. Akşehir)
Phlious 129, 130, XIV-A2
Phocaea = Eski-Foça 59, VI-A1, VII-A2, VIII-B2, X-B3, XIV-C2
—, Yeni-Foça XIV-C2 (bk. Foça)
Phurni XIV-C2
Pınarhisar 71, 72, X-B2
Pırnaz VIII-C3
Pianosa 146
Piatra-Neamt XXIX-D2
Pirepolye (T.), Prijepolje (Sl.) XXVI-A1
Piriştina (T.), Prîština (Sl.) XXVI-A1
Pirlepe (T.), Prilep (Sl.) 73, 74, X-A2, XXVI-A1
Pirot 76, X-A1 (bk. Şehirköy)
Pirzerin (T.), Prizren (Sl.), Vulpiani 197, XVI-B2, XXVI-A1
— S. XXVI-A1
Piskopi (T.), Telos (Yun.) XIV-C3
Piteşti XXIX-D3
Planina XVIII-A2
Platamon XIV-A1
Platana XXV-D1
Platea 129
Pljevlja XXVIII-C2
Ploeşti XXIX-D3
Plošnik 75, X-A1
Plovdiv (bk. Filibe)
Počiteli (Sl.), Poçtel (T.) 136, XVI-A2, XXVIII-B2
Podgorač XXIX-B3
Podgorica XIII-A1, XV-A1, XVI-A2, XXVIII-C2 (bk. Podgoriçe)
Podgoriçe (T.), Podgorica (Sl.) XXVI-A1 (bk. Podgorica)
Podhajce XXIX-D1
Podima (bg. Yalıköy) 72, X-B2
Podolya 182, 186
Podraznica XXIX-B3
Poimanenon VI-A1
Pojega (T.), Posega (Mac.), Požega (Sl.) S. 79, 138, 158, 163, XXVIII-BC1
Pokucie 141, 144, XVI-B1, XXIX-D2
Pola XVIII-A2
Polinos XIV-B3
Polonya 44, 144, 158, 192, 199, XVI-B1, XXI-B1, XXIII-B1, XXIX-CD1 (bk. Lehistan)
— Litvanya XI, XIX, XXX-AB1, 2 (bk. Litvanya)
Polybotos 51, VI-B2 (bk. Bolvadin)
Polydorion (bk. Burdur)
Polykandros 105, VIII-A3, XIV-B3
Pomorzany XXIX-D1
Pontikokastron (Yun.), Belvedere (It.) 131
Pontus 44
Popelnya XXIX-E1

Popovopolje XXVIII-BC2
Porsukçay IX-C2
Portekiz XXI-A1, XXIII-A1
Porto Farina XXXVI-E1
Posega (bk. Požega)
Poti 185, XXXI-B2 (bk. Faş)
Pottenstein XXIX-A2
Požarevac (Sl.), Pasarofça (T.) XXIX-C3
Požega XVI-A2, XXVIII-B1, XXIX-B3
(bk. Pojega)
Pozantı VI-B2
Pozrednica 136
Pozsezsena 138, XXIX-C3 (Báziás)
Pravadi 75, 108, X-B1, XXVI-B1 (= Provadia)
Predil G. XVIII-A1
Premedi XXVI-A2
Pressburg XXIX-B2
Preveze 167, 170, XIII-A2
Priştina X-A2, XVI-B2 (bk. Piriştina)
Priboj XXVIII-C1 (bk. Priboy/Pripoy)
Priene 53
Prijepolje XXVIII-C2 (bk. Pirepolye)
Prilep 73, 74 (bk. Pirlepe)
Primorje di Stagno 108
Priştine 79, 109, 134
Prizren 73, 106, 134, X-A2, XV-B1 (bk. Pirzerin)
Prokoplje 75
Propontis 64, VIII-BC1, IX-A1 (bk. Marmara
Denizi)
Prousa IX-2 (bk. Bursa)
Provadia 75 (= Pravadi)
Prozor XXVIII-B1
Prut I. XVI-BC1
Pryene VII-A2, VIII-B2 (bk. Samsun)
Przeworsk 144, XVI-B1, XXIX-C1
Psara 105, 127, 128, VIII-B2, XIV-B2, XVI-B3
Pteleon 82, 102, 104, 128, 131, VIII-A2, X-A3,
XIII-B2, XIV-A2, XVI-B3
Puka XV-B1
Puşt-i Küh 202, XXXII-C3
Putna I. 140, XVI-BC2, XXIX-E3
Putnok XXIX-C2
Pülümür (bk. Kuziçan)
Pydna 79 (bk. Çitroz)
Pyrgion 53 (bk. Birgi)
Pyrgos (bk. Burgas)
Pyrrha (=Panaia) 128
Raab I. XXIX-B2
Raab XXIX-B2 (bk. Yanık)
Raban 51
Rabensburg XXIX-B1
Rača XXIX-B3
Racova 140
Rada XXXIV-B2
Radkersburg 112, XIII-A1, XVIII-B1, XXIX-A2
Radomir XXVI-B1
Ragusa 44, 73, 106, 108, 126, 188, 189, 190,
X-A2, XI, XII-A1, XIII-A1, XVI-A2, XXI-B2,
XXIV, XXVIII-C2 (bk. Dubrovnik)
Rahova 138, 139, XVI-B2, XXIX-D3
Rahoviç S. XXVIII-AB1
Rajputana XXI-D2
Rakka 52, 151, 184, 202, VI-C2, XX-B2, XXI-C2,
XXXII-A2
— E. XXV-D2, 3, XXXII-AB2
— S. XXXII-A2
Rakovica XXVIII-A1
Râmnicu-Sărat 140, XVI-B2, XXIX-E3
Ranba XXXII-B2
— S. XXXII-B2
Rann XVIII-B2, XXIX-A3 (bk. Brezice)
Rasanza XXVIII-A1
Rascia 44
Rashkov XXIX-E2
Ravda Adası 154
Razboieni 140, XVI-B1, XXIX-D2
Refahiye (bk. Gercanis)
Regensburg XXI-A1
Reggio XXI-A2
Reifnitz XVIII-B2, XXIX-A3
Remle XXXII-A3
Resava 135, XXVI-A1
Re's Ba'lebekk XXXIII-B1
Re'sü'l-'Ayn XXXIII-A2
Re'sü'n-Nakura XXXIII-A3
Reşid (A.), Rosetta 154, XXXV (bk. Rosetta)
Revan (T.), Erivan (bk. Erivan) 185
Revanduz 202, XXXII-C2
Reydaniyye (A.), Ridaniye (T.) XX-A2, XXXV
Rheneia XIV-B2
Rhion 131, XIV-A2
Ridaniye 153, 154 (bk. Reydaniyye)
Riegersburg XXIX-A2
Rijeka (Sl.), Fiume (It.) XV-A1, XXVIII-C2
Rinase XXVI-A2

Rinya I. XXIX-B2,3
Rioni I. XXXI-B2
Risano 136, XVI-A2, XVIII-C2
Ritzion 66, IX-B1 (bk. Danca)
Riva 77, X-C2
Rize XXV-D1, XXXI-B2
Rodoni Br. XV-A2
Rodop D. 71, 99, X-B2
Rodos 45, 59, 85, 100, 121, 128, 145, 146, 158, 162, 164, 167, 169, 170, 197, VI-A2, VII-A3, VIII-B3, X-B3, XII-C2, XIII-B3, XIV-C3, XXI-B2, XXIII-B2, XXV-A2
Rodosçuk (eski T.), Tekfurdağı/Tekirdağ (T.), Rodosto XXVI-B1
Rodosto 67, 76, 77, VIII-B1, X-B2 (bk. Rodosçuk)
Rogatica XXIX-B3
Rohatyn XXIX-D1
Rohitsch XVIII-B2
Roma 127, 145, XXI-A2, XXIII-A1
Roman XXIX-E2
Romanya 44
Rosen-Tal XVIII-AB1
Rosetta XX-A2, XXXIV-A1, XXXV (bk. Reşid)
Rottenmann 138, XVIII-B1
Roupele 129
Rovine 80, 81
Rudnik [Bosna] 75, 134, 135, X-A1, XVI-B2, XXVI-A1
— [Kosova] X-A2
Rudolphswerth 112, XIII-A1, XVIII-B2 (bk. Novo Mesto)
Ruha (A.), Urfa (T.), Edessa (Yun.) XXXII-A2
Rum 163, XXIX-B2
Rumahiye XXXII-C3
— S. XXXII-C3
Rumeli (T.) XIII-B2, XVI-B2, XXI-B2, XXIII-B1, XXIV, XXVI
— E. XXVII, XXIX-CD3, XXX-A2
Rumeli Hisarı 126, XVI
Rumkale 125, 153, XVI-D3, XX-B1, XXV-C2, XXXII-A2
Rusçuk 138, 139, XVI-B2, XXVI-B1, XXIX-D3
Ruskasrı XXVI-B1
Rusya 43, 44, 45, 47, 143, 158, 159, 192, XXIII-B1, XXX-BC1, XXXI-C1
Ryazan XXI-B1, XXIII-B1, XXX-B1
Ryazhsk XXX-B1
S. Andrea XVIII-B1
S. Leonhard XXIX-A2
S. Paul XVIII-B1
Sa'da XXI-C3, XXIII-C1, XXXIV-B2
Sa'id 203, XXXIV-A1
Sabac 158
Sabacz (bk. Şabac)
Sabbioncello Yanmadası 108, XXVIII-B2
Safed XXXII-A3, XXXIII-A3
— S. XXXII-A3
Safranbolu VIII-D1, X-C2, XXV-B1
Sagalassos (bk. Ağlasun)
Sağman XXXI-A3, XXXII-A1
Sahari D. XXXVI-C2
Sāhiliyye XXXII-B3
— S. XXXII-B3
Saiada 102, X-A2, XIII-A2, XV-B3
Sakarya (T.), Sangarios (Yun.) 54, 56, 62, 64, 66, 180, VI-B1, IX-C1
Sakız (T.), Khios (Yun.) 81, 96, 105, 127, 128, 188, 189, 191, XIV-B2, XXV-A2
Saklan 120
Salgótarián XXIX-B2
Sālihiyye XXXV
Sāliyāne XXXI-D3
Salmenikon 130, XIV-A2
Salona (It., T.), Amphissa (Yun.) 82, 102, VIII-A2, X-A3, XIV-A2, XXVI-B2
— Kontluğu VIII-A2
Salonica VIII-A1, X-A2, XII-B2, XIII-B2, XIV-A1 (bk. Selânik)
Salzburg Başpiskoposluğu XVIII-A1
Samakov (T.), Samokov (Sl.) 73, 74, 94, VIII-A1, X-A2, XXVI-B1
Samandıra 65, IX-B1, XXV-A1
Samara XXX-C1
Samastro VI-B1 (bk. Amasra)
Sambor 144, XVI-B1, XXIX-C1, XXX-A1
Samokov (bk. Samakov)
Samos 105, VI-A2, VIII-B2, X-B2, XIII-B3, XIV-C2, XVI-B3 (bk. Sisam)
Samothrake VIII-B1, X-B2, XIII-B2, XIV-B1 (bk. Semendirek)
Samovit 139, XXIX-D3
Samsat VI-C2, XXV-D2, XXXII-A2
— S. XXV-D2
Samsun (T.), Amisos (Yun.) 52, 88, 97, VI-C1, VII-D1, VIII-E1, X-D2, XII-D1, XIII-D2, XVI-D2, XXV-C1

— (T.), Pryene (Yun.) VIII-B2
Saıntskhe 119, 200, XVI-D2, XX-BC1, XXI-C2, XXIII-B1, XXXI-B2
San'a 154, 185, 186, 203, 204, XXI-C3, XXIII-C1, XXXIV-B2
— E. XXXIV-B2.
Sandıklı 55, VII-B2, VIII-C2, XXV-B2
Sandomierz 144, XVI-B1, XXI-B1, XXIX-C1
Sanemeyn XXXII-A3, XXXIII-B3
Sangorios (bk. Sakarya)
Sanok 144, XVI-B1, XXIX-C1
Santa Maura 130, X-A3, XVI-B3 (bk. Aya Mavra)
Santameri 130, 131, XIV-A2
Santorin, Santorini (T.) 105, XIV-B3 (=Thera)
Sapanca XXV-B1
— Gl. IX-B1
Sapienza XIV-A3
Sapozhok XXX-B1
Sarajevo 99, 110, (bk. Bosnasaray)
Saratov XX-C1
Saray [-Bosna] 99, 112, 135, XXVI-A1 (bk. Bosnasaray)
— [Trakya] 72, 141, 144, X-B2
Sarayköy VIII-C2
Sardis 56, VI-A2 (bk. Sart)
Sardunya 146
Sarıkamış XXXI-B3
Sarmısaklı 149, XX-B1, XXI-B2
Sart (T.), Sardis (Yun.) 56, 59, VII-A2, VIII-B2, XXV-A2
Saruhan 85, 86, 94, 166, 196, VII-A2, VIII-B2, X-B3, XII-B2
— S. XVI-C3, XXV-A2
Sasun 151, XX-B1, XXXII-B1
Satanov XXIX-D1
Satti 106, XV-A1
Sava I. 79, 126, 135, 138, XVI-A2, XVIII-A1, B2
Savoy XI, XXI-A1, XXIII-A1
Say 203, XXXIV-A2
Sayda (A.), Sidon 154, 181, 186, XX-A2, XXXII-A3, XXXIII-A2
— S. XXXII-A3
Sazlıdere 101, XIII-B2
Scardona 158, XXVIII-A1, XXIX-A3
Scarpanto 105, XIII-B3, XIV-C3 (bk. Kerpe)
Schönstein 137, XVIII-B1
Schössberg 112, XIII-B1 (bk. Segesvár)
Scutari [İstanbul] VIII,C1, IX-A1 (bk. Üsküdar)
Scutari [Arnavutluk] 80, 106 (bk. İşkodra)
Sebau I. XXXVI-C1
Sebastea (bk. Sivas)
Sebdu XXXVI-B2
Sebenico
Sebenico 137, 198, XVI-A2, XXVIII-A1, XXIX-A3
Sebeş 112, XXIX-D3
Sech XXIII-B1, XXX-B2
Seckau XXIX-A2
Seferihisar 96, VIII-B2
Segesd XXIX-B2
Segesvár (Mac.), Sighişoara (Rum.), Schössberg (Alm.) XXIX-D2
Segn 138
Selânik (T.), Thessaloniki/Salonica (Yun.), Solun (Sl.) 74, 75, 77, 78, 81, 100, 101, 104, 163, 165, 188, 197, XIV-A1, XVI-B3, XXI-B2, XXIII-B1, XXVI-B2
Selçuk 56 (bk. Ayasluğ)
Selemiyye XXXII-A2
— S. XXXII-A2
Selendi VIII-C2, XXV-A2
Seleukeia (bk. Silifke)
Selimiye VIII-B3
Selimpaşa 126 (bk. Bivados)
Selishtë XV-B2
Sellye XXXIX-B3
Selymbria 76 (bk. Silivri)
Semāve XXXII-C3, XXXIV-B1
— S. XXXII-C3
Semendire (T.), Smederovo (Sl.) Semendria 109, 110, 112, 113, 134, 137, 162, 186, 197, XVI-B2, XXVI-A1, XXIX-C3
— S. XXVI-A1, XXIX-C3
Semendirek/Semadirek (T.), Samothrake (Yun.) 76, 78, 101, 105, 127, 128, XIV-B1, XVI-B3
Semendra VIII-C1
Semendria (bk. Semendire)
Semeni I. 106, XV-A2
Semenūd XXXV
Semerkand 95, 148, 176, XXI-D1
Semlin XXIX-C3
— S. XXIX-C3
Semma XXXVI-B2
Senj 138, XVI-A2
Senta XXIX-C3
Serbateşti XXIX-D3
Sereth I. 141, XVI-B1

Serez/Siroz (T.), Serrai (Yun.) 73, 74, 82, 87, VIII-A1, X-A2, XIII-B2, XXVI-B1
Serfiçe XXVI-B2
Serinhisar (bk. Kızılhisar)
Seriphos 105, VIII-A3, XIV-B3 (bk. Koyunluca)
Sermīn XXXII-A2
Serrai 73 (bk. Serez)
Servantigâr XXV-C2, XXXII-A2
Sevec Bulak XXXII-C2
Severin 167, 198, XXI-B2 (= Szöreny)
Severin Banatı 111
Sevvākin 154, 183, 203, XXI-C3, XXIII-B2 ve C1, XXXIV-A2 (=Suakin)
Seydişehir 56, 83, VII-B3, VIII-C3, X-C3, XIII-C3, XXV-B2
Seyhun 46 (= Sir Derya)
Seyitgazi VIII-C2, X-C2, XXV-B1
Sfax XXI-A2, XXXVI-E2
Shargorod XXIX-E1
Shatsk XXX-B1
Shkumbi I. XV-A2
Sıçanlı Ova XXV-B2
Sığın (T.), 121, Sighino XVI-C3
Sırbistan 44, 70, 73, 74, 75, 79, 100, 108, 109, 110, 113, 115, 134, 135, 188, X-A1, XII-A1, XIII-AB1, XV-AB1, XVI-B2
Sırp İmparatorluğu VIII-A1
Sibiu (Rum.), Hermannstadt (Alm.) 112
Sibyla VI-B2
Sicilya 170, XXI-A2, XXIII-A2
Siderokastron 129, XIV-A3
Sidon 186 (bk. Saydā)
Sidrekapsı XXVI-B2
Sigeth (bk. Szigetvár)
Sigetvar /Zigetvar (T.), Szigetvár (Mac.), Sigeth (Alm.)
Sighino (bk. Siğin)
Sighişoara 112 (bk. Segesvár)
Siirt 151, XX-C1, XXXII-B1
— S. XXXII-B1
Sikhne XXXII-A2 (bk. Zihne)
Sikinos VIII-A3, XIV-B3
Siklös (Mac.), Sikloş (T.) 163, XXIX-B3
— S. XXIX-B3
Sikloş (bk. Siklös)
Sikyon 103 (= Vasilicata)
Silezya XXIX-B1
Silifke (T.), Seleukeia (Yun.) 92, 98, 120, 121, 166, VI-B2, VIII-D3, X-D3, XII-C2, XIII-C3, XVI-C3, XXV-B2
Silistre (T.), Silistria 75, 80, 137, 181, 184, 197, 199, XVI-C2, XXVI-B1, XXIX-E3
— E. XXIV, XXIX-E2,3, XXX-AB2
— S. XXVI-B1
Silistria 75, X-B1 (bk. Silistre)
Silivri (T.), Selymbria (Yun.) 76, 77, 101, 126, X-B2, XVI-C2, XXVI-B1
Simav 57, 83, VII-A2, VIII-C2, X-C3
Simontornya XXIX-B2
— S. XXIX-B2
Sina Yarımadası 154, 188, 203, XXXV
Sincār XX-C2, XXXII-B2
— S. XXXII-B2
Sind XXI-D2
Sındırgı VIII-B2, XXV-A1
Sinj 136, XVI-A2, XXVIII-B1, XXIX-A3
Sinn XXXII-B2
Sinop (T.), Sinope (Yun.) 52, 54, 58, 59, 80, 87, 88, 94, 97, 118, VI-C1, VII-C1, VIII-E1, X-D2, XII-C1, XIII-D2, XVI-D2, XXV-C1, XXX-B2
Siphnos 105, VIII-A3, XIV-B2
Sir-Derya 46 (= Seyhun)
Sirebırnıça (T.), Srebrnica (Sl.) XXVI-A1
Siret XXIX-D2
Sirok XXIX-C2
Siroz (bk. Serez)
Sirte 156
Sirucik XXXII-C2
— S. XXXII-C2
Sirya XXXI-B3, XXXII-B1
Sis (bg. Kozan) 125, 196, X-D3, XVI-D3, XXV-C2
— S. XXV-C2
Sisak XXIX-A3
Sisam(T.), Samos (Yun.) 105, 127, XIV-C2
Sitnica I. 135
Sivas (T.), Sebastea (Yun.) 48, 49, 50, 59, 88, 89, 92, 95, 123, 149, 150, 151, 153, 163, 165, 166, 181, 184, 186, 196, VI-C1, VII-D2, VIII-E2, X-D2, XII-D2, XVI-D3, XX-B1, XXI-B2, XXIII-B1, XXV-C1, XXXI-A3, XXXII-A1
— bölgesi X-D2
— E. XXIV, XXV-C1,2, XXX-B2, XXXII-A1
— S. XXV-C1,2
Sivastopol 142, XVI-C2 (=Kherson)
Siverek 151, XX-B1, XXV-D2, XXXII-A1
— S. XXXII-A1

Sivricehisar (T.), Ostrovica (Sl.) 134,
Sivrihisar 83, 92, 99, VIII-C2, X-C2, XII-C2
Sjenica 135, XVI-B2
Skiathos 127, XIV-A1 (bk. İskâdos)
Skopelos 127, XIV-B2
Skoplje 73, 76, 78, X-A2 (bk. Üsküp)
Skoura 133
Skutari (bk. Scutari)
Skyros 127, 128, X-B3, XIV-B2 (bk. İskire)
Slankamen 79, XXIX-C3
Slatina [Slovenya] XXIX-B3
— [Eflâk] XXXIX-D3
Sliven 71, 99, X-B2 (bk. İslimye)
Slovenya 167
Smederovo (bk. Semendire)
Smolensk XXI-B1
Smotrich XXXIX-D1
Smyrna 53, VI-A1, VII-A2, VIII-B2, X-B3 (bk. İzmir)
Socotra XXI-D3
Sofia (bk. Sofya)
Sofya (T.), Sofia 69, 74, 75, 94, 99, 108, 113, 197, X-A2, XII-B1, XIII-B1, XVI-B2, XXVI-B1
— S. XXVI-B1
Sohumkale (T.), Sokhumi (Gürc.) 185, 200, 201, XXIII-B1, XXX-C2, XXXI-B2
Sokhumi (bk. Sohumkale)
Sokol 136, XVI-B2, XXVIII-C1
Soldaia 142 (= Sudak)
Soliman XXXVI-E1
Solnok (T.), Szolnok (Mac.) (bk. Szolnok)
Solun (bk. Selânik)
Soma XXV-A1
Somalia XXIII-C1
Somkheti XXXI-C2
Somoskö XXIX-B2 (T.)
Sonisa XXV-C1
Sopoto 133, 166, XXI-B2, XXIII-B1
— N. XV-B3
Sopron XXIX-B2
Soroki 144, XVI-C1, XXIX-E1
Sotin XXIX-B3
Sozopolis [Anadolu] 51, 72, VI-B2 (bk. Uluborlu)
— [Rumeli] X-B2 (bk. Süzebolu)
Söğüt 63, VII-B1, VIII-C2, IX-B2, X-C2
Sönbeki (T.), Syme (Yun.) XIV-C3
Spalato 137, 198, XIII-A1, XVI-A2, XXVIII-B2
Sparta 130
Spata 102
Sperlonga XXI-A2
Srebernik XXIX-B3
Srebrenica 134, 135, 136
Srebrnica XVI-A2, XXVIII-C1, XXIX-B3 (bk. Sirebırnıça)
St. George 129, 130
Stagno XXVIII-B2
— Primorje di XXVIII-BC2
Stampalia 105, XIV-C3 (= Astypalaia)
Stara Zagora X-B2 (bk. Eski-Zağra)
Stavros VIII-C3
Steyr XXIX-A2
Stirnica X-A2
Stockerau XXIX-A2
Stoura 128
Strel I. 138
Strovilos VIII-B3
Struma I. 100, X-A2
Strumica X-A2 (bk. Usturumca)
Stryj XXIX-D1
Stuhlweissenburg XXIX-B2 (bk. Székesfehérvár)
Styra XIV-B2
Styria 112, 137, 138, 163, 169, XVI-A1, XVIII-B1
Suakin (bk. Sevvâkin)
Subeybe XXXIII-A3
Sublaion 51, VI-A2 (bk. Keçiborlu)
Suboto 102, XV-B3
Suceava 140, 163, XVI-B1, XXI-B1, XXIX-D2
Sudak 142, XIII-C1, XVI-D2, XXX-B2 (= Soldaia)
Sûfiyân XXXI-C3, XXXII-C1
Sufu'l-Vad XXXVI-D2
Suğla XXV-A2
Suhopolje XXIX-B3
Sukkot XXXIV-A2
Sulak I. XXXI-C2
Sulina 140, XVI-C2, XXXIX-E3
Sultanhisar (T.), Nyssa (Yun.) 53, VIII-B2, XXV-A2
Sultâniyye 163, XXI-C2, XXXII-C2
Sultanönü S. 66, 180, 196, XXV-AB1 (= Sultanöyüğü)
Sultanöyüğü 66, 180, IX-B2 (= Sultanönü)
Sûr (A.), Tyre XXXIII-A2
Surami XXXI-C2
Surány XXIX-B2
Suren-Rozlan XXXVI-C1

Suriye 44, 46, 89, 118, 121, 147, 152, 153, 154, 155, 169, 175, 189, 192, 201, 202
Suruç XXXII-A2
— S. XXXII-A2
Susa XXI-A2, XXXVI-E1
Suşehri (bk. Endires)
Sürmene XXXI-B2
Süveyş 170, XXI-B2, XXXIV-A1, XXXV
Süzebolu (T.), Sozopolis (Yun.) 72
Svaneti 200, XXX-C2, XXXI-B2
Svetigrad 107, XIII-A2, XV-B2 (bk. Kocacık)
Sviniar XXVIII-B1
Svištov XVI-B2, XXIX-D3 (bk. Ziştovi)
Sykaminon 104, 128, XIV-B2
Syme XIV-C3 (bk. Sönbeki)
Syrmium 79
Syros XIV-B2 (bk. Şira)
Szabadszállás XXIX-B2
Szamos I. XXIX-C2
Szamos Ujvár XXIX-D2
Szarvas XXIX-C2
Szászvár XXIX-B2
Szászvaros (Mac.), Broos XXIX-C3
Szatmár XXIX-C2
Szécsény 198, XXIX-B2
— S. XXIX-B2
Szeged (bk. Szegedin)
Szegedin/Szeged 162, XXI-B1, XXIX-C2
— S. XXIX-C2
Szegszard XXIX-B2
— S. XXIX-B2
Székelyhid XXIX-C2
Székesfehérvár (Mac.), Stuhlweissenburg (Alm.) XXI-B1, XXIX-B2
— S. XXIX-B2
Szent-György XXIX-B2
Szent-Lörincz XXIX-B3
Szent-Márton XXIX-B2
Szent-Gotthárd XXIX-A2
Szent-Imre 112, XIII-B1
Szerencs XXIX-C2
Szigetvár XXI-B1, XXIII-B1, XXIX-B3 (bk. Sigetvar) (bk. Zigetvar)
— S. XXIX-B3
Szikszó XXIX-C2
Szlatina XXIX-C3
Szolnok XXIX-C2 (bk. Solnok)
— S. XXIX-C2
Szombat XXIX-C2
Szombathely XXIX-B2
Szöny XXIX-B2
Szöreny (= Severin)111, XIII-B1

Şabac XVI-B2, XXVIII-C1, XXIX-B3 (bk. Böğürdelen)
Şabanözü XXV-B1
Şaburan XXXI-D2
Şahara XXXIV-B2
Şalif I. XXXVI-BC1
Şam (T.) Damascus, Dimaşk (A.) 153, 154, 164, 165, 166, 175, 181, 184, XX-B2, XXI-B2, XXIII-B2, XXXII-A3, XXXIII-B2
— S. XXXII-A3
Şam E. XXIV, XXXII-A2, XXXIV-AB1
Şamāhā XXXI-D2 (bk. Şamahı)
Şamahı (T.), Şamāhā 148, 186, XXIII-C1, XXXI-D2
Şamhal 190
Şamhalı 199
Şamhor XXXI-C2
Şarkîkaraağaç 83 (bk. Karağaç)
Şarkiyye 203, XXXV
Şarköy VIII-C2
Şatu'l-Hudna 156
Şavşeti 200, XXXI-B2(=Şavşat)
Şebinkarahisar (T.), Kolonea (Yun.) 52, 59, 60, 88, 92, 97, 122, 123, 148, VI-C1, X-D2, XII-D2, XIII-D2, XVI-D3, XX-B1, XXV-D1, XXXI-A3
Şehirköy (T.), Pirot (Sl.) 76, 94, 113, 134, X-A1, XII-B1, XIII-B1, XVI-B2, XXVI-B1
Şehirpazar XXXII-C2
— S. XXXII-C2
Şehrezūr (bk. Şehrizor)
Şehrizor (T.), Şehrezur (A.) 173, 184, 189, 202, XXI-C2, XXIII-BC2, XXIV, XXXII-C2
— S. XXXII-C2
— E. XXXII-BC2
Şeki XXXI-C2 (=Nuha)
Şekif Arnun XXXIII-A2
Şekif Tirun XXXIII-A2
Şernov 135
Şerşel 157, 158, XXI-A2, XXXVI-C1
Şeytanlık (T.), Gyaros (Yun.) XIV-B2
Şihr 204
Şihr XXI-C3, XXIII-C1, XXXIV-B2

Şile (T.), Khelai (Yun.)66, 77, IX-B1, X-C2, XXV-A1
Şira (T.), Syros (Yun.) XIV-B2
Şîrvân 148, 172, 174, 185, 186, 190, 201, XXI-C2, XXIII-BC1, XXX-C2, XXXI-D2,3, XXXII-C1
Şişman X-B1
Şkodra 80 (bk. İşkodra)
Şûf 154, 202, XXXIII-A2
Şumen 75, X-B1 (bk. Şumnu)
Şumnu (T.), Şumen (Sl.) 75, XXVI-B1
Şurur 148
Şuşa XXXI-C3

Tabassaran XXXI-D2
Taberiye Gl. XXXIII-A3
Taberiye XXXIII-A3
Tagliamento I. 137, XVIII-A2
Tahirâbâd 148
Ta'if XXXIV-B2
Ta'izz 155, XXI-C3, XXIII-C1, XXXIV-B2
Tâliş XXXI-D3
Taman 143, 176, 177, 199, 200, XXI-B1, XXIII-B1, XXX-B2, XXXI-A1
Tana 142, XIII-D1, XVI-D1 (bk. Azak)
Tanca XXXVI-A1
Tao XXXI-B2,3
Tarâbulus (A.), Tripolis (Yun.), Trablus (T.), (bk. Trablus)
Taraklı 57, 66, 92, VII-B1, VIII-C2, IX-C2
Taranto 116, 145, 146, XVI-A2
Tarczal XXIX-C2
Târgovişte 139, XVI-B2, XXIX-D3
Targu-Neamt XXIX-D2
Tarhala XXV-A1
Tarku 174, 190, 201, XXX-C2, XXXI-D2
— Devleti XXI-C1,2, XXIII-B1, XXIV, XXXI-CD2
Tarnopol XXIX-D1
Tarnovo 75 (bk. Tırnova)
Tarsos 129, XIV-A2
Tarsus 119, 121, 125, 153, 165, 196, VI-B2, XIII-C3, XVI-D3, XXV-C2, XXXII-A2
— S. XXV-C2
Tartarus D. XXVIII-A1
Tartûs XXXII-A2
Tarvis XVIII-A1
Taşköprü XXV-C1
Taşoz/Taşöz (T.), Thasos (Yun.) 76, 78, 101, 105, 127, 128, XIV-B1, XVI-B3
Tata 163, XXIX-B2
Tatar Pazarcık X-B2, XXVI-B1
Tavan XXX-B2
Tavas 58, 59, 60, VII-A3, VIII-C3, X-C3, XXV-A2
Tavile XXXIV-B2
Tavşancıl (T.), Philokrene (Yun.) 65, IX-B1
Tavşanlı 83, VIII-C2, X-C2, XXV-A1
Tavusker XXXI-B2
Taygetus Dağları 131
Taza XXXVI-A2
Tebessa XXXVI-E1
Tebrîz 148, 149, 150, 156, 163, 164, 165, 172, 173, 186, 202, XX-C1, XXI-C2, XXIII-B1, XXXI-C3, XXXII-C1
Tedmur (A.), Palmyra 175, XX-B2, XXI-C2, XXXII-A2
— S. XXXII-A2
Tegea 129, XIV-A2
Teke 55, 57, 85, 86, 94, 149, VIII-C3, X-C3, XII-C2, XIII-C3
— S. XVI-C3, XX-A1, XXI-B2, XXV-AB2
Tekfurdağı (bk. Rodosçuk)
Tekfurpınarı 64, IX-C1
Tekirdağ 67, 76, 77 (bk. Rodosçuk)
Tekman 200
Tekye XXV-C1
Tel Beşir (T.), Tall Başir (A.) 52, VI-C2, XXV-C2, XXXII-A2
Tel Hamdun XXV-C2
Telavi XXXI-C2
Teleacin 140, XVI-B2, XXIX-D3
Telos 128, VIII-B3, XIV-C3 (bk. Piskopi)
Temesvár (bk. Tımışvar)
— S. XXIX-C3
Temma Saharic XXXVI-C1
Temnikov XXX-C1
Temrük XXX-B2, XXXI-A1
Temürhisar/Demirhisar XXVI-B1
Tenedos 105, VIII-B2, XIV-B1 (bk. Bozcaada)
Tenes XXI-A2, XXXVI-C1
Tenos 104, 157, 158, 167, 197, VIII-A2, X-B3, XIII-B3, XIV-B2, XXI-B2, XXII-B2 (bk. İstendil)
Tepedelen 133, XVI-B3, XXVI-A2
Tephrike (bk. Divriği)
Tercan 122, 123, XVI-D3, XXV-D1, XXXI-B3
Terek I. 177, 199, XXX-C2, XXXI-C1
Terka XXX-C2, XXXI-C1

Terkos/Terkoz 101, XIII-C2, XXVI-B1
Terme (T.), Themiskyra (Yun.) 57, 88, VIII-E1, X-D2
Terska XXX-C2, XXXI-C1,2
Tesanj 136, XVI-A2, XXVIII-B1, XXIX-B3
Tesalya 54, 77, 78, 81, 82, 100, 101, 102, 128, X-A2, XII-B2, XIII-AB2
Testur XXXVI-E1
Tetyuşi XXX-C1
Teymā' XXXIV-B1
Thasos VIII-A1, X-B2, XIII-B2, XIV-B1 (bk. Taşoz)
Thebes 102, 103, 104, 128, VIII-A2, X-A3, XIII-B3, XIV-A2, XVI-B3 (bk. İstifa)
Themiskyra 57 (bk. Terme)
Theodoros 142 (bk. Menkup)
Theodosia 44
Theodosiopolis (bk. Erzurum)
Thera VIII-A3, XIV-B3 (= Santorin)
Therasia 105 , XIV-B3
Thermia 105, VIII-A2, XIV-B2 (= Kythnos)
Thermisi 102, 131, XIII-B3, XIV-A2
Thermopylae 81, 129 (bk. Mudoniç)
Thessalonika (bk. Salonica, Selânik)
Thyateira VII-A2 (bk. Akhisar)
Thyraea 53 (bk. Tire)
Tımışvar (T.), Temesvár (Mac.), Timişoara (Rum.) 138, 168, 184, XVI-B2, XXI-B1, XXIII-B1, XXIV, XXIX-C3
— E. XXIX-C2, 3, XXX-A2
Tımışvar Banatı 112, 166, XVI-B2, XXIII-B1
Tırhala (T.), Trikkala (Yun.) 82, 197, X-A2, XIV-A1, XVI-B3, XXVI-B2
— S. XXVI-B2
Tırnova (T.), Tarnovo (Sl.) 75, 78, 108, XI-B2, XXVI-B1
Tiahin 144, XVI-C1, XXX-B2
Tibnīn XXXIII-A3
Tiflis 173, 174, 185, 186, 201, XXIII-B1, XXXI-C2
Tighin XVI-C1, XXIX-E2 (bk. Bender)
Tigris I. XXXII-B2 (bk. Dicle)
Tihany XXIX-B2
Tikrit XXI-C2, XXXII-B2
— S. XXXII-B2
Tinis XXXII-B1
Tiran 53, 54, 132, XV-A2, XVI-B2
Tire (T.), Thyraea (Yun.) VII-A2, VIII-B2, X-B3, XXV-A2
Tisza I. 168, XVI-B1, XXIX-C2
Titeri XXXVI-C1
— D. XXXVI-C1
Tizi Uzu XXXVI-c1
Tlemsen 156, 157, XXI-A2, XXXVI-B2
Tmogvi XXXI-B2
Tokaj XXIX-C2
Tokat (T.) Dokea (Yun.) 83, 88, 92, 95, 121, 122, 166, 181, 184, 186, 196, VI- CI, VII-D1, VIII-E2, X-D2, XII-D2, XIII-D2, XVI-D3, XX-B1, XXI-B2, XXIII-B1, XXV-C1
Tolga XXXVI-D2
Tolna XXIX-B2
Tomorinçe V. XV-B2
Tomoritsa Dağı 132
Tomoros 189
Toñuzlu (bk. Denizli)
Toplica I. 75, X-A1
Toplice XXIX-A2
Toros Dağları 43, 82, 116, 124, 125, 149
Torretta XXVIII-A1
Tortum 200, XXXI-B3
Torul 123
Torviolli Dağı 107
Toscana 171, XXIII-A1
Tosya 97, VIII-D1, X-D2, XIII-C2, XXV-C1
Tozer XXXVI-E2
Trablusgarb 45, 156, 157, 170, 172, 174, 175, 184, 189, XXI-A2, XXIII-A2
— E. XXIV
Trablusşam 154, 184, 202, XX-B2, XXI-B2, XXIII-B2, XXXII-A2, XXXIII-A1
— E. XXIV, XXV-CD3
Trabzon (T.), Trebizond 49, 52, 83, 88, 91, 92, 115, 119, 122, 123, 142, 149, 185, 196, 200, XVI-D2, XX-B1, XXIII-B1, XXV-D1, XXXI-B2 (bk. Trebizond)
— E. XXIV, XXV-D1, XXX-C2, XXXI-AB2
— Rum İmp. VI-CD1, VII-D1, VIII-E1, XI, XII-D1, XIII-D2
Trakya 43, 48, 54, 56, 67, 70, 72, 73, 74, 100, 101, 149
Tralles 53, VII-A2 (bk. Güzelhisar, Aydın)
Transilvanya 111, 112, 138, 168, 187, 198, XVI-B1, XXI-B1, XXIII-B1, XXIX-CD2, XXX-A2 (bk. Erdel)
Traù 137, 198, XIII-A1, XVI-A1, XXVIII-B2
Travnik XXVIII-B1

Trebinje XXVIII-C2 (= Trebin)
Trebizond VI-D1, X-D2, XII-D1, XIII-D2 (bk. Trabzon)
Trembowla XXIX-D1
Trepca 134, 135, XVI-B2 (= Trepça)
Trialeti G. XXXI-C2
Trikkala 82, XIV-A1 (bk. Tırhala)
Trikokkia 64 (bk. Kocahisar)
Tripoli 45 (bk. Trablusgarb, Trablusşam)
Tripolis (Mora'da) 103
Tržac XXVIII-A1, XXIX-A3
Tsaritsin XXX-C1
Tuggurt 175, 204, XXI-A2, XXIII-A2, XXXVI-D2
Tula XXI-B1, XXIII-B1, XXX-B1
Tumanis 186 (=Dmanisi)
Tumenisht XV-A2
Tuna (T.) 78, 80, 100, 109, 111, 112, 113, 116, 126, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 167, 168, 198, XXIX (bk. Danube)
Tunca 71
Tunus (kent) 45, 125, 156, 157, 171, 174, 185, 189, XXI-A2, XXIII-A2, XXXVI-E1
— [bölge] XI, XIX, XXIV, XXXVI-E1, 2
Tūr XXI-B2
Turgutlu VIII-B2, XXV-A2
Turhal 151, XX-B1, XXV-C1
Turnadağ 153, XX-B1
Turnu-Roşu XXIX-D3
Turnu-Nikopolis 138, 139, 198, XXIX-D3
Turnu-Severin 112, 197, XIII-B1, XVI-B2, XXIX-C3
Turov XXX-B1
Tutrakan 138, 139, XVI-B2, XXIX-E3
Tuzla VIII-B2, XXVIII-C1
Türkistan 45
Tyana 51 (bk. Niğde)
Tyre XXXIII-A2 (bk. Sūr)
Tyrol XVIII-A1
Tzamandos VI-C2 (Zamantı) (bg. Elbaşı)
Tzouroulos 67, VIII-B1 (bk. Çorlu)
Tzympe 67, VIII-B1, (bk. Çimpi)

Ucda 157, XXXVI-B2
Uçhisar 120
Udbina 138, XVI-A2, XXVIII-A1, XXIX-A3
Udvarhely XXIX-D2
Ugocsa XXIX-C2
Újvár (bk. Ersekujvár)
Ukrayna 141, 143, 186
Ulā XXXIV-B1
Ulubad (T.), Lopadion (Yun.) 48, 64, 66, 94, 101, VIII-B2, IX-A2, XII-C2, XIII-BC2, XXV-A1
Uluborlu (T.), Sozopolis (Yun.) 51, VIII-C2, XII-C2, XXV-B2
Uludağ 64, IX-A2 (bk. Keşişdağı)
Ulukışla XXV-C2
Ulus XXV-B1
Umman 154, XXI-D2, XXXIV-C1
Umurlu XXV-B1
Una I. XXXIV-B1
Uneyze XXXIV-B1
Ungvár XXIX-C1
Uniste XXVIII-B1
Uranik 107
Urfa 50, 52,151, 163, 184, 202, XX-B1, XXI-C2, XXV-D2, XXXII-A2 (bk. Ruhā)
— E. XXIV
— S. XXVI-A2
Urla 48, VIII-B2 (bk. Vurla)
Urmiye 150,151, 173, XX-C1, XXXII-C2,
Usturumca (T.), Strumica (Sl.) XXVI-B1
Usyūt (bk. Asyūt)
Uşak VIII-C2, XXV-A2
Uşmūneyn 203, XXXIV-A1
Uşnū XXXII-C2
Uyguristan III
Uyvar (T.), Újvár/Ersekujvár (Mac.), Neuhäusel (Alm.) 186 (bk. Ersekujvár)
Užice XXVIII-C1, XXIX-B3 (bk. Üzice)

Üçağızlı 123
Ülgün (T.) 106 (bk. Dulcigno)
Ümit Burnu 152
Ünye XXV-C1
Ürgüb XXVI-A1
Üsküdar (T.), Skutari (Yun.) 73, 76, 78, 99, 65, 66, 109, 132, 134, 163, 197, IX-A1, X-C2, XX-A1, XXV-A1
Üsküp (T.), Skoplje (Sl.) X-A2, XV-B1, XVI-B2, XXVI-A1
— [Anadolu'daki] XXV-B1
Üzice (T.), Užice (Sl.) XXVI-A1

Vácz XXIX-B2 (= Waitzen)
Vadi Sahel XXXVI-D1

Vadiu't-Teym XXXIII-A2
Vāhāt, el- XXI-B3, XXIII-B2, XXXIV-A1
Vahka VI-C2
Vahrān (A.), Oran 157
Vakuf XXVIII-B1
Val Canale 137, XVIII-A1
Val di Compare (= Ithaca)
Valahya /Ulahya X-B1, XII-B1, XIII-B1, XVI-B2, XIX, XXI-B2, XXIII-B1, XXIX-DE3 (bk. Eflâk)
Valea Alba (= Paraul Alb) 140
Valjevo XXIX-B3
Valkon 138
Valona 106 (bk. Avlonya)
Valpovo XXIX-B3
Valuyki XXX-B1
Van 163, 173, 185, 189, 202, XXI-C2, XXXI-B3, XXXII-B1
— E. XXIV, XXXII-B1
Van Gölü 48, 150, 163, 172, 173
Várad/Nagyvárad (Mac.), Varad (T.), Grosswardein (Alm.), Oradea (Rum.) 186, XXIX-C2
Varay XXV-C1
Varaždin (Sl.), Warasdin (Alm.) 138, 163, XVI, XVIII-B1, XXI-B1, XXIX-A2
Varcar Vakuf XXVIII-B1
Vardar I. 74, 78, 99, X-A2
Vardar Yenicesi/Yenice-i Vardar (T.), Pella (Yun.) 71, 75, X-A2, XXVI-B2
Vardzia XXXI-B2
Vārgla 175, 204, XXI-A2, XXIII-A2, XXXVI-D2
Varkōy 120
Varna 75, 78, 101, 103, 110, 111, 113, X-B1, XII-B1, XIII-B1, XVI-C2, XXVI-B1
Vasag (= Vaskapu) 112
Vasilikata 103, XIII-B3 (= Sikyon)
Vasilikon 128, XIV-B2
Vasit XXXII-C3, XXXIV-B1
Vaskapu 112, XIII-A1 (= Vasag)
Vaslui 140, XVI-C1, XXIX-E2
Vasvár XXIX-B2
Vathi XIV-C2
Vatika 131, XIV-A3, XXVI-B2 (= Neapolis)
Vayonetya N. XV-B3
Vech 155, XXXIV-A1
Végleshuta XXIX-B2
Veglia XXVIII-A1
Velbužd X-A2 (bk. Köstendil)
Velestinon XIV-A1
Veligosti 82 (= Leondari)
Velika XXIX-B3
Venedik (T.), Venice 82, 100, 121, XVI-A1, XVIII-A2, XXI-A1, XXIII-A1
Venedik Cumhuriyeti XI, XVI-A1, XVIII, XIX, XXI-A1, XXIII-A1
Verisan XXXI-B3
Veszprém XXIX-B2
— S. XXIX-B2
Vezirhan IX-B2
Vezirköprü XXV-C1 (= Kedağra)
Vicenza 137, XVI-A1, XVIII-A2
Viceslav 135
Vicevac 135
Viçe XXXI-B2
Vidin 75, 78, 111, 134, 135, 138, 197, X-A1, XII-B1, XIII-B1, XVI-B2, XXVI-B1, XXIX-C3
— S. XXVI-B1
Vijosë I. 106, X-A2, XV-A2
Vilagos XXIX-C2
Villach XVIII-A1, XXIX-A2
Viranşehir XXV-B1
— (= Zibatra) XXV-C2
Virovitica XXIX-B3
Visegrád XXIX-B2
Vişegrad (T.), Visegrad (Sl.) XXVI-A1, XXVIII-C1
Vitrinitsa XIII-B3, XIV-A2
Viyana 43, 163, 164, 167, XXI-B1, XXIII-A1, XXIX-A2 (bk. Beç)
Vize (T.), Bizya (Yun.) 72, 94, 126, 197, X-B2, XII-B2, XVI-C2, XXVI-B1
— S. XXVI-B1
Vizvár XXIX-B3
Vladimir XXX-B1
Vlakhia VIII-A2
Vocin XXIX-B3
Vodena X-A2 (bk. Vodina)
Vodina (T.), Vodena (Sl.), Edessa (Yun.) 79, XXVI-B2
Vodizze XXVIII-A1
Volga I. 141, 143, 144, 176, XXX-C1,2
Volhynia 144, XVI-C1
Volo (bk. Volos)
Volos XIV-A1 (bk. Kuluz)
Vona (bg. Perşembe) XXV-C1
Voniça (T.), Vonitsa (Yun.) 102, XXVI-A2

Vonitsa 102, 104, 130, 131, XIII-A2, XVI-B3 (bk. Voniça)
Voronezh XXX-B1
Vostitsa 129, 130, 131, XIV-A2
Völkermarkt XVIII-B1, XXIX-A2
Vrana XVI-A2, XXVIII-A1, XXIX-A3
Vranja 134, XVI-B2 (bk. İvranye)
Vrbac I. XXVIII-B1
Vrgorac XXVIII-B2
Vrhbosna XIII-A1, XVI-A2, XXIX-B3 (bk. Bosnasaray)
Vrlika 136, XXVIII-B1, XXIX-A3
Vršac XXIX-C3
Vučitrn XVI-B2 (bk. Vulçitrin)
Vukovar XXIX-B3
Vulçitrin (T.), Vučitrn (Sl.) 135, 197, XXVI-A1
— S. XXVI-A1
Vulpiani 106, XIV-B1 (bk. Pirzerin)
Vurla (Eski T.), Urla (T.) XXV-A2

Waag I. XXIX-B1
Wabra XXXIV-B1
Waidhofen XXIX-A2
Waitzen XXIX-B2 (= Vácz)
Warasdin (bk. Varaždin)
Weinitz XXIX-A3
Weissenfels XVIII-A1
Weisskirchen XXIX-C3 (= Bela Crkva)
Weitenstein 137, XVIII-B1
Weiz XXIX-A2
Weyer XXIX-A2
Windischgrätz XVIII-B1
Wippach XVIII-A2
Wiszniewiec 144, XVI-B1, XXIX-D1
Wörther-See 137, XVIII-A1

Yaban Ova XXV-B1
Yafa XXXII-A3
Yaikse I. XXX-C1
Yalakabad (bk. Yalova)
Yalıköy (bk. Podima)
Yalova (T.), Helenopolis (Yun.), Yalakabad (eski T.) 65, VIII-C1, IX-B1, XXV-A1
Yalta 142, XIII-C1, XVI-C2
Yalvaç 83, 113, VIII-C2, X-C3, XIII-B1, XXV-B2
Yanbolu 71, X-B2
Yanık (T.), Györ (Mac.), Raab (Alm.) 186, XXIX-B2
Yanina 104 (bk. Yanya)
Yanya (T.), Ioannina (Yun.), Yanina 102, 104, 197, XIII-A2, XV-B3, XXVI-A2
— S. XXVI-A2
Yanya Despotluğu X-A2
Yarhisar 63, IX-B2, XXV-A1
Yarmolinsky XXIX-D1
Yaş 43, 163, (bk. Jassy)
Yayça (T.) 110, 135, 136, 167, 197 (bk. Jajce)
Ybbsitz XXIX-A2
Yedisan 199 (= Edisan)
Yemen 154, 155, 165, 174, 175, 185, 186, 203, XXI-C3, XXXIV-B2
— E. XXIV
Yenbu' XXI-C3, XXIII-B2, XXXIV-B1
Yenice-i Karasu XXVI-B1 (= Karasu Yenicesi)
Yenice-i Vardar (bk. Vardar Yenicesi)
Yenice-i Zağra XXVI-B1
Yenice-Kızılağaç (bk. Kızılağaç Yenicesi)
Yeni Foça XIV-C2 (bk. Foça)
Yenipazar XXVI-A1
Yenisey 46
Yenişehir (T.) [Aydın S.] VIII-B2, XXV-A2
— [Bolu S.] XXV-B1
— [Hudav S.] 63, 64, 81, VIII-C2, IX-B2, X-C2, XVI-C3, XXV-A1
— Larisa (Yun.) 124, X-A2, XIV-A1, XXVI-B2
Yepifan XXX-B1
Yergöğü (T.), Giurgiu (Rum.) 111, 112, 138, 139, XIII-B1, XVI-B2, XXVI-B1, XXXIX-D3
Yezd 148, XXI-C2
Yılan Kalesi XXV-C2
Yozgat (bk. Bozok)
Yumurtalık (bk. Ayas)
Yunanistan 44, 74, 77, 82, 91, 102, 104, 113, 126, 128, 130, 132, 167, 197, XIV

Zab [Cezayir] 151, XXXVI-D2
Zāb, Büyük [I] 151, XX-C1,2
— Küçük [I.] 151, XX-C2
Zabljak 133, 136, XV-A1, XVI-A2, XXVIII-C2
Zadrima D. 107, XV-A1
Zaghuan XXXVI-E1
Zagora 71 (bk. Eski-Zağra)
Zagoria 134
Zagorje XXIX-A2
Zagreb XXIX-A3 (bk. Agram)
Zagros 163, 173, 174

Zağra (bk. Eski Zağra, Yenice-i Zağra)
Zağra Yenicesi (bk. Yenice-i Zağra)
Zákány XXIX-B2
Zaklise / Zanta (T.), Zakynthos (Yun.), Zante (It.) (bk. Zanta)
Zakynthos (bk. Zanta)
Zamantı (bk. Tzamandos)
Zanta 44, 102, 130, 131, 188, 190, X-A3, XVI-B3, XXIII-B2 (bk. Zaklise)
Zanzibar XXIII-C2
Zaplana XXVI-A1
Zara Vecchia XXVII-A1
Zara 137, 198, XII-A1, XIII-A1, XVI-A2, XXI-B2, XXVIII-A1, XXIX-A3
Zaraisk XXI-B1, XXIII-B1
Zarnata 129, XIV-A3
Zaruşad XXXI-B2
Zaslav, Zaslaw 143, XVI-C1, XXIX-D1
Zauwawa XXXVI-C1
Zebedānī XXXII-A3
Zebīd 155, 185, 186, XXI-C3, XXIII-C1, XXXIV-B2
Zegan XXXI-C2
Zeitouni 82, 100, XII-B2, XIII-B2 (bk. İzdin)
Zeleznik 197
Zemonico XXVIII-A1
Zencān XXI-C2, XXXII-C2
Zeng XXVIII-A1
Zengābād S. XXXII-C2
Zeta 105, 107, 136
Zeyla' 203, XXI-C3, XXIII-C1, XXXIV-B2
Zeytun XXV-C1
Zia XIV-B2 (=Keos)
Zibatra XXV-C2 (= Viranşehir)
Zigetvar 163, 164, 168, 186 (bk. Szigetvár)
Zihne (T.), Sikhne (Yun.) XXVI-B1
Zile 196, XXV-C1
Zinkow XXIX-E1
Zirknitz XVIII-B2, XXIX-A3
Ziştovi (T.), Svištov (Sl.) 139, X-B1, XVI-B2, XXVI-B1
Zitvatorok 43, 169, 198 (bk. Zsitvatorok)
Zivin 200, XXXI-B3
Zlatitsa G. 113 (bk. İzlâdi)
Zloczow XXIX-D1
Zohab XXXII-C2
Zok XXXII-B1
Zollfeld XVIII-B1
Zrinj XXIX-A3
Zrnov 110, 135 (bk. Avala)
Zsámbo-Krét XXIX-B1
Zsitvatorok XXIII-B1 (bk. Zitvatorok)
Zubzi XXVIII-C2
Zur XXXII-A2
Zuravno XXIX-D1
Zvaniev XXIX-D1
Zvornik 80, 136, X-A1, XVI-A2, XXVIII-C1, XXIX-B3 (bk. İzvornik)
Zydaczów 144, XVI-B1, XXIX-D1

II- KİŞİ ADLARI DİZİNİ

Abbas I. 174, 201
Acciajuoli 103, 129
Aeneas Sylvius 145
Ahmed (Akkoyunlu beyi) 123
Ahmed (Şehzade) 149
Ahmed (Turhan Bey oğlu)129
Ahmed Han 143
Ahmed I. 162, 180, 182, 183, 198
Ahmed Paşa (Hersekoğlu) 125, 136
Ahmed Paşa (Kara) 164
Ahmed Paşa 165
Akça-Koca 64
Alaeddin (Karamanoğlu) 84, 86, 87
Alaüddevle 124, 125, 149, 152, 153
Aleksander 144
Aleksandre (Kral) 201
Aleksios Juraseviç 107
Aleksios Komnenos 49, 142
Alexander (Kakhetili) 185
Alfonso V. 132
Ali Bey 98, 151, 153, 172
Ali Paşa 125, 171
Alparslan 48
Alviso Loredano 127
Amadeus 71, 72
Anastasios 72, 76
Andrea Thopia 106, 107
Angiolello 145
Anna (Macar) 159
Antonello 128
Antonio (Dük) 102, 104
Antonio Tocco 130
Araniti Komnenos 106, 107, 132
Asaf Han 170
Ayas Mehmed Paşa 164
Aydın Bey 57, 59
Ayn-i Ali 181
Baadur (Bahadır) 119
Baba Zünnun 165
Babür 47, 148
Balaban 132, 133
Bâli Bey (Malkoçoğlu) 137, 140
Balşa III. 108
Barbaro 145
Barbaros Hayreddin Hızır Paşa 171
Bayezid (Şehzade) 162, 165
Bayezid I. 43, 56, 58, 59, 69, 70, 75-86, 88, 91-94, 100, 102, 109, 120, 126
Bayezid II. 115, 116, 121, 123-126, 128, 130, 131, 133, 136, 140, 143-149, 152, 156, 172
Bedreddin Simavî 96, 111
Berekât II. 155
Bessarab 111
Bogdan 141
Bogdan II. 158, 191
Boucicault 77
Börklüce Mustafa 96

Calixtus III. 145
Canale 128
Canbirdi Gazalî 154, 164
Capello 128, 131
Carlo I. Tocco 104, 130, 131
Carlo II. 104
Carlos V. 159, 168
Caterino Zeno 145
Celâl (Şeyh) 151
Cem Sultan 116, 121, 124, 125, 128, 145
Cengiz Han 47, 142, 150, 190
Charles Quint 159 (bk. Carlos V.)
Charles VIII. 145
Cihanşah 121, 122
Contarini 145
Corvinus 115, 136, 137, 145, 167

Cosarini (Kardinal) 113
Curac Brankoviç 79, 108, 109, 110, 113, 134
Curuc 107, 136
Curuc Balşa 74, 80
Curuc Balşa II. 106
Cüneyd Bey 94, 95, 96

Dan III. 111
David 119
Davud Paşa 121, 125
de Comares 157
Demetrios Palaeologos 103, 127, 129, 130
Derviş Bey 175
Devlet Giray 176
Diego de Vera 157
Dionysios 165
Dobrotiç 75
Domenico 127
Dominic Doria 60
Drakula 139
Dündar Bey 54, 57, 60
Düzmece Mustafa 96, 97, 101, 103, 111

Ebu Mervan 204
Ebu Rişah 175, 187, 189, 201
Ebu Said 54
Elizabeth 169
Emine Hatun 95
Eretna Bey 54, 59, 60, 95
Ertuğrul Gazi 61
Eugenius IV. (Papa) 113
Evrenos Bey 71, 73, 74, 78, 81, 82

Fahreddin II. 202, 203
Fahreddin Ma'n 154
Ferdinand (Aragonlu) 157
Ferdinand 167, 168, 170
Ferhad Paşa 164, 165, 174
Ferrante (Napolili) 146
Firuz Bey 80, 134
Franco Acciajuoli 128
François I. 170

Gazi Çelebi 54, 59
Gazi Giray 199
Gedik Ahmed Paşa 120, 121, 130, 133, 140, 142
Germiyan Bey 53
Ghion Kastriota 106, 107
Giacopo Loredano 127
Giustiniani 127
Gregori Brankoviç 134, 135

Hacı Giray 142
Hadım Süleyman Paşa 133
Hamid Bey 83
Hamza Bey 127
Hamza Paşa (Vidinli) 139
Hamze Zenevisi 129
Haydar (Sivrihisarlı-Şeyh) 60
Hayrbay 153, 154, 165
Hayreddin 157, 158, 167, 170, 197
Hayreddin Paşa 74, 75
Henry Lello (Sir) 161
Henry VII. 145
Hunyadi (Janos) 98, 110-113, 115, 134, 139, 145
Hüseyin (Memluk amirali) 155

İbnu'l-Hanuş 154
İbnu'l-Harfuş 154
İbrahim (Kastamonu Beyi) 60
İbrahim Paşa (Veziriazam) 164, 172, 197
İdris-i Bitlisî 151
İnayet Giray 191
Innocentius VIII. 145
İoannes Komnenos 49
İoannes Paleologos V. 86, 187
İoannes Paleologos VII. 100
İsa Çelebi 93-95
Isabella 157
İsfendiyar Bey 88, 97
İshak (Karamanlı) 120, 122
İshak Bey 112
İshak Paşa (Bosnalı) 137
İshak Paşa 119, 120
İskender Bey 106, 107, 108, 113, 115, 126, 130, 132, 133, 145
İskender Bey (Mihaloğlu) 140
İslam Giray 192
İsmail (Safevî Şahı) 117, 123, 124, 148, 149, 150, 151, 153
İsmail Bey 118
İvan Aleksandr 71
İvan III. 143, 190
İvan (Korkunç) 175, 187
İvanko 75, 78

Jan Zapolya 167, 168
Jan-Olbracht 144
Jiri Podiebrad 145

Kadı Burhaneddin 59, 76, 83, 88, 89, 95
Kai-Khosro I. (Keyhusrev) 119
Kalender Şah 165
Kansu Gavri 125, 152, 153
Kara İvan 136
Kara Osman 121
Kara Yusuf 97
Karagöz 125
Karahan 151
Karesi Bey 54
Kasım 121
Kasimierz IV. 141, 142, 143
Kayı-Han 62
Kayıtbay 125, 152
Kemal Reis 146
Kılıç Ali Paşa 171, 204
Kılıçarslan I. 49, 120
Kılıçarslan II. 49, 50, 52
Kızıl Ahmed 118, 120, 121
Konstantin (Köstendilli) 73, 80, 82
Konstantin 79
Konstantinos Dragases XII. 103, 129
Korkud 149

Ladislas 113
Ladislas II. 145
Laiota Basarab 140
Lajos (Büyük) 78, 108, 111, 139
Lala Şahin Bey 71, 72
Lazar (Sırp kralı) 73, 75, 76
Lazar Brankoviç 134
Leo X. 159
Leonardo III. Tocco 104, 130
Loredano 105
Lorenzo de Medici 146
Lütfü Bey (Alanyalı) 99

Mahmud Bey 153
Mahmud II. 161, 179
Mahmud Paşa 118, 128, 135
Malkoçoğlu (bk. Bâli Bey)
Mansur ibn Kutalmuş 48
Manuel 49, 50, 74, 101, 103
Manuel Kantakuzenos 129
Manuel Palaeologos 85
Marko 73, 79
Marko Kralyeviç 80
Martinuzzi 168
Matthias Corvinus 135 (ayrıca bk. Corvinus)
Maximillian 138
Mehmed Bey 172
Mehmed Giray I. 176
Mehmed I. 59, 91, 93-98, 100, 101, 104, 105, 107, 109-112, 117, 138
Mehmed II. (Fatih) 61, 97, 99, 106, 108, 115-120, 122, 124, 126, 127, 129-132, 134-136, 138-140, 142, 143, 146, 147, 152, 167, 191, 196
Mehmed III. 162, 164
Mehmed Paşa (Bıyıklı) 151, 153
Mehmed Paşa 123
Mengli Giray 140, 142, 143, 144, 149, 190, 191
Menteşe Bey 53, 60
Mesih Paşa 121
Mesud I. 50
Mezid Bey 112
Mihail (Cesur) 198
Mikhael Palaeologos 53
Mir Ali 204
Mircea 76, 78, 80, 81, 110, 111
Muhammed Han Şeybanî 148
Murad (Şehzade) 149
Murad I. 59, 67, 69-78, 82-84, 87, 91, 93, 94, 99, 103, 104, 108, 113, 117, 156, 180, 184, 187
Murad II. 91, 95-101, 107-111, 117, 132, 138, 156
Murad III. 164, 181, 182
Murad IV. 161, 191
Murad Paşa (Kuyucu) 180
Musa Çelebi 93-95, 104, 107, 109, 110
Mustafa (Karamanoğlu) 121
Mustafa (Şehzâde) 121, 162, 163, 165
Mustafa III. 162
Mustafa Paşa (Lala) 174
Mutahharten 89
Müeyyed, el- 98
Mütevekkil 153, 156
Mzechabuki 150

Naillac 96
Nâsıreddin (Dulkadir Beyi) 89, 95, 98

Nerio Acciajuoli 81
Nerio II. 104
Niccolo Zorzi 104
Nicolas Ujlaky 136
Nikephoros Botaniates 48
Nureddin Zengi 50

Orhan Bey 44, 53, 55-57, 60-62, 64-68, 70, 76, 91, 179, 180
Oruç Reis 157, 158
Osman Bey 43, 44, 54, 55, 61-64, 68, 70, 76, 93
Osman II. 162
Osman Paşa (Özdemiroğlu) 164
Osman Paşa 185
Ömer 129
Özbek 125
Özdemir Paşa 203

Paulus II. 145
Peterfy 112
Petro (Büyük) 199
Petru III. Aaron 139
Pietro Zeno (Andros lordu) 100
Pîr Ahmed 120, 121
Pir Hüseyin 191
Pîrî Mehmed Paşa 164
Pîrî Reis 171, 172, 174, 204
Pius II. 116, 145
Piyale Paşa 171

Radu 139, 140, 141
Ramazan Bey 175
Roger de Flor 54
Rum Mehmed Paşa 120, 125
Rüstem Paşa 156

Sahip Ata Fahreddin 55
Sahip Giray 176
Salih Reis 175
San Superan 102
Saruhan Bey 53
Sasan Bey 53, 55, 59
Scarampo (Kardinal) 127
Schiltberger 79
Selim I. 47, 147-156, 158, 159, 161, 169, 172, 176, 195, 202, 203
Selim II. 162, 164
Selim III. 162
Selman Reis 171
Seydi Ali Reis 172
Seyyid Ahmed 143
Sigismund Zapolya 168
Simon (Kral) 201
Sinan Paşa (Koca) 164, 171
Sinan Paşa (Özdemiroğlu) 174
Sinan Paşa 153, 154
Sokollu Mehmed Paşa 164, 165, 168, 171, 176
Spata 104
Stefan (Büyük) 139, 140, 141, 144, 145, 158, 191
Stefan (Dük) 136
Stefan Brankoviç 134, 135
Stefan Crnojevic 136
Stefan Duşan 68, 71, 79
Stefan Lazareviç 79, 108, 109
Stefan Tomaseviç 135
Stratsimir 75, 78
Suli Bey 95
Süleyman (Kastamonu Beyi) 60, 87, 88
Süleyman (Kutalmışoğlu) 48, 49
Süleyman Bey 124
Süleyman Çelebi 93-95, 100, 102, 103, 109
Süleyman I. 98, 151, 156, 161-165, 167-176, 181-184, 191, 192, 199, 201-203
Süleyman Paşa (Hadım) 140
Süleyman Paşa 66, 67, 70, 170, 171, 174, 204
Svimon 201

Şahbudak 124
Şah-kulu 149
Şahruh 121, 122
Şahsuvar 124
Şarlken (bk. Charles Quint)
Şehabeddin Paşa 113
Şehsuvar 152
Şeref Han 172
Şeyh Ahmed 144
Şişman 73, 75, 78

Taceddin İbrahim 97, 99, 119, 120
Tahmasp (Şah) 172, 173
Theodoros II. 103
Theodoros Palaeologos 82, 102
Thomas 103, 129, 130
Thomas (Bosnalı) 134
Thopia (Dıraçlı) 74

Timur 43, 46, 56, 57, 59, 69, 70, 76, 77, 86, 87, 89, 91-95, 99, 100, 117, 118, 121, 141, 150
Timurtaş 54, 71, 86, 88
Timurtaş Paşa 74
Tocco (bk. Carlo)
Torlak Kemal 96
Tumanbay 153, 154
Turgut Reis (Paşa) 172
Turhan Bey 103, 104, 129
Tvrtko 79, 110

Ubeydullah Han 148
Ugljesa (Serezli) 73
Ulama Han 172
Uluç Ali Reis 171 (ayrıca bk. Kılıç Ali Paşa)
Umur Bey 56
Umur Han 54, 56, 57, 66
Ustaca-oğlu 149, 151
Uzun Hasan 115, 119, 120-123, 140, 145

Vasili II. 142
Venieri 128
Vitovt 141
Vlad Drakul 111, 113
Vlad III. 139
Vlad IV. 140
Vlad (Kazıklı) 140
Vuk Brankoviç 79
Vukaşin 73
Vytautas 141

Yakub 123
Yakub Bey 82
Yunus Bey 57

Zağanos Mehmed Paşa 129, 130
Zapolya (bk. Jan)
Zenevisi 106
Zsigmond 78, 109, 112
Zygmunt III. 190

III- AİLE, SOY, HANEDAN, TOPLULUK, KAVİM, DEVLET, ÜLKE ADLARI DİZİNİ

(Hemen her sayfada geçen Osmanlı ve Bizans kelimeleri dizine alınmamıştır.)

Abdülvâdiler 156
Acciajuoliler (Floransalı) 102
Akhaia Prensliği 68, 81, 102
Akkoyunlular 46, 118, 119, 121, 123, 124, 145, 148
Altınorda Hanlığı 47, 141, 143, 144, 176
Arangio ailesi 105
Archipelago (Takımadalar) Dukalığı 105
Astrahan Hanlığı 176
Atina Dukalığı 104, 128
Attika Devleti 68
Avusturya 159, 191
Aydın / Aydın(-eli) / Aydınoğulları 55, 57, 59, 68, 85, 92, 95, 96, 119

Balşa ailesi 106
Barlas Türkleri 46
Beni Amer 157
Benu Suleym 156
Berberîler 156
Boğdan 139, 140, 146, 176
Bohemya 145
Bohemya-Macaristan 145, 146
Bosna 135
Boşnaklar 73
Boudonitsa Markizliği 81, 104
Bucak Tatarları 199
Bulgar Devleti 68
Buondelmontiler 102
Burgonya 159

Candaroğulları/Candaroğulları Beyliği 58, 88, 118
Ceneviz/Cenevizliler/Cenova/Cenovalılar 68, 85, 105, 119, 126-128, 138, 141, 142, 157
Cezayir 156
Chat'o Türkleri 47
Cornari ailesi 105
Crispi ailesi 105
Cübeyl Assafları 202

Çağatay 47
Çandar ailesi 54

da Corogna ailesi 105
Danişmend/Danişmendliler 48, 49, 50, 58, 95
Devavide 156
Doda ailesi 134
Dukagin 106
Dulkadir/Dulkadir Beyliği/Dulkadiroğulları 89, 92, 94, 95, 124, 149, 151, 152, 153, 172
Dürzîler 154, 202

Eflak 139, 140
Emiroğulları 56
Epir Suliotları 189
Eretna Beyliği 58
Eşrefoğlu Beyliği/Eşrefoğulları 56, 57, 60
Eyyubîler 52

Fas 45, 204
Fransa 145, 168
Func birliği 203

Gattilusio ailesi 74, 101, 116, 127
Germiyan/Germiyan Beyliği/Germiyanoğulları 53, 55, 56, 57, 59, 61, 64, 83, 85, 92, 93, 95, 96, 119
Giray ailesi/Giray Hanedanı 176, 191 (bk. Kırım Hanları)
Gozzadini ailesi 105
Grimani ailesi 105

Gürcistan 200
Habsburglar 168, 169, 170, 190, 198
Habsburg-Valois 167
Hafsîler 157
Hamid/Hamidoğulları 55, 57, 59, 60, 85, 92
Harezmşahlar 46
Hazarlar 46
Hiung-nu 45

İlhanlılar 52, 54, 63, 65
İngiltere 146
İran 147, 148, 176
İsfendiyaroğulları 58, 80, 87
İsmailîler 202
İspanya/İspanyollar 146, 157, 158, 159, 170, 171
İtalya 145

Jagellon hanedanı/Jagellon ailesi 139,143, 159

Kantakuzenoslar 66, 116
Karadağ/Karadağ prensliği 136, 137
Karahanlılar 46
Karakoyunlular 46, 96, 121
Karaman / Karaman Beyliği / Karamanlılar / Karamanoğulları 55-59, 67, 83, 84, 86, 87, 92-94, 96, 98, 99, 116, 119-121, 125, 156
Karesi/Karesi Beyliği 55, 59, 60, 66, 83, 92
Karmatiler 155
Kasım Hanlığı 47
Kastamonu Beyliği 56
Kastilya Krallığı 146
Kastriota ailesi 106, 107
Katalanlar 54, 58, 59, 64, 66, 83
Kazaklar 177, 199
Kazan Hanlığı 176
Kefalonya Kontluğu 128
Kereitler 45
Kıbrıs 59
Kırgızlar 46
Kırım Hanları 139, 143, 176, 193
Kisrevan Assafları 202
Kızılahmedliler 58
Kladuva Sırpları 188
Komneni 107
Komnenoslar 118, 119, 142
Kosaklar 141 (bk. Kazaklar)
Kölemenler 47
Kuko Sultanlığı 156, 157
Kürt beylikleri 151
Kürtler 152

Laskarisler 52
Limnia Beyleri 57
Litvanya 141, 143, 144, 145
Loredani ailesi 105

Macar Krallığı/Macaristan/Macarlar 108, 109, 110, 116, 126, 135, 136, 139, 141, 158, 159, 167, 176, 198
Madenokhoria Rumları 188
Maina kabilesi 165
Maruniler 154, 202
Memlûklar 47, 98, 118, 119, 121, 124, 125, 152-154, 155, 202
Mengücekler 48
Menteşe/Menteşe Beyliği/Menteşeoğulları 53, 55, 58, 59, 85, 92, 94, 95, 96, 119, 196
Merinûler 156
Merkitler 45
Michieli ailesi105
Mihaloğlu ailesi 137, 138, 140, 198
Mirdita Arnavutları 188
Mirditler 134
Moğollar 45, 47, 57, 58, 65
Mora Despotluğu 128
Mora Mainotları 189
Moreote 116
Mukranî emirliği 156
Muzakiler 106, 107

Naksos Dukalığı 128, 188, 197
Napoli 102, 126, 128, 132, 145
Navaresse Birliği 81
Navarresse Prensliği 103
Naymanlar 45
Negotino Sırpları 188
Nogaylar 199
Nusayriler 202

Oğuz Türkmenleri 45
Özbek Türkmenleri 47

Palaeologlar 116, 128
Papalık 126, 128, 131, 145, 146, 171
Peloponnesos 68
Pindus Vahaları 189
Polonya 140, 141, 143, 144, 145, 158, 198
Polonya-Litvanya 139, 146, 159, 190
Portekiz/Portekizliler 146, 152, 159, 170, 172, 174, 204

Premarini ailesi 105
Pulati ailesi 107

Quirini 105

Ragusa 146
Ragusa Cumhuriyeti 108
Ramazanoğulları 153, 182, 189
Rodos/Rodos Şövalyeleri 66, 68, 85, 91, 96, 103, 115, 126, 145, 146
Rusya 143, 190

Sa'alibe 156
Safevî hanedanı/Safevîler 147, 148, 150, 172, 174
Salona Kontluğu 81
Saltuklular 49, 52
Sanudi dükleri 68
Saruhan /Saruhan Beyliği/Saruhanlılar 55, 56, 59, 68, 85, 92, 95, 96
Sasan/Sasanlar/Sasanoğulları 56, 58, 59
Selçuklular 46
Sinop Beyliği 118
Sırbistan/Sırplar 68, 73, 126, 134, 135
Sommaripa ailesi 105
Span ailesi 107
St. Jean Şövalyeleri 55, 58, 105, 127, 128
St. Sava Düklüğü 110

Şabiyye 156
Şeybânîler 47
Şuf Ma'nları 202

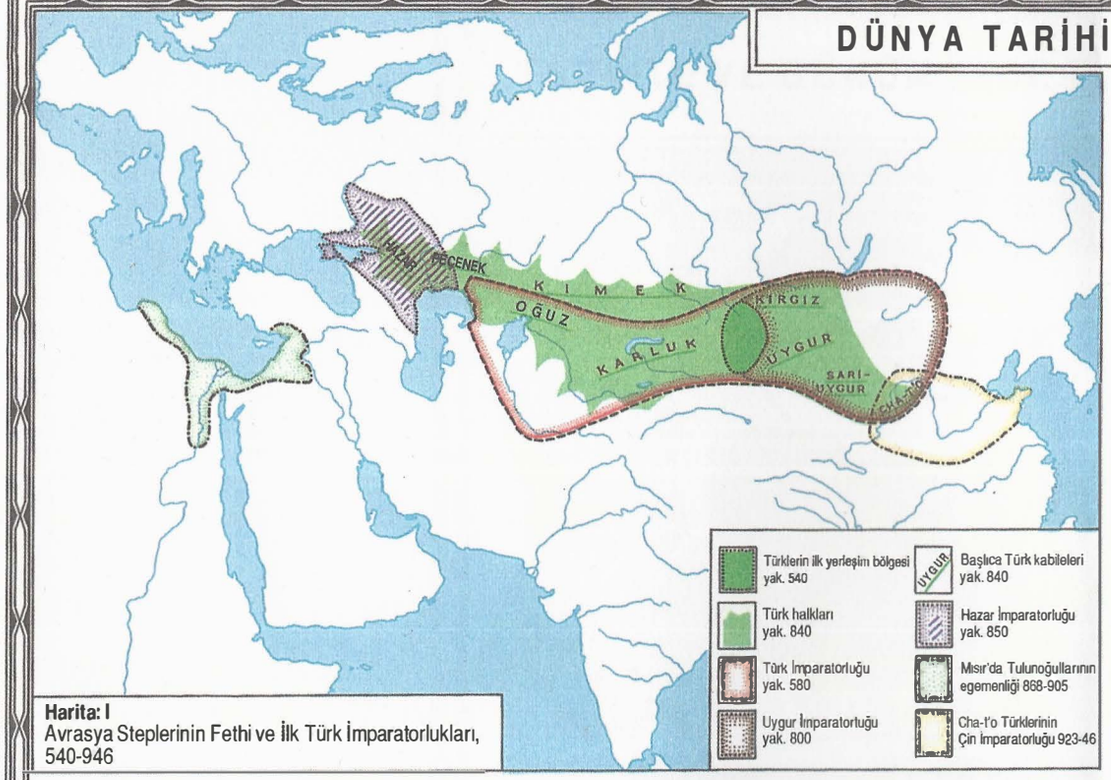
T'u-kiu'lar 45, 46
Taceddinoğulları 57
Tahiriler 155
Tanuhlar 154
Taşanoğulları 56
Tatarlar 64, 65, 177
Teke/Teke Beyliği 55, 58, 59, 84, 85, 92, 95, 96
Thopia ailesi 106, 107
Timurlular 46
Tocchiler 102, 105
Trablusgarb 156
Trablusşam Seyfaları 202
Trabzon Rum İmparatorluğu 88, 118, 119
Tudor 167
Tulunoğulları 155
Tunus 128
Turgudlu Türkmen aşireti 120
Türkiye Cumhuriyeti 47

Ulahlar 73
Uscoklar 169
Uygurlar 46

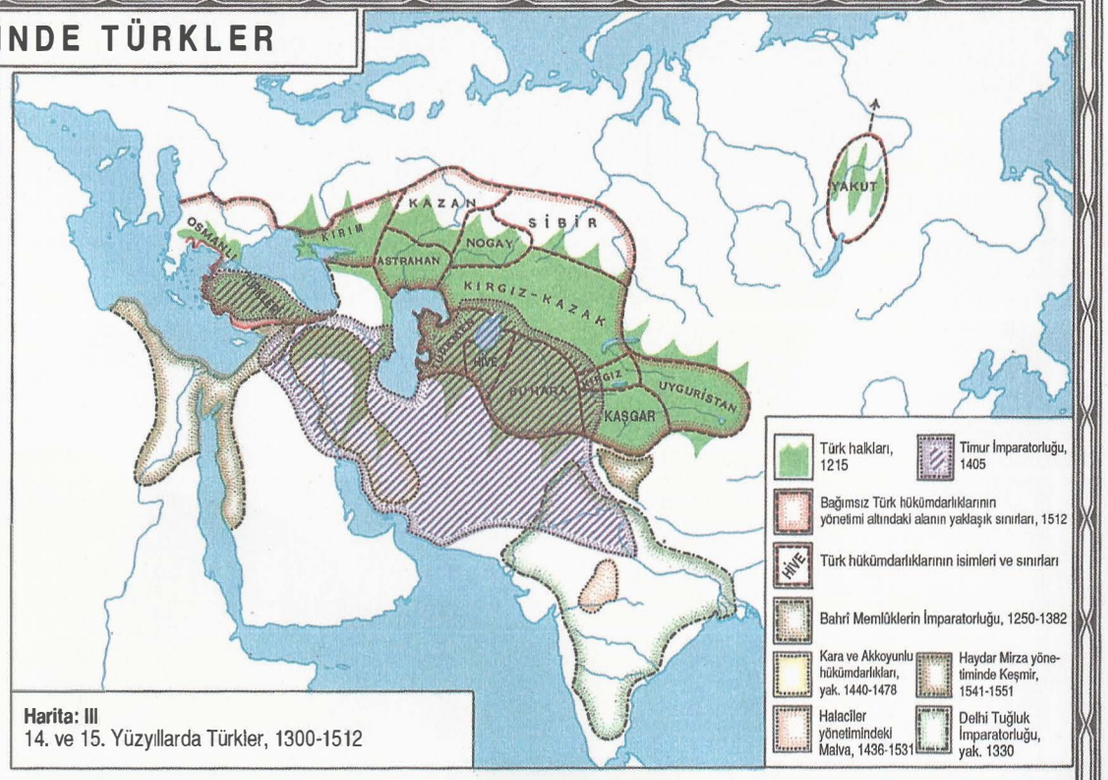
Varsak Türkmenleri 120
Venedik 103, 107, 108, 116, 123, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 137, 145, 146, 158, 167, 170, 171, 188, 190, 198
Venedikliler 68, 104, 105, 106, 127, 128, 130, 197

Zaccaria 107
Zaporozhe Kazakları 175
Zorziler 102

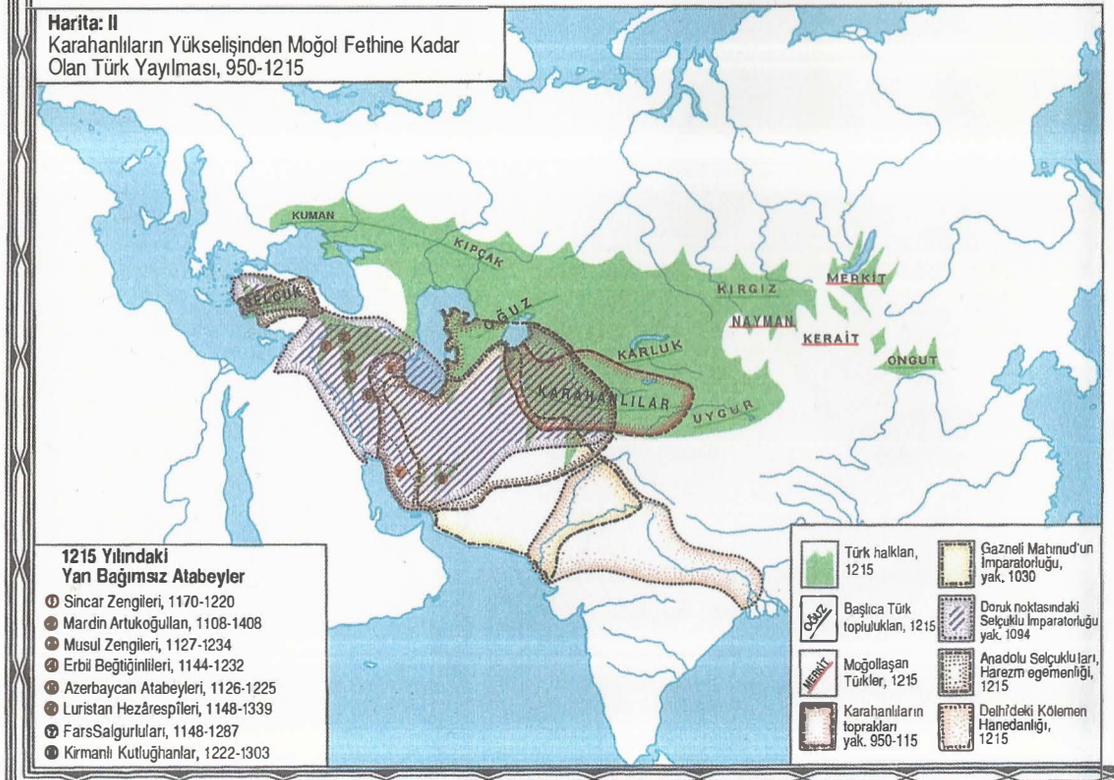
DÜNYA TARİHİNDE TÜRKLER

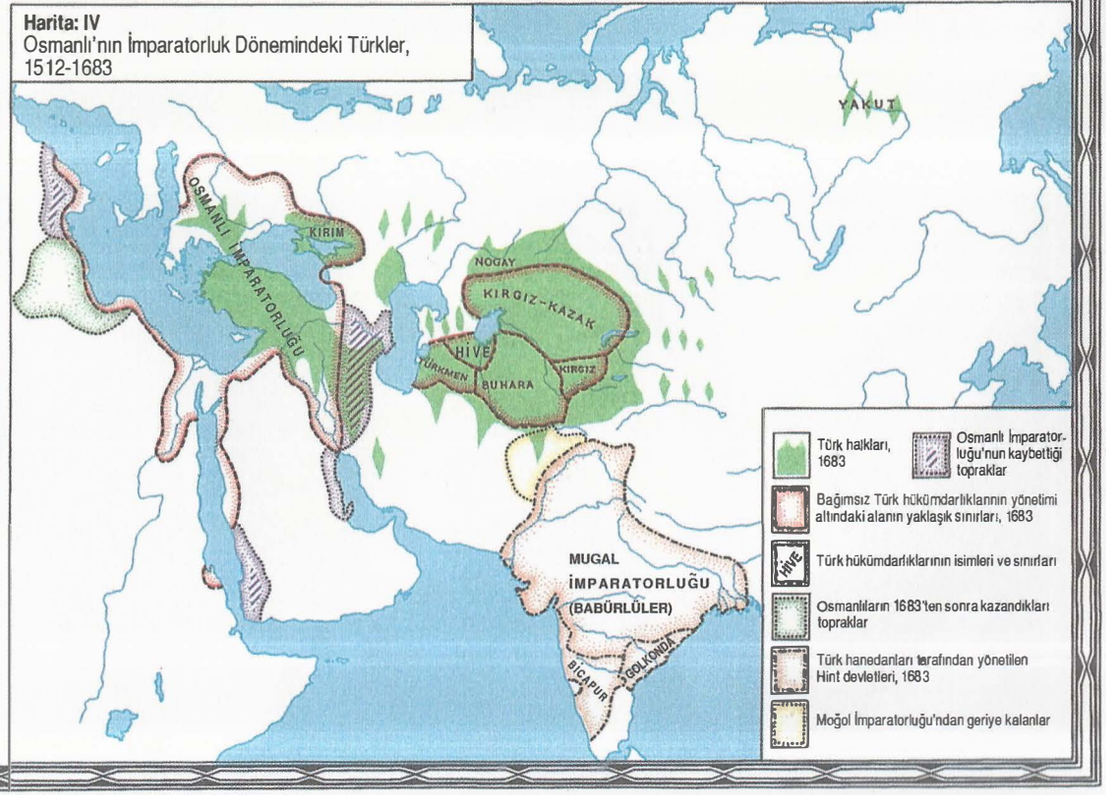
Harita: I
Avrasya Steplerinin Fethi ve İlk Türk İmparatorlukları, 540-946

Harita: III
14. ve 15. Yüzyıllarda Türkler, 1300-1512

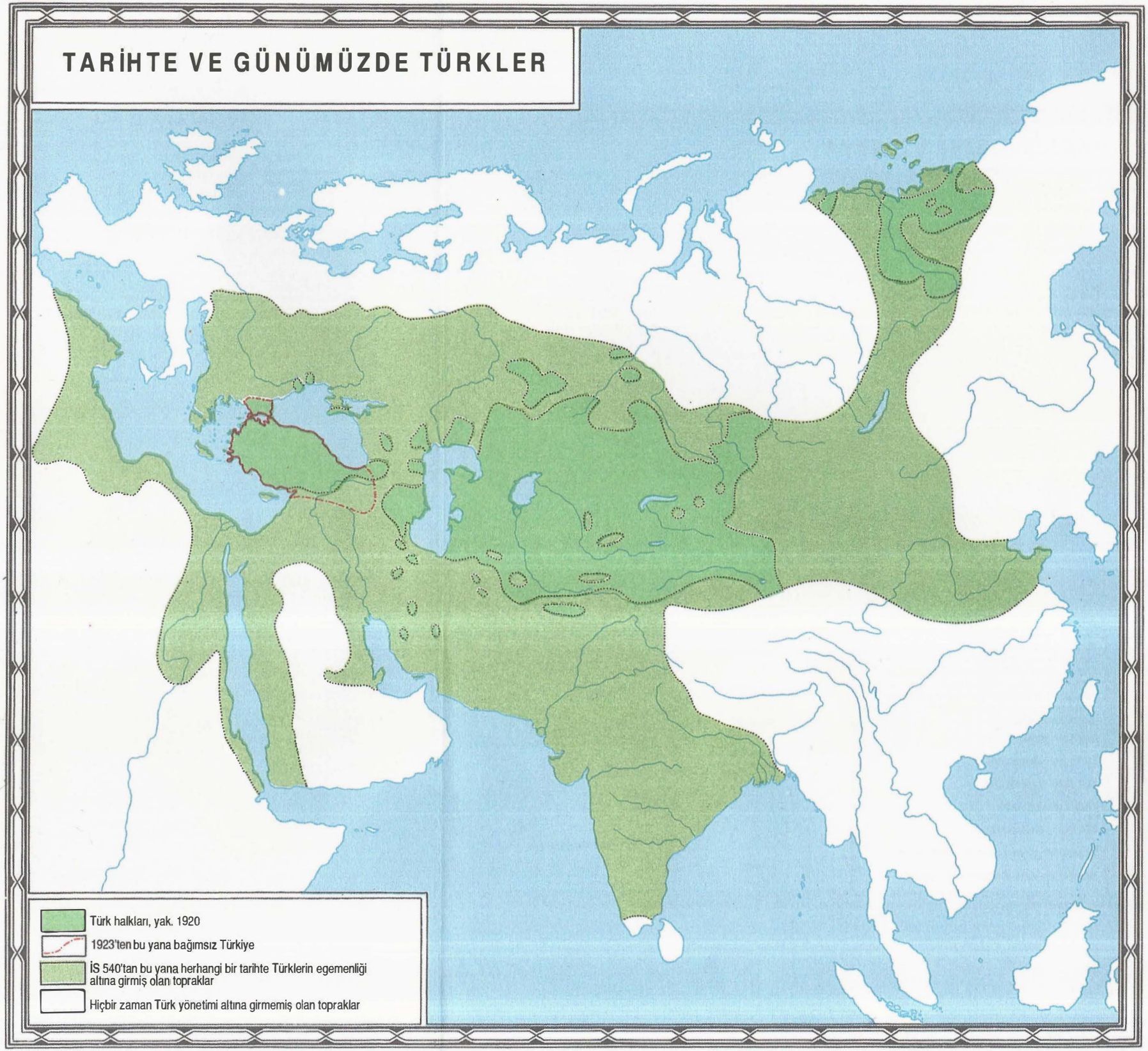

Harita: II
Karahanlıların Yükselişinden Moğol Fethine Kadar Olan Türk Yayılması, 950-1215

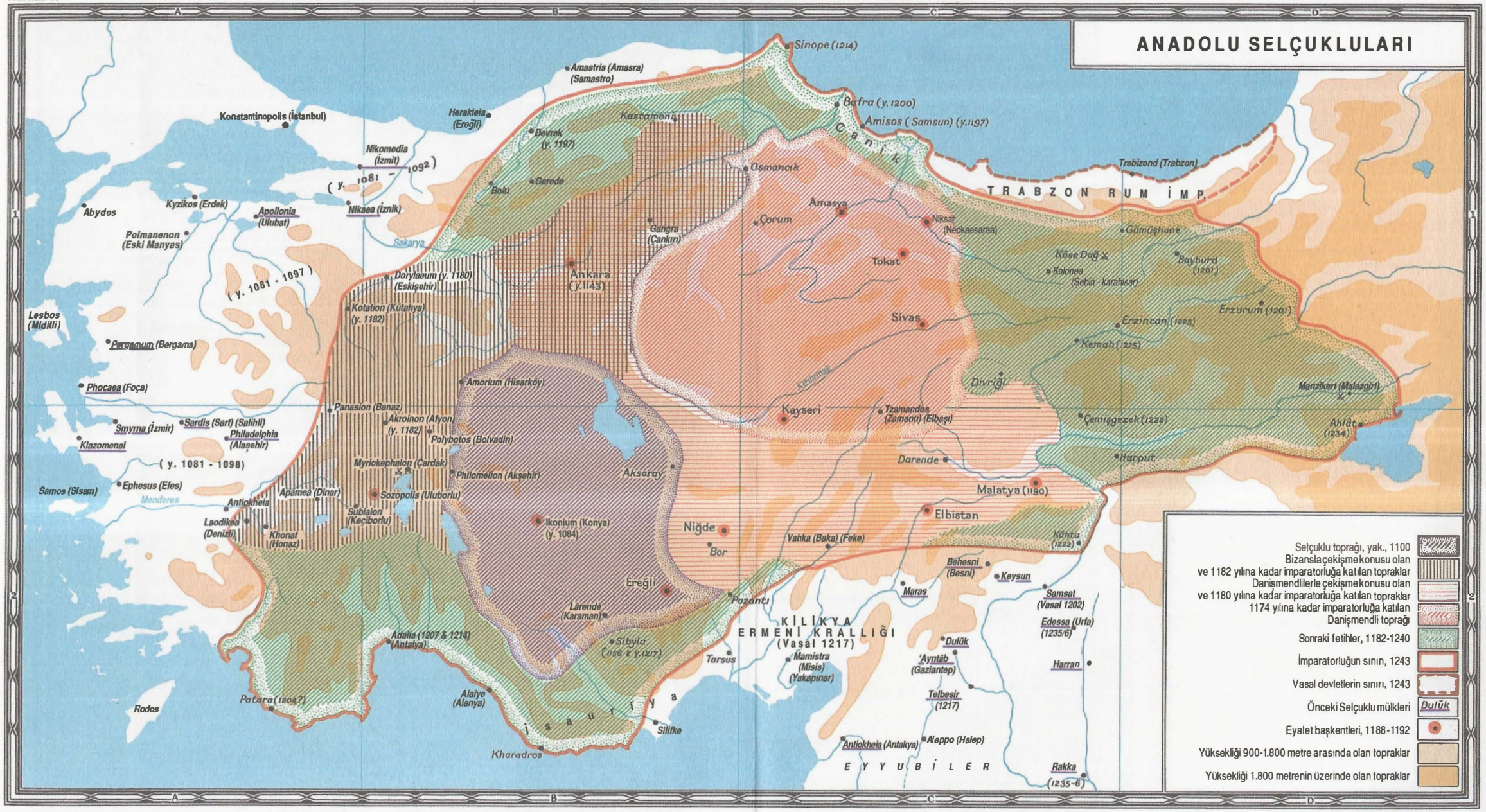

Harita: IV
Osmanlı'nın İmparatorluk Dönemindeki Türkler, 1512-1683

Harita: V

TARİHTE VE GÜNÜMÜZDE TÜRKLER
Türk halkları, yak. 1920
1923'ten bu yana bağımsız Türkiye
İS 540'tan bu yana herhangi bir tarihte Türklerin egemenliği altına girmiş olan topraklar
Hiçbir zaman Türk yönetimi altına girmemiş olan topraklar

Harita: VI

ANADOLU SELÇUKLULARI
Sinope (1214)
Amastris (Amasra) (Samastro)
Bafra (y. 1200)
Amisos (Samsun) (y.1197)
Konstantinopolis (İstanbul)
Herakleia (Ereğli)
Kastamoni
Devrek (y. 1197)
Canik
Trebizond (Trabzon)
TRABZON RUM İMP.
Nikomedia (İzmit)
(y. 1081 - 1092)
Osmancık
Bolu
Gerede
Amasya
Çorum
Niksar (Neokaesarea)
Gümüşhane
Köse Dağ
Kalonea (Sebin - karahisar)
Bayburd (1201)
Abydos
Kyzikos (Erdek)
Apollonia (Ulubat)
Nikaea (İznik)
Poimanenon (Eski Manyas)
Sakarya
Gangra (Çankırı)
Tokat
Ankara (y.1143)
(y. 1081 - 1097)
Dorylaeum (y. 1180) (Eskişehir)
Kotation (Kütahya) (y. 1182)
Sivas
Erzincan (1225)
Erzurum (1201)
Lesbos (Midilli)
Pergamum (Bergama)
Kemah (1225)
Kızılırmak
Divriği
Manzikert (Malazgirt)
Phocaea (Foça)
Amorium (Hisarköy)
Panasion (Banaz)
Kayseri
Tzamandos (Zamantı) (Elbaşı)
Çemişgezek (1222)
Ahlat (1234)
Smyrna (İzmir)
Sardis (Sart) (Salihli)
Philadelphia (Alaşehir)
Akroinon (Afyon) (y. 1182)
Polybotos (Bolvadin)
Klazomenai
Darende
Harput
(y. 1081 - 1098)
Myriokephalon (Çardak)
Philomelion (Akşehir)
Aksaray
Samos (Sisam)
Ephesus (Efes)
Menderes
Apamea (Dinar)
Sozopolis (Uluborlu)
Malatya (1190)
Antiokheia
Sublaion (Keciborlu)
Elbistan
Laodikea (Denizli)
Khonai (Honaz)
Ikonium (Konya) (y. 1084)
Niğde
Bor
Vahka (Baka) (Feke)
Kahta (1222)
Behesni (Besni)
Keysun
Ereğli
Maraş
Samsat (Vasal 1202)
Pozantı
Edessa (Urfa) (1235/6)
Lârende (Karaman)
KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI (Vasal 1217)
Dulük
Adalia (1207 & 1214) (Antalya)
Sibyla (1156 ve y.1217)
Tarsus
Mamistra (Misis) (Yakapınar)
'Ayntâb (Gaziantep)
Harran
Telbeşir (1217)
Rodos
Patara (1204?)
Alaiye (Alanya)
Isauria
Sillîke
Antiokheia (Antakya)
Aleppo (Halep)
Rakka (1235-6)
EYYUBİLER
Kharadros
Selçuklu toprağı, yak., 1100
Bizansla çekişme konusu olan ve 1182 yılına kadar imparatorluğa katılan topraklar
Danişmendlilerle çekişme konusu olan ve 1180 yılına kadar imparatorluğa katılan topraklar
1174 yılına kadar imparatorluğa katılan Danişmendli toprağı
Sonraki fetihler, 1182-1240
İmparatorluğun sınırı, 1243
Vasal devletlerin sınırı, 1243
Önceki Selçuklu mülkleri
Dulük
Eyalet başkentleri, 1188-1192
Yüksekliği 900-1.800 metre arasında olan topraklar
Yüksekliği 1.800 metrenin üzerinde olan topraklar

Harita: VII

TÜRK BEYLİKLERİ
yak. 1300 - 1320

Harita: VIII

ANADOLU VE EGE DENİZİ
yak. 1360
Osman Bey ve Orhan Bey'in Fetihleri

OSMANLI TÜRKLERİ

- Ertuğrul Gazi'nin geleneksel anlatımlara göre beyliği
- Osman Bey'in geleneksel anlatımlara göre 1300 yılından önce fethettiği yerler
- Osman Bey'in fethettiği yerler, 1300-1326
- Orhan Bey'in fethettiği yerler, 1326-1362
- 1362 yılında muhtemelen Orhan Bey'in yönetimi altındaki topraklar
- Fetihlerin ve akınların yönü (tarihleriyle birlikte)

DİĞER MÜSLÜMAN DEVLETLER
Belirlenmiş Egemenlik Alanları yak., 1360
Çoğunlukla Çatışan Etki Alanları
Küçük özerk beylikler. Osmanlı kökenli olmayan Türklerin düzenledikleri başlıca akınlar

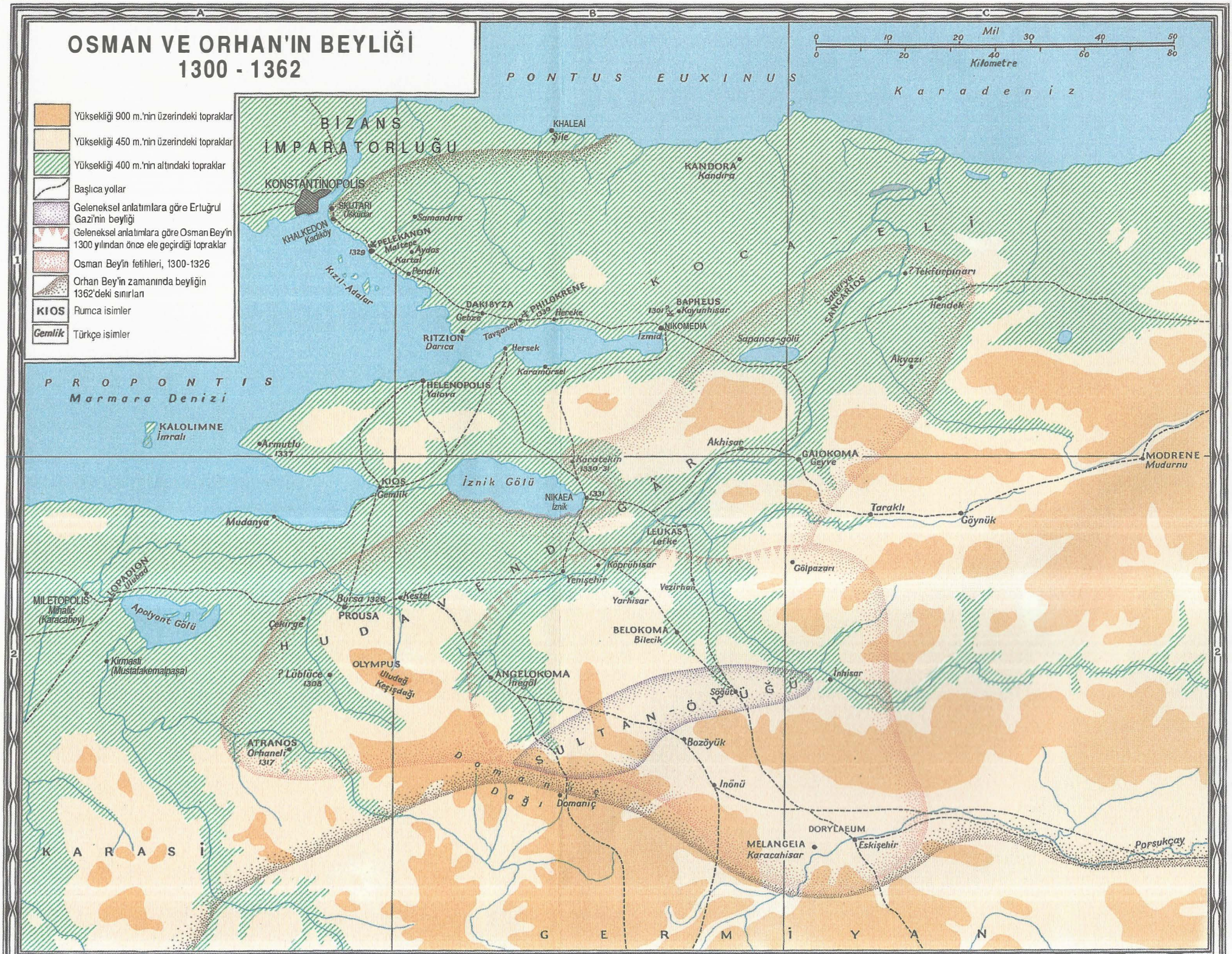
HIRİSTİYAN DEVLETLER
- Bizans İmparatorluğu
- Diğer Hıristiyan devletler
- Ceneviz mülkleri
- Venedik mülkleri

0 100 200 300 Kilometre
0 100 200 Mil

BULGARİSTAN KRALLIĞI
SIRP İMPARATORLUĞU
BİZANS İMPARATORLUĞU
VLAHYA SIRP KRALLIĞI
AKHAİA PRENSLİĞİ
(BİZANS EYALETİ) MISTRA
NAKSOS DUKALIĞI
KARASI
SARUHAN
AYDIN
MENTEŞE
GERMİYAN
SAHİB ATA OĞ.
HAMİD
CANDAR-OĞULLARI
KARAMAN
TEKE
ERETNA
KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI
MEMLÜKLER
ST. JEAN ŞÖVALYELERİ

Samakov, Philippopolis (Filibe), Burgas, Serez, Drama Khrysopolis, Ksanthi (İskeçe), Didymoteikhon (Dimetoka) 1326 1342 1345, Adrianopolis, Selanik, Thasos (Taşoz) 1335, Samothrake (Semendirek) 1335, Pherrai (Ferecik) 1307, Ipsala, Keşan 1355-1359, Khariopolis (Hayrabolu), Tzouroulos (Çorlu), Rodosto, Panidos, Ganos, Hexamilion, Bolayır, Gelibolu 1354, Cimpi 1352, Abydos, Biga, Erdek, Edincik, Bandırma, Mihaliç, Ulubad, Manyas, Kirmasti, Bursa, Yenişehir, İnegöl, Edrenos (Orhaneli), Tuzla, Edremid, Ivrindi (Osm. 1336-40), Kemer, Ayvalık, Ayazmend, Bergama, Gelenbe, Kırkağaç (Khliara), Bigadiç, Sındırgı, Balıkesir, Assos, Lesbos, Phocaea, Karaburun, Psara, Khios, Çeşme, Urla, Smyrna, Menemen, Manisa, Turgutlu, Akhisar, Gördes, Demirci, Marmara, Adala, Sart, Nif, Bayındır, Seferihisar, Tire, Birgi, Ayasoluk, Manisa, Güzelhisar, Kuşadası, Samos, Ikaria, Patmos, Leros, Kalymnos, Strovilos, Kos, Nisyros, Telos, Rodos, Astypalaia, Amorgos, Ios, Sikinos, Melos, Polykandros, Siphnos, Paros, Naxos, Seriphos, Delos, Mykonos, Tenos 1341, Andros, Kea, Thermia, Kythnos, Serifos, Sifnos, Milos, Kimolos, Antiparos, Thera, Anaphe, Kuzey Sporadlar, Domokos, Ptaleon, Boudonitsa, Salona, Livadia, Thebes, Khalkis, Korint, Atina, Argos Ienhien, Napoli, Aegina, Monemvasia, Lamia, Zeitun, Larisa, Petlene, Lemnos (Limni), Tenedos (Bozcaada), Abydos, Lampsakos, Kalolimne, Proponti, Marmara, Scutari (Üsküdar), Semendra (Samandıra), Aydos, Kandıra, Hereke, Nikomedia (İzmit), Hendek, Yalova, Geyve, Nikaea (İznik), Taraklı, Lefke (Osmaneli), Göynük, Mudurnu, Bilecik, Yenişehir, İnegöl, Söğüt, İnönü, Eskişehir, Domaniç, Tavşanlı, Gümüş, Kütahya, Emet, Simav, Gediz, Uşak, Afyonkarahisar, Bolvadin, Germiyan y. 1349, Sandıklı, Seyitgazi, Şarköy, Sivrihisar, Ankara, Kırşehir, Akşehir, Yalvaç, Aksaray, Karaağaç, Uluborlu, Barla, Keçiborlu, Eğridir, Isparta, Burdur, Beyşehir, Ağlasun, Seydişehir, Konya, Niğde, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Çankırı, Osmancık, Merzifon, Havza, Canik, Samsun, Terme, Ordu, Giresun, Trebizond, Niksar, Tosya, Kastamonu, Safranbolu, Amastris, Sinop, Heraclea, Bolu, Gerede, Kocaeli, Pendik, Kartal, Kadıköy, Beşiktaş, Galata, Eyüp, Yedikule, Kadıköy, Üsküdar, Kuzguncuk, Beykoz, Anadolu Hisarı, Rumeli Hisarı, Büyükdere, Sarıyer, Tarabya, Kilyos, Karaburun, Çeşme, Foça, Menemen, Manisa, Turgutlu, Akhisar, Gördes, Demirci, Marmara, Adala, Sart, Nif, Bayındır, Seferihisar, Tire, Birgi, Ayasoluk, Manisa, Güzelhisar, Kuşadası, Samos, Ikaria, Patmos, Leros, Kalymnos, Kos, Nisyros, Telos, Rodos, Astypalaia, Amorgos, Ios, Sikinos, Melos, Polykandros, Siphnos, Paros, Naxos, Seriphos, Delos, Mykonos, Tenos

Harita: IX

OSMAN VE ORHAN'IN BEYLİĞİ
1300 - 1362
Yüksekliği 900 m.'nin üzerindeki topraklar
Yüksekliği 450 m.'nin üzerindeki topraklar
Yüksekliği 400 m.'nin altındaki topraklar
Başlıca yollar
Geleneksel anlatımlara göre Ertuğrul Gazi'nin beyliği
Geleneksel anlatımlara göre Osman Bey'in 1300 yılından önce ele geçirdiği topraklar
Osman Bey'in fetihleri, 1300-1326
Orhan Bey'in zamanında beyliğin 1362'deki sınırları
KIOS Rumca isimler
Gemlik Türkçe isimler
Mil
Kilometre
PONTUS EUXINUS
Karadeniz
BİZANS İMPARATORLUĞU
KONSTANTİNOPOLİS
KHALEAİ
Şile
KANDORA
Kandıra
SKUTARI
Üsküdar
KHALKEDON
Kadıköy
Samandıra
PELEKANON
Maltepe
Aydos
Kartal
Pendik
1329
Kızıl-Adalar
DAKIBYZA
Gebze
PHILOKRENE
1339
Hereke
BAPHEUS
1301?
Kayunhisar
NIKOMEDIA
İzmid
Tavşancıl
RITZION
Darıca
Hersek
Karamürsel
İzmit
Sapanca-gölü
Sakarya SANGARIOS
Hendek
Tekfurpınarı
Akyazı
KOCAELİ
PROPONTIS
Marmara Denizi
HELENOPOLIS
Yalova
KALOLIMNE
İmralı
Armutlu
1337
Akhisar
Karatekin
1330-31
GAIOKOMA
Geyve
MODRENE
Mudurnu
İznik Gölü
KIOS
Gemlik
NIKAEA
İznik
1331
Taraklı
Göynük
Mudanya
LEUKAS
Lefke
Köprühisar
Yenişehir
Gölpazarı
Vezirhan
Yarhisar
LOPADION
Uludağ
MILETOPOLIS
Mihalıç
(Karacabey)
Apolyont Gölü
Bursa 1326
Kestel
PROUSA
Çekirge
HUDAVENDİGÂR
BELOKOMA
Bilecik
Kirmasti
(Mustafakemalpaşa)
? Lüblüce
1308
OLYMPUS
Uludağ
Keşişdağı
ANGELOKOMA
İnegöl
Söğüt
İnhisar
SULTANÖYÜĞÜ
ATRANOS
Orhaneli
1317
Bozöyük
İnönü
Domaniç Dağı
Domaniç
DORYLAEUM
Eskişehir
MELANGEIA
Karacahisar
Porsukçay
KARASİ
GERMİYAN

Harita: X

Harita: XI

I. MURAD VE I. BAYEZİD'İN FETİHLERİ 1362-1402

Harita: XII

İÇ SAVAŞ
1402-1413
Osmanlı toprakları, 1402
Osmanlı toprakları, 1413
AYDIN Vasal devletler, 1413
Timur sayesinde topraklarını yeniden kazanan beylikler
Bizans toprakları, 1413
Venedik toprakları, 1413
Ceneviz toprakları, 1413
Timur'un izlediği yol, 1402-1403
0 50 100 Mil 200 300
0 100 200 Km. 300 400 500
LİTVANYA
ALTIN ORDA
MOLDAVYA (BOĞDAN)
MACARİSTAN
VALAHYA (EFLÂK)
BOSNA
SIRBİSTAN
ARNAVUTLUK
EPİRUS
AKHAİA
MİSTRA
ATİNA
SARUHAN
GERMİYAN
AYDIN
MENTEŞE
TEKE
KARAMAN
KASTAMONU
CANİK
TREBİZOND
KARAKOYUNLU
AKKOYUNLU
DULKADIR
TİMURİLER
MEMLÛKLER
Möttling (1408)
Belgrad
Zara
Ragusa (Dubrovnik)
Skutari (İşkodra)
Alessio (Leş)
Durazzo (Duraç)
Korfu
Lepanto
Korint
Modon
Koron
Tesalya
Selanik
Vidin
Niş
Şehirköy
Sofya
İhtiman
Çamurlu
1413
Varna
Mesembria (Misivri)
Vize
Edirne
İnceğiz (1412)
KONSTANTINOPOLIS
Panidos
Ainos (Enez)
Gemlik
İzmid
İznik
1411
1403
Ulubad
Bursa
Bolu
Beypazarı
Ankara
1412
Balıkesir
Kütahya
Sivrihisar
Bergama
(Bizans)
(Ceneviz)
İzdin
İzmir
Efes
Milâs
Naksos (Nakşa)
Rodos
Afyon-karahisar
Akşehir
Uluborlu
Keçiborlu
İsparta
Eğridir
Konya
Aksaray
Kırşehir
Kayseri
Lârende
Antalya
Alâiye (Alanya)
Silifke
Korykos (Kızkalesi Kıbrıs'a Bağlı)
Amastris (Amasra)
Sinop
Trebizond (Trabzon)
Samsun
Amasya
Niksar
Tokat
Sivas
Koyluhisar
Şebin-karahisar
Erzincan
Kemah

Harita: XIII

İMPARATORLUĞUN YENİDEN TOPARLANMASI 1413-1451
Osmanlı toprağı, 1413
Osmanlı toprağı, 1451
Vasal devletler, 1451
Zaman zaman vergi veren devletler
1413'ten sonra Türkler tarafından işgal edilen, ancak 1451'den önce yitirilen topraklar
Venedik toprağı, 1451
Cenova toprağı, 1451
I. Bayezid'in 1402'deki doğu sınırı
Başlıca Türk akınları
Başlıca Macar akınları
Şeyh Bedreddîn isyanının merkezleri, 1416-20
De la Brocquière'nin dönüş yolu, 1432-33
Mil
Kilometre
MACARİSTAN
MOLDOVYA (BOĞDAN) (Polonya Vasalı)
ALTIN ORDA
VALAHYA (Eflâk)
SIRBİSTAN
BOSNA
HERZEGOVİNA (HERSEK)
RUMELİ
ANADOLU
KARAMAN
KASTAMONU
CANİK
KARAKOYUNLU
DULKADİR
AK-KOYUNLU
MEMLÜKLER
AYDIN
MENTEŞE
TEKE
GERMİYAN
TESALYA
MORA
KIRIM
KIBRIS (Mısır'a bağlı)
KONSTANTİNOPOLİS
TREBİZOND
KEFALONYA KONTLUĞU
Banat Timişvar 1419
Radkersburg 1417
Rudolfswerth 1431
Mättling 1431
Schössberg 1438
Medias 1438
Szent Imre 1442
Hermannstadt 1438
Vaskapu 1442
Kronstadt 1432
Bielgorod (Cetatea Albă) (Akkirman)
Kili
Tana
Kerç
Copa
Matrida
Kefe
Sudak
Kalitra
Bahçesaray
Menkup
Cembalo
Yalta
Zara
Jajce 1438
Vrhbosna 1416, 1436
Trau
Spalato
Almissa
Ragusa (Dubrovnik)
Kupinovo
Belgrad
Avala 1441
Golubac 1428
Turnu-Severin
Szöreny Banat
Vidin
Kruševac
Aleksinac
Niş
Yalvaç 1444
Şehirköy
Yergöğü 1416
Deli Orman
X Nigbolu 1443
Kavarna
Varna 1444
İsakçı
Sofya
İzladi Derbendi
Cattaro
Podgorica
Budua
Drivasto
Antivari (Bar)
Dulcigno
Scutari (İşkodra)
Alessio (Leş)
Kroya
Durazzo (Durac)
Skanderbeg
Svetigrad (1449) (Kocacik)
Ohri
Berat
Avlonya
Siroz (Serez)
Selanik
Edirne
Sazlidere 1422
Anhialos (Ahyolu)
Mesembria (Misivri)
Terkos
Amastris
Sinop
Küre
Kastamonu
Şamsun
Trebizond (Trabzon)
Tosya
Çankırı
Amasya
Tokat
Koyluhisar
Şebinkarahisar
Erzurum
Erzincan
Kalecik
Ankara
Bursa
İznik
Çebze
Kartal
1416
Gelibolu 1446
Lâpseki
Ulubad
Kütahya
Thasos
Samothrake
Imbros
Lemnos
Kastamonu
Batrinto
Yanya
Korfu
Sajada
Parga
Fener
Arta
Preveze
Vonitsa
Zeitouni
Ptéleon
Kuzey Sporadlar (Byz.)
Boudonitsa
Angelokastron
Lepanto
Vitrinitsa
Thebes
Negroponte
Lesbos
Karaburun
Kyme
Foça
Nif
İzmir
Khios
İpsili
Samos
Andros
Tenos
Mykonos
Naksos
Budrum
Kos
Rodos
Girit
Kreta
Scarpanto (Kerpe)
Famagusta
Putras
Vasilikata
Korint
Argos
Atina
Aegina
Napoli
Termisi
Monemvasia
Leondari
Gardiki
Devia
Navarino
Modon
Koron
Mistra
Akşehir
Afyonkarahisar
Kırşehir
Kayseri
Malatya
Niğde
Konya
Beyşehir
Seydişehir
Ereğli
Lârende
Maraş
Kars
Adana
Tarsus
Alâiye
Korykos (Kızkalesi) (Kıbrıs'a bağlı)
Silifke
Antalya

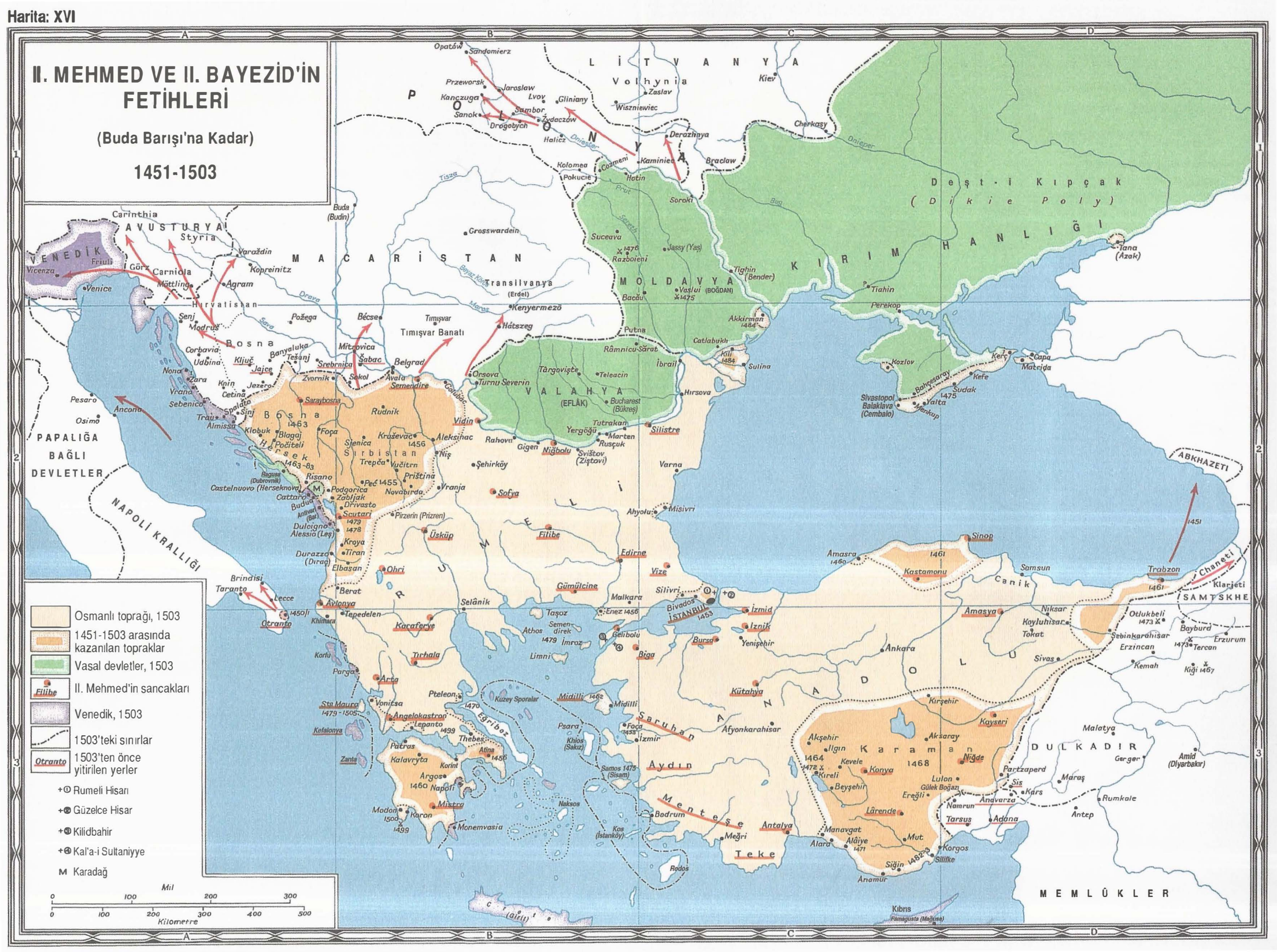
Harita: XIV

YUNANİSTAN
ve
EGE DENİZİ
0 10 20 30 40 50 Mil
0 20 40 60 80 100 Km. 150
Türkler tarafından yapılan son fetihlerin tarihleri
Osmanlı toprağı, 1451
1451-81 arasında kazanılan topraklar
1481-1512 arasında kazanılan topraklar
1520-66 arasında kazanılan topraklar
1566'dan sonra kazanılan topraklar
1481'deki sınırlar
Chios Yunanca ya da İtalyanca isimler
SAKİZ Türkçe isimler
KAVALA
SELÂNİK Salonica
Thasos TAŞOZ 1479
Ainos ENOZ 1456
Samothrake SEMENDİREK 1479
GELİBOLU Gallipoli
Imbros İMROZ 1470
+ Athos
Lemnos LİMNİ 1479
Tenedos BOZCAADA
Platamon
Elason ALASONYA
Hagios Eustratios
Methymna
Lesbos MİDİLLİ 1462
Mitylene
TIRHALA Trikkala
Larisa YENİŞEHİR
FENER Phanari
Velestinon
Volos
İSKÂDOS 1537 Skiathos
Khiliodromia v. 1453-1537/8
Skopelos
Kuzey Sporadlar 1538
Skyros İSKİRE 1537
Pharsala ÇATALCA
Domokos DÖMEKE
AĞRAFA
Arta
Ptelcon 1470
İZDİN Zeitouni
Oreos
Aidepsos
N. Phokaea 1455 Phokaes YENİFOÇA ESKİFOÇA
Karpenision
Neopatras BADRACIK
Boudonitsa MUDONİÇ
Negroponte 1470 NEGRİ BOZ
Psara 1479
İZMİR
Khios SAKIZ 1566
Chios
Angelokastron 1461/2
İNEBAHTI Lepanto 1499 Antirrhion
Vrachnaiika
Salona SALONA
Livadia LİVADYA
İSTİFA Thebes
Khalkis Vasilikon
Oropos
Rhion
Patrasso BALYABADRA
Vostitsa 1470
Salmenikon
Listrina
Sykaminda
Styra Karystos KIZILHİSAR
1456
ATİNA Athens
Pappas Br.
Achaea
Khalandritsa
Santameri
Kalavryta KALAVRİTA
Tarsos
Hexamilion
Andros ANDIRA 1566
Andros
Samos SİSAM 1475
Vathi
Clarentsa
Andravida
Khiliomousi HOLUMİÇ 1460
Pheneus
Phlious
Korint KORİNTOS
Nemea
1458
Belvedere
Akova
Dervenaki
Mantinea
Aegina
Makronesi
Keos (Zia)
MÜRTED 1566
Gyaros ŞEYTANLIK
Tenos İSTENDİL 1715
Ikaria
Phurni
Argos 1463
Napoli
ANABOLU
Damala
Thermisi
Kiveri 1540
Karytaina KARİTENA
Tegea
Kythnos (Thermia) 1617
Syros ŞİRA
Rheneia
Mykonos 1537
Delos
Patmos
Siderokastron
Leondari
Kastri
Gardiki
Ithome
Kyparissia
1460
Seriphos KOYUNLUCA 1537
Paros PARA
Antiparos
Naxos 1566
Naksos NAKŞA
Leros İLEROS
Bodrum
Kalymnos KALİMNOZ
Kos İSTANKÖY
Androussa
Kalamata
Bordonya MEZİSTRE
Mistra
Geraki
Siphnos 1617
NAKSOS DUKALIĞI 1566
Amorgos 1537
ANAVARİN Navarino 1501
MOTON Modon 1500
Grisi
Sapienza 1499 X
KORON Koron
Zarnata
Leuktron
Kimolos
Polinos
Sikinos
Melos
Ios (Nio) İNE
(Crispi)
Astypalaia (Stampalia) 1537
1521/2
Nisyros İNCİRLİ
Syme SÖNBEKİ
Telos (Piskopi)
Polykandros 1617
Therasia
Santorin (Thera)
Anaphe (Namfio) 1537
1522
RODOS
Khalki HERKE
Monemvasia 1540
Vatika
Neapolis (Vatika) 1500
Cerigo
Cerigotto
Kreta GİRİT
Karpathos (Scarpanto) KERPE 1537
Kasos

Harita: XV

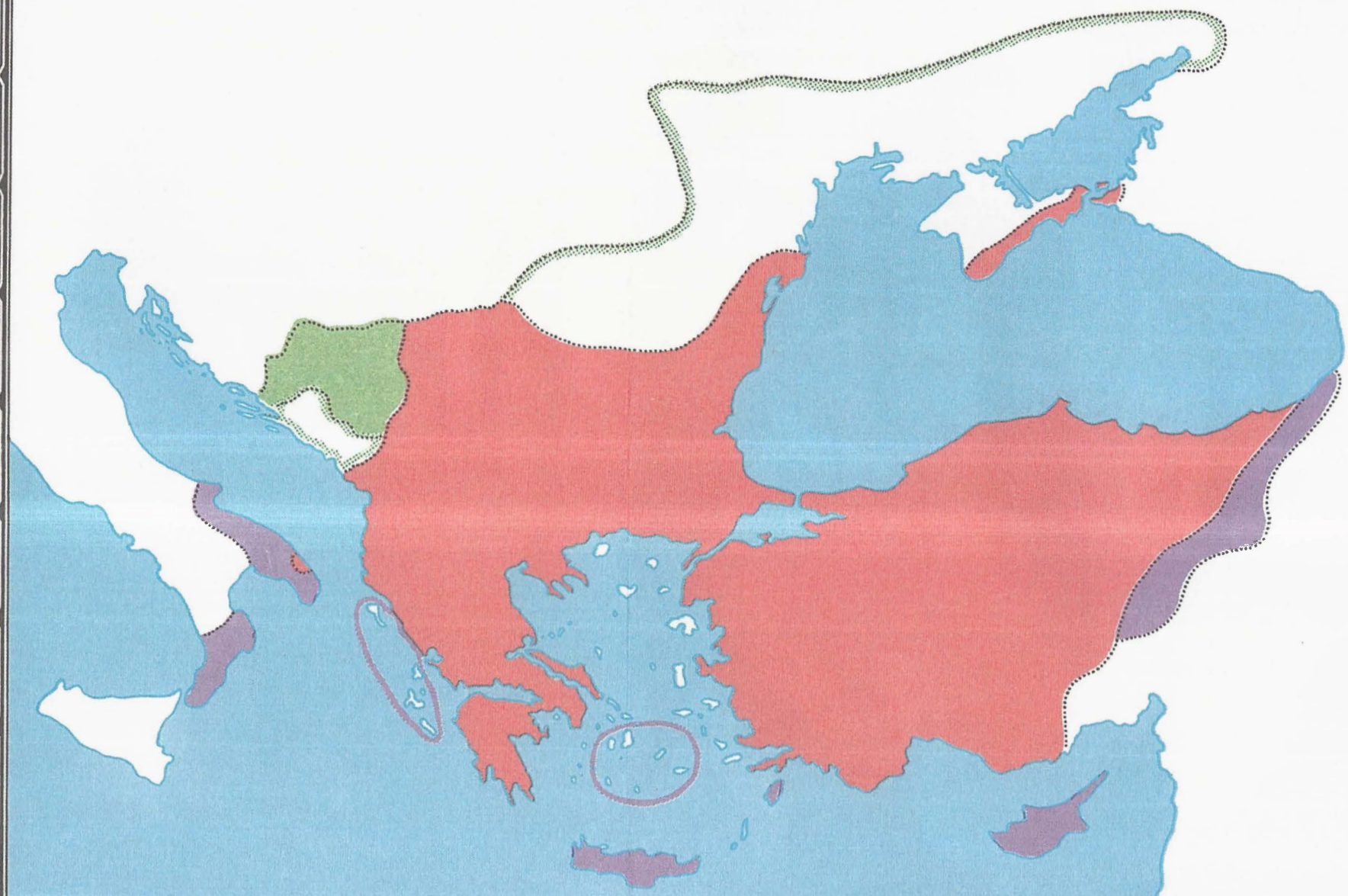

ARNAVUTLUK
HERSEK
SIRBİSTAN
Dračevica
Castelnuovo
Cattaro
Cetinje
ČERNOJEVIĆ
Podgorica
Morača
Rijeka
Zabljak
Pulati
Gashi
Džakova
Budua
Krasnik
Drin
İşkodra Gölü
Drivasto
Antivari (Bar)
Scutari (İşkodra)
SOAN
Dukagin
Puka
Prizren (Vulpiani)
ZACCARIA
Satti
Dagno
Üsküp
Dulcigno (Ulgün)
Zadrima
DUKAGDE
Alessio (Leş)
Mati
Petrella
Selishtë
CASTRIOTA
Rodoni Br.
Petralha
Débar (Debre)
Kroya
Svetigrad (Kocacık)
Durazzo (Dıraç)
AKÇAHİSAR V.
Tiran
THOPIA
Arzen
Tumenisht
PAVLO KURTİK V.
Ohri
Shkumbi
Elbasan
ÇARTALOS V.
Mokrea
MUZAKİYE N.
I. Semeni
MUZAKI
Berat
TOMORİNÇE V.
Devoll
BELGRAD V.
İSKARAPAR V.
Korça
Vjosë
Arta
KANİNA V.
Avlonya
Kanina
Osum
KLİSURA V.
İRAN İLİ
Kurveleş
HİMARA N.
SOPOTO N.
ARGİRİKASRİ V.
Argyrokastron (Ergiri)
LAHTOKASRI N.
VAYONEKYA N.
ZENEVİSİ
Butrinto
Yanina (Yanya)
Sajada
KORFU
Mazaraki (Margiliç)
Suboto
Parga
Phanari (Fener)
Paksos
Arta
Mil
0 10 20 30 40 50
0 20 40 60 80
Kilometre
Osmanlı Arvanid sancağı, 1431
KLİSURA V. Sancak bölgeleri (V: Vilayet, N: Nahiye)
Venedik'e ait olan topraklar, 1444
Alessio Birliği, 1444
MUZAKI Birliğin başlıca üyeleri

Harita: XVI

II. MEHMED VE II. BAYEZİD'İN FETİHLERİ
(Buda Barışı'na Kadar)
1451-1503
Osmanlı toprağı, 1503
1451-1503 arasında kazanılan topraklar
Vasal devletler, 1503
Filibe II. Mehmed'in sancakları
Venedik, 1503
1503'teki sınırlar
Otranto 1503'ten önce yitirilen yerler
+① Rumeli Hisarı
+② Güzelce Hisar
+③ Kilidbahir
+④ Kal'a-i Sultaniyye
M Karadağ
Mil
Kilometre
LİTVANYA
POLONYA
AVUSTURYA
MACARİSTAN
Deşt-i Kıpçak (Dikie Poly)
KIRIM HANLIĞI
MOLDAVYA
VALAHYA (EFLÂK)
TRANSİLVANYA (Erdel)
Tımışvar Banatı
Hırvatistan
Bosna
Sırbistan
Arnavutluk
Rumeli
Anadolu
Karaman
Aydın
Menteşe
Teke
Dulkadir
Memlûkler
PAPALIĞA BAĞLI DEVLETLER
NAPOLİ KRALLIĞI
VENEDİK
ABKHAZETİ
SAMTSKHE
Chaneti
Klarjeti
Kıbrıs
Girit

Harita: XVII

BİZANS İMPARATORLUĞU İLE II. MEHMED'İN İMPARATORLUĞU'NUN BİR KARŞILAŞTIRMASI

Bizans İmparatorluğu { Asya'da yak., 650-950 / Avrupa'da yak., 1015-1186

1481 yılında II. Mehmed'in imparatorluğu

Etki alanları

Harita: XVIII

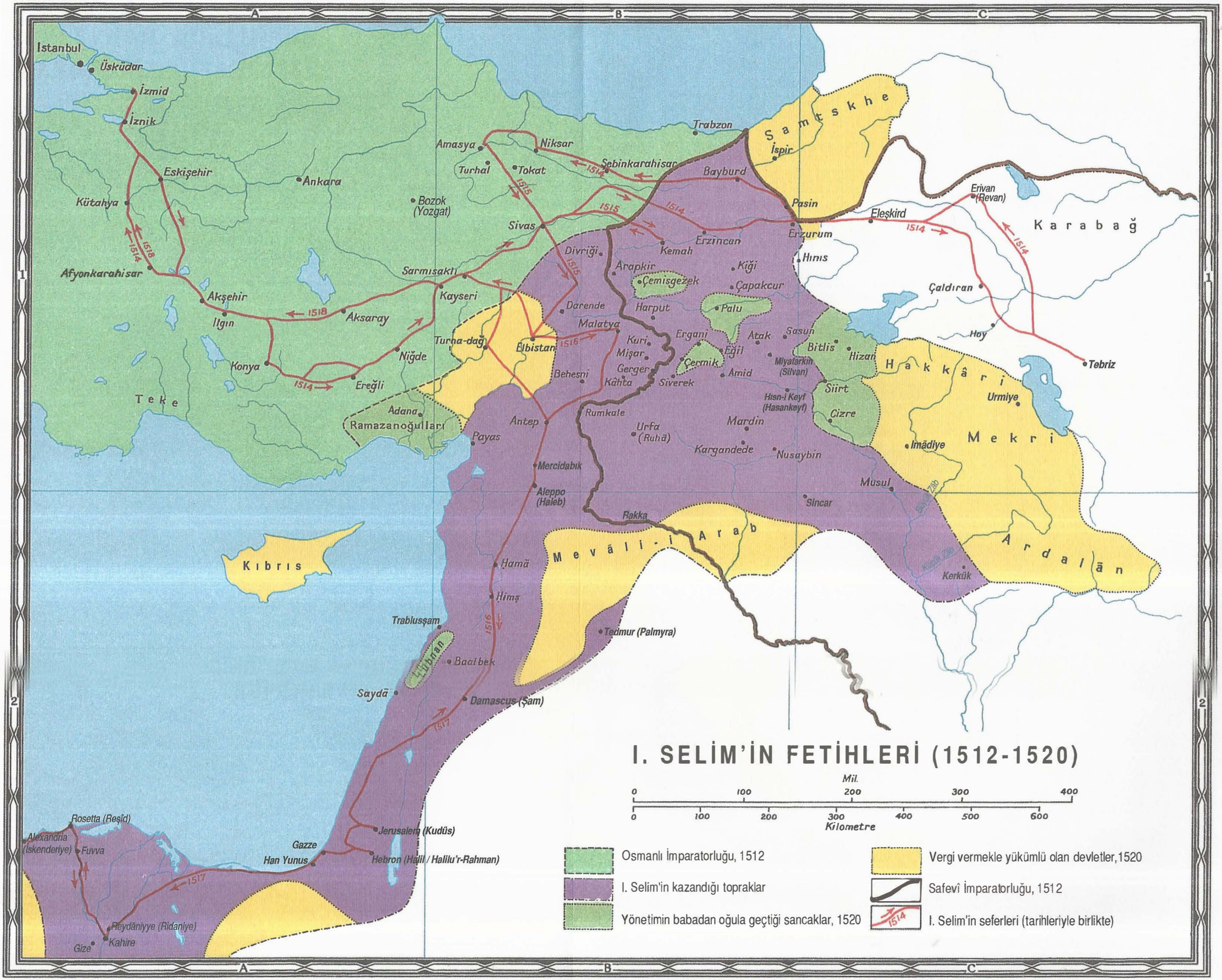

Harita: XIX

OSMANLI TÜRKLERİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER 1402-1503

Harita: XX

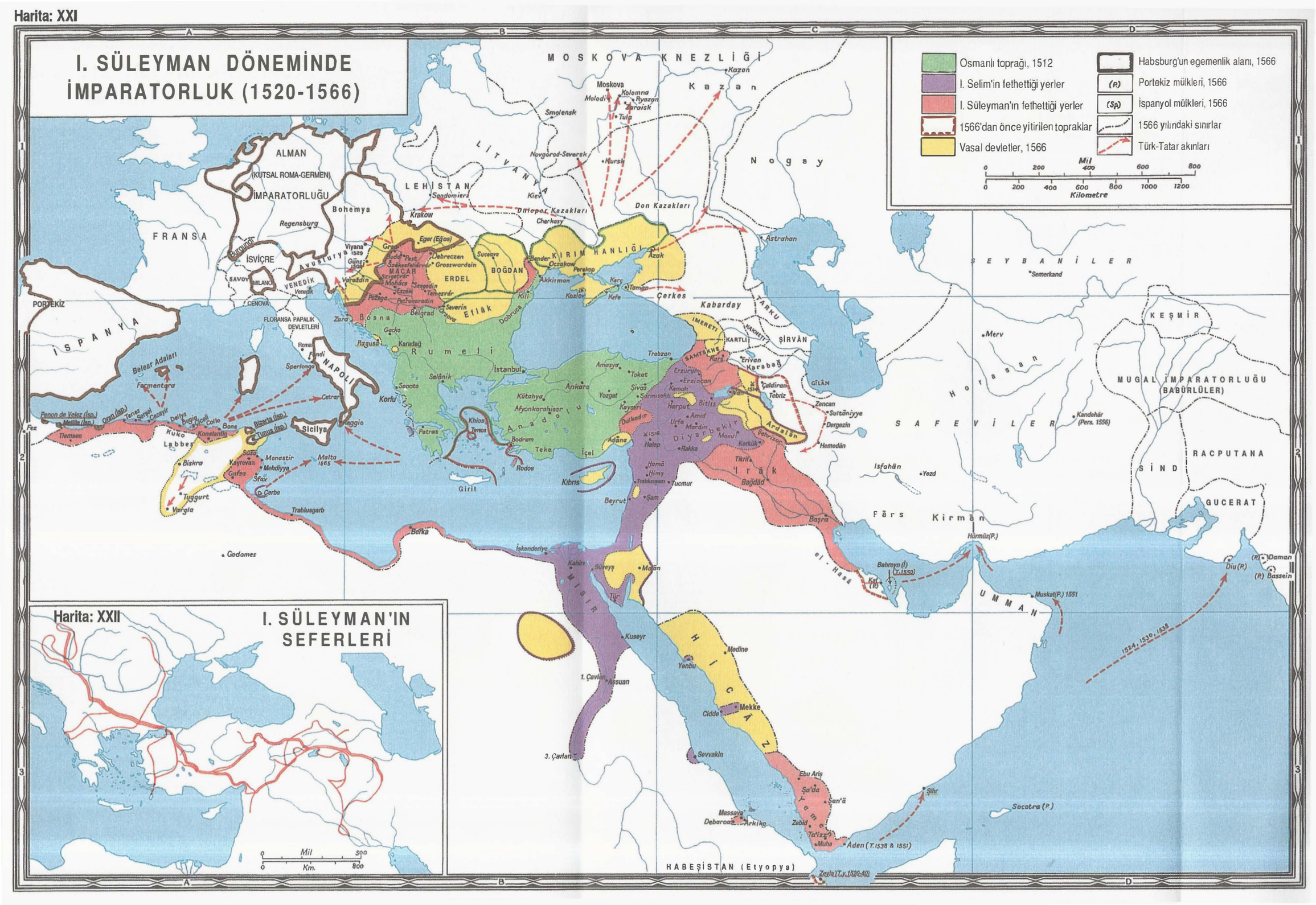
I. SELİM'İN FETİHLERİ (1512-1520)

Mil.
0 100 200 300 400
0 100 200 300 400 500 600
Kilometre

- Osmanlı İmparatorluğu, 1512
- I. Selim'in kazandığı topraklar
- Yönetimin babadan oğula geçtiği sancaklar, 1520
- Vergi vermekle yükümlü olan devletler, 1520
- Safevî İmparatorluğu, 1512
- I. Selim'in seferleri (tarihleriyle birlikte)

Harita: XXI

I. SÜLEYMAN DÖNEMİNDE İMPARATORLUK (1520-1566)

Harita: XXII

I. SÜLEYMAN'IN SEFERLERİ

Harita: XXIII

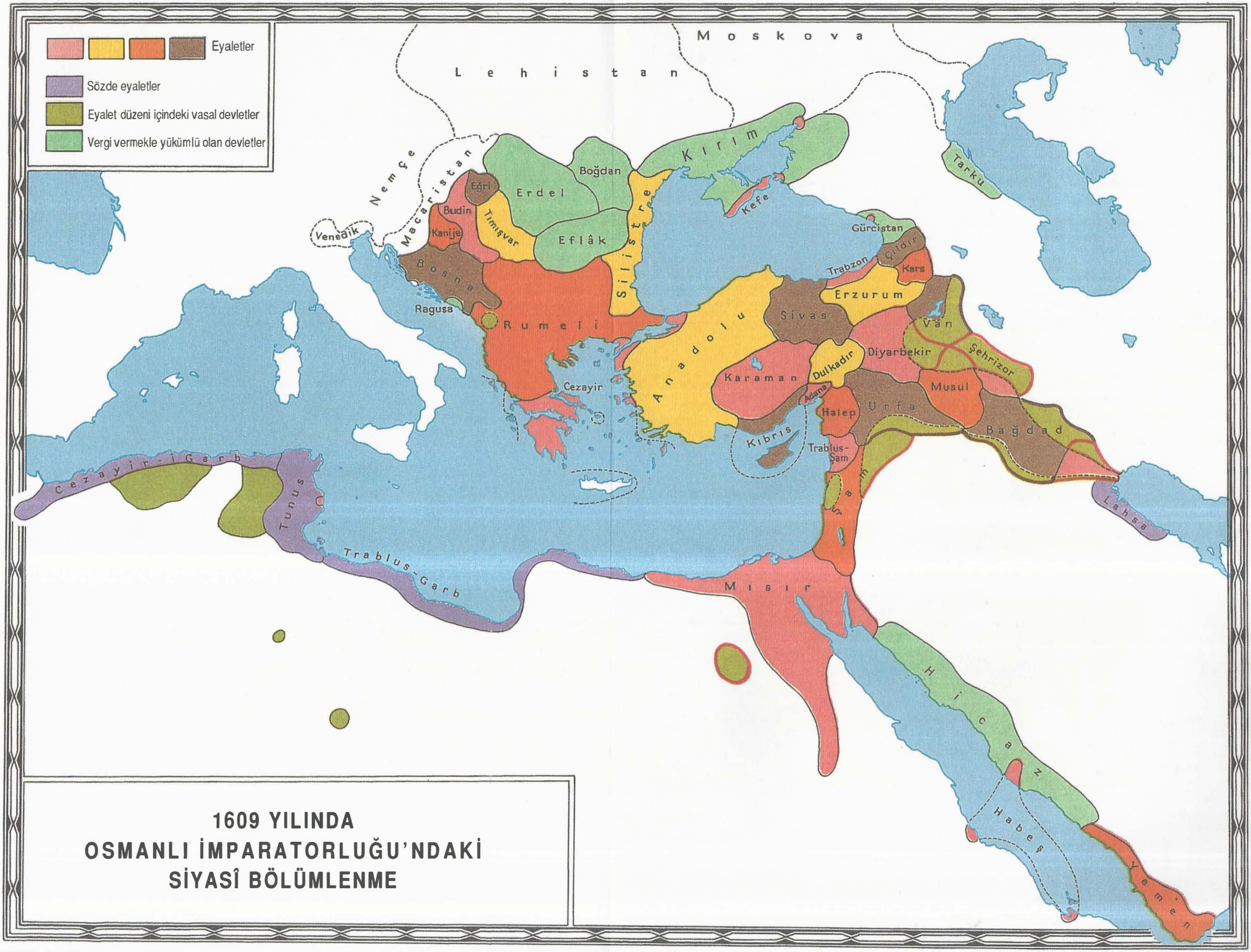
1566-1612 YILLARI ARASINDA İMPARATORLUK

İSVEÇ
RUSYA
DANİMARKA
İNGİLTERE
BİRLEŞİK EYALETLER
İSPANYA HOLLANDASI
ALMAN (KUTSAL ROMA-GERMEN) İMPARATORLUĞU
Bohemya
LEHİSTAN
FRANSA
İsviçre
Burgund
Avusturya
SAVOY
MİLANO
CENOVA
VENEDİK
Venice
TOSKANA
PAPALIK DEVLETLERİ
Roma
NAPOLİ
PORTEKİZ
İSPANYA
Sicilya
Malta
Girit
Kıbrıs
Rodos
Tenos
Zante
Korfu
Gadames
FEZZAN
FAS
Fez
(isp.)
(isp.)
Oran (isp.)
Cezayir
Bugia
Kabilya
Cicell
Bizerta (1574)
Tunus
Goletta
Labbes
Biskra
Kayrevan
Tuggurt
Cerbe
Trablusgarb
Varyla
Berka
İskenderiye
Kahire
MISIR
Ma'ān
el-vahāt
Kuseyr
Assvan
Medine
Yenbu'
Cidde
Mekke
Sevvakin
Rumeli
Bosna
Belgrad
Gacko
Selānik
Sopoto
Budin
Szigetvár
Kanizsa
Bihac
Temeşvar
Eflak
Erdel
Grosswardein
Debreczen
Eger
Zaitvatorok
Gran
Pest
Wiana
Bogdan
Akkirman
Bucak
Bud
Perekop
KIRIM HANLIĞI
Kerç
Kozlov
Kefe
Çerkes
Azak
Çerkask
Sech.
Zaporozhe Kazakları
Kiev
Novgorod Seversk
Kursk
Moskova
Molodi
Kolomna
Zaraisk
Kyazan
Tula
Kazan
Astrahan
Nogay
Özbek
Somali
Anadolu
Afyonkarahisar
Kütahya
Kayseri
Amid
Harput
Bitlis
Erzurum
Trabzon
Amasya
Tokat
Sivas
Adatia
İçel
Halep
Trablusşam
Şam
Beyrut
Lübnan
Musul
Kerkük
Şehrizor
Ardalān
Lūristān
Hamadān
Irak Abē-Rīsh
Bağdād
Başra
el-Hasā
Katif
Muskat (T.1581)
Ane
Kabarday
Alkhazeti
Sohumkale
Mingrelia
Imeret
Kartheti
Gurie
Batum
Kars
Erivan
Tiflis
Şirvan
Şamahı
Baku
Derbend
Tarku Dağıstan
Karabağ
Azərbaycan
Tebriz
İRAN
Fünc
Abyssinia
Ebu 'Ariş
Sa'da
Sihr
Massava
Debarwa
Arkiko
Debra Damo
Sana'a
Zebid
Ta'izz
Muha
Aden
Zeyla'
Mogadişu
Brava
Jumbo
Mir Ali 1586-9
Lamu I.
Petta I.
Malindi
Kilife
Mombasa
Pemba
Zanzibar
Güney Arabistan ve Afrika'nın doğu sahilinin aynı ölçekteki uzantısı

Osmanlı sınırı, 1566
Osmanlı sınırı, 1612
Kazanılan ve yitirilen topraklar, 1566-1612
Vasal devletler, 1612
Sözde mülkler, 1612
Başkaldıran bölgeler, 1600-1612
Habsburg mülkleri, 1612
Diğer sınırlar, 1612

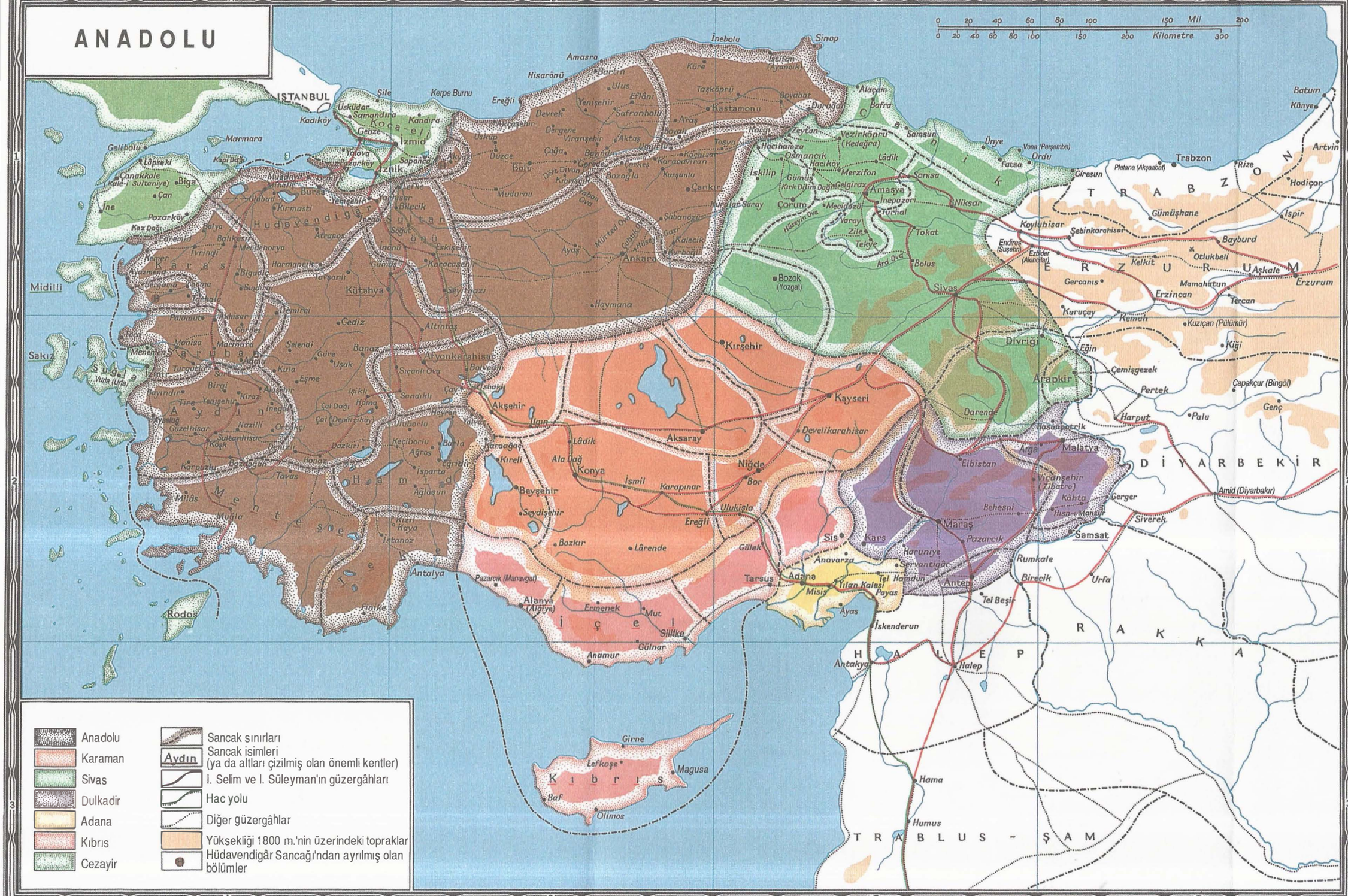
Mil
0 500 1000
0 400 800 1200 1600
Kilometre

Harita: XXIV

1609 YILINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ SİYASÎ BÖLÜMLENME

Harita: XXV

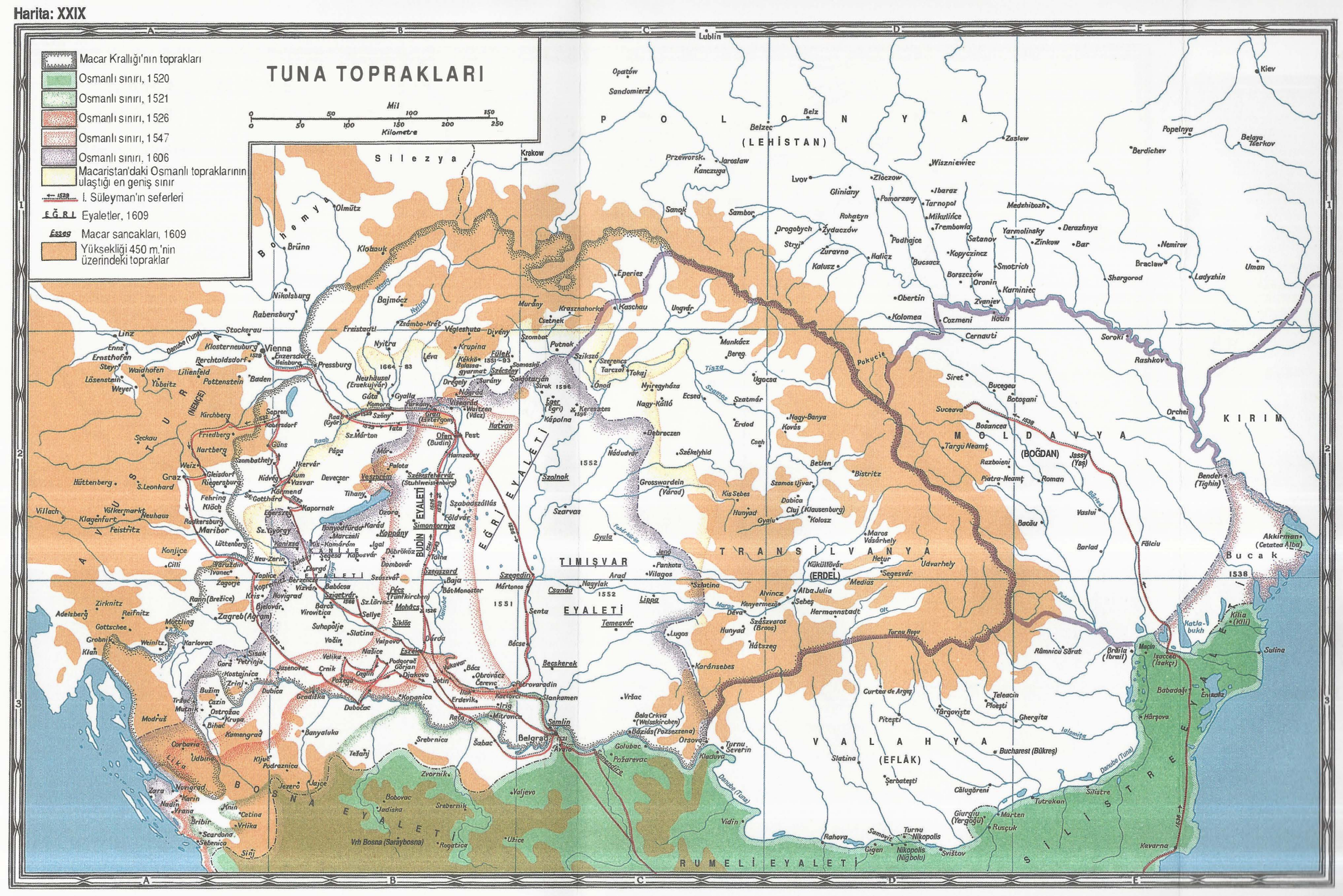

ANADOLU
0 20 40 60 80 100 150 Mil 200
0 20 40 60 80 100 150 200 Kilometre 300
İstanbul
Midilli
Sakız
Rodos
Girne
Lefkoşe
Magusa
Baf
Ölimos
Anadolu
Karaman
Sivas
Dulkadir
Adana
Kıbrıs
Cezayir
Sancak sınırları
Aydın
Sancak isimleri
(ya da altları çizilmiş olan önemli kentler)
I. Selim ve I. Süleyman'ın güzergâhları
Hac yolu
Diğer güzergâhlar
Yüksekliği 1800 m.'nin üzerindeki topraklar
Hüdavendigâr Sancağı'ndan ayrılmış olan bölümler

RUMELİ
0 50 Mil 100 150
0 50 100 150 200 250 Kilometre
Izvornik Sancak isimleri
Sancak sınırları, yak., 1525
Geliri Sultan'a ait yerler
Geliri Sancakbeyi'ne ait yerler
Geliri dini vakıflara ait yerler
Yükseklik 1800 m.'nin üzerindeki yerler
Yükseklik 450 m.'nin üzerindeki yerler
KÂTİB ÇELEBİ'YE GÖRE
RUMELİ VE BOSNA, yak., 1650
0 100 Mil 200 300
0 200 Km. 400
Rumeli Eyaleti
Bosna Eyaleti
Kâtib Çelebi'nin sözünü ettiği yerler
Sancak bölgeleri
Akkirman
Kale-i Kili
Hırsova
Silistre
Yergöğü
Rusçuk
Vidin
Niğbolu
Ziştovi
Şumnu
Varna
Pravadi
Ivraça
Lofça
Tırnova
Aydos
Misivri
Ahyolu
Karınova
Yenice-i Zağra
Rus-kasrı
Akça-Kızanlık
Eski-Zağra
Kizil-ağaç
Filibe
Çırpan
Tatar-Pazarcık
Hasköy
Kırk-kilise
Çirmen
EDİRNE
Vize
Terkoz
İnceğiz
Birgoz
Danişmend-Eski
Dimetoka
Corlu
Silivri
Hayrabolu
Ereğli
İSTANBUL
Ergene
Mığalkara
Rodosçuk (Çirmen'e)
Gümülcine
Ferecik
İpsala
Yenice-i Karasu
Enoz
Gelibolu
Midilli
Molova
Sidrekapsı
Siroz
Avrat-hisar
SELÂNİK
Vodina
Yardan Yenicesi
Filôrina
Menlik
Usturumca
Nevrokop
Temür-hisar
Drama
Zihne
Manastır
Ohri
Elbasan
Dıraç
Pirlepe
Kıraçova
Akçahisar
Kalkandelen
Üsküp
Köprülü
İştip
Kratova
Kostendil
Radomir
Dubnica
Samakov
İhtiman
Sofya
Bireznik
Pirişt̂ina
Novabırda
İvranye
Vulçitrin
İpek
Pirzerin
Podgoriça
Nova
Ilıca
Leskofça
Şehirköy
Ürgüb
Niş
İsfirlik
Çiprofça
Berkofça
Bana
Bolvan
Alacahisar
Pirepolye
Yenipazar
Gorajda
Foça
Bazar-i Blagay
Mostar
Koniç
Olofça
Rudnik
Resava
Zaplana
Semendire
Belgrad
Koyluca
Hram
Güğercinlik
Sirebırnıça
Brvenik
İzvornik
Vişegrad
Ujiçe
Saraybosna
Belgrad
Görice
Bihlişte
Kesriye
İskrapar
Hurpişta
Serfiçe
Karaferye
Premedi
Ergiro-kasrı
Tepedelen
Kanına
AVLONYA
Delvine
Koniçe
Alasonya
Yenişehir
Tirhala
Fener
Çatalca
Dömeke
Ağrafa
Izdin
Badracık
Mudoniç
Livadiya
Salona
İnebahtı
Eğriboz
İstifa
Kızılhisar
Atina
Balya-badra
Kalavrita
Korintos
Arhos
Halumiç
M o r a
Karitena
Kalamata
Mezistre
Anavarin
Moton
Koron
Vatika
Yanya
Aydonat
Rinase
Narda
Aya-Mavra
Vonica
Karli-eli
Engeli-kasrı
Harita: XXVII

Harita: XXVIII

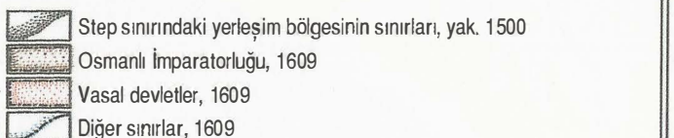

Harita: XXIX

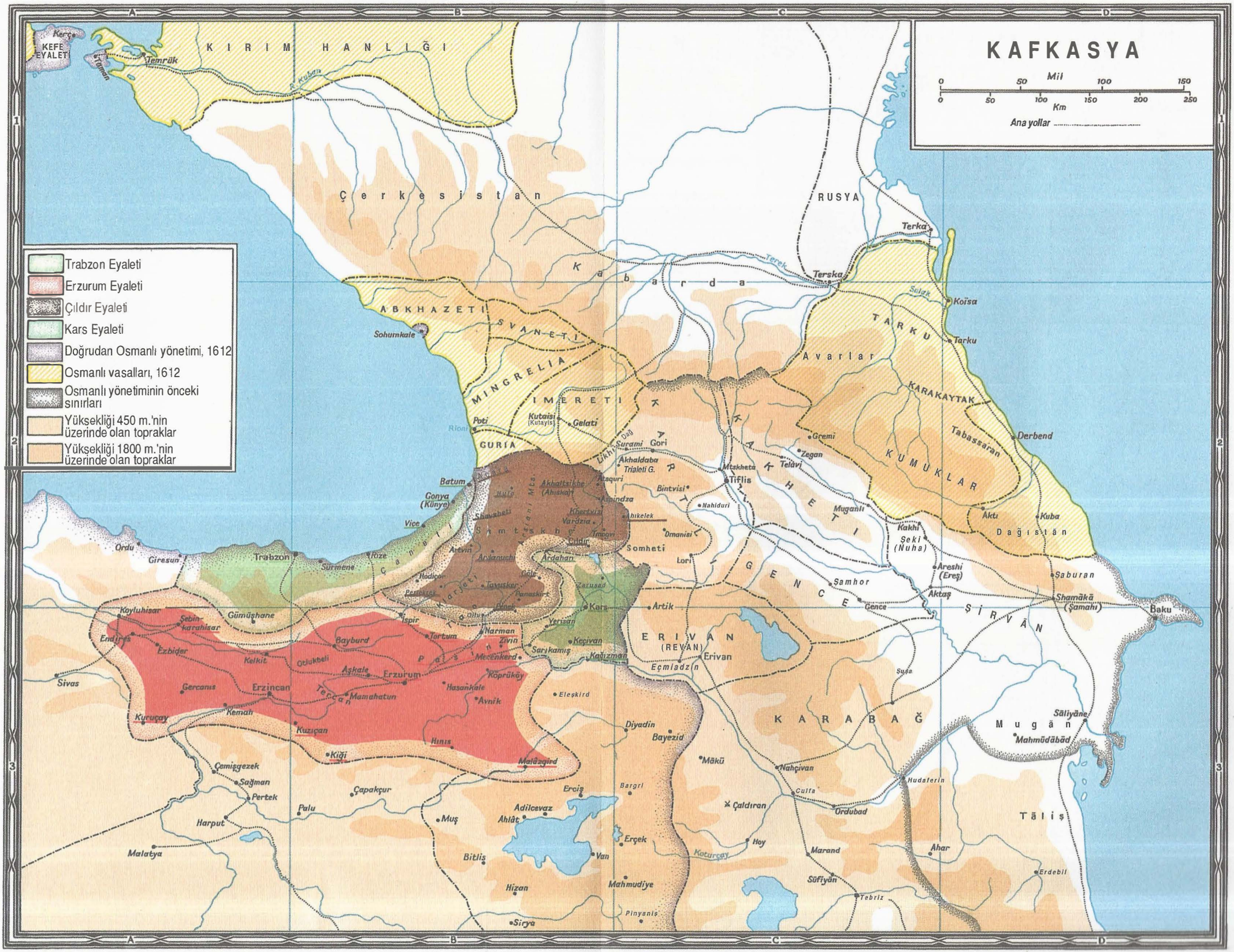

TUNA TOPRAKLARI
Macar Krallığı'nın toprakları
Osmanlı sınırı, 1520
Osmanlı sınırı, 1521
Osmanlı sınırı, 1526
Osmanlı sınırı, 1547
Osmanlı sınırı, 1606
Macaristan'daki Osmanlı topraklarının ulaştığı en geniş sınır
I. Süleyman'ın seferleri
EĞRİ Eyaletler, 1609
Esseg Macar sancakları, 1609
Yükseklik 450 m.'nin üzerindeki topraklar
Mil
Kilometre
Silezya
POLONYA
(LEHİSTAN)
Bohemya
AVUSTURYA
(NEMCE)
MOLDAVYA
(BOĞDAN)
KIRIM
TRANSİLVANYA
(ERDEL)
VALAHYA
(EFLÂK)
BOSNA EYALETİ
RUMELİ EYALETİ
BUDİN EYALETİ
EĞRİ EYALETİ
TIMIŞVAR EYALETİ
SİLİSTRE
Vienna
Belgrad
Bucharest (Bükreş)
Temesvar
Arad
Szeged
Pécs (Fünfkirchen)
Mohács
Buda
Ofen (Budin)
Pest
Esztergom
Eger (Egri)
Kaschau
Krakow
Lublin
Lvov
Kiev
Jassy (Yaş)
Suceava
Cernauti
Akkirman (Cetatea Alba)
Bucak
Kilia (Kili)
Sulina
Braila (Ibrail)
Galatz (Galaţi)
Ismail (Isakçı)
Varna
Kavarna
Silistre
Rusçuk
Nikopolis
Turnu Severin
Craiova
Ploeşti
Târgovişte
Giurgiu (Yergöğü)
Tutrakan
Marten
Hârşova
Babadağı
Enisala
Medias
Sighişoara
Braşov
Cluj (Klausenburg)
Oradea
Debreczen
Nagy-Kálló
Nyiregyháza
Tokaj
Munkács
Bereg
Ungvár
Murány
Krasznahorka
Divény
Nyitra
Neuhausel (Ersekujvár)
Gran (Esztergom)
Raab (Györ)
Komorn
Wesprim
Stuhlweissenburg
Fünfkirchen
Essegg
Sirok 1596
Agria
Kanizsa
Varasdin
Warasdin
Zagreb (Agram)
Karlovac
Sisak
Petrinja
Banyaluka
Jajce
Novigrad
Zara
Sebenico
Scardona
Knin
Vrlika
Sinj
Udbina
Modruš
Fiume
Reifnitz
Villach
Klagenfurt
Graz
Maribor
Marburg
Radkersburg
Feistritz
Leoben
Judenburg
Mautern
Stockerau
Linz
Enns
Ernsthofen
Steyr
Waidhofen
Lilienfeld
Pottenstein
Baden
Lösenstein
Weyer
Ybbsitz
Perchtoldsdorf
Klosterneuburg
Enzersdorf
Hainburg
Pressburg
Nikolsburg
Rabensburg
Brünn
Olmütz
Klobauk
Bajmócz
Zsámbo-Krét
Végleshuta
Freistadtl
Leva
Krupina
Fülek
Somoskö
Balassagyarmat
Szécsény
Dregely
Szalgótarján
Gyalla
Güta
Komorn
Turkany
Visegrád
Waitzen (Vácz)
Nógrád
Hatvan
Szony
Raab (Györ)
Tata
Sz.Márton
Mór
Pápa
Günz
Seckau
Friedberg
Hartberg
Weiz
Gleisdorf
Riegersburg
Hüttenberg
S.Leonhard
Völkermarkt
Neuhaus
Feistritz
Villach
Cilli
Konjice
Ptuj
Varaždin
Ivanec
Toplice
Zagorje
Rann (Brežice)
Adelsberg
Zirknitz
Gottschee
Grobnik
Klan
Weinitz
Mottling
Reifnitz
Karlovac
Zagreb (Agram)
Sisak
Petrinja
Kostajnica
Gora
Zrinj
Bubica
Buzim
Cazin
Trzac
Mutnik
Ostrozac
Krupa
Bihac
Kamengrad
Corbavia
Udbina
Lika
Kijuk
Podraznica
Jezero
Jajce
Novigrad
Zara
Nadin
Vrana
Karin
Knin
Catina
Vrlika
Sinj
Bribir
Scardona
Sebenico
Zvornik
Srebrnica
Tešanj
Šabac
Bobovac
Jadiska
Srebernik
Vrh Bosna (Saraybosna)
Rogatica
Uzice
Valjevo
Semlin
Zemun
Mitrovica
Ilok
Erdevik
Ilrig
Rača
Vukovar
Bács
Obrovácz
Čerevic
Petrovaradin
Slankamen
Titel
Bečej
Becskerek
Bécse
Senta
Csanád
Nagylak
1552
Lippa
Temesvar
Lugos
Karánsebes
Vršac
Bela Crkva (Weisskirchen)
Bazias (Pozsezsena)
Orsova
Golubac
Požarevac
Kladuva
Turnu Severin
Slatina
Şerbaţeşti
Călugăreni
Târgovişte
Ploeşti
Teleacin
Curtea de Argeş
Piteşti
Ghergita
Râmnicu Sărat
Focşani
Mačin
Isaccea (Isakçı)
Tulcea
Babadağı
Enisala
Hârşova
Constanţa
Kavarna
Balcik
Varna
Silistre
Rusçuk
Giurgiu (Yergöğü)
Tutrakan
Marten
Turnu Nikopolis
Nikopolis (Nigbolu)
Svištov
Gigen
Samovit
Rahova
Vidin
Danube (Tuna)
Tisza
Szamos
Maros
Körös
Aluta
Prut
Siret
Bistritz
Kis Sebes
Dabica
Hunyad
Gyalu
Kolosz
Maros Vásárhely
Udvarhely
Segesvár
Alvincz
Alba Julia
Sebeş
Kenyermező
Déva
Szászvaros (Broos)
Hermannstadt
Petrozsény
Hátszeg
Turnu Roşu
Pankota
Vilagos
Szatina
Nagylak
Arad
Szentes
Szeged
Mártonos
Baja
Bát Monostor
Földvár
Szabadszállás
Simontornya
Szekszárd
Tolna
Dombovár
Debrököz
Igal
Kaposvár
Segesa
Kis-Komárom
Marczali
Karád
Koppány
Tihany
Devecser
Veszprém
Székesfehérvár
Hidvég
Vasvar
Kormend
Rum
Kapornak
Ozora
Fehring
Klöch
Sz.Gotthard
Sz.György
Kanizsa
Neu-Zerin
Csurgó
Szigetvár
Babócsa
Kopreinitz
Kreis
Novigrad
Bjelovár
Virovitica
Barcs
Suhopolje
Slatina
Valpovo
Našice
Esseg
Podgorač
Gorjan
Djakovo
Satin
Vukovar
Crnik
Caglin
Pozega
Jasenovac
Gradiška
Dubočac
Kopanica
Dubica
Zrinj
Petrinja
Sisak
Kostajnica
Gora
Zagreb (Agram)
Mottling
Reifnitz
Weinitz
Karlovac
Klan
Grobnik
Gottschee
Adelsberg
Zirknitz
Fiume
Modruš
Bihac
Banyaluka
Corbavia
Udbina
Lika
Kijuk
Podraznica
Jezero
Jajce
Novigrad
Zara
Nadin
Vrana
Karin
Knin
Catina
Vrlika
Sinj
Bribir
Scardona
Sebenico
Zvornik
Srebrnica
Tešanj
Šabac
Bobovac
Jadiska
Srebernik
Vrh Bosna (Saraybosna)
Rogatica
Uzice
Valjevo
Semlin
Zemun
Belgrad

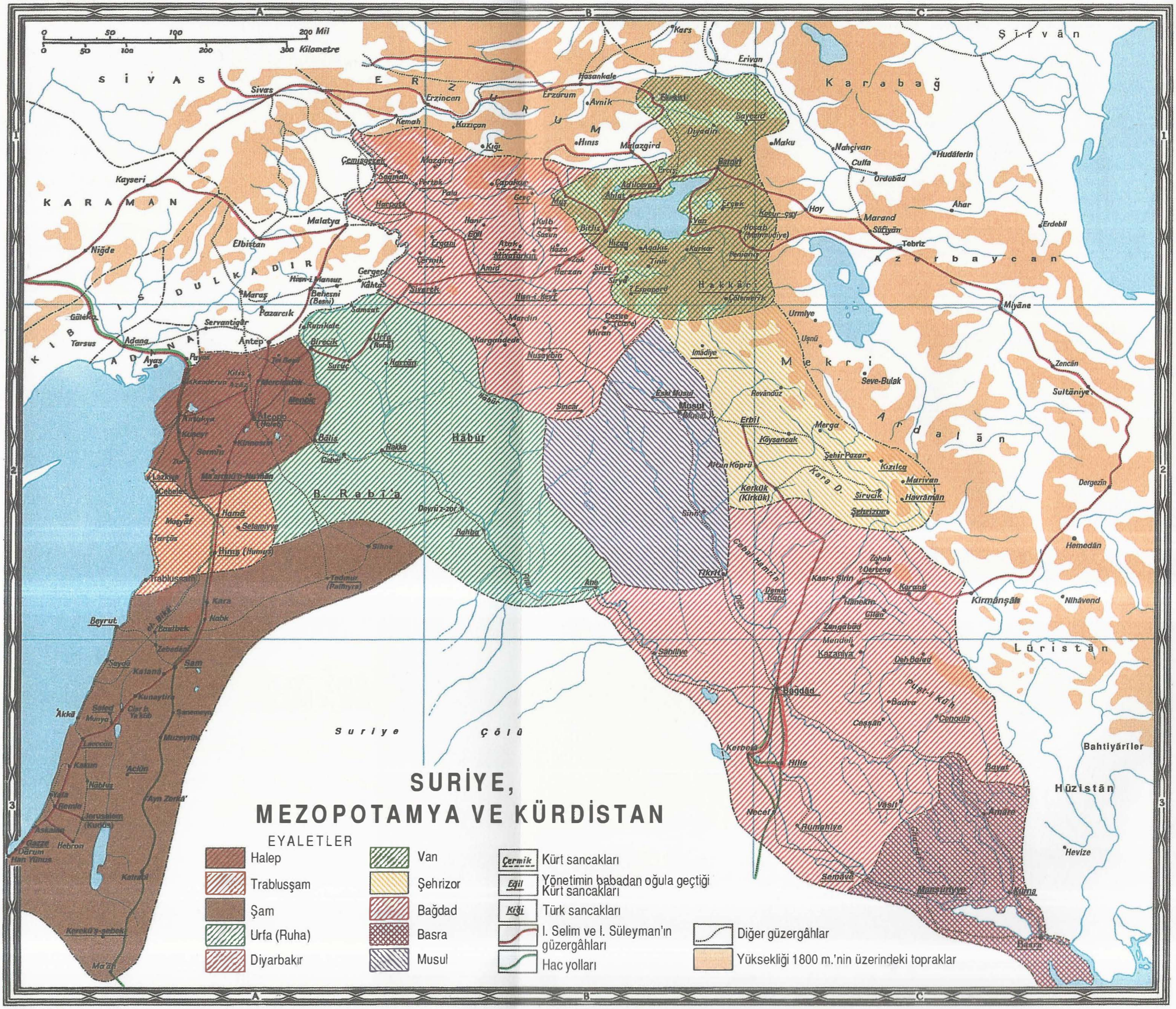
Harita: XXX

KARADENİZ VE KUZEY STEPLERİ

Harita: XXXI

KAFKASYA
0 50 Mil 100 150
0 50 100 150 200 250 Km
Ana yollar
Trabzon Eyaleti
Erzurum Eyaleti
Çıldır Eyaleti
Kars Eyaleti
Doğrudan Osmanlı yönetimi, 1612
Osmanlı vasalları, 1612
Osmanlı yönetiminin önceki sınırları
Yükseklik 450 m.'nin üzerinde olan topraklar
Yükseklik 1800 m.'nin üzerinde olan topraklar
KIRIM HANLIĞI
KEFE EYALETİ
Kerç
Temrük
Taman
Kuban
Çerkesistan
RUSYA
Terka
Terek
Terska
Kabarda
Sulak
Koïsa
ABKHAZETİ
SVANETİ
Sohumkale
TARKU
Tarku
Avarlar
KARAKAYTAK
MINGRELIA
IMERETİ
Poti
Rioni
Kutaisi (Kutayis)
Gelati
GURIA
Likhi Dağ
Suramı
Gori
Gremi
Zegan
Telavi
Derbend
Tabassaran
KUMUKLAR
KARTHETI
Akhaldaba
Trialeti G.
Mtskheta
Tiflis
Batum
Gonya (Künye)
Akhaltsikhe (Ahıska)
Bazquri
Aspindza
Bintvisi
Nahiduri
Muganlı
Aktı
Kuba
Dağıstan
Vice
Shavsheti
Khertvisi
Vardzia
Ahıkelek
Dmanisi
Kakhi
Seki (Nuha)
Ordu
Giresun
Trabzon
Rize
Sürmene
Çaneli
Artvin
Ardanuch
Ardahan
Somheti
Lori
Areshi (Ereş)
Şamhor
Saburan
Shamâkâ (Şamahı)
Baku
Gence
Aktaş
ŞİRVÂN
Kayluhisar
Şebinkarahisar
Gümüşhane
İspir
Tortum
Narman
Kars
Artik
Yerisan
Kağızman
Keçivan
Sarıkamış
Mecenkerd
Erivan
Eçmiadzin
ERIVAN (REVAN)
Susa
Endires
Ezbider
Kelkit
Bayburd
Otlukbeli
Aşkale
Erzurum
Köprüköy
Hasankale
Avnik
Sivas
Gercanis
Erzincan
Tercan
Mamahatun
Eleşkird
Kuruçay
Kemah
Kuzıçan
Hınıs
Malâzgird
Diyadin
Bayezid
KARABAĞ
Mugan
Sâliyâne
Mahmûdâbâd
Çemişgezek
Sağman
Pertek
Çapakçur
Palu
Harput
Malatya
Kiği
Ercis
Bargrı
Adilcevaz
Ahlât
Muş
Bitlis
Van
Erçek
Mâkû
Nahçivan
Çaldıran
Culfa
Ordubad
Hudaferin
Hoy
Koturçay
Marand
Ahar
Erdebil
Tâliş
Süfiyân
Tebriz
Hizan
Mahmudiye
Pinyanis
Sirya

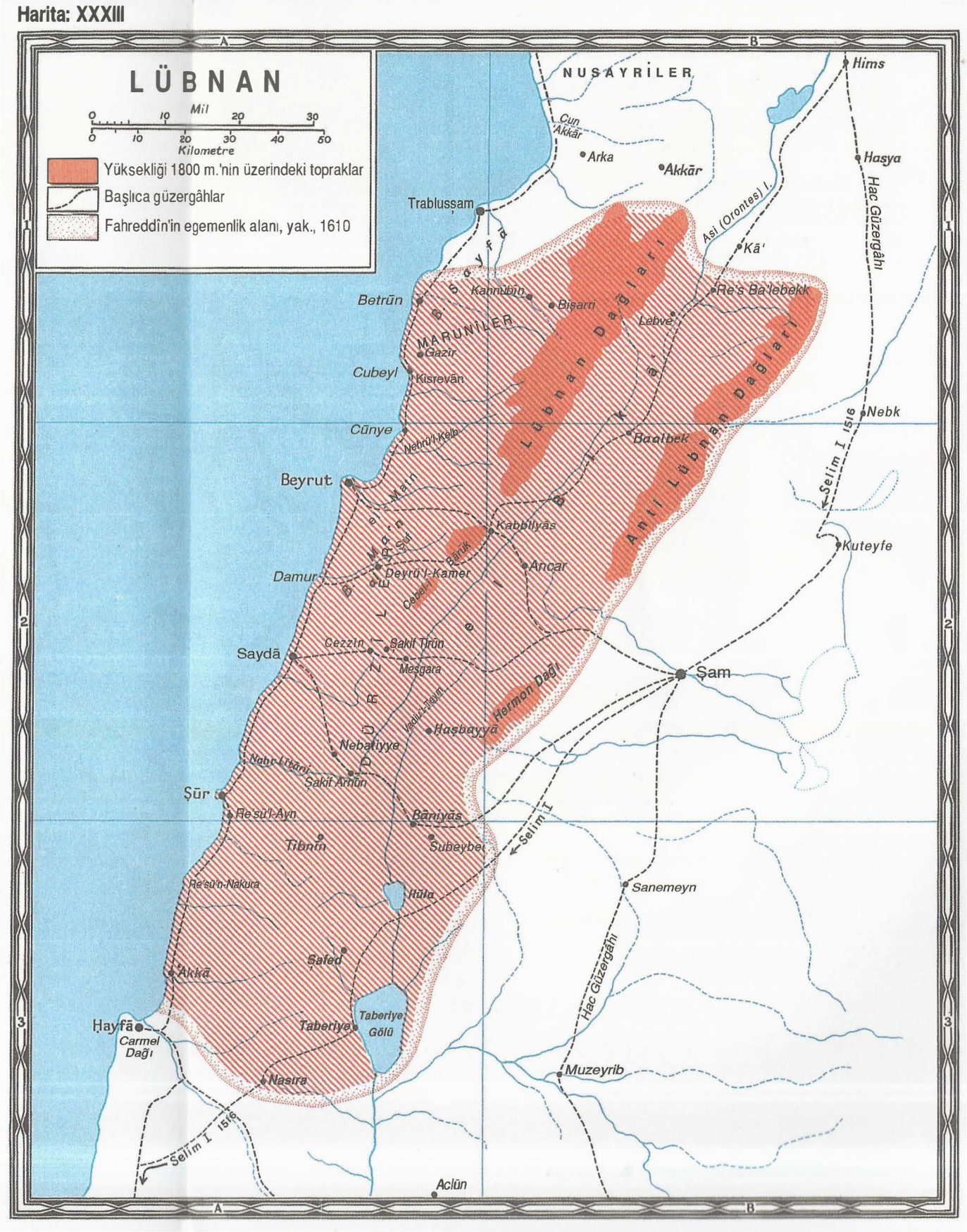

SURİYE, MEZOPOTAMYA VE KÜRDİSTAN

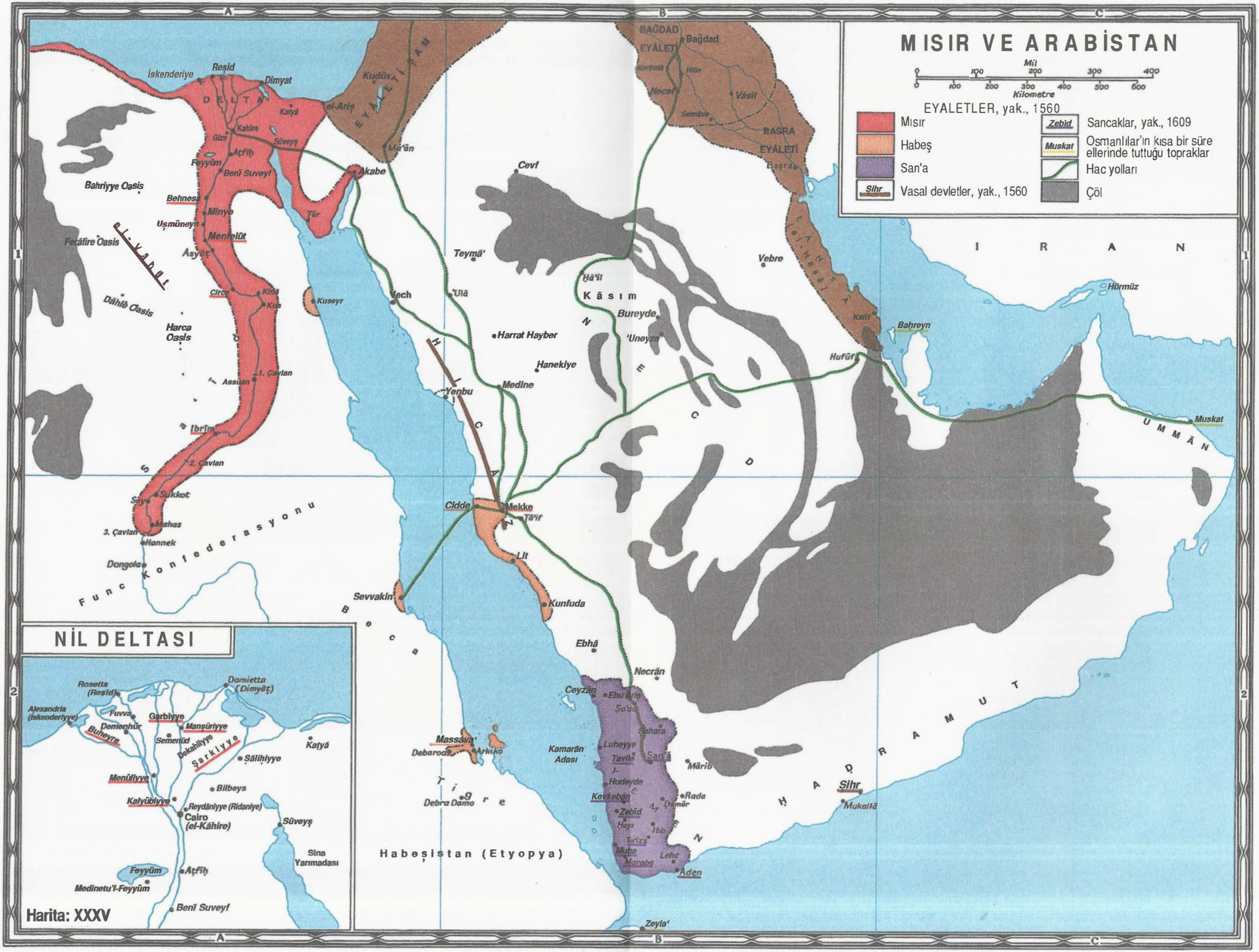
EYALETLER

- Halep
- Trablusşam
- Şam
- Urfa (Ruha)
- Diyarbakır
- Van
- Şehrizor
- Bağdad
- Basra
- Musul

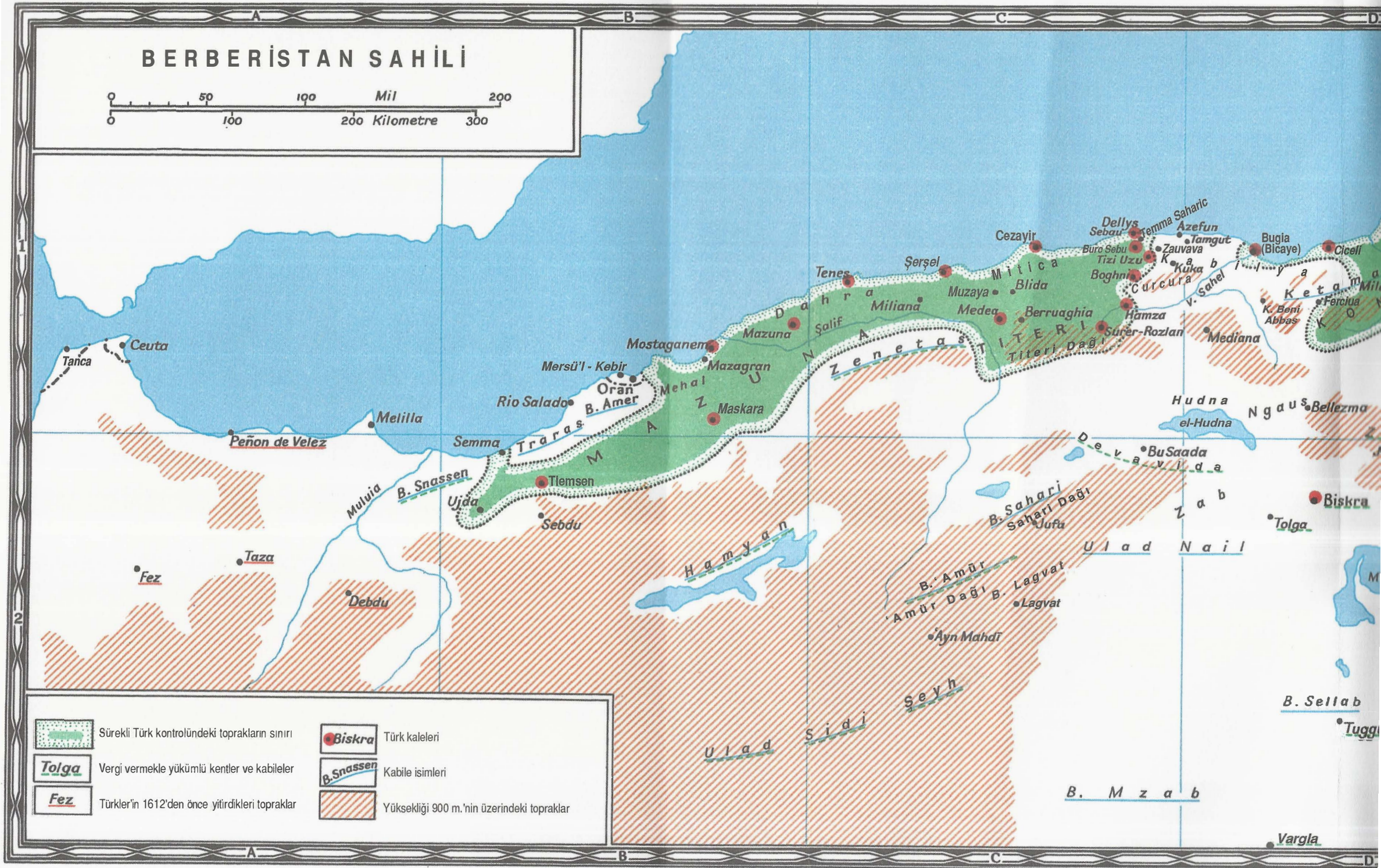
Harita: XXXIII

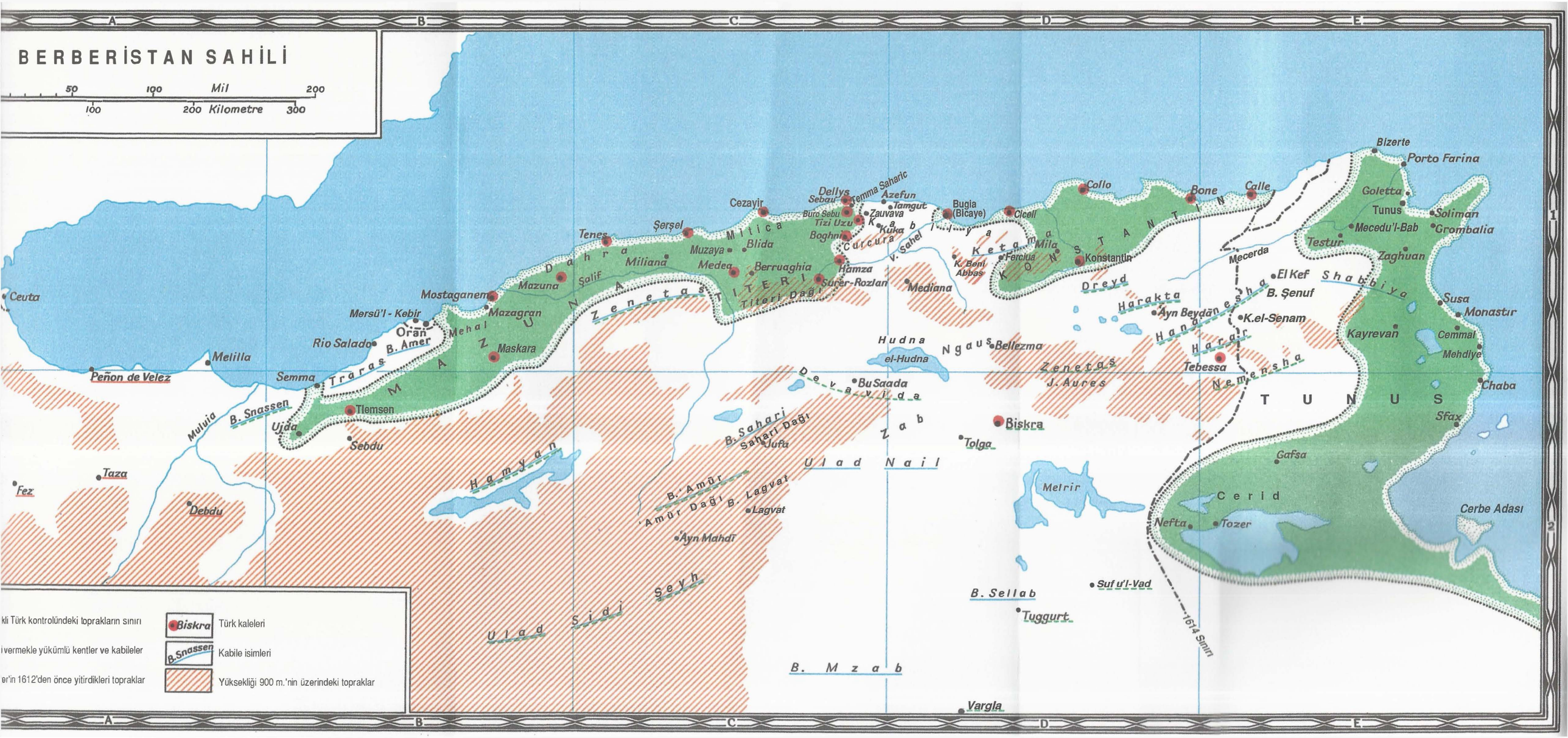

Harita: XXXIV

Harita: XXXVI

BERBERİSTAN SAHİLİ
50 100 Mil 200
100 200 Kilometre 300
A B C D E
1 2
Ceuta
Melilla
Peñon de Velez
Mersü'l-Kebir
Oran
Rio Salado
B. Amer
Mostaganem
Mazagran
Mehal
Maskara
Mazuna
Dahra
Şalif
Tenes
Şerşel
Miliana
Muzaya
Blida
Medea
Berruaghia
Titeri Dağı
Cezayir
Mitica
Dellys
Sebau
Büro Sebu
Tizi Uzu
Boghni
Temma Saharic
Azefun
Tamgut
Zauvava
Kuka
Curcura
Hamza
Sücer-Rozlan
Bugia (Bicaye)
Kabaïlya v. Sahel
Mediana
Cicell
K. Beni Abbas
Ferclua
Mila
Konstantin
Collo
Bone
Calle
Ketama
Dreyd
Harakta
Ayn Beydan
Hanencha
Harar
Nemenscha
Tebessa
Mecerda
El Kef
B. Şenuf
K.el-Senam
Shabbiya
Bizerte
Porto Farina
Goletta
Tunus
Soliman
Mecedu'l-Bab
Grombalia
Testur
Zaghuan
Kayrevan
Susa
Monastır
Cemmal
Mehdiye
Chaba
Sfax
Gafsa
Cerid
Nefta
Tozer
Cerbe Adası
Hudna
el-Hudna
Ngaus
Bellezma
Zenetas
J. Aures
Deva vida
Bu Saada
Biskra
Tolga
Zab
Ulad Nail
Metrir
B. Sellab
Tuggurt
Suf u'l-Vad
1614 Sınırı
B. Mzab
Vargla
Zenetas
Titeri Dağı
Mamyan
Hamyan
Mulula
B. Snassen
Ujda
Tlemsen
Sebdu
Traras
Semma
Fez
Taza
Debdu
B. Sahari
Sahari Dağı
Jufu
B. Amür
Amür Dağı
B. Lagvat
Lagvat
Ayn Mahdi
Şeyh
Ulad Sidi
TUNUS
kli Türk kontrolündeki toprakların sınırı
i vermekle yükümlü kentler ve kabileler
er'in 1612'den önce yitirdikleri topraklar
Biskra Türk kaleleri
B.Snassen Kabile isimleri
Yüksekliği 900 m.'nin üzerindeki topraklar

Ortaçağ'ın geçerli tek zenginlik kaynağı toprak, geçerli tek siyaset tarzı da fetihti. Bu iki vazgeçilmez hayat koşulunun gerçeklerini kabul eden iktidar sahipleri, yeryüzü mirasını şekillendiren büyük imparatorlukların temellerini attılar. Osmanlı İmparatorluğu hiç kuşkusuz bu mirasta pay sahibidir.

Oğuzlar'a bağlı Kayı boyu, 13. yüzyıl sonundan itibaren Anadolu, Balkanlar ve Akdeniz coğrafyasını kuşatacak toplumsal siyaseti adım adım inşa etmiştir. Roma, Bizans ve Abbasî yönetim geleneklerini bünyesinde barındıran bu siyasi irade, 16. yüzyılda kendi tarihsel coğrafyasının sınırlarına vardığında, dünya artık eski dünya değildi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, hem bir hâkimiyet sembolü hem de kültürler arası kaynaşmanın baş aktörü olarak tarih sahnesinde yerini almıştı.

Donald Edgar Pitcher, tarih araştırmalarında artık bir "klasik" sayılan ünlü çalışması *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*'nda, bu aktörün ilginç serüvenini, özel olarak hazırlanmış haritalar aracılığıyla inceliyor. Pitcher'ın anlatısına eşlik eden haritalar, yalnızca siyasi sınırları değil, farklı din, dil ve ırkların tarih içindeki varlıklarını da somutlaştırmakta. Kitap, eleştirel kaynakçası, dizini ve metni bütünleyen haritalarıyla Osmanlı İmparatorluğu konusunda temel bir başvuru kaynağıdır.

Kapak görseli: Piri Reis, İstanbul haritası, detay.

ISBN: 978-975-08-0157-1

9 789750 801570

40 TL